

Къврымбай АбдулахI

ДжъахIанам акъалагIвыр

ХабаргIвыра, гIахIвахра

Ростов-на-Дону
2019

Курумбаев А.Х.

Часовой ада. – Ростов-на-Дону, ООО «Криптос», 2019. – 140 с., илл.

В книгу вошли повесть «Часовой ада» и рассказ «Скорпион» абазинского журналиста и писателя Абдулаха Курумбаева. В них автор впервые в абазинской литературе касается темы преступного мира и описывает жестокие законы, по которым этот мир живет. Он «заглядывает» за колючую проволоку тюремного лагеря и вскрывает сложные взаимоотношения его обитателей. Увлекательное повествование делает книгу интересной для чтения, заставляет сопереживать героям и вместе с ними задумываться о смысле жизни.

Повесть «Часовой ада» восстановлена по авторской рукописи. Рассказ «Скорпион» публикуется по тексту из газеты «Абазашта» (январь-февраль 1998 г.).

© АНО «Алашара»

© Курумбаев А.Х.

Абазара ацлабырг йадымцлуаз ажурналист, аглвглвы

Къврымбай АбдулахI йынхара базара шабгаз база журналистика йапщылан. Апхъапхъа ауи арадиуа апны ддикторын, уацлхъван база газет апны дкорректорын. Псайспамцара йаргьи аглвра дхънахтI йгьи йглайыдахлуа далагатI. Йъазара йалайырхлауата КПСС а-ЦК Йхлараклу апхъарта дггалгатI. Сквшы 20 арадиуа апны знархара ла йапшымыз аглатраква адигалуан, база редакциягьи йнапльцан, уадырглвана агазет датаглайхын тшпсцара дчлвахындыкльа аредатор хъада дитарагылыглвта, ахъвшараква друнашвачпаглвта дынхатI. Уыста йыхъдаквыз зымгла йнардзата йынкъвигун, анхара дачлвын, хъацларгара гыхлальмызтI. Абазара агланшараква дларыквчважвара йахъазымкльа ауи йгланаргылуаз азцллараква рджъауапквгагьи дырзышшглун, йапшым ауысквала йгвланараква апхъаглвчва йрыцаглвишун.

Бзи йбун АбдулахI аглвычлвлвыс кльыдаква дларыквчважварныгьи. Уахъчлва йбзазауа йырхъазымкльа – апхъала йаъата атурых апны шта гланызыжквазгьи. Абзаглвракв данрыдынхалуаз ауи йажва ашвъаквала йширыбагъбуш дащтан, ауи ахлатырла ашвъащтлацлартаква рпны щарда дынхалун. Зны абарауаса швъаквакI дшрылапшуаз напльлаглвырата Къарча-Черкес апны йглацлуаз альманах «Йынджыыгъ дзыглкв рпсихлвакв» («Долина Зеленчуков») апны Алий Мырзабакъ йзынархата хабар айшыскI дахъанатI. АбдулахI ауи глальаматта дибатI, уыжвландзара йхабар дукI йамгас джъайщатI,

йаргы уыста йкын архив кѳомкІ гІамидатІ, закІ здыр-
уаз ауагІа дрынйатІ, Чагъарыйа йауаз абаза хѳацІа Алий
Мырзабакъ апаштахІ йзаман агІан абанк уысква бзи-
та йыздыруаз дшгъачІвагІагІвыз, магІын ду зму ауысква
шйызхъарцІуз, асоциалист революция амщтахъ йдырраква
авласт шІыц азынхара йшайтыз, Персия йаѳаз акъралъ
ахчагъи шгІацайырпахыз гІаййырдыртІ. Абарауасамцара
пщысквша руацІа йазикІкІыз ахабарква «Алахъ адамыгъа»
– хІва хъзыта йзитыз ашвѳаква йгІархъыху хабаргІвырата
йадикІылхтІ. АнйаракІ апны йгІвыра ауаса захъицІаз ауыс-
ла йангІайцІгІа АбдулахІ йджъауапхаз ари акІвпІ:

– Сара скнига йахъызхушыз щарда сазхъвыцІгІ.
ЙцІыхъвахауата ари саквгІашпІастІ. Мырзабакъ йылахъ
йадамыгъаз акърар, агІвычІвгІвысагІа, ахѳацІара, агвыб-
зыгъара ракІвын. Ауи йылахъ адамыгъа агІарбара акІвпІ
акнига зымгІва ззынарху. Датшагъи закІы. Мырзабакъ йап-
шу агІвычІвгІвыс пщдзаква дара рхѳатала хІуагІа рылахъ
йадамыгъапІ.

«Алахъ адамыгъа» Къврымбай АбдулахІ абаза литерату-
ра дылалалыз гІвырапІ. Ауи анигІвуаз АбдулахІ сквш 50
дырталхъан. Ауи апхѳала ажурналистика апны йырхІахъаз
ашвапха гІайцхърагІан Алий Мырзабакъ дшгІабзаз, уыс-
та йхаз йахъазымкІва йхІаль пщаквгылуаз, йдунейпшы-
ща шаѳаз уыла йгІацІазыжъуа уызгІвымсхыз алитература
гІвыра гІайдахІвтІ.

Ауи амщтахъ АбдулахІ алитература рыцІагъи тшадикІылтІ.
ДукІ йнамихуата «Абазашта» газет шІчІвара-шІчІварата
йгІаншвалтІ ужвыгъи хабаргІвыракІ – «ДжъахІанам
акъалагІвыр». УацІыхъван йара ауаѳа йгІаквшватІ ауи
йгІахІвахра «Ххъша». Ауаѳа Къврымбай АбдулахІ абаза ли-
тература апны йапхѳахауата ачвгѳахагІвчва, атутанакъква
руыс дадсылитІ, ауат рбазара, рдуней гІахъититІ. Азаман
тшацичпата апхѳагІвчва хъызкъѳалуаш, ргвшІыгъѳра зла-
тыркъѳуш закІ йыгІвра йтахъыта гъакІвым ауи тшазына-

йырхаз – хабза мыгІвхъгара бзазара уыста йызкІуа ауагІа йрылахъхауа гІайырбата чкІвыныргІа ауи амгІва йачви-рыхъарарныс ахъаз акІвпІ.

– ГІвычІвгІвысзаджвыкІ сгІвыра дапхъата ауи апш пхыцІа дачвнахчузтын сгІапсара ахъазгІваца йыдзта йгъыз-бушым, – йхІвун АбдулахІ.

Агазет апны «ДжъахІанам акъалагІвыр» апшІвараква йрыпхъаз ажурналист Муратыкъва Николай зны дымшыр-къвауа ауи згІвыз дицІгІатІ: «АбдулахІ, кІаразын ахІапса утачІвазма?» – хІва. Ауахъауыгъи дгІапшвырхъыччан – «АчІвыйа, ужвы йъагІадзас йгъуымдыруазма ауаъа спашъаз?» – йхІватІ.

«Сгвы зрыгІвбаз» ахабаргІвыра абызшви атураскви ракІвпІ, – йхІвахуан Муратыкъва Николай. – Ауат ауи аъара цІолата йгІайырбан – йара дрыцымкІва, йыла йыцІымскІва йгъуымдыруазтІ.

Ауаса йызцазгъи гвынгІвырапІ: Къврымбай АбдулахІ араъагъи абзазара ацІабырг дгъадзхъымцІтІ.

– «ДжъахІанам акъалагІвыр» апны сгІазквчважвауа йыншадзас уыспІ, – йхІватІ ауи ателебара апны зны дгІачважвауата. – Ауи афыр МархІан йапш гІвычІвгІвысгъи даъан, ауи хІадагІвачата сйабадырын йбзазара шцаз гІасайхІвтІ. Ауи акІвпІ сгІвыра йашатахаз.

ГвынгІвырапІ алитература гІвыра агІвгІвы йыншадзас акІвымкІва йара йгІайхъвыщугъи шалайцІауа. Ауаса АбдулахІ ауи дсакъдзауата акІвын дшадгылуаз.

– АгІвгІвы йгІайхъвыцта йалайцІауа ацІабырг мыгІвхънага йгъауашым, – йхІвун ауи. – Ауи акІвмызтын апхъагІв йгъуызхъайцІушым.

Къврымбай АбдулахІ йылшатІ атутанакътара апны йазнакІкІуа ауагІа рхІалъкъвала, рчпашчала, рхъвыщчала йшашым гІайырбарныс. ЙгІайырбатІ ауи йшашым ату-танакъква йырхъшылуа «ахабзахчагІвчагъи»: азджъакІ «зылахъ рнапІыцІу» анаспынтшаква гІазаб рхътырхырквын

рымч дута тшырбахуа ргвква дырпситІ, азджъакІ араѣа гІващагІарала йгІаташваз агІвычІвгІвыс таразква рзыбитІ.

АхабаргІвыра афыр хѣада Джъузаль МархІан йылахъ зыщайдзаква йыркѣвнагата, дгІакІвзыршуз ауагІа гІвымата дырпхѣадзауата йгІадзынгылыз, дызлаз ажвлара рахыла бзирагѣи гвчІагІвгѣи захварагѣи зымбаз агІвычІвгІвыс йтурыхпІ. Ауди акѣраль ашыпІа хѣараква – йаба «сом чІвры» гІайынхарныс дѣацаз Сбыр апны дѣйтІ. Ауаса йаба йгІайынхуз ахча йыжвхуанта МархІан йтахѣула днамхѣауа, йани йаби шыымазымцара дѣйбата дгІабазун. Ага ауаса йаѣазтынгѣи апхѣара дазгІашыкѣын, апхѣарта дангІалгагѣи институт дыцІалныс дцатІ, ауаса архѣвых-раква рпны «дгІахындрышвттІ». Ар апны йкѣвырльыкѣвхара заманкІдза бзита йцун. Ауаса зны тшпсцара мшы ангІарырт йыгІвзачви йари адзхѣа штшыркІвабузымцара чкІвынчваквкІ пхІвыспа кІ йлылахѣвмарырныс йшылщыхІалыз йаквшахІатхан апхІвыспа дгІархчатІ. Ауди акІвызтІхІва ауыс датшата йацадырпахын асолдатква кѣванчата йырчпатІ, даргѣи ркѣвырльыкѣвхара дисбатла йнадырдзахтІ. Ар амцтахыгѣи МархІан йкѣару здигалрыз уыс таразкІ гымаутІ, чвгѣахагІвчва гвыпкІ дрыднгалын – дызквгылыз амгІва атутанакѣтара дазнарцатІ. Ауаѣа дѣадзатачІваз йбзазара шыц-шыц йыла йыцІсхтІ, дгІващата дѣамгІвахыцІыз тшазидырхтІ. АмгІва хѣвахѣа дтагылныс йгІайцхѣрагІата уацІыхѣван дашІазцІахыз «йыгІвзачва» рхІаквым йахра ахІа гвала йымамкІва йгун МархІан йгІайыквырцІаз апІатла – аджѣаль дгІашыцІуа, ауаса йхѣахв йымрыдзуа. Зны ддрыхѣвата йчвымыгѣдзаз, йхѣа йаквнаймыргуз абызхІвара дадымгылкІва амаль аѣахымкІва йанцагѣи анчва ауди дачвухчатІ. МархІан ату-танакѣтара йгІвычІвгІвысра йымрыдзуата дгІатыцІхтІ.

Араѣа закІ сымхІвакІва йгѣаурым.

АбдулахІ йапшым айчважвараква рпны йызынымкІва йхІватІ йхабаргІвыра агІацІштра йазыхІазырта

йшцтІу. Ауаса адуней йхІваджъта сквшбзидздза анцІых
йгІаснапІыцІашваз анапІылагІвыра ацІыхъва гъацмызтІ –
МархІан акум дызлагІайщыхІалыз дадгылырныс йаквикІта
ауи йпны дцауата йалгун.

Ауаса ауи апхъала йыгІвзачви йари ауи ауыс йшала-
чважвуз ангІайырбуз агІвгІвы ари апш ажванахъа йхІватІ:
«АхыгІвгІвзачва зуахъ йайчважвуз, руысква анлырхуаз
рыуа заджвгъи йгъйымдыруазтІ, йдыр гъакІвымта йгвы
адзакІагъи йгътамызтІ йлырхыз ауысква шатамхъхушыз,
рыуа заджвгъи дацымхърагІауата, рычвапхызгъи йаламкІва
МархІан йуысква шаквшвушыз».

Абарауи ажванахъа йаццауата, АбдулахІ йтгІачва
ръизинла, цІыхъва сара йастхтІ агІвыра – бжанардзата
йгІанымхара ахІатырла. Ауи ацІыхъва абзаара ацІабырг
йгІадцІуата йшвпхъадзузтын – ауи АбдулахІ йпны йшвым-
бауата спны йыжвба.

Йалныс ауыпІ зныкІ йара Къврымбай АбдулахІ
йнапІылагІвыра йцІыхъвахауа абгъыцкъва зджъара
йгІацІшвтхта «ДжъахІанам акъалагІвыр» йара йшалйыргаз
атамам гІдырхырныс. АлахІ къару гІахІиттІ ауи агІан ари
ахабаргІвыра ужвыгъи зны йгІацІхІштхырныс. Ауаъадза
ужвы йшаъу швапхъа.

*ЧкІала Георгий,
агІвыра агІацІцтра йазырыхІазырыз.*

Къвритбай Абдулах
Джъахланам акъалагъыр

*«Адуней уъадзакву йучпаз
зымгІва рыхъазла джъауап укІыхитІ».*

/А. Абсалямов/

«Агвъаджъра ладзка»

Асуд йалгищтара бзидздзара цІхъатІ. МцырахатІ ахабзи ахабзамыгІвхъгари, ачвгъахари абзири, агІвычІвгІвысагІари агвалымсри тапшІагылыз апещ. ЙамцІыцІхтІ асудхара йалаз апрокурор, асудья, адвокатква, ашахІатква. АхІаквымхарта агванышвква адыркІыхтІ. ЙгІалабыджуа йалагахъатІ. Аурамла йныкъвауа ауагІа рыцІа-рыцІа йцІагъарахитІ.

АхІаквымхарта тдзы апахъ йгылу ацІлаква рыцІахъ тшадзырщылыз агІвквчІвартакІ рыуа азакІы ацІыхъвабырдзакІ, дкІашвума ухІвауата, лыкІас цІагъачкІвынгъи гІатахІвхІвата, лыгІвнапІыкІгъи лхъа наркъвы йацІарыста пхІвыс квтанай ныбыжъкІ дыквчІвапІ. Ауи лыжвгІвахъа цІараква запыт тшгІахъадырпалитІ, лпсыцІа цІолата йхъалгылитІта йгІатылщтхитІ, йхъвацІахІвхІвадза йгІагауа лагвынкъра бжъы йхъарачвамкІва йагІвсуа ауагІа гІацанарпшитІ, «йбзыный ачІвыйа, хІахца, бчмазагІвхама, цхърагІара бтахъума?» – хІва тшгІаназыркъвыта йгІалцІгІауа азаджв-гІвыджъгъи джъауапкІ анырмаура рыжвгІвахъаква хъаргылитІта рхъаква дрыкацауа псайспадза йылкъвыцІхитІ.

АпхІвыс дчІвыуитІ, дчІвыуитІта йбГІадзахахъаз лблѣ-
такв шкІвокІвахвыцла лыладзква лрыцкытІ, ауаса
тшытракІ дчІвитІта йатаркІвах лыжвГІвахъаква хъапалуа,
йкІбазызуа йаталагахитІ, лыла къапцква йГІарыцІпІлауа
аладзква къвыд-къвыд лдзамГІвакв йГІарыквпІлитІ. Лхъа
наквылцІагІаквылцІауа дтхІаусытлитІ апхІвыс:

«Йа сара сынчвата йдуу, йсымаукІайа, йузысхамыГІва
ачІвыйа ари аъара рыцІагІара ду сызГІаугырныс ахъазла?
Йа сара сынчвата спсы зкъвырману, йзлагІасынхамыГІвайа
спныла угвыжвкІра?! Уара йудыргвыщитІи сбазара шаб-
гу, уара йубамыГІвуни ссабитІакІв дсыГІазара, дсымрым-
лащира ахъазла ахъанаркъврагы сачвыммахатшауа
сшахъуаз, йубуни сара сымчарыгы йГІаснапІыцІашвуз
атІакІв ауи йшІасцІауа дшГІадзынсыргылуаз. Йа сы-
нчвата йдуу, угвы злагІасабгъа ачІвыйа пхІвыс чвзаба
рыцІакІ, ари апш гвмачІвыГІвара салауцІушта? СуаГІа,
сѣахІыльчва срыламкІва, сзайгвышхвуш дсымамкІва,
«бшпабзазауа?» – хІва йГІасцІГІуш даъамкІва ахама-
ква срыла къдыргІазаб сацІата дсыГІзатІ ссаби. Ага
дчвкІейызтынгы, ага дгвауа-аламгылазтынгы, уахъыкІ
йудын сыквымкІва сщГІамылхызтынгы схъапщыла
даншІугагы хъара сгъучвымгылмыГІватІи, уара уакІвыни
ауи агІангы тшыззынасырхаз, гвыгъартата йсымаз. Уара
ушныла сгвы шхъГІызгы ссаби дснапІыцІуа даналага
угГІасцымхъраГІатІ, спгвѣаджъуаз сГІанужьтІ. СкІыкІах
хІалальта йызсырчваз ссаби ага сынцІра гвакъвпрала,
гвсырала йсйыргазтынгы суацІа дГІатыцІтІ, йсчхІун
зымГІва, скъару аныквымхъах уара тшузынасырхатІи,
сынчвата йдуу. УгГІасцымхъраГІатІ. Ауи ахъахъгы ужвы
дешІуыркІвакІвадзатІ. Дузыхчушма ауи дъаташваз?

Дырчвузыхчушма ауи дызлашваз ашвагала? Ужвыгы
жвыхвсквша нцІрата йГІасутума ауи дзыбахра, пшката,
зынзаджвыкІ ахІа йадамызтынгы, дГІасгвыцІасхІвхІвахра
ахъазла? ЙачІвгвыщайа угвчІагІвра сзалухыз?! Ауи ахІа

узымбузтын, ауи ахІа узалмыргузтын – йузызгвалайа?!
УахьчІва йна...»

АпхІвыс ауи ахІа лзымхІвахуата йгІалыквлащцарахатІ,
лакІцІа хъынхІвуа йалаган, псайспадза аквчІварта
дгІакІынгІвзытІ. Зъара дщгІазйа ауаъа? ЙагІвсуаз зджъакІ
гІалыдзхъагылын, лаъаща анырба ацхърагІара ласы
гІазшІыргын ачымазагІвара дьддыргатІ...

«Агвымха йхцІара»

*«АгІвы хыйа йыдызцІаз йакІвым,
ЙхІвансхІван йаахуаштІ йхІаквым».*
/Саади/

МшхъвлагІандзакІ абнапкъра йщаквнахыз атута-
накъква ласылас апхара йазынадзахра рмурадта бзита
йгІагвжважвауа йгІамгІвайсуан. «ШвчІвырхъа швырп-
сайспа!» – хІва ахчагІвчва ангІарыквцІырра мачІкІ
тшгІашІаркІуанта талейракІ ауаса йымгІвайсуан, ауа-
са амш ауацІала анхара хІатла йарпхдзычІваз ауагІа
штшгІадырпсайспуз ахъта чвгъа гвырпынцІа зкъыта рчважъ-
ква йрылащцуанта йатарыгвжважвауан. ЙатаркІвах
ахчагІвчва гІарыквцІырхуан: «АхІабырчбырква, зъараны
йшвахІхІвуашйа, псайспа шванай! Йгвжважвауа зджъара-
гъи дымгвжважвауашта дхІчпапІ!» Ауипхъадза ауат йры-
маз, зджъал хъыцІта агІвычІвгІвыс йыщІара, далажвжва-
ра йазыбжъаз алаква рпыцІ гІважъдуква упсы дрыхІауа
йахъадрьсуа, зхы зымчІвата йалах йгІамгІвайсуаз атута-
накъква тшырызгІауырщтуан. Ауат йрыквцІыр гъакІвымта
лахъвахъвала йырпшырыз заджвгъи атутанакъква
дгъгІарылымцІуазтІ, дзачІвызлакІгъи бзидздзата йдыруан
йара йацІгыс ауи ала ахвитнагІаква шдуу, ауи рыцІа хвы

шаму. Ауди шарда мџуата дара рылаквала йырбаз агІаншара чІвыхь, агІаншара швырра чІыдахъвыла йхъаднарџатІ...

МшкІы тутанакъ гвыпкІ «аучасткІа хъара»-хІва йызпхъуз апны рымачв-щачвква йрычвхІвауа, аџІла шІаква «чІакъ»-хІва йыгІвызжвуз ахъта ткІбий йылата бна пыркъуан. Щыбжъан йырфушыз рызгІаргтІ. Ага абак хъгІваква йыртазтынги ауди йгІадырдзаназыкІъара йхъыхтІ. Атутанакъква йгІарыртыз ащыбжъанчара кІылкІгІа-пскІьатІакІв – асуп џагъауыджы закІы-закІ чІахъва квайчІва тшыти нарахвын йаџІхъыйыз амџаква тшырдзхъарпсатІ. Йауашын айха кІвпІиква амџа йадзхъадыргылта, апыргъаква йрыквдыргылта асуп маџкІ йгІадырпха, ауаса ауди йгъахамдзушызтІ – щыбжъанчара ахъазла йгІарыквшвуз дакъикъа гІважва ракІвын. Ауди азаман тшыт ауаџІала дзачІвызлакІги йхъвтІакІв хырчв-хвырчвхІва йтайпххата тутынкІ дашІыхъхра дшзахадзушыз аџІыхъва дтагылан. Йсуп аъарагІвшара ахІа йымфаскІва сквшы хынгІважви гІвба йыртаз алыгажв йкІвпІи йыргылтІ, йгІвнапІыкІлагы йымгва йкІытІ дгІагылын йхъарачвамкІва йгылаз аџІлаква рыхъыла дквасквастІ. Ауди дызбара йахадзатутанакъквкІ йаларпсауа йзыџІыртІ: «Чалый, убаџауа, хъара уымџан, йучпуш угъахадырдушым! Чалый, араъа хІвсыса гъаъам, уъанадзатучІва! Чалый, азона утымџІын, ауаъа угІашџІахуштІ! Вася, убаџауа, уакъыль ухътыџІма, угІашІасх!» Ауди алыгажв йыхъыз Василийын, ауаса йхъабра, йжакъІа хъвква хъыш-къапщ чвырббылдза йъаныз ахъазла «Чалый»-хІва йыпхъун. Атутанакъква рпны зыхъыздзала йызпхъауа заджв-маджвпІ. Ауди алыгажв шарда џуата йымгва, йкІьатІиква йыхъуан, амгвагІвра дащун, ауаса алагерь апны айъазагІв даъазтынги џхърагІаракІги гымауазтІ, заджвы дгыхъымпшуазтІ. Йарги – «ЙсызгІанхыхыз маџдзапІ, хымызкІ џрыквын схвитхуштІ, ауаъа схъа тІакІв йахъсырпшыпІ» – йхІвунта йгвы йырбзиуан.

ЗакІги гыымгІатІ Чалый, дызлаз ага йхъачва-

гІвацазтынги ауат рпахъ йайква йшвихта дчІварныс йгызамайквті. Атутанакъква гвѣаджѣуа йшйыщтахъ-пшуазымцара адзѣаха къапщ-хвыщква зѣрахІвата сагІата йыргѣвгѣваз аркъан (ауи акІвын атутанакъва ѣанхуз «зона»-хІва йызпхѣуз апшта агІвынаква гІазырбуз, ауат рыуа заджвги ауи аркъан дагІвс гъакІвымта хвчІвырхъакІла аргван днаскІѣа дгъахвитмызті, ауи мыгІвхъызгуз закІги йарымхІвуата ахчагІвчѣа зынла йайхс, алаква йыжвырцІа йахвитын) дхъыпаті, ауи быжѣба-агІба метра рахІа йачвыхъарамкІва йгылаз апсацІла швпІа ду ахъыла йырхауті. Атутанакъва йгІаргвынгІвыті зынла йыншушыз. Ауат Чалый йбазара цІхъѣа азтта йпсы зыргІвушыз ахысбыжѣ йазпшуан. ЙггІамгаті. Ауаса ауат йырбаті азона утыцІта, рыцІа унаскІѣата йгылаз ахчагІвы йыдзхъачІваз ала кѣайчІваду ашІа ахърахІа, бжъыкІги ахъымгауа Чалый йшизыгІвуаз. ЗымІѣа ргѣква тпссІан цІуті рхъымгауа йчІвакѣазги гІагылті, ачара йалымгасызги ауи ашІадрысын Чалый йахъыла йпшуа йалагылан. Чалый йайква ахъыхті, тшынайыркѣвгІѣацаті акІвын ала ауи йызкѣ тшнакѣварышвті. «А-а»-хІѣа Чалый йбжъы льальадзата йгІагаті. АхчагІвы закІги гІанымшазшѣа псайспадза ауат рахъыла дджвыкѣылті. Дырхъадзгылті, мацІкІги дырпшын, йайымрыхъдзакІѣа: «Хмурый, Фу!» – йхІваті. Ала апыцкѣа абыз къапщ дула йарбзауа атутанакъ йгІайхъыцІын апшвыма йыдзхъа йгІагылхті.

– Ей, атшѣаѣа, агІвыдѣжѣ арахъ шѣвгІай! – дгІацІрыті ахчагІвы.

ЙгІаншаз ужѣвги йазхъарымцІауата йалагылаз атутанакъква гІвыдѣжѣ гІарылцІын псайспадза йгІаджвыкѣылті.

– ГІѣрала – схІватіи, ачынгиынакѣа! – дгІарыкѣхІѣыртті ахчагІвы. Дарги йыртахъдзамкІѣа аркъан ахъыла йкѣвасѣвасті.

– Ари апсхъапсы днашѣахѣта абанат амшІкѣа рыдзхъа дщІашѣвцІа. Ауи йынхара далгаті. Анат йгІапшуа

ацІакІѣаквагѣи йрашвхІв: ари дырдара ймурадын, ауи апи кІара зхѣа йгІаташвауа ймурад йацІыхѣвахуш абари акІвпІ. Йнашвахв ужвы ари ахѣвади псхѣапсы!

АгІвтутанакѣчва тшацадырпан дакѣикѣаквакІ рапхѣала ахвитра йайгвгѣуз арыцІа йнайхѣадзгылтІ. Чалый аща гІайцрыхѣуа, йгІаншазгѣи йымдыруата, закІы швабыжта дгІанарыхІазшва йылаква тыбгІата йхѣтІыта дщтІан, алапыцкѣа йгІаныржѣыз ахвырта алажвжѣа йгІацІчІвуз аща йшвныс йахадзахѣан. АгІвтутанакѣчва ахчагІвы йахѣыла йгІацапштІ, ауат рылакѣа ауи аѣара йчвгѣанта, ауи аѣара гвышхѣара рыцІанта, ахчагІвы чІвырхѣакІла щтахѣа дтхѣатІ, йавтомат апынцІа хвырчвхІва йгІащтІихын йымачѣ акурок йаквикІтІ. Алагѣи апрычѣ хѣакѣа мгѣыта йгІалагылтІ, ашІаду ахѣнахын йгІагѣгѣытІ. АхчагІвы йыджѣымсакѣа тшгІажвдрысылтІ, йылакѣа тшгІацІадыркІвакІватІ, йпыкѣв цІагѣакѣвала хѣачѣамщара-хѣшѣашѣадѣа дгІапшвырхѣыччан: «АчІвыйа, асволочкѣа, шваргѣи ари шѣйыдзхѣалра шѣтахѣума?» – йхІватІ. Атутанакѣкѣа йырдыруан ауи йажѣакѣа рырхѣйара чѣынцІщратагѣи йшйымбушыз, ауи ахѣазла задѣвзадѣвыкІгѣи дѣѣауап шыйймыркІуашыз. Дара азона угІатыцІта йгылапІ, «йырдуи» – йхІвазтын далгатІ. Ауи ацІабыргѣи амцри алыргара ацІыхѣва задѣжѣгѣи дѣѣтагылуашым, ауыс шакІвшаз зымгІва згІаз, йызбаз анахѣанат атутанакѣкѣа задѣжѣгѣи дѣѣырцІгІушым. Ауи акІвымкІвагѣи ани арыцІа йща хѣйа зрычІваз ахчагІв ла «гѣватшнырата, сакѣрата йгІайырбаз» ахѣазла тшпсѣара гІайыртуаштІ, дара рхѣвадикѣагѣи лапсыжѣвта аколония анышѣынтарата ашны йыцІаржхуаштІ, рпынкѣагѣи «ари йапшу, ари йапшу дѣмазагІвхан дпсытІ» – хІва шѣѣабгѣыкІ рзырщтихуаштІ. УалгатІ ауыла. Ауат зымгІва лахѣвгІахѣасракІла агІвтутанакѣчва рхѣа йгІатахѣынхІвын тшыркѣажатІ, рнапІыршІашІакѣа тшгІадырлѣальахтІ. Зпсы таркІваз Чалый хѣчІвагѣачѣ дгІащтІырхын псайспадѣа абрус акѣы

йазычІвырхъатІ. ЗакІы-гІвба сахІат ахІа ахъымцІхуата Ча-
льй йпсы цатІ.

ЙгІаншалун атутанакъ ауи азона мыжда агІвына
дшаргванхуз «угІашІас»-гъи, «угІахъынхІв»-гъи аъамкІва
ахчагІвчва гІайайхста даныршуаз. Атутанакъква ауи йащ-
цахъанта йсакъуан, амаль зларауазла ауи аргван йшым-
цушыз йащтан. Ауаса ауи атшын йыншаз йызбара збахъаз
атутанакъквагъи ауи аъара йджъарщан, ауи аъара агвым-
хара, ачвгъахара ргвакъвапсква йрылалын – йырхІвара
рымдыруа, йызшІдырпшра рымдыруа йгІанхатІ...

ЙагІвсхъан ауищтара гІвымызкІ райхІа, ауаса ауи
ашвырра, ауи арыцхІагІа чІвыхъ йацы йыншазшва атута-
накъква ргвы йтаркІван, рыуа заджвгъи йгъихъмаштылтІ.
Ауи акІвын рпыцгІважъдуква ахъадрысуа тшрызгІауызцтуаз
алаква тшзырчвырхчуз, агІвына йкІашвуз амаль злайа-
уала аквта дташвара дзащтаз. ДзачІвызлакІгъи йдыруан
ахчагІвы мачІдзакІ йгвы зызгІвауа йгІвылакІ гІахъамсуа
ала шгІаййжвицІушыз. Ага рбзазаща аъаща, ауи бзазара-
хІва уапхъа йауашызтын, ауи тшызчвырхчуз алаква рбза-
заща йайчвазтынгъи, заджвгъи йгъитахъымызтІ йпсы ауат
йтырхра. ЦІабыргыта, йа анхарта йанаъаз, йа йара аколо-
ния ауацІа апны йгІаншун згвы йнадзадзаз заджвы йши-
дыруамцара мыгІвхъгаракІ йчпата (йгІакІвдыршуз азона
агІвына дазцун, аколония злакІвыршаз айхацІа мыгъгвара
дадгылуан, йа ахІаракІырта йыквгылаз ачІапцагІвы закІ
йзихушызшва дизытрысуан) йангІаййрайхсуаз. Ауаса ала
дакъвнажвжварныс... СахІаткІгъи дбзазара зтахъыхмызгъи
ауи апш псыща йаура дачврыхІун.

Агвып аколония йаназыгІадза йгІашІадрыстІ.
АхчагІвчвагъи алаквагъи ауат рыцІагъи тшрызгІадраргвантІ.
Зтдзахъыз гІархІвуз дгІарылцІуанта агІвцтырта-
рхъвыхырта днашылуан, ауаъа ауи йщапІхъацІаква рпны
угІалагата йхъабраквадза дыршвагун – йъанхуз апны
рыуа заджвы кшага абджъаркІ йчпазтын? Заджваджв

йышпІыртуан атутанақъква, ауығи йымгвжважвадзакІва. Ауаѣадзағы зкѣзу йазпшуа апша цхІашвы йылагылаз, гвжважвагІвала йгІамгІвайсыз анасыпсызква апхдзы йарыбагІдзас рчгІвычаква швын йгІвахчІыз ащамакѣчва йапшхатІ, тІакІв тшаладыршра ахѣазла йпІатІауырнысғы йгѣахвитмызтІ. Атутанақъква рпынцІаква, ршІыдзадзаква, рдзамгІваква шкІвокІвахауа йалагатІ. Йдырхѣвыхта агІвщтырта йджвылцІхуазғы аколония ауацІала ашта гѣагѣара апны йгІашІадрисуанта арахѣарат йрыздырпшуан. Агвып зымгІва архѣвыхра йгІакІылсындзыхІа щардагІвы рыщачкѣва, ршІахѣакѣва ахѣта йарцара йазынадзахѣан. Ауаса дзачІвызйа ауи зуысыз, дзачІвызйа ауат йрызхѣвыцуаз! Атутанақъква зымгІва аколония йгІадырдазхтІ. Ауи акІвпІ йхѣаду. Анахѣанат зымгІвағы магІны змам гІаншара хвыщмыщпІ, ахчагІвчѣағы аколония аунашвачпагІвчѣағы ргватра зкѣнагам уысѣвапІ. ЗджѣакІы ахѣта йарцадззарквын ауат рыхѣазла рыцІа йагѣын – «йырдарамурадыз» гІаншушын, йызлагІадыртшхѣвушыз рджѣгаракѣва рпхѣадзара йалахІушын. Ауи акІвын аколония апны гІвычІвыс азаѣаца хабза хѣадата йаѣаз. Аколония аунашвачпагІвчѣа, ахчагІвчѣа зымгІва ауи апахѣ рхѣылпакѣва рхѣырхуан, ауи квырмыш азырчпун...

* * *

Ахѣта йардыкѣыз атутанақѣрыцхІакѣва йамцІыцІхырныс йанадрыхвитІ йажвысылуа абаракыжв ашв йайбантІ. Ауаѣа ага пхара чІвагІвакІ, угІазыршышуа, упсы зыртынчуа бзазара фгІвыкІ гІвнамизтынғы, апша гѣгІауымсуазтІ, асыхѣ угѣылагыламызтІ, ага йчвкІвыбарыцхІазтынғы, ахѣызгІваца ахІа нкѣвнамгузтынғы, дзачІвызлакІгы йыхѣазла чвартажвкІ аѣан, йуыкѣвупсуш закІ уауашын, мшхѣвлагІандзакІ йаквыргѣвгѣвата йынхаз умахѣащачѣакѣва тшпсдырщах, йдыйыз ущахѣакѣва йшутахѣу апш йыргѣвгѣвах йауашын...

МархІан ари аколония дгІаргиштара мшхъадзаран йцІуаз, ауаѣ йщаквгылаз ахабзадзаквагьи, ауи абзазагІвчва дара йгІандыршата заджвгьи дызхъымсуаз «ахабзаквагьи» ужвыгьи чІвагІвакІ гьрылйымдыргІасызтІ, ауи йгІалцІла, ага ари аколония апхъала датша колониякввакІ рпны даѣтата зджъакІ йбара, зджъакІ гІайгвынгІвра дахадзахъаз-тынгьи, араѣагьи атутанакъква дара-дара тшалырхта, къврагъкІ хъдмыркІуата, пхдзткІвапскІ рызгІамиуата йѣачІву йшчІву йыртахъу зымгІва зауаз, аколония аунашвачпагІвчва ухъдраштылуата «йунашвачпагІвыз» шаѣаз, ауат рнапЫршІашІа йацІымцІуаз, ауат йыр-тахъу, йыртахъу гъакІвымта – ршІа йгІатышвтуа, ачІвыла йнамдзаскІва йдмырхъйакІва йахвитмыз, «пшвыма-гьи» «гІвнакъвытгьи» шаѣаз гвы айтхъазтынгьи, анат-гьи аратгьи аргваныта дгърыднамгалсызтІта штшикІауш гыгІайымрыбергьыльсызтІ. Ауи ахвитра бзазара даналаз йара йапшыз ауагІа рпны лшарата йымазла ахъара дахъ-уан, къарула йзымчпаргьи йакъыль цІарала, йлогика ба-гъбала йылапш зквикІыз йнапЫ дгІацІайкІуан, йажва, ймурад аджвырагІв гІаршІагылта амаль гъйымамызтІ, зынла йщахъимырчІвалыргьи йлапшыцІайцІунта, йкъва-йсІарыгьи йкъапгІан йгІанайыркІуан, йгІанайыркІуанта зынгьи йѣашІыымщтхуазтІ. МархІан абзазара апны йкъытдзу, зынзамызадза узынйауа психология йыман. Ауи заджв йунашва дацІашвара, йгІвычІвгІвысыхв на-йыркъвра ацІЫс душрыквын рыцІа йгІалихуан, къарула дызрыдыргІвра, йызтахъыз йызрычпара ацІыхъва йтагы-луаз йагъачвгъахун, хІваспатыхла дыршІагылуан. Ауаса дшаѣазгьи йылахъ дызнагалуаз ауагІа йара йхъвыщца ахІа хъвыщца рымамкІва, «йхІвушйа»-хІва йшІагвагІвара йтапшуа, ймачвкІыс йаздыргІвуа йшичпушыз ацІыхъва дтагылан. РыцІа йджъащахъвахугьи – пшІагылра зма-мыз, зхІаль тІахсаз, зажва змамыз йа ауи ззымхчуз, заджв йхІвала йбзазуз азгІва апшта йбун, гІвычІвгІвыста

йгъйымпхъадзузтІ, гвчІагІвракІгъи гъырзыйымчпузтІ. Ауи йапшу гІвычІвгІвыста дызднагалуаз зымгІва «ла»-хІва дрыпхъун. «Ала шванашІсырпшуа швгвыргъьара атахъыпІ, йанамальсызхара ауи йа апыцквала йа гІврала тшахчитІ, швара аныгъи арыгъи швгъырзычпам, йгІашвархІвлакІгъи, йшвзырхалакІгъи швнапІквагъи швщапІквагъи ргъвгъвата швгъынцІкІвауа зквхъа швщтІазлуштІ», – йхІвун ауи. УадыргІванагъи гІвына амамкІва йуызцІабыргу ала маскІа шгІаушІапшуа апшта рылаква йлакта йакврымхуа, рпыщчваква ахъырхъахъа йшІагвыргъьауа йпахъ йгылан. Йаргъи дырпшуан-дырпшуанта, дкІаджвджвунта дыркъвыцІхуан. Щарда ауат агІвычІвгІвысква дрызхъвыцуан, дрызхъвыщпхъадзагъи йхъа йгІаташвалуз азцІгІара – «йабагІайгуа агІвычІвгІвыс ауи апш лыг хІаль?» – аджъауап гымауазтІ.

МархІан дхвыщицтарагъи йхъа йхчахуа, дазгылуа тшибжъатІ. Апсабара хІаль ткІый, гвбагъьа гІазнатыз агІвычІвгІвыс гвыгъарта, ацáпшырта анымам алахІ йымцтахъ йхъа ахІа гвырбзига дгъазыпшгІум. Ауи рахІа йшварагІварадзу ауыс данашІашварагъи «швгІасцхърагІа» – хІва дгъцІыруашым, йпыцква аквирыбагъьата йпсы йгъадзалшауадза йхъа, йбзазара йхчущтІ. МархІан ауи акІвын дшагъаз. Ауаса дабжъатІ, дгІадзыннаргылтІ мшы гвыргъьаралашара змачІдзаз йбзазара. ГІвына амамкІва дайрышхитІ ауи йапшу агІвычІвгІвыс. ДанчкІвыныз йкъвапсква тшырлазшаз ауи айрышра дандухара ачвгъара гІацылхитІ – йгъагъара зымгІва йагъу рзычвгъара. МархІан ддухапхъадза ауи йайрышра-чвгъара йалахІун, йныбыжъ йгІацылпхъадзагъи тшарыбагъьун. Йбалыгъра дазынамдзаскІва ауи заджвгъи дызмайпхатшахуашыз йхІаль багъяхатІ. Йкъару зквымхъуш заджвы данипшІашварыз йа дызмайгІайуаш гвыпкІ айсрала данырпшІагылтрыз МархІан швыр чвгъа айрышракІ днанауахвуанта цтахъла гІатхъара гъйымдыруазтІ – йа йпсы щтІайцІарын, йа йчІвы хъахъхарын. Датша амаль адуней йгъыквмызтІ ауи йыхъазла. Абарауасамцара ары-

чва йбжъакІу айха дздржвуамцара йшджырхауа йашдза-
та мшкІымзара-мшкІы бзиракІла дызмайгвыгъуз йбзазара
хІатла ддзнарыжвтІ МархІан, «швара» - хІва йызпхъауа йа-
уата хвыцдзакІгъи йгвы йгъІатанамыжътІ, ауаса ауи йац-
та йакъыль абгата йгъазалнамхтІ агвчІагІври апхашари.
Ауат зынзамыза рхабар гІадыргун, йгІайайкъвашвашвун,
йыншун йангІайпырагылуазгъи. АлахІ йдырпІта, ауат
ракІвымзарквын атутанакътарагъи, аколониягъи дыртам-
швауата уыжвгІандзара хын адуней йрыхІарамхъушзарын.
Ауаса датша мгІва йтагылтІ йылахъ. Йыздыруазда рыцІа
йагъыыз...

МархІан къарула дгъармыумызтІ, йчхІарагъи ауыран.
Ага ауаса йаъазтынгъи, ужвы дъагІаргыз аъара зджъара-
гъи колония гвымха дгъашІамшвасызтІ. Щымтанамаз уа-
лагата ахшамдза агІвычІвгІвыс дкІъазызуа, йыгІвщахvakІ
дщтІырымххуа дызчпуз анхара, агІвычІвгІвыс йпсы
даквзырпшуаз аколония «хабзаква», йузымчхІушыз
агІвычІвгІвыс йыхв наркъвраквa, нхари дзыргІври
ракІвымкІва хвитнагІакІгъи аъамзара, агІвычІвгІвыс
йынцІра ахъазла заджвгъи джъауап йымкІра – арат зымгІва
алалуанта атутанакъква рбазара джъахІанамта йырч-
пун. Ауат рыуа закІгъи гъйылымссызтІ, ауи дкІылпшуан,
дзыргІвуан. Йгъи тшгъІалимырхІвузтІ, ацІыхъвалагъи
тшгъІанимыжъуазтІ. Дынхун, дгІайхуанта дщтІалхуан.
Заджвгъи дгъйабамдыруазтІ, ауи апш мурад змата
йгІайыдгылуазгъи дгъимачважвузтІ. Анхарта йдырцауа-
та йа йангІардхра, йанщтІалхуаз йтдзахъыз йгІапхъата
«араъа саъапІ» – хІва джъауап анайтхуаз акІвымкІва зын-
гъи йбжъы гърымгІасызтІ. Ауи йгІалцІла «ДзыргІвы»-хІва
гІайыхъырцІатІ атутанакъква.

Ауи ахъвлапынгъи йшнашылхуаз мачІкІ тшйырпхата
йчвартагъвы дтанагІахырныс ймурадта абарак
аквтабырдзакІ йгылаз айхахІакв дазцатІ. МачІкІ
дгІахъшватІ. АхІакв йакІвырбагъыгъаша йадзхъагылан

хвгІвы. МархІан ауат дырпшын – хъвлапнигІадза ахІакв йъадзртахъыз йадгылазлуз, йадзхъачІвалуз дара ауат азджакІ ракІвпІ. ЗакІгъи йымхІвауата йпахъла йызрайша йгылаз ймахъа даквстІ «мачІкІ унаскІъата снадзхъаргыл» – гІанищтуата. Ауахъауи дгІацампшуата мачхъвынцІала МархІан йгвтшы мчыта дгІатастІ. МархІан дбырты, дкІахІа гъакІвымта дгъымпІатІаутІ, удын гІайыквшватагъи йггІаймырбатІ. АжвакІгъи йымхІвауата йгІванхауата йара ймахъа датаквсхтІ – «унаскІъата ахІакв садзхъаргыл». Змахъа даквсыз тшгІацайырпатІ: «Уара кІурва йутахъу ачІвыйа?!» – йхІван дгІакшара ймурадта йнапІыршІашІа гІащтІихтІ. МархІан йгІвылакІ гъгІахъамстІ, дгъымпІатІаутІ, ауаса лацІыхвала йнайбатІ ахІакв ауахъауи ахъатала «Валун»-хІва йызпхъуз атутанакъ йнапІкъакъба шгІащтІихыз. МархІан йггІайгвнымгІвытІ ауи дшгІарызхъагылыз, йгъйымбатІ дангІарыздзхъагылазгъи.

– Рваный, йзнагвалайа ауи апш гвауара, ауыгъи ура дуапшпІ, ахъта дащытІ, дбагІдзахатІ, тшйыршышхра гъа-тахъымма?

«Рваный»-хуз ауи дипшытІ, йнапІыршІашІа найыркъвыхын дгІвыдмыдуа мачІкІ днаскІъатІ. МархІан йгІайгвынгІвытІ Валун ари абарак «апшвыма» дшйаргвану, «аунашвачпагІвчва» дшрыуу, ауаса йанаъазара, дгватшнызара шатахъу. ЙгІайгвынгІвытІ ауахъауыгъи «Рваный» зйыхъузгъи – йарма лымхІа аъарагІвшара шІжван. Ауи абжъара тшыт дбжъагылын ахІакв тшазираргвантІ. ТшйырпхагІваца гъакІвымта, йчгІвычаква баххнадзкІъара ахІакв дгъгІадзхъымцІтІ.

АхІакв данадзхъагылаз МархІан йгъйымбатІ Валун йджып дтас, тутын дестабжакІ гІатих, йщтахъла йгылаз атутунакъ йыйтта МархІан йчвартагъвы ахъыла йхъа шичпаз. ЙгъйымбатІ ауи атутын назахвыз йтшпыц хаха-гІважъдуква гІацІйыршуа дшшвырхъыччауа дцата атутын МархІан йчварта агвабан йшыцІайцІаз.

МархІан йчГІвычаква найщытІ-йГІайщцын, закІгЫи йымхІвауата дызлагылаз дГІарылЦІхын псайспадза йчвартагъвы дазцахтІ. Валун йчпаз збаз азджьакІ йыншуш йазпшуа, гвырпсагата йпшвырхъыччауа, азджьакІгЫи йГІарпшІагылыз дджьарщауа, ймагІну гІаргвнымГІвауа рылаква хъващдза ауи йыщтахьпшуан.

Валун йгвып зыла кЫлдмырпшуаз атутанакъква рыуа азджьакІгЫи йырбатІ ахІакв адзхъа йыншаз. «Ари ачкІвын длагума, момкІва дызпшІагылыз йырмагІану гЫймдырума?» – хІва йхъвыцуан ауат. Йырдыруан йыншушыз. ПвымызкІ ахІа гыЦуам – ари йапш заджвы мчыла ауат ахІакв дырчвадзхъагылтІ, йара ужвы йапшдзата рыуа заджвы дГІайыстІ. Ауи дГІайкІын дызлагІакшаз йнапЫ ахІакв йаквигван дхъвагІГІуа йайрыбылтІ. ЙгЫйыквымшатІ ауи ахъацІа. Щымта хъала апсуна дтагылата дГІатырххтІ. Ауи йгъахъазым ауи агвып гвымхашЫмхарата, чвгъарата йырхахъу. Ауатква ари ДзыргІвы йгЫдырам. Йа закІгЫи йачвымшвауа мчдзакІ йакІвпІ, йа закІгЫи алзымщауа рыцхІакІ йакІвпІ – араса йхъвыцуа йыншуш йазпшуан. Дара ауат рыуа азджьакІгЫи ДзыргІвы йахъыла йахъуан ргвыла, дызщыхІалыз агвып йырмагІну йархІвра, закІыла дырхчара ртахъын. Ауаса тукъаль гырзымчпузтІ. Агвып йырчвшвун, йырдыруан дара ротряд апны акІвымкІва анахъанат рпынги ауат гІвзачва шырщардаз, аколония аунашвачпагІвчагЫи ауат йырчпуз «шырмбуз», «йшрымдыруаз». Зны йшваз агІвычІвгІвыс таманам дгъузыргвышхвахуашым. Акъарабгъара гІаздысылыз йгвы гІацауырпахра ахъазла йамянадзакІ далауырпшра, дшгІвычІвгІвысыркІву хъайзырЦІуш гІаншаракІ дГІапхънауыржвара атахъыпІ. Ажвала закІгЫи гъуизызушым. Ауи акІвын ауат азджьакІ йыншушыз шырдыруазгЫи ауыс зкву МархІан йазхІврыз заджвгЫи дызГІарылымЦІуаз.

МархІан данрылЦІх Валун йгвыпгЫи йымкъвахуата ахІакв йГІакъвыцІхтІ, ауаса рчвартагъвква йгъырзымцахтІ.

Ауат хъвлапниГадза Валун йчвартагъвы ыагылаз агъыцІара тшазыркІуанта (Валунгы ауи йыГІвзакІгы анахъанат йрапшта рчвартагъвквa гІвбата йгъаквгыламызтІ), арымдзаквагы ачвартагъвквa рбжъара йГІадыргылуанта чай жвпІа рыжвуа, квазыр йасуа цІыхквтадза йчІван. ЙыаГІаргуаз, йшГІаргуаз, йрызГІазгуаз заджвгы йгъйымдыруазтІ. Йрыжвуан аркъагы. Йрауан шардата ауи йадыркІылуашызгы. РахІа йджъащахъвахызгы ари акІвын: ауи агвып йауата хГІвы зынгы йгънымхузтІ, ауаса анахъанат йрапшдзата йынхауата, рхачІвгы надырхъараГІваца гъакІвымта йахънадырхІвауата ртдзахызквa мшиГІадза атабель йануан. МархІан анахъанат аколонияквa рпынгы йбатІ ауи апш гвып. Зджъарагы заджвгы ауат ргвыГІв гъйымцпузтІ, анхара йгъазадйымцалуазтІ. Йдыруан ауат атабельквa йшырнылуазгы, рхачІвквa «шнадырхъуызгы», йдыруан йара, анахъанат, агвып зымГІва йырхуз мацІкІ-мацІкІ гІарцрырхта ауат йшрыздыргылуаз, ауаса зынгы «ауаса йзаыайа?» – хІва дгъазымцІГІатІ, ауи йуыс аламкІва йпхъадзун. «Ауатквa зборчу йырбараГІатІ, схъамаль сзыбанхында, анасагы арасагы йсхауа ахв сара йгъГІасыртуам, ауаса йанаыазара йаГІвыргауайа сара сыхъазла йзыртлакІгы», – йхІвун.

МархІан йчвартагъвы дтата, йнапІквaгы йаларпа йхъащтахъ йацІата квлa дщІан. Агвыпгы квазыр йасуа, йхъыччауа, йчвхІауа йалачІван. МацІкІ анцІы МархІан йГІайысыз дГІагылтІ, йтумбочкІа дазцан апш гІайтІытІ, мацІкІгы днапшыГІапш тшичпатІ, дГІагылын йбыжъ цІара гвымхала атутанақъквa дГІарылацІыртІ:

– Алапсквa, дзачІвыйа стутынквa назахвыз! Бзирала йГІашвахвх, момызтын спшГІауа салагуштІ, сгъйайхІвапсум йГІазцІысхуа. Хвбадза спхъадзитІ! ...хвба! Заджвгы йгънашвмахвтІ, дара-дара тыпссГІатІ, гъакІвымма?! Ауаса йанаыазара сара йГІасаупІ ауат, дГІасаупІ йназахвыз ацІакІа! Заджвгы швымпІатІауын!

КвтІурбата тшахъвлайырчын дгІаджвыквылтІ,
тумбочкІаквакІ дыртапшын, гвабанкІ ахъирышвт,
зджъакІгъи гІайшвага тшичпатІ. ДгІадзатІ МархІан
йпны. ДгІадзатІ, дгІайхъадзгылын йджвджкв
гІайылхъвпхъбауа дгІайыквцІыртІ:

– АчІвыйа, щтахъ къара, йсхІваз гъуымгІама?! УгІагылта
срыпшгІа!

МархІан дчкІвынищтара шарданы йгІахъан ауат ажвакв.
РахІа напахъыхрата, йыхв назыркъвуа зыда аъахым ажва
гвймхата йпхъадзуз ауат йгІайазхІвыз ймагІнызлакІгъи
зынгъи ахъаз ауаса дгъагІвиймщтІ. Ужвыгъи ауат ажва-
кв шигІуз мцахІвацата дгІалашватІ, йгІайхъачІватІ,
йгІайнарыхъуата йпыщкв гІабайрыфын ащхъвпсхІва
дгІащтІчІватІ, айшыста днамцІастІ, йгвытшпы гІайкІын
дгІайыдихъалтІ.

– Арахъ угІадзыргІвы, амжыкъ къбынчІвчІва, уынцІра
узыршвауа йыщтахъ уырбзауа йгІазгыз аквапакъ. Сара
адуней сгІаквлын зынгъи тутын гъсымчватІ, ужвыгъи йыгъ-
счвум, закІзаджвыкІлагъи сгъазыбжам утутын бгІа. Йсчва-
дзарыгъи сыммахатшауата сгъахъымсрызтІ утрипер напІква
йыркІыз атутын. УпшгІа. ЙгІаумауазтын усыргвыгъитІ
арат сбашмакъква бызла йусыррыцкъарныс.

– ЙгІасауазтын саргъи йара ауи уазсыргвыгъитІ.

– УпшгІа, шакІал!

Ауи агІамта айшыс ауацІала Валун йыгІвзачва, ана-
хъанат атутанакъква зымгІва МархІан йчвартагъвгъи
гІакІвдыршан йыншуш йазпшуа йалагылан. Валун
ймахъвшІа йахъарышвыз апшвахІв айшыс йрыхъынхІвуа
МархІан дгІайпшуан.

Йара йыхъазла гвймхаракІ шгІархъвыщыз гІайгвынгІвытІ
МархІан. Ауи ауыс аншварагІварахарыз зынла тшизабыт-
уан, дтынчхун, йакъыльгъи йкъаругъи закІыта йалайырпун-
та аринг йыквгылу абоксер йапшта йуыс йбун. Ауи акІвпІ
ужвыгъи дщцаз. ЙгІайцхърагІуш гІвычІвгІвыскІ йаргван

даѡамзарагы, ари ауыс пІай алазгаз рщардагІвызарагы
гыГатайымрышвуазтІ. ЗакІын дыззхъвыцуаз – мчы-
ла йГайщыхІалыз акыжвмыжвква зынгы йырхъмаш-
тылхуашта, йаргван йГаскІаа гыакІвымта мгІварыгІвла
йГайыкІвшауата тшдйырдыра.

ЗымГІва гІалазгаз агвымха МархІан йтумбочкІа йтаз
зымГІва гІатипсатІ, цкІы-цкІы йахъырышвттІ, дгІагылын
ахъчы агъвтшыхцІа йГаквирышвтІ, агвабаныжв ашІачв
гІайкІын ауыгы ахъчы йащтайщтитІ. Йара араѡа хъапщдукІ
гІайауызшва дгІахъыччан дгІацІрытІ:

– Ей! Абар стутын, швапшы, ауи ари алапс щтахъ кѡа-
ра йгвабан йГацІшвттІ, уадыргІванагы тутын йымчвауа-
та йхІвитІ. Дыжвбама ужвы йхІчвгыччуаз? ЙзыхІхушйа?
ЙшвхІва!

ЗымГІвагы бжыкІгы рхъымгауата МархІан
йГайшшуан. Йрылан ауат ацІабырг здыруазгы, йрылан
ари «аспектакль» йазхъазцІазгы.

– ЙухІвушйа, щта, ужвы? – бзиракІгы гІанымшчуа
йГагатІ Валун йбжы. – ДзачІвыйа, алапс, уызчвгыччуа?
Арат мшигІадза йуыцу, йуыцчауа ракІвма? Йгъуымдырума
ауат йырчвугъычуа шГІадырхІауа? – Валун атутанакъква
ацІайырысыгуан. – Уара йуапшкву хІызларачважвауа ари
акІвпІ – апшвахІв гІащтІихын йрыхІвачватІ. Ауи йыдзхъа-
гылазгы ахІваспа гІайнпІыцІайрыхъвмартІ.

ЙгъаѡахмызтІ МархІан дзайгвыгыгушызи дыззпшуашы-
зи. ЙхъагІваца – ауи акІвын гвырбзигата йзыгІанхахыз.
ЧВырхъакІла щтахъла дтхъатІ, дацІацапауата ймахъа
айшыста йГайкъбан джъагІафата длакъырдуа, дхІвачвауа
йГайыкІвгъагъашуз Рваный йшІыдзадза йнаквищтІ.
Кыдхъсата дахъышвттІ Рваный. Йара ауи алахъвГІвахъасра
йнайбатІ Валун йпшвахІв штшГІаунащтыз. Мачвысрата
днапщцІастІ, йарма напІыла апшвахІв багъбата йГайкІытІ,
дхъапалын йыгІвщапІыкІлагы Валун дишІатастІ. Ауи
щтахъла бзита дбыртытІ, ауаса дгъкІамхІатІ. МархІан йгвы

йтайкІхъан айсра гІаншузтын амаль злайымула апхъап-
хъа Валун дрылигарныс. Ауи гІайдахІвуазтын йуыс рыцІа
ймайрахушын. АпшвахІв ацІыхъва шгІайнапІыцІашвуз
йъапкътлапкъ ахІатлара шабгаз ацицтиуата йагъьма
напІсаргвыцІа адзакІъала йшйылшуз Валун ймахъвшІа
ахъахъ абыгІв багъъара дастІ – Валун щамакъьта
дгІахъвагІгІан апшвахІв ауицтгІ. МархІан йбатІ йудын
ахъазгІваца йшымдзыз – Валун ймахъа шІчІватІ. Ауыла
дашІамсуата МархІан йатаркІвах йара ауасабырг Валун
йхъапахъ йаквицтІ. ДалгатІ ауыла Валун – ауи «гІ-гІы-ъ» –
йхІван машаквыжвта дчвылтІ.

ТшгІайырльальата амаль гьамамызтІ МархІан. Ужвы ауи
йлапшыцІайцІаз ахІваспа знапІыцІазрыхъвмаруаз йакІвын.
Ауи дгъхъарамызтІ, ахІваспа ду йцахІвцахІвуа йыжвгІвахъа
йазрайшата йгІацтІихын агІакшара тшгІазичпахъан.
МархІан апшвахІв гІайрыгъагъан йнауицтгІ, ауи ацІыхъва
ахІваспа змаз ймахъвшІа тшакІвнаршатІ, йнапІы
гІайырхвитра дшацтаз аудын чІвыхъ йтамакъ йнаквшван
зынла йпсып акІытІ. ЙшІа ахърахІа, йылаква кІылыртІта
дгыланхатІ лахъвгІахъасракІ ацІыхъвала ахІваспа змаз.
ЙгІаншаз гІайгвнымгІвыскІва МархІан щапІыла ауи
йчІачІаква днарысын дшІыцІайцІатІ.

Ауи йымщтахъ МархІан йрыхъынхІвуаз апшвахІв
къомыгІвкІ рлактаква агІвнарщытІ. Ауи алап-
шы йымамкІва дыззынадзуз йшІайкъьун апшвахІв.
ЛакъвгІахъасракІ тшгІайырпсайспата гІацІцІуаштІ.
АхъазгІваца йгъйыгІвымстІ йаргъи ауи – йхъа
йгІасын йгІайыквлащцарахауа йалагатІ. Ауаса зынла
йуызкІарахІушыз дгърыуамызтІ МархІан, ауи хвырчвхІва
йахъагІайысызла тшацайрышвтын арымдза щапІы
знапІыцІакІыз диуацІапатІ. Ауи амщтахъгъи хъатамата
щардагІв щтІайцІатІ. Ауаса йаргъи удынмчдзакІ йагъь-
ма жвгІвымсакъъа йгІаквшватІ. Ауи ахъахъгъи йхъа
йгІакІачІвуз аща йылаква йгІарыцІачІватІ. ДкІвадахауа

далагатІ. УадыргІванагы кяхв зму йапш днанагІанагуа
апшвахІв йрыхъынхІвуан. ЖвакъарукІ йылазтынги,
ага айсра дазычпазтынги заджвы йхъазы гвып дукІ
щарда дгырзыпшІагылуашым. ЙгІарылахІун МархІан
йгІайыквшвуз аудынква, мачІын йара йчІвква ззынадза-
хуаз. Ауи йылайхІватІ йбазара ацІыхъва шгІаргванхуз.
ДгъымгвмачІтІ ауи ахъазла, «сынцІра сыквшвымхын» –
хІва дгъамхІватІ. АгІвычІвгІвыс хахваква, гвцтІыхра ду злу
агІвычІвгІвысква апсра тынчта, рылаква хгІыта йапылитІ.
Ужвыги йылаква амцабыз гІарыцІнаркъбауата удынкІ
шгІайыквшваз анылайхІва МархІан дгІапшвырхъыччатІ.
«Йшвшвырдыр, ахІва пІайква, сынцІра схчара ахъазла
сгъынцІкІвауа швпахъ щамхъаша сгъгылуашым», – араса
дрыквцІырра ймурадта йшІа гІахъитІытІ МархІан, ауа-
са йбжы гыгІатымцІтІ, йара йгъйымгІахтІ. ЗакІы-гІвба
дакъикъала йпсы дахъуа рпахъ йгІакІахІарныс йзайгвы-
гъуз агІвычІвгІвыс йпшвырхъыччара анырба аудынква
гІайыквызпсуз атутанақъква ъанквынхатІ.

ЙашІастІ аудынква. ЙашІастІ ацІырра-чвхІараква. Йа-
бархъвыхуан ахъацІара хІалыи ашвагала хІалыи. Щарда
йгънамиуашызтІ ауаса. ПшІагыл змам ашвагала гвышхвитІ.
Ауат аъанквынра йгІалкъбата зны йгІапшцІасхзарквын
МархІан йпстазара далгушын. ЙгъахамдзатІ ашва-
гала. Къаплъанта агъагъара йгІахъшвтІрайын аща
гІайкІацІвауа, асахІатІ маятник апш дсыусуа, ауаса ап-
швырхъыччара йлакта йтымцІуа МархІан дызтагылаз ауа-
тыкв йгІатапатІ гІвуджъ, йгІатапан закІы-закІ хъатала ауи
йгІайыдзхъагылтІ.

– Лютый?! Марсид?! – аныла-арыла йгІагатІ аджъацІара-
швара йацІарата йызлаз абыжъква.

– Йынша ачІвыйа?! Йзышвха ачІвыйа ари, аба-
гадза чвкІвырква?! ДзачІвыйа айсра гІалазгаз?! –
дгІарыквчІвагІгІатІ Лютый атутанақъква!

ДжъауапкІгы.

– ДзачІвыйа? – бзиракІгъи уаззмыргвыгъуз Марсид йбыжь щтІакІы гІагатІ.

Марсиди Лютыйи йгІарархІвтІ айсра йашвхІаусыгІвахаз, ауи гІазхъвыщыз, ауысква шакІвшаз.

Лютый йпыцкв абайрыфуа зымгІва тшырзынайырхатІ:

– Ари айсра гІалазгазгъи шваргъи йшвынасышызтын ари ачкІвын дгІанхапІ, ауи закІ йызныйырквын заджвгъи йгъшвызсыргІвушым! ЙгІашвгвынгІвыма, абагадзаква?!

Ауыгъи йымамачІхан къазу дрыдгылуа, ргвытшпкв гІайкІуа дырцІгІун: «ЙугІама?» Джъауап гІайызтуаз дйыгвауа дхъйырцІыжвуамца щардагІвы дгІарыкІвшатІ.

Кулешов хчагІвчва гІвсолдатчвагъи йыцта абарак дгІашылтІ. Ауи райша МархІан йчвартагъвы дазцатІ. ЙагІвырцыз йхъачважъ, йчвкъкъъяз йшІахъа дырпшытІ.

– Дшпау, хІваспа гъгІайыларымцама, быгІвшІчІва гъйыламма? – тшызынайырхатІ ауи Марсид.

– Момо, гражданин начальник, йубауа ракІвымкІва хвырта гъйымам, ауаса удын щарда йыквпІ.

– ЙауыпІ, ари ачымазагІвтара дыжвга. Йатахъу зымгІва йзырхаргІатІ. Сара йшсунашву рашвхІв. УадыргІвана швгІвыджъгъи спны швнашыл, сахІаткІ анцІра.

Лютыйи Марсиди МархІан дщІырхын ачымазагІвтара дыргатІ. Ауи амщтахъ Валунгъи Рваныйгъи йара ауаъа йдйыргатІ. Аотряд аунашвачпагІв абаракІ йыгІвназ зымгІва гІалайыргылын ауыс шакІвшаз йылыргата йгІайыырдыртІ.

Акапитан Кулешов аколония аунашвачпагІвчва, афицаркв рпны зымгІва рацкІыс гІвычІвгІвысагІара йыла-та, дгвчІагІвчпагІвта йыхъыз гун. Амаль злайауазла ауи зынгъи ахабза дгътымцІуазтІ, лъажъадгъа тутанакъкІгъи дгъйымзарархузтІ, аколония апны йаъаз ашвыр хабзаква дырпшІагылуан. Аколония аунашвачпагІвчва райз-зараква рпны йхІвалун: «Арат ркъванчагІара ахабза, асуд йгІадрыбергъыльтІ, ауат йгІадырбаз ахъахъ хІара хІаквым атахІахырныс хІгъахвитым. Йшвыцы, йташвырпсы – хІва

йыгъхІзыгІарымщтийтІ. Шатлата йгІарыквырцІаз ргата йтыцІхра атахъыпІ, ауат ужвыгъи акъраль рзыбжапІ. РахІа йчвгъахагІвдзугъи дгІвычІвгІвыспІ. ЦабыргыпІ, хІткІыйихара атахъыпІ, ауаса ахабза хІтымцІуата, зылахъ хІара йгІахІыднагалыз агІвычІвгІвыс тгІачва, гІари, аны, аба шйыму, ауат шйызшшауа хІхъхІымраштылуата. Ажва гъалам, йаъапІ хІпны закІылагъи йуызгІамрыхъвахуаш, йуызгІацамырпахуаш. ЗымгІвагъи ауат йрыцагара гъатахъым, дара ауатгъи асуд щра гърыквнамцІатІ, ауи апш хІаквымхара зквнадыргауа хІпны дгъгІаргуам, ауаса йаназара, хІара заджвы йпсы тыхІхырныс йа йузымчІуш бзазара йзыгІанхІыршата йара-йара ауи дазынахІырдарныс хІгъахвитым».

Ауат амакІраква, ахабза азгылраква ракІвын зныбыжъла йшІахмыз Кулешов йчын йзаламхІуз, жвасквша йнарыднацалуата капитанта дызныкъвуз. Йаргъи йгІайгвынгІвуан ауи. «ЙачІвакІ ахъазла сара снапа сгъзапшІагылуашым, агІвычІвгІвысагІара гъсызтиуашым», – йхІвун ауи.

Заджвгъи йапшымкІва атутанакъква рлахІвараква цІарахитІ, гІвацагІара гІанымшауата ауат ргвы йгІарнахІвитІ, ракъыль йалнаргитІ бзира рзытахъугъи, гІвычІвгІвыста йызпхъадзауагъи, рдуней дрыхІарамра йащтугъи. Дасу йшиквнагауа апшта йзаъахпІ. Ари аколония апны ауат йырчвымыгъхаз йынхарта данахъырхуазгъи, йчын аннадыркъвуазгъи гІаншун. Момо, ауат унашва гІархъызцІуз атутанакъква рхвитнагІа рхчауата гІбакІвым ауаса зырзырхуз. Атутанакъква заджвгъи гвы айымтуата ауи йуыс аладырпІатІун, дара аламкІва ахъахъыла йгІайзылахъауата йырчпун – абараса акІвын ауат хъахъла рхъалра цІхъва шадрычпуз, рцагъи шырхахуаз. ЙгІаншун дъацазгъи дъагІайызгъи рымдыруата атутанакъква ргвы йназырдзадзаз дандумпхузгъи.

Ауат зымгІва йдыруан Кулешов. Ауаса атутанакъква тшыргвайырпхарныс, ргвы тшынайырдарныс йа закІ

сзырхапI-xIва дырчвшвауата гьакIвмызтI ауаса дзаъаз.

ЙгIвгычIвгIвысагIара акIвын ауаса дызчпуз. Кулешов зынзаджвыкIгьи аколония йгIаргуаз зымгIвагьи чвгъахагIвчвата йгъыймпхъадзузтI. Йдыруан ауат рыуа цардагIвы араъа xIадагIвачата йшгIанагыз, йа пхастакI зымхъагIаныршаз, йа закIылагьи йкъванчамыз шракIвыз. Абарауат йрапшкваз ракIвын ауи рыцIа дызквцIаз, йылапш зхъыймхуаз, йауа ухIварыквын ауат йрыуата цардагIвы аколония аъаща ймыгIвхънагун, агIвщыгIвчва, ахIвынчIагIвчва, агъычкIвачквa рунашва йацIашвун, ахабзагьи ацIабырггьи йрызхъарымцIахуа йцун, даргьи псайспадза гIвгычIвгIвысагIарата, гвчIагIврата, цкъарата йрылаз рчвыздуа йалагун. Йырчвыздуанта йызланагаз йрапшхун, йгIазлыргаз ажвларагьи, къралъыгIвагьи, йыззымхчаз ахабзагьи йрагъахун. «ЖвагIвчвгъахагIвчва хIызгIаргырквын ауат гIважвагIвы йнадзитIта йтыцIхитI, ауи жвбара зшвтахъымйа?!» – йхIвун Кулешов.

Абарат ашвхIаусыгIваквa йгIарылцIла ауи йотряд ръадабалгьи рынхаралагьи аколония апны рыцIа йагъбын. Пвысквша йрайхIата араъа аколония аунашвачпагIвчва гвжважвагIвара гIарылазцIушыз закIгьи гънымшастI. Ауи аъаща тшапсахуа йалагатI Валун аколония дгIаргта Кулешов йотряд дгIарылашвицтара. СквшбжакI цIытI ауицтара. Аотряд апны аъадаб рыцIа-рыцIа йайчвахуа, тутанакъквкI нхара йрызтымцIхуа, айсраквa тшгIащтIырхуа йгIамгIвайситI. Кулешов амальта йна йахвызлакIгьи закIгьи гъгIанамцIгIатI. Абар йаргьи ...

Кулешов ачымазагIвтара дъадзацуз йгвыла йхъа дазгъыхуа дымгIвайсуан: «Сара сакIвпI ари агIаншара апны айхIата йкъванчу, спсы йадыруан Соснов (Валун йакIвын йыззихIвуз) ауи апш закIы шгIайхъшахъыцIуашыз. ЗъарагIвуда ари анхарта уагIвырсыз апны ауи йапшта сызпшIашвахъаз. ЗакIгьи сгъамбжъатI. АжвагIвацала гIвгычIвгIвыс тара дтасыргылра сацтан. Ауаса, йшаъула, ак-

выджьма гІвна ла ҕасата йҕузычпушым. Момо, саҕъвыцІхра атахъыпІ, сҕьатахъыхым сара араҕа. Тпшсцара сҕІвахыргы йауаштІ. – Араҕа ауи йыла йҕацІалхтІ йагІвсыз асквп йтшсцара мшква рагІан йкыт дцахта дшаҕаз, йани йаби шгІайыхІвуз «угІанхах» – хІва, йкытлагІвчва дрылата чвахрала аколхоз дшырцхърагІаз, ркыт йачвыхъарамкІва йагІвсуа адзыгІвчкІвын апны пслачва дшайшвуз, аколхоз апредседательгы – «УгІайх, хІара нхагІвы дхІтахъыпІ» – хІва дшгІайыхІвуз. – Ай, йҕамуытІ, ужвы сьджьагІвагІкваргы дырпеуштІ, зымгІва зльажьу сара стІахсара, сльалъара акІвта рхІвуштІ, йсыквымгы гІасыквырцІуштІ. Айсра тшангІацтІнах атутанақкьва ркъяжарныс йнашылыз алейтенантгы асержантгы закІгы гьырзымчпІатІ, хІадачІвачала удын хвыцкьвакІгы гІарыквшватІ. Йшцауала акъвырльыкьвхара салцІхра шсатхъула арапортгІврала йҕскъвыцІуашым, ауыс ауыла йҕьалгушым. Аколония аунашвачпагІвгы амальта йымула рыцІа зарар щарда шсзихуш ацІыхъва дтагылуаштІ. ЙҕьсызйыргІвушым ауи йасхІвхъу акъом...»

БзиракІгы даззымьргвыгъуз арат ахъвыцракьва дшырлазымцара Кулешов аколония анхагІвчва рмедицина хъпшырта ашв днадгылтІ. Ауи гІайтІыта дшнашылуаз алейтенантгы асержантгы гІаджвылцІхуата дрынйатІ.

– Уызквчважвуш, уыста йучпуш закІгы гьаҕам, анбжьагІв капитан, – йхІватІ алейтенант йымачв бинт джьуар хвыцкІ зквыцІларкІыз йхъапахъ йазираууа. – АригІваца акІвпІ. Асержантгы йҕІайыквшва чІвагІва гьаҕам. УахъымгьыргІван.

Кулешов – «ЙауаштІ, йбзипІ» – ахІа йымхІвауата дгІацапахын атутанақкьва рчымазагІвтара ахъыла йырхаутІ.

Йабайымдырхуаз ауи ахъызгІваца нкъвнагара акІвмызтын атутанақ чымазагІв дырбзихара закІытагы йшаквыргІапсымыз, аврачкьва азгІвакьва зымгІва «зла-

дырбзихуз» штаблеткагІвацаз, дара ауатгы йанаму-
дзахрыз агІан шакІвыз йанГарыртуаз. ЦІабыргыта,
атутанақкІ йахърыкъъата закІ анызынырыз ауат рыЦа
мачІкІ йцІолата йГайпшуан. Ага ауаса йаъазтын-
гы, атутанақъ йщапІы дзыквгылуа даъазтын зынгы
дгыщГарымцІузтІ, сахІатзаджвыкІлагы анхарта дымцар-
ныс дгъадымрыхвитуазтІ. Ауатква йдыруанта йаргы араъа
зынгы дгыГамиуазтІ. Ауаса ужвы датша уысын – атута-
нақкъва йрызныыз аЦІабырг йдырра атахъын.

Кулешов гІвынакІла йгылаз абарак «чымазагІвтара»
даназынадза дГІашІасын тшытракІ дгылан. «Йатахъума
снашылра, йгъатахъымма?» – хІва дхъвыцуан. «Атамам
гІасемирдыркІва йгъаурым», – йхІван аврач дйызнашылтІ.
Ауаъа ауи йГайдыртІ МархІан йчважъ ахъахъ йаму ачвырц-
цыртаква ракІвымкІва йызгІвадара йазарархуш удынкІгы
шйыквым.

– Арахъарат агІвыджъ руысква гъауам, йалкІгІата ари, –
йхІватІ аврач Валун йахъыла йхъа йчпан. – ЙызлагІайыс
гъсыздырам, удын чвгъа гІайыквшватІ. Ймахъа шІчІвапІ,
ауаса йа айхакІ йа мшІыкІ ащта гъубум. Ауи гъакІвым
йхъаду. Ари йхъа удын мчдзакІ гІаквшватІ, ауаса араъагы,
ага спшГІазтынгы, щтакІ гыызбум. ЙхъаквынцІ цІсызшва
акІвпІ йшаъу, дгъчважвум, тшгидыруам. Спазхъвыцуала
ари йызлагІайысыз напІгІвацапІ, ауаса напІгІвацала ауи
апш удын... сакъыль гъазцум. Арахъари. Ари йтамақъ удын
чІвыхъкІ гІаквшватІ, йхырхыритІ, йхъвламчвапщ шІчІвапІ
схІвитІта... ауаса йаъазарквын дгыГанымхушызтІ. Йгъсыз-
дырам йшсхІвуш. ХІапшыпІ йшцауа.

– Арат датшагы заджв дрыцзара атахъын...

– Ауи мачІдзапІ удынта йыквшваз, йхъапахъ, йлакта йыр-
ныз ачвырццыртаква хъвшвы рхъыхІщын дара дГІаздквас
дрыцнаджвылцІхтІ.

– ЙауаштІ, доктор, йсызргІва, ууыс уапскъбатІ, – йхІван
Кулешов ачымазагІвтара дГІаджвылцІхтІ. Ауи йынхарта

пещ дцахра апхъала абарак датанашылхтІ. Ауаъа тынчын, атутанақъква гвып-гвып ачвартагъква йрыквчІвата йа-йчважвун. Абарак агъыцІаракІ апны датшагъи тутанақъ гвыпкІ – азджъакІ чІвата, азджъакІ гылата – йамакІуан. Кулешов ауат дырзынадзара апхъала йара йтдзахъыз гІайгвыквыгІвтІ. Агвып раргван даннадза рчважвара-амакІыра ашІадрыстІ. Кулешов ауат зымгІва кІыда-кІыда рлактаква дыртапшытІ.

– АчІвыйа, начальник, угвтара ъагІаудахІвыз уайгвыргъьума? ХІара щарда цІуата йыгІдыритІ Валун уйыквпшта баста шуымфуз, – йхІватІ агвып рыуа заджвы анахъанат йчІваквас рапшта дгІамгылуа, йыла хІарам-хъвацквала Кулешов дгІайхъапшылуа. – Ауи дгІамгылхуазтын йгъшвызгІвушым, зымгІва йрапхъата – ауи ацтахъ къара.

Кулешов йгІайачважвуз ймагІныз йдыруан, йдыруан ауи йбыз чІвры аймына шгІахъшахъыцІуаз. Ауи аъара хъачвамщара гІайырбауата дгІайачважван, ага гІвычІвгІвысагІара йылазтынгъи, ага атутанақъква дырзычвгъамызтынгъи акапитан йхъа йгъаквнайымыргатІ атутанақъ йацІгара джъауап ауыра айтхырныс.

– Ари акІвпІ йуасхІваш, Кретинин: ухъазымыжда-ра уазыпшгІитІ. ЙугІахъама «аквтІу ащыга ащапІхы йгІацІнаххитІ» – хІва. Уазхъвыц ауи, Кретинин, ууыс злам уаламлын, – йхІван Кулешов агвып дгІаркъвыцІхтІ.

– Сумыршван, начальник, сара щарда цІитІта сгъзышва-хуам! – дгІайыщтацІыртІ ауахъауыгъи.

Акапитан дацампшуата, джъауапкІгъи айымтхуата псай-спадза абарак дгІаджвылцІхтІ. Йынхарта пещ днашылхын, хІатладза арымдза дыквхІан ахъвыщра днанаухвтІ.

Аколония апны йаргамым ачвгъахагІвчва «рхабза» йахчауата, ауи амахъарыхъвара цІасквала йбзазауата, ачвгъахагІвчва-гъыччва рунашвачпарта квта йалата хгІвы-пщыгІв аъан. Ауат ракІвын атутанақъква «руысква» зымгІва хъынзырхІвуаз унашвачпагІвта йрымаз, аколония

тутанакъ шІыцта йГайуаз йырмагІнугъи, йызыркІызгъи, арыла йтыцІта датша колониякІ йырщтиуаз тацузгъи здыруаз, «анадасраква», «апылраква» адызгалуаз, ауат ракІвын думпта йыдзуаз аколония афицарква, асержант-ква, абригадирква знапІылаз. Йдыруан ауат зымГІва акапитан, ауаса рцІабырггакІгъи зынгъи йгъимауазтІ, щта цІабыргыкІгъи дгъыквымшвузтІ, уыскІ ацІыхъва мачІдзакІ йшГІайнапІыцІашвуз атамам алимыргаскІва псгІачІв мкІчІвыта йнапІыцІпсгІахуан, йнапІы йГІацІалта йпхъадзуз йнапІсаргвыцІа аквйымкІскІва йнапІыцІбзахГІахуанта йгвы йымахъ, йгвы акъвпуа дГІанхун. Йаргъи ауат ауысква адызгалуаз шидыруазымца «абари уара йунапІылапІ» – хІва заджв дйыркъванчарныс гвыгъбра гызымчпузтІ. Бзидздзара цІуата йдыруан Лесин Владимиргъи Мамедов Марсидгъи ауат йшлапшыцІарцІаз, йауа ухІварыквын, агІвыджгъи йызшІагылу дрымдыруата ауат «аунашвачпагІвчва» йадыргалуаз апІайраква ацІахъыртшлун, ауат рхІвачІвГІвы Валун ймурадква гыГІадамышІвуазтІ. Йаргъи, ажва гъалам, ауат рпахъ джъауап аникІыхуаз ауыс архъйара апны йГІайызарархаз рыхъызква райхІвхуанта ауыла тшйырзахвахуан, рхІаквым чвгъа тшачвихчун. Ауаса щарда йгънамиуашызтІ. Акапитан йГІайдыртІ «аунашвачпагІвчва» ауат агІвыджъ рхІаквым шырхахъаз, ГІван-хынгъи ауи дырхъйарныс ацІыхъва йштагылыз. Ауаса Марсиди Владимири рхъацІара, айсра йазычпазара, швара рымдырра, рацІагылра йГІархчатІ. УадыргІванагъи йпщынхауа йа йхвынхауа апны тшгъырзымхчахуашызтІ, знымзара-зны ргватшнызара, рсакъра накъвуашын. Ауи йГІалцІла Кулешов щарда цІуата аколония аунашвачпагІвчва йрайхІвхъан ауат агІвыджъ датша колониякІ йщтира шатахъу. Ауаса «швхІаусыГІва гыГІбум» – рхІван йгъизырмыутІ. «Ужвы амаль амамкІва ауи чпамкІва йгъауашым, ауи акІвмызтын ауат агІвычкІвынчва рпынква зынгъи йгъырбахуашым. Ауат дрыцта арахъарыгъи, ауат йырхчаз, датрыпара атахъыпІ.

Ауи ахъазла швхІаусыгІва багъбакІ гІахъвыщымкІва йгъауашым» – хІва йщаквйыргылтІ Кулешов. ДгІагылын ахъышв дазцатІ. МамедовгЫи ЛесингЫи рнапІква ркъбауа закІ абархІвуа дзыгІвназ атдыла йшгІамгІвайсуаз днарыквпштІ. «Ай, сычкІвынчва, швгІвыджьгЫи араъа гъшвтышгвщамызтІ, ма – швхІаквым йырхаз сара йгъсызпсахуам, ауаса акъвырлыкъвъхара салцІхра. – Ауи багъбата йщаквйыргылтІ арат агІвычкІвынчва руыс шалйыргауа зынла рапорт йгІвырныс. – Апхъала ужвгыи бзиракІ схахпІ, швара йшвзынархазтІ ауи абзира», – йхІватІ, ахъышв дгІадцІхын йстоль дадзхъачІвахтІ. Йара ауесахІат ашв йгІаквстІ.

– ШвгІашыл!

АгІвтутанакъчва ашвхъымса йшхъысуаз рхъылпаква рхъырхын йгІадзхъагылтІ.

– ХІгІазшІутын хІгІайтІ, гражданин начальник.

Кулешов йрыквйыргъвгван агІвыджьгЫи къазула дырпшытІ. Ари аколония апны къвырлыкъвъ ъадзайхуз асквш къом руацІала ауи йпахъ абараса щардагІв гІагылхъан, щардагІвы драчважвахъан. Ауат азаджв азаджв дгъйапшымызтІ. АзджбакІ гвймхара, чвгъахара, хІвынчІара, гычкІвачра ракІвымкІва адуней апны закІы гърымдыруазтІ, закІгЫи йгъазычпамызтІ, рыщта гвъаджърала, ладзыла, нагІлатла йырчвын, ажвлара ацІгІвапІайдзара збазаргаз ракІвын, айшыста йухІвушызтын – «думырчважвауата дущыпІ» – ззырхІвауа йрыуан. Ауат ауырата дгъырмачважвустІ Кулешов, ауат рпны дгвчІагІвдан – дасу йъайквнагуз йшиквнагуз данйыргІалуан.

Кулешов зынзаджвкІгЫи «араъа йгІаташваз зымгІвагЫи апшыпІ, рыхв азакІыпІ» – хІва квсагакІла дгърыдымгылуазтІ. Сквшщарда руацІала аколония апны анхара психологта дачпан зынгЫи дымгІващауата йунашвахъцІара йгІацІашваз ауагІа гІващагІарадгъа йзалыргун, йгІайгвынгІвуан, бзита йдыруан дзачІвызлакІгЫи араъа дыззыгІаташваз,

йчпаз, дшГадзынгылыз, ьахГлы аргваныта йымаз, йдыруан йъайыргъвгъвушыз, йъайырльальушыз. Ауат хГадагГвачала, мдыршала закГ зымхъачпата, рыцхГаракГ гГазхъыздзата хГвансхГван швхГаусыГГвала араъа йГГаташваз йа гвымхаракГгъи йгвы йтамкГва ахабзамыГГвхъгара мчыла йазадцалхаз рыхъазла йынхарта, йъанатГа, аколония апны психология аъащата йщаквгылыз йуызГарыквымхуашта дгвытгъгъаджын. Ауи акГвын уыжвжвы йпахъ йгылаз агГвыджьгъи ауат йырхчаз ачкГвынгъи дшырзаъаз. Ауат ахыГв йырмагГну гГайдырра, ауаса дырзаъазлара апхъала ауи ауат рцГыхъва йтагыла йГГадзаз «руысква» шарда дрыпхъатГ, бгъыц-бгъыц йайыргатГ, дара драчважватГ, йырхъвхтГ. Абар ужвы агГвыджьгъи йпахъ йгылапГ.

– Щта, йшвхГва швангГайзара.

– АчГвыйа йхГхГвуш, гражданин начальник?

– ЙшвхГва апхъахъыла швшбзауш, йшвчпуш, швхъа пшвхчуш. Ауи зысхГвауа гГашвгвынгГвузапГ?

– ХГара лъажъа гхГымам, гражданин начальник.

– Лъажъа швымма-йгъшвымамма – хГва сгъшвымцГГатГ, ауи сара йыздыритГ, Лесин. Швхъа шпашвхчуш? Ауи акГвпГ йгГасашвхГвра стахъу.

– ХГара хГгъшвагГвым, гражданин начальник, хГхъа хГазгылхитГ.

– ЙыздыритГ, Мамедов, йыздыритГ, ауаса швуыс ацГолара гГгаугвынгГвуам, Мамедов, йгГгаугвынгГвуам. Швымгвыгъан Валун йыгГвзачва майрачкГвынта швцГыхъва йтыцуашта. Ауат ркГалта азбжа гГашшвырсатГ, ауи гъшвыздыргГвушым. Йа ауи йбжахаз ркГалта швашГардзахра, йа...

– Сара заджв йпахъгъи щамхъаша сгъымгылстГ, гражданин начальник. СгГгаугвнымГвырныс ауаштГ, ауаса стутанакъызтынгъи сГГвычГвГвыста тшыспхъадзитГ, схъахв здыритГ. ЗкГалта сашГаздзахра змураду йгвы йту дзынасмырдзауата йкГалта гГашГсырсапГ йа йхъагъи аццауата ауи акГалта пшвымадъа йГГанызыжыпГ.

– Уара щта, Лесин, закІгъи гъухІвуми?

– Саргъи йара ауи акІвпІ сшхъвыцуа, гражданин начальник.

Кулешов йтахъдзамкІва дгІацІапххатІ: йпахъ йгылу, бзира зсихара йтахъу агІвѳджъ дгъІаргвынгІвуам, руыс ахІатлара гърылархІвум, ртамакъ тшгІазазцІахъаз апстыхыгІв дгъырбум. ДгІагылын астоль аурала днасгІастІ.

– ЙызгІашвгвнымгІвуайа?! – Псайспадза ахъышв дазцан дкІылпшуа тшытракІ дгылан. ХвырчвхІва тшгІацайырпахтІ... – ЙызгІашвгвнымгІвуайа агІвтшада айрышкІгъи?! УахъчІва швгІаташвама ари аколония? Зъараны йгІашвщыхІалхъайа?! Зъараны швазаргванхъайа апсра?! Йгъшвымбама швызпшІагылаз?! КІаразын шврыквпшма ауат «апшвымаква» зышвхІвауа?! Ужвыгъи йгъыжвбушым. НапІ хамапІ ауат зланхауа, напІ хама! Валун йапшкву рнапІыла! Ауат араъа йщардагІвыпІ. Ауат рышшвымаква рыуа заджвы йпынгъи швгънадзушым, швнадза гъакІвымта рбыжыгІваца гыжвгІушым. Валун йапшквула адуней швыла йгІацІамылхуа швырчпуштІ. ЗакІзаджвыкІгъи гъшвзычпушым, закІзаджвыкІгъи гъшвызпсахуашым. ЙызбахъатІ ймачІымкІва шва швапш. Ауат рыуа щардагІвы рцрива йгъырзымцахтІ, азджъакІгъи рцарта-гІайыртагъи гъхІзымдырхтІ. Хы... швырпшыстІ ауат, щамхъаша йгъымгылстІ... Айшыста, уыжвжвы, йара араъа швджвылымцІуата агІвѳджъгъи аколония аначальник йыхъызла рапорт жвгІвитІ датша колониякІ швырщтийырныс. Йшвхчаз ачкІвынгъи йара уахъчІва рапорт йсыргІвуаштІ, ауи йуыс швара швуысгъи йайчвахпІ, сымгІващузтын, ауи йакІвпІ Валун джъкІата дызхыз. Валун щарда цІуата ауи йзыхара атахъын, псхъвджъадакІва йылщІтІ, ауи дгъуысым, ауаса швычкІвын дхчара атахъыпІ. Ауыс алсыргандзыкІъара арат агІвба-хпа мшы швсакъ, йалкІгІата уахъа.

– ЙабакІву хІъаргуш, гражданин начальник, йабаъу ауи аколония?

– Йгъсыздырам, Лесин, йгъсыздырам. Йара акІвпІта, Лесин, йагІвыргауайа швара швыхъаз швЪаргалакІгъи – швЪанызлакІгъи швпІатла жвгуштІ.

– Ауи цІабыргыпІ, гражданин начальник, ауаса закІыла хІуыхІвуштІ – йауашызтын.

– ЙхІва, Мамедов.

– АмалькІ аЪадзахызтын хІыхыгІвгъи зджъара хІацышвцти, йгъхІхъаштылрым убзира, гражданин начальник.

– Ауи саргъи сазхъвыщъатІ, Мамедов, сазхъвыщъатІ. ЗакІ сылшадзахуазтын швахІвара закІ азысхапІ. Ужвы швгІадзыргІвы. Сара скъвырлыкъвхара пІатла салгатІ, сауырщтхырныс рапортгъи зыгІвхъатІ, «зны мачІкІ уазпшы» – рхІван сгІашІадрыстІ. Швуыс шалсыргауа йатазыгІвхуаштІ. ЙгъаЪам араЪа сгІашІазкІыхуаш. ШвпІатла швалгарыквын швсызнай, сшвызпшуаштІ, сЪабзазушгъи швасхІвитІ, йшвхъшвымраштылын. Ари аколония апны ауи ахІата хІабамбахырныс ауаштІ. ЙхъашвцІа, сара швгІвыджъгъи чвгъахагІвыта швгъсымпхъадзутІ, йара уыжвгъи ауи акІвпІ. Ужвы швгІачІвата арапортква жвгІвы...

Акапитан агІвбагъи дрышхъан апапкІа йбжъайцІатІ, агІвыджъгъи рнапІква йкІытІ.

– Убзира зынгъи йгъхІхъаштылуашым, йауыразтІ уынцІра, Николай Анисимович.

– Ужвыгъи закІы. Ари хІайчважвара зджъаразаджвыкІгъи аунашва швымчпан. ЙгъаЪамызтІ ауи апш айчважвара. ЙгІашвгвынгІвыма: йгъаЪамызтІ?

– ЙгъаЪамызтІ, Николай Анисимович.

– Ужвы бзила.

* * *

Мамедови Лесини ангІаджвылцІх Кулешов шарда дазхъвыщтІ ауат злайхчуш амаль гІаура. Ауи бзита йдыруан Валун йыгІвзачва, ауат рунашвачпагІвчва ахыгІвгъи

ауахъ йрыквдмыршара йа дара йрыларгара ахъазла йрылшауа закІгъи шгІанырмыжъуашыз. Ауди гІанымшара ахъазла закІ гІахъвыщра атахъын ласыта. Амалъта йаъаз зымгІва дрызхъвыщгІ, цкІы-цкІы йалихын рыцІа йтамамхушта, рыцІа йшварагІварадахушта йгІарылихыз закІыпІ – карцер. «Щта, ауди рыцІа йагъьхуштІ, швхІаусыгІвагъи аъапІ – йайсытІ. Ауаъа йштачІвумца ауыс алсыргапІ» – араса йщаквйыргылтІ Кулешов.

* * *

Ари айчважвара анакІвша амщтахъ йхымшкІхуз ауахъ цІыхквта агІвсхъата акарцерква ъаныргІалыз атдзы ашв аргвандзата йгІадгылтІ атутанақъква зланкъвыргауа машина хъахъгІвакІ. Рартмақъква рымата хгІвы атдзы йгІаджвылырдан амашина йаквдырчІватІ. ЙгІашаркІкІауата ауди станция хвыщкІ йнадзхъагылтІ. АхыгІв рыуа заджвгъи йгъйымдыруазтІ ауди йамгІанстанцияз, амашина хъарата йгыланта астанция ахъызгъи гърымбузтІ. Щарда йгъазымпшытІ. Абна ауахъ хъдагвра гІанаршІыхауа апоезд абжъы гІагатІ. Амашина нацІсын псайспадза аргвандзата айхамгІва йнадзхъагылтІ. Апоезд шгІашІасуаз ахчагІвчва ахыгІв амашина йгІатырдатІ, апоезд йхъардылын ауди йаквчІваз ахчагІвчва йрырттІ, йрымаз ашвѡква мачвы рыквддырцІатІ, азакІгъи ауат йрызгІанырыжътІ, азакІгъи дара йгІарахвхтІ. АхчагІвчва апоезд йшгІакІныцІуаз ауди зын-гІван йгІашвшын псайспадза йджвыквылхтІ. Аколония аунашвачпагІви акапитан Кулешови ракІвымкІва аколония йбзауз заджвгъи йгъйымдыруазтІ акарцер йтачІваз ауат ахыгІв ѡацаз. ЙгърымдыруазтІ йѡауаз абна ауацІа йаныргІалыз астанцияхвыщ апны ауахъ апоезд йнанауахвыз дара ахыгІвтутанақъчвагъи.

* * *

РахІа йгвалымсу, рахІа йгвычвгъу, рахІа йжъыхъыду,
38

ауагІа рбзазаща турасы йачвыхъару агІвычІвгІвыс йпын-
гъи йгІаншитІ гІамта дантшдырха, йгъагъара йгІаншауа
гІайгвынгІвауа, йзалцауа данцара йгІашІарышвта йбзаза-
ра цкІы-цкІы йалиххуа цІолата даназхъвыщхуа, йхІваз,
йчпаз, йара йызала йаъаз ани йа ари агІаншара хвы
анаквицІахуа. Араъа ауи йхъа йырзахвума йа йыркъван-
чума: йнапІыцІшаз йа тшыззидыруата йыргъахаз ауысква
рпны йхъа злайырцІабыргуаш швхІаусыгІва дазыпшгІума,
момкІва абзаара, ауагІаква, запыт йара йаргвандзаквугъи
рылата, разазаъаща апны щтата йгІанижъыз ахъазла йхъа
дазыгъъхума, заджвгъи йзымхуш хІаквымла йара йхъа
ахІаквым йхахума? АлахІ йдырпІта, ауи гъакІвымзапІ йхъа-
ду. АгІвычІвгІвыс тшазидырхуата йбзаара дзазхъвыщуаз-
тын, йхъа азыргІваракІгъи азыйымчпауата ауи йаквнагауа
хвы йзаквцІузтын, гвымхарата йчпаз дайгІваджъхуазтын
– ужвыгъи дгІвычІвгІвысыркІвапІ. Ауи йызхъацІа дауаштІ,
ажвларагъи бзиракІла йайгвгъа йауаштІ.

ЙхІаквым рхата, йпІатлагъи гІадрыбергъыльта аколо-
ния данташва йгІашІарышвта ауи акІвын МархІан дшаъаз.
ЙбатІ, йхъатала йхъайцІатІ йыззхъайцІуз, кърарла дыздгы-
лаз йрапшу ауагІа йаныркІра, атутанагътара йанташвара
йырмагІынхауа, «рыгІвзара», «ркърар» ъанадзауа. Зынгъи
йара-йара йгвы йырбзихуа – «Ари аколониязаджвыкІ апны
акІвызтын щта ауаса йъану, саргъи, йанакІвызлакІгъи ап-
шта, азшамзара араъа сгІанагызтын щта?» – хІва дхъвыцІ-
уан. Момо, дгІващун, швабыжта дгІващун. Абар хвымызкІ
йнаднацалуата ари аколония апны даъапІта, араъагъи ана-
хъанат рпны йбуз акІвпІ йбауа: йара ауи апІайра, йара ауи
агвчІагІвдара, ажъыхъыдара, йкърарусызу йанакІвызлакІгъи
йымчхъу йпахъ дкъванчазара, ажва йымамзара, агъычкІвач-
чвгъахагІвчва «рхабза» йахчауа «адуква» рзынхара, ауат ры-
мадза уысква, ауасамцара, ауасамцара... Рыуа йухІвушйа?

Амшква азакІы азакІы йапсахуа йымгІвайсуан. Ауат
ахъшвашвари агъырדзи згымхуз адзынцІыхъва мшква

йрапшын, гвыгъара бзикІгъи, гвыргъаракІгъи МархІан йгъйызгІарымгуазтІ. Йаргъи агвыгъара йалиххын гвщтІыхракІгъи йыламкІва абазара хъващы кІкІаракІгъи – хъарадзатынгъи – йызгІалымкІгІауа йымшква йгун. ДгъазымпшуазтІ ауи ащардагІв рапшта тшпсцара мачІкІ рызгІазгуаз ауахъгъи, уачІвымпш зны йгІайхында – хІвагъи дгъазымгвжважвузтІ – гІвычІвгІвыс ныбыжъбжакІ йнадгылуаз йпІатла гІайрыкІапгІвацан. ЙанакІвызлакІгъи йгвсысыз йбазара йгъагъара йаланапаз абагъаха-щахІаква гъбадзала даладырхъан дзымпІатІаухуа дрыман. ЙгъйымамызтІ ауи ауат «абагъахаква» рыуа закІы зджъара йшІчІвата агъбадза мачІкІ йызлагІайырльальушыз амалькІгъи. Атамам ухІвушызтын, ауи йаргъи дгъазымпшгІузтІ. Абазара хвит даналаз агІан згъайратква йанакІвызлакІгъи йбзийыз, рахІа йхІатладзаз аъащагъи майрата йызгІалцІуаз, зхІаракъятква дгІакІвзыршауа ауагІа йджъарщуз МархІан ужвы дкІагвадза, дгвалымсдза даъан. Анахъани аколония апны йпсы далхъвданаचІвныс мачІкІ ахІа этахъыхмыз айсра ауи гвырхІа дерс бзита йзалтІ – амакІраква, ажвакъъараква, ахъвласраква амаль злайымазла хъара дырчвгылуан, йычвапхызгъи йаламкІва анцІра йыламыз «угІасхъымсын – сгъухъысуам» хІаль гІайылашватІ. ЦІабыргыта, ауи йтшдырра апны тшызрыбагъъаз, йхъаквынцІ йалалыз гъхІальмызтІ, ауи йбазара ткІбий дызнацалуаз, йапхъала дзырпшуаз, мшигІадза йыцымкІва йамуашыз тахъыран. Йхъахв назыркъвуаз, лыг хІаль мчыла йгІайылазыжъра змурадыз гвымхарадзакІ дашІамшвузтын зымгІва йчхІун, ауи апш гІаншадзузтынги рыщІа майрата, зарар дукІ йызгІанамгуата дшгІалцІуашыз дащтан. ЙчхІун зымгІва йхІаквым рхата йпІатла ангІадрыбергъыль адакъикъаква рагІан йгвы йтайкІыз амурад дазынадзара, йгІайдахІвра ахъазла. Щта, йаъан ауи зымгІва ззичхІушыз.

УадыргІванагъи зынги йхъа йхчахра анатахъхарыз йара йакъылыи йкъаруи ракІвымкІва датша гвыгъарта

змамкІва йащцаз, рахІа йхвыцу швхІакІвакІгъи заджв-
гъи йызмыргІвуз дангІахънапылуазгъи гІаншун. Ауаса
йынасыпынта йанакІвызлакІгъи мальаъикъ-хчагІвыта
йыщыз Марсиди Владимири дщаквыркІуан. МархІан
йгъІайгвнымгІвуазтІ ауат ауаса йзизаъаз, дзырхчуз,
йгІаншун ауи данаргвыжвкІуазгъи. Зны тшйыртІатІауа,
зны йшидыруамца тшйыргвауауа ауат драчважвун, ауаса
закІгъи тшгъампсахуазтІ. ЙанизымчхІадзах зны МархІан
ауат райша дырцІгІатІ: «АчІвыйа швара зпынцІа ззым-
рыцкъауа асабихвыц йапшта сызшвхчауа? Сара йшыжв-
бауа апшта ауи аныбыжь сгътахым. «Анаъа уымчІван,
араъа уымгылын, анаса уымхІван, араса уымчважван,
ани тшичвыхча, ари йыпчагІвра уымкІын» – йскъычтІ!
ЙгІашвгвынгІвума – йскъычтІ! Йшстахъу сшвырбзаза.
АлахІ дшвзыразхатІ, зны сгІашвхчатІ, йгъсхъаштылрым,
спсарчІвы ансшвахуаш гІамта сташварнысгъи сайгвгъитІ.
Ауаса сара зынгъи йсымамыз дгъыза ужвы дгъстахъым.
Йалшвыргмама ауи? ЙшвыхІвада къвартта швсхъарпазлар-
ныс? Швхъа шшвхчуш ацІыхъва швтагыл, сара швуыс гъсы-
лам!» МархІан йшидыруазымцара йажваквва йыргвауун.
«Йутахъымызтын – йгъутахъым, хъала алахІ уйыргылтІ»
– дйырхІвушын. ЙгърымхІватІ ауаса. ДатшапІ джъауапта
йгІайыртхыз.

– Сара схъатала сгІауахвырквын, сычкІвын... Щта, щта,
ауаса угІасымпшын, араъа сыззыгІатачІваз спа уара дуы-
квлан, мацІкІ дуахІбахарнысгъи аурын. Ауи акІвпІта,
ауаса суыпхъарныс сахвитызшва йызбитІ... Сара схъата-
ла сгІауахвырквын, – атайхІвахтІ Марсид, – ауаса сзуза-
ъу сычкІвын йчвала супшитІта акІвпІ. Ауи йангъи саргъи
хІшипшІагылаз «апхъара» – йхІван дхІчвджвыквылтІ, йа-
ъан хІара хІпынгъи дъапхъушыз, хІпны дгІанхара, хІыла
дыцІазлара хІтахын, ма – дгъхІзымдзыргІвытІ. Зынгъи
схъа йгъазсыргІвахуашым айрышта съайпырамгылыз...

Марсид йхъа найыркъвын закІгъи йымхІвауа бзидздзара

дчІван. Ауи йгІвылакІ ауеъара нашхыйаракІ гІарыщІалын – ужбы уирыхуан. МархІан ауи ахъацІа рыщІагІара дукІ дшашІашваз гІайгвынгІвын йхІваз, дшчважваз дайгІваджьхтІ. Ма – йухІваз уызгІацарпахума?! ЗакІгьи йымхІвауата дакъикъапхъадзараквкІ рапхъала згвы дасыз ахъацІа дгватшныта дпшуа дчІван.

– СизымдзыргІвуата йчва дкІылсцата дгІашІаскІра атахъын, – йчвхІатладзата йчважвара джвыквицІахтІ Марсид. – Ауаса, йшпаучпуш, уапхъахъыла йщтІу, алахІ йузирыхІазырхъаз удырзарквын. Йангьи саргьи йхІваз хІадйыргылтІ, йаргьи дмаджъанымкІва, ауысгьи дазычпата, апхъарагьи майрата йгІайдахІвуата акІвын дшачъаз. ДаухІщттІ. АкІаникІулквара рагІан дхІызгІайхлун. ЙагІвстІ ласдза гІвысквша. Йхпахуз акІвшауата агъын кІаникІулквара рагІан хІычкІвын ахъазгІваца хІйызпшытІ. «ЙсызшвыргІва, сгьызнайхуам, уыс сщардапІ. Апхын хІабабахпІ» – ари апш телеграмма айшысдзачкІвынкІ гІайщтитІ. ХІаргьи хІадгылтІ ауи, хІгвы гвымхаракІгьи йгъазымцатІ. Ай, сара лахъыда! Ауи агІан йыздырзарквын... ДгІайхтІ, цІабыргыта, апхын. Ауаса йгІайхыз дзачІвыйа?.. Ащца гІазылхвуз ачкІвын дамлагата, дкъарусызта, дгвыжвкІгІвыта, ажвакІ шйаухІвуа дацІапххауа, дгвауата, йчватІакІв гІвабджъа-гІважъдза. Момо, ауи хІычкІвын гъйакІвмызтІ... АжвакІ гІахІайхІвырныс амаль гъазхІмаутІ. «СчмазагІвыпІта акІвпІ» – йхІвунта ауыла дхІчвалцІуан. ХІгвы хІашуа, йхІчпара хІымдыруа йыгІгатІ йангьи саргьи мызкІы аъара. МшкІы – «Асанаторий сщитІ, аинститут путевокІа гІасыртуаштІ, ари апш амш садымгылкІва йгъауашым», – йхІватІ, йчемоданчкІвынгьи найахвын дгварцІтІ. «ДанчмазагІвызара хІгьипырасрым» – хІхІван хІара лагаквагьи датаухІщтхтІ. Йаргьи ауи ахІа дбзата дгъхІымбахтІ хІычкІвын. Мцын йгІахІайхІвыз зымгІва, санаторийкІгьи дгърымщтийуазтІ, дгъампхъахуазтІ аинститутгьи. АфІан злазцІаквуз дрыланаган ауат рнапІы дыцІадзхтІ... Сара

зны щтанкѣвцагІвыта сынхун, йсчпушыз, йшсчпушыз зды-
руан. Айшыста йухІвушызтын, сара судгыи-мудгыи ацІыхѣва
стамгылуата ауи дызщкѣваз гІасауын сычкІвын йща
схахтІ. ЙыздыритІ, скѣванчапІ, лагагІарапІ йсчпаз. Ауа-
са ссаби дшбзаз йжъы зфата йыбыгІвкѣва гІасыкѣвызпсахыз
рхІакѣвымхара ахабза йгъязынасмьрдзатІ, атамам
ухІвушызтын, йгъазхѣасымцІатІ. Сара-сара сцан тшрыстІ.
Абар ужѣвы араѣа суыдзхѣачІвапІ, угѣвауарагыи упхамщара-
гыи счхІауа. ЙызсчхІауагыи швхІаусыгІва амапІ. СычкІвын
уйаппІ: уыртлагыи, лакталагыи, щагащалагыи. Ауыгыи уара
уапшта дѣѣваданьн, дмахѣвщахѣвын. Ауи акІвпІ, МархІан,
нбжѣагІвчѣвата хІутахѣымызтын ухѣа уахѣвптІ, ауаса сыла
шгІапшѣуамцара угѣсызрыдзуашым, уара ухІаль шаѣула –
ауи араѣа майрадзапІ. ЙгІаугѣынгІѣыма ауаса хІзузаѣу?
Владимиргыи араѣа дѣазтІхІѣа арат хІызлу дыршІырпшы
йгъауашым, ауыгыи хІакѣгыи лѣажѣагыи йымамкІѣва пхаста
уысла дгІаташѣватІ. Датша йуасхІѣуаш гѣѣам.

МархІан йгІаз джѣайщан зныкІ ахѣазла цІутІ йхѣымгѣауа
дчІѣан. ТшгІабитхын:

– ЙсызргІѣа, Марсид, сгѣвауара. ЙсызргІѣа уычкІвын
йыхѣазлагыи, – йхІѣватІ.

Марсид йпа йыхѣазла йыдзхѣачІѣваз ачкІвын азыргІѣара
дзахІѣвз гѣгІайгѣвнымгІѣытІ, ауи дазынадзара ахѣаз ужѣвы-
гыи азаман гѣгІамдзасызтІ.

АхыгІѣвгыи талейракІ йымчѣажѣвауа йчІѣан. Дасу йбзаза-
ра шгІамгІѣѣайсыз дазхѣѣыщѣуан.

– Сара сгІадымризаркѣвын рыцІа йагѣыын, Марсид.
Щѣта, сгІадымризаркѣвын, зальмагІарала, мцыла, чѣвала-
тшычпарала, гѣѣагІѣѣыдала, жѣыхѣдала йалу ари аду-
ней сгІакѣвымылзаркѣвын йсынасыпын. Ауаса абзазара
йацѣта алахІ адуней йгІакѣѣицІаз агІазабгыи зѣѣа йтыщІра,
йызчхІара атахѣу зджѣакІгѣы аѣамкІѣа йгѣамуашзапІ. Ауат
срыуапІ саргыи... ЩардапІ сара абзазара, ауагІа гѣвымхара-
та йсызрѣаз, йгѣмачІым сара йсчпазгыи...

Марсиди Владимири ачкІвын йажваква джъарщауа йпшытІ, уадыргІвана рылаква азцІГІара-гвнымГІвыра гІарныпщуата йахъвахъвлапштІ.

– Йшвтахъызтын йшвасхІвпІ ужвы йъаГІадзаз сшГІабзазаз, швГІвыджъгъи ауаса йшвчхІауа сара йсмаГІну. Ауаса уахъчІва гъакІвым, уадыргІвана. СГІахІвахра заман щарда акІуаштІ. Швамайчуазтын...

– Датша уыста йхІымайа? ХІаздыргІвыпІ, – йхІван Владимир МархІан дапикъбатІ.

– ЙауаштІ ауи агІан...

* * *

ЙагІвстІ ауи айчважвара амщтахъ мшквакІ. ЗакІгъи гъйымхІвузтІ МархІан, йдзыргІвуан ауи йыГІвзачвагъи. ХъвлапныкІ абарак йгІашылта тшандыртынч Владимир МархІан дицІГІатІ:

– Щарда хІазпшуашма хІызлауыргвгыгъаз, МархІан? МомкІва йухъаштылхма?

– Момо, йгъсхъмаштылтІ, ауаса... сиздрума, йшвтахъума ауи апш хабар шваздыргІвырныс, ауи пшдзаракІгъи джъащахъваракІгъи гъалам.

– ХІангІалхъатІ, сымГІвашузтын, МархІан, – йгІацицІахтІ Марсид.

МархІан ауи дипшын псайспадза йхІватІ:

– ЙалкІГІата уара тшузынасырхитІ, Марсид. ЗакІы гъазхІвам сГІахІвахра амщтахъ угвы счвткъбарныс, ауи йахъазымкІва усагъахарныс. Ауаса йызсхІвауа мачІ-мачІымцара йгІаугвынГІвыхуаштІ. Момо, сара кІарала уара сучвшвауата гъакІвым, ауи апш лахІвара гъсылахым, йара акІвпІта, йшвауа зхъа зхчара, йбазара зтахъу йакІвпІ. Щарда цІуата сгвы йту мурадкІ акІвымзарквныз аныгъи арыгъи сгъырмайхІвапсузтІ. Сгъахвитым ауи гІасдамыхІвкІва адуней сыквцІырныс. УадыргІвана... УадыргІвана скІнырхІата спбзу счва схъырхыргъи хабар йгъызбушым. Щта, швГІасыздзыргІвуашма?

– ХуыздыргІвуаштІ, МархІан, йухІвауа ага йайшазтын-
гы хІуыздыргІвуаштІ, – ацырхІватІ агІвыджьгы.

МархІан йгІахІвахра

«АцІла хъвахъва жьора райша гъазачтум».

/Абашидзе/

Стщдырра ахъа злагІаджвыкквлыз йауата закІзаджвыкІ
акІвпІ анцІралагы схъа йгІатахаз. Ауи апхъала
хІшбазузгы, сани саби йырчпузгы закІгы гъсыздыр-
хуам, сакъыль йгыГаламхатІ. Ауи атшын акІвпІ адуней
сгІаквылта йанспхъадзауа.

Сани саби КІавкІаз йауапІ, абазапІ. ЙаъапІ ауаъа ауат
рапш уаГІахъа хвыщкІ. Ауат рхабар Володя йуымГарныс,
даргы уымдырырныс ауаштІ, ауаса Марсид йудырузапІ,
урынйахъарнысгы закІы гъазхІвам, азербайджанкви дари
гъачвыхъарам, анатгы аратгы мсылманпІ.

Щта, ауаса йанаъазара, саргы сабазапІ, мараГайырта
Сбыр сГадрийызтынгы КІавкІаз сауата тшыспхъадзитІ.
ЙгъсымбастІ сара КІавкІаз йаъу схакв, сгъымцастІ зын-
гы, сгынымйастІ абазакІгы, сыбызшва цригы ахъаз
мачІкІ йгІасгвынгІвра акІвмызтын сгъзalachважвум.
Сани саби зынзамызадзакІ акІвмызтын хІыбызшвала
йгыГасмачважвузтІ, дара-дара анайчважвуз закІы-гІвба
ажва сгвынскІылуа, йырмаГІнула сырцІгІахуамцара –
мачІкІ йгІасгвынгІвуа спщазгы ауи акІвпІ.

Ари адуней псы зхъата йыкву зыбызшва змам гъаъамзапІ.
Сара ауи йгы йсымапІ йгы йгъсымам. Йгъсыздырам, йал-
ныс ауыпІ ауаса йнасыпсызу сара йсхъазымхарныс, ауаса
ауи сара закІылагы йгъсыхъвум. Швара йыжвбитІ ара-
ъа уаГІахъа щарда йгІарылщІыз штакІу. ЙызгІитІ агангы
зыбызшвала йаквшвауа тшадыркІылта гъвычІгъвычІхІва

рыбызшвала йшчважвауа. АлахІ йакІвымкІва заджв-
гъи йгъйымдырузапІ ауат сшрайхІвапсауа. Мадза
-мадза тшрыдзхъанасыргитІта срыздыргІвитІ, ры-
бызшва гІазгвынгІвуа, араѣа «лапс» – хІва йызпхъауа
абызхІвагІвчва срыуадзырщауазапІ. АзджъакІ закІгъи
гІасарымхІвуата йамцІыцІхитІ, азджъакІ йнаскІѣитІта
йшсымгІуш апшта йщтІакІдза йайчважвитІ, азджъакІ
рыуа заджв дгІарылщитІта – «ужвы зны уыгІбахырквын
улымхІаква хы ркІылахІырчвуштІ, уыбыз ушІа йтам-
швахуата чІвырчвахазтын йхІрайшысуаштІ», – йхІвитІ.
ЗакІгъи гърасхІвуам анатгъи аратгъи. ЙакъвырдыргІайа
ауат сара схыгІа, йызлагІаргвынсыргІвуайа сгвы йту,
гвымхара шсмурадым. ЙрасхІвдзарыгъи йгъхъарцІушым.
Ауи йгІалцІла зны сыздгылыз йгІванхауата раргван
сгънаскІѣахуам. ЙыздыритІ ауи йкъва-йсгІарыгъи сбзира
шгІалымцІуаш. Араѣа, швара ййжвбитІ, азхъацІара гъа-
ѣам. Дасу – йшйылшауа, дасу – йхъауыс. ЙгІасгвынгІвитІ
йсчпауа шамуа. Ауаса сгъзашІасуам, сыбызшвала йчва-
жвауа зджъакІы срыднагалпІ-хІва снацІитІ. АлахІ йбитІ
ауи акІвымкІва гвымхаракІгъи сгвы йштам. Ага ауаса йа-
ѣазтынгъи йашІасрысра атахъхушзапІ ауат аздыргІвраква.

Араѣа съадзагІатамшвасыз сыбызшва ауи апшта сгвы
гъазсымхъуазтІ, зынгъи йстахъхапІ, саздышпІ-хІва
сгъымгвыгъузтІ. АрекІвпІ хІвата йгъсыздырам араѣа
йсызнийыз, сахІаткІгъи, мшкІгъи ауи сгвы йгътыцІуам,
схъвыцра йгъалцІуам. Сан йслырдырыз йрыуата йсхъма-
штылхуата йгІанхаз ажваква апсщылитІ, йсхІвитІта –
закІгъи гъгІарныцІуам йалакІыта, йшырхъазу, йшхъы-
лапсу йгІайитІ. Йанамудзахуагъи пщба-хвба ажванахъа
закІ гІарныцІуата злаласцІуш ажваквакІ здырузарквын
сгвыргъѣачІвушын. Ауаса ауыгъи йсымам, зынгъи йсыма-
мыз агІвычІвгІвыс бзазаѣа йапшта алахІ йгъгІасыйымттІ.
Йшаѣула, абазара сатахъымкІва гІвычІвгІвыс чІыдата ад-
гъыл сгІаквылтІ. Сара йгъслъажъамзапІ ауи, ауаса йаѣаза-

ра атахъызарын сылахъ... ЙсызшвыргІва, сджвыквнагама сХІвитІ.

ХІара Магадан област йауу Сибик-Тызыллах поселкІа апны хІбазун. АцІабырг ухІвушызтын ауи ахъызгІваца акІвмызтын поселкІарата йалаз гъаѡамызтІ – кытын. Сара йгъсыздырам КІавкІаз йГІатыцІта сани саби ауаѡа йГІазгыз йашвхІаусыгІвахаз, ауаса ужвы йшгІасгвынгІвыхызла ауи хІтгІачва хънарчІватІ. Саба алахІгъи ауагІагъи йырхъаштылыз ауи ашІыпІа хъдагвырта дГІатанамгауата йуагІа, йѡахІыльчва хІрылазарквын йбзазащагъи йылахъгъи да-тшахушзарын.

Сани саби ари адуней апны бзиракІгъи гъсдмырбатІ. Момо, сан сгвы гълабгъум, ауи хІунагІва апны ажва гълымамызтІ, закІзаджвыкІгъи дгъахвитмызтІ. УадыргІванагъи ауат зымгІва рызсыргІвитІ, йара акІвпІта, саба дгъаѡахым, ауи сара сгъихІаквымхагІвым. ЗакІзаджвыкІпІ ауат йрызсмыргІвуш – сыбызшва ѡасдмырдырыз.

Йалырныс ауыпІ сани саби ѡагІадрийыз, йѡагІадзынгылыз ахакв апны акІвмызтынгъи аргван хІбзазауазарквын сыбызшва здырныс. Ауаса хІѡаныз ауи ахъазла лшаракІгъи гъаѡамызтІ. ХІызлаз зымгІва урышвын. АсабигІзарта, апхъарта рпны зымгІва урышвын, датша бызшван. Апхъарта сГІайхта схъвмарырныс апахъ санджвылцІрыз сызлаз сывклагІвчва, мачІкІ йсахІбаз ацІайкѡа хвыццзакІларгвы шгІасабгъуз, йырхІвуз закІ шсымчпуз «щтахъ къаран» йызласышхъуз. Ауипхъадза сайсуан, сгвы йГІасыз заджвгъи йгъйызсмыргІвузтІ. Йсхъазын, зынзаджвыкІгъи заджвзаджвыкІгъи сытланыкъвала дгъГІамгылуазтІ. Счвырщыхъырщта, сашІыжвжвата хІпны снашылхуан. ЙгъсымамызтІ ауаѡагъи гвырбзигакІ. АчІвызйа сан йылчпушыз? Саба къахв анымамыз – йара къахв йымакІва дангІайхлуз зынзамызадзан – «ЙауыпІ, уымкІачІвыуын, ауи акІвпІ йшхъацІахауа, йГІауысызтын – урысх» – йхІвунта хабаргъи сгъйымбузтІ. Къахв аны-

маз – «Щта, уыщтахъ квайчІвазтын ауат йырляжьайа? Ушагъам гырхІвум. УхІаль гвымха акІвпІ зымгІва гІазлыщІуа» – йхІвунта йгІасыквшваз ахъахъгъи счва скІылицун, кшагала дгъалампшуазтІ. СанрыщІа дгвжвай-та тшнахІбжьалрышвзарквын сара дскъвыщІхуанта ауи дйырсазун, кшарала даннахъарыз дшгІвыгчаз ачвартагъвы дыквхІунта дычвхуан. ТшгъхІзымхъузтІ сангъи саргъи. ХІабацушыз – хІфатар пешзаджвыкІын. Саба къахв йыма-та дангІайхрыз хІгІвыджъгъи тшакІвхІыршунта агъыщІара хІыдгылан. ЙгІаншун закІгъи ангІахІмайхІвуаз. Ащар-да хІшипылыз гъйымгвапхъузтІ, кІясата хІанычвхрыз дгІайхлунта ласы ашв ъагІахІымтІыз даргвыжвкІуан, йфуш пхамкІва дгІайхырквын йгІайхъалуан. Сиздру-ма, швхІаусыгІвата йаъамызйа ауи йыхъазла. Йгъи йызымкъычІуазйа!

Саба дшабгазымца ауидагъа сгІанхатІ, аба дызмаз сыквлагІвчва срайхІвапсун. Сан йшылхІвауала, ауи Сбыр дыззгІайыз – ахчаду ахъапщІацІхыгІвчва дрылата йгІайынхун. Ауаса йызсабапызйа ауи – йшгІайгуаз йап-щдзата йрыдзхуан аркъала. ЙхІтахъу нахъата мшкІы хІбзазата йгъсыздырхуам. Йаркъа йгІахъшвалуаз амыз ацІыхъвадза йгъхІзымхъузтІта сан хІыгвлачва рпны псарчІвы гІалахвлун. ЙгІаншун саба аркъажвра мшквкІ дангІалшвтуаз, йхІынасыпызтын йынхаша хІакъ ауат амш-ква йрыквшварын: ауи агІан йгІайынхаз гІайгуанта сан йгІалитуан. Дшпагвыргъуз ауи агІан сан! ХвырчвхІва хІыззыбжаз чгІвыча, фачІвы агъи алалхвгІун, йылдыруан гІвба-хпа мшы цІрыквын «ахча»-хІва дшгІалщыхІалуашыз. Ауи акІвдзан йаргъи йшагъаз. ЙгІанхаз йымамачІхазарквын санрыщІа дйырпІапІун. Ауи амщтахъ гІвба-хпа мзы сомкІгъи гълимырбахуазтІ, лара йгІалгуаз атІакІв нына-дада – хІхІварыгъи хІфачІвы йазхІырхъун. АчІвызйа ауи йгІалхъахІуз? АпсагІвы лынхаша хІакъ зъару жвдыритІ. Абарауаса гІазаб хІыквта хІбзазун, ауи бзазара-хІва уапхъа

йауашызтын. Сдухун саргьи, мачІ-мачІымцара сан лхчара сазгылуа салагахъан. Саба сан дизакуа далагата санылпырагылрыз агІвыджъгьи хІабанайыргун, зынгьи – аркъа йарылащцараз йакъыль йгІанагуаз сиздырхума – йгІвылакІ сырфушызшва дгІаспшуан, йщтгІихыз йнапІыршІашІа на-йыркъвыхуанта дчвхІауа, дгІвыдмыдуа дхІкъвыщІхуан.

Мтшаша мшхарыквын сыквлагІвчва ран-рабачва йрыцта акино йцун йа йштгІачву йхІаргвандзаз абна йцунта – гънызтын лыжала йгІатагІвзуан, пхнызтын хІдзыгІвчкІвын апны тшкІвабара йцун, хъварпхъвшвара йджвыквылуан. СшпарайхІвапсуз ауат! Сара саба йара йапшквас дрыцта (ауатгьи гъмачІыгІвмызтІ, льяжъа рыквшватІ) йыжвуан, ачарта йа датшазджъара йыжвызгьи гънамхъузтІта ауатгьи йыцта дгІайхуанта йыздэхъачІвас айшва йгІахъныгІвзындзыкІа йрыжвуан. Пазабта йлыквызйа санрыщІа ауат «агІвзачва» мачІкІ тшангІардырхрыз заджвы-заджв – ауыгьи пщцара ралхІвуа, драйуыбзауа – йджвылылщтхра ахъазла. Анчва уачвихчатІ ауат рыуа заджвы ажва гвауакІ йахІвта: заджвымзара-заджвы саба йайхІвуашынта – уалгатІ, хІгъгІайымцхарызтІ. «Мма, арат згІабжбылуайа? ХІаба йдрыжвитІ, йхІымугьи рфитІ» – ансхІварыз сан дгІагвжважвунта мадза-мадза йгІасалхІвуан: «Улагахама, ссаби? Уаба йумыргІан ауатква, уаргьи саргьи хІйумырщын. Уабагьи, ага йыжвыргьи, уара дуабанІ, ссаби, гвауаракІгьи йауымхІвын, сара закІ гІасайхІвыргьи, тІакІв дгІасасыргьи хІара йалхІыргахпІ». ЙсхІвушызйа, йсчпушызйа цІай хъагакІ? Ауи акІвмызтынгьи сан бзидздза дызбунта сылхъгвжвайгІун, йсылшуз ауи акІвынта – сдзыргІвуан, счІвыуан. О-о, сыгІвзачва, счкІвынхъа атурых – турых дупІ, мшкІыла йгъузыхІвушым. УахъчІва йнахъапІ, швхъагьи швсрыхъзапІ, йшвымагІальаматызтын уадыргІвана зны йшвасхІвхпІ...

АчІарагы цІхъва амапІ...

*«ЙгвыжвкІта йчІвагІауа дхъыччахъванІ,
агвыжвкІра далата йдзыргІвуа диваргвыданІ».*

/Абай/

СквшыкІ йнадгІвылуан алахъ йаднагалыз арат ахыгІв датша колониякІ апны йаџищтара. ШвыгІвпхъадзара йнадзауата ауаџа йтакІыз рапшта йынхун мшигІадза, мчыбжыкІ апны мшбжакІ ахІа тшпсщара рымамкІва, ркъазу ангІадзарыз абарак апны йдневальнахун, амаџауырта апны йгІаддырбауа ауыс рхауа йынхун. Амаль зларауазла зджъакІ руыс йгъаламылуазтІ, йгІаншалуз айсраква тшырчвпхъаркІуан. АхыгІв рпны Марсид йакІвынта йахІбаз, абазара амагІны рыџІа цІолата йгІазгвынгІвуаз – ауи йыздыргІвуан. Адуней апны гвмхаралагы чвгъаралагы заджвы дизымдыргІвуа, заджв йхІваз йлымхІа йтамылуа йащцаз МархІан йызныйыз гІайгвнымГІвуа, йакъыль азымџауа, йхІаль штшапсахыз йымаджъащахъвадзата йхъа даначважвахуаз гІаншалун: «Ари ачІвгІальаматІа, сара-сара съадзазхъвыџуа гІвычІвгІвыс йажва сазымдыргІвуашызшва, сара йшстахъу акІвымкІва гІвычІвгІвыс йгІасайхІвуа сымчпушызшва йызбуни. ЗъарагІвуда бзира сзызхара ртахъыта йгІасылабжъуз, зъарагІвуда ртурасы стадыргыла, рнапІы сыџІаркІра рмурадта «йгІасайбжъуз». Анатгы аратгы йырхІвуз слымхІакІла йгІаталуанта зджъарагы тшгІашІанамыркІуа анахъани слымхІала йтыпсгІахуан. Йараби, ачІвыйищтІ ари Марсид йхІвауа гІвба йызсымчпауа? Дызднагалта йауыз зымгІва зчвшвуз, зхІва рчпуз КвайчІва дабацах? Ачвыйа акапитан Кулешов ауи аъара сгвы дызгІанаглауа?»

МархІан арат азцІгІараква рджъауап анахъани аколония данаџаз йайсра, ауаџа йгІатыргата араџа йангІаргуашыз апхъала акапитани йари ранйара айшыс рпны дырзышшгІун.

ЙгГайгвалашвахлун ауи агГан бзигъи йымбуз йгъи йчвы-
мыгъмыз акапитани йари райчважвара:

– ЙуасхГвуаш ари акГвпГ, сычкГвын...

«Уаргъи сбазара апны йызбахъаз «агвчГагГвчпагГв-
бжъагГвчва» угГарыралитГ» – йхГван МархГан ауи зынла
дапикъбатГ:

– СанзаджвыкГ лакГвымкГва сара зынгъи заджвгъи
«сычкГвын» – хГва гъГасмайхГвстГ, гражданин начальник.
Ауи заджвгъи дгъасымрыхвитуазТГ, йауа ухГварыквын,
чвалатшычпаран. Уаргъи ауат угърылсххуам. Уара ауат
«арыщГашцара» зчва йгГаназырхГвара змурадта згвы йтамыз
угърагъьым. Ауи ахъахъгъи ари уъанатГа уъанатГата арагъа
уынхауата... Момо, йгъуызхъасцГум, гражданин начальник.
СрыщГашцауата угГасмачважван. Ауи акГвымкГвагъи, сара
заджвгъи срыщГайщара гъстахъым. Датша йухГвуш кГара
аъазтын йумыркъван.

Кулешов йгъджъайымцатГ МархГан йажваквва: йбазара
атурых «йуыс» йгГайнахГвхъан, йхГалъ йдыруан. Швара-
ткъввым, гвльальара хвыщзакГ гГазнымпщуата зыла
квайчГва-тыбГГаквала райша дГГайпшуа йпахъ йгылаз
ачкГвын йапш щардагГвы йбахъан, драчважвахъан. Ауат
ргвы йту, ракъыль йгГанагуа арентген нурква йгГахъыртГыз
йапшта йызбуз ахъацГа гвыбзыгъа ачкГвын йгГайшГыщГыз
агвауара дгъамыргвыжвкГТГ. «Абар ужвыгъи хГыжвлара
ргвалымсра згвы пнатшыз, заджвгъи йрызхъазымцГашуа
йачпаз, хГкъралъ йачвыдзуа гГвычГвГвыскГ» – йгвы
йгГанагГвацатГ акГвмызтын.

Къангъашра гъалам, Кулешов йотряд хГалъабалыкъ
йалазцГаз ачкГвын йтара дГайыргылра, йара ауи аколония
апны дГГанижгъта йпсы даквыыршшра йа йпсбзахымкГва аба-
рак йгГаджвылдйыргаз рыгГвзачва йхГаквым рхандзыкГбара
(ауи йдыруан ауат хГаквым шырзыхуз) дазпшуа
дчГвазлара йылшушын. Ауаса ауи ачкГвын закГыла йпсы
дГГаргванхан дихчара йтахъхатГ. Ауаса йгГайайхГвырныс,

дгІайылабжъарныс ймурадта йгІайрыхІазырхъаз ажвак
драйгІваджъхын ткІыйта дгІайачважварныс йквикІтІ.

– Ухъа йаквым аквуымцІан, бзи. Уара ачвгъахъша
йгъуашшым йрыщІарщауа. ДатшапІ уара йуквнагауа.
Уара хІколония аъадаб мыгІвхъугатІ, ахабза уагърагылтІ.
Ауи заджвгъи йгъйызгІвум, йуыздыргІвушта уымгвыгъан
ачымазагІвтаруа йдуыргаз рыгІвзачвагъи, йалкІгІата дара
гІабзагылхуазтын...

Кулешов йхІвуз мачІкІ йашІайкІытІ, йгІайыкв-
йыргъвгъван МархІан дгІайпшын йажвакв апцІйырхв-
хвауа йгІайайхІвтІ:

– ...Ауат уъанызлакІгъи ушгІарауаш ацІыхъва
йтагылуаштІ. Щамхъаша угылта ауат рпны азыргІвара
уахІва гъсхІвум, уахІвазтын – дара уырчІвхатІ. УхІаль
йгІаквсхитІта ауи шуымчпуш здыритІ, ауаса машвала уым-
бзаян, йубауа, йугІауа, уызшІашвауа йшва, йза. МайрапІ
араъа агІвычІвгІвыс йаджъаль гІардзара, гІважваны
дгвымшвазтынгъи, гІважваны дымчхъазтынгъи, йаъапІ ауи
йапшу агІвычІвгІвыс дызлащахъдырчІвалуа амаль щар-
да. Арахъари. Ухъардура уакъвыцІта Мамедови Лесини
тщрыдкІыл. Ауи акІвпІ йуасхІвуашыз. Ужвы уца...

ЙгІайгвалашвахуанта ауи хІварбышвала йгІа-
йачважваз йхІваз амагІындза гъгІайгвнымгІвуазтІ, йхъа
йгъаквнаймыргузтІ ауыла Марсид дйайкъангъашырныс.
Марсид...

«Ауи айсра ашны сьагІайхчаз – щта, щта, сгІайхчадзатІ,
ауи садымгылуашта йгъаъам – акІвмищтІ ауаса сзиза-
тъу? МомкІва йгвыбзыгъара, йхъацІара ракІвмищтІ ауи
сйыдызкІылуа? СынцІра гІайхчатІ, ауи чакъ гъалам, ауа-
са сара ауи тшгъацрасымхІвузтІ зынгъи. Щта, ачІвыйа?» –
дхъвыцуан МархІан.

Ауи ужвыгъи йалыргата йгъгІайгвнымгІвуазтІ, бзиру-
ма йзихаз Марсид, момкІва дгІайызарархама. Дбзаяра
йтахъызтын – бзирапІ. ЙгъйымдыруазтІ МархІан йтахъыз.

ДгвыгІвбан. УжвыбырдзакІ дпсрыгьи, дГІанхарыгьи йацъа-
рата, рыуа закІгьи хъгалра амчпауата йзацапшын. Ага ауа-
са йаъазтынгьи йанатахъхара алахъвГІахъасра йхъа дазгы-
лырныс дхІазырын, «ма, спсы нахв, йутахъу азыха» – хІва
майрачкІвынта заджвгьи йгъйыйымтуашызтІ. ЙГІаншун
аколония апны авласт, дара атутанакъква йГІандыршуз
азальмагІа, агІвычІвГІвысыхв наркъвра йгвы ахацква
зымГІвала – йхътІыта закІгьи йымхІварыгьи, йымчпарыгьи
– данырпшІагылуаз, йаъан ауат йыла йанГІацІамылуаз,
йара йГІайыдымсылзаджвыкІуазтын лахІваракІгьи
анГІайыларымцІуз. Ауи агІамта агІан МархІан
йхъвыщца ацтацаца, йпсихология гІазгвынгІвуашыз
психологкІгьи дгъаъамзарызтІ. ЙыгІвзачвагьи, аколо-
ния аунашвачпагІвчвагьи, атутанакъквагьи – заджвгьи
йгъйымдыруазтІ, йдырырнысгьи гъйылымшушызтІ ауи
уызжжвы йхІвушыз, йчпушыз. АцІабырг ухІвушызтын,
ауи йаргьи йгъйымдыруазтІ. Ауи акІвын Марсидгьи Вла-
димиргьи йаргьи гвы айдымрытуата йзихъпшылуаз. Ауа-
са ауи апш аъаца, бзазара йалу агІвычІвГІвыс духчара
гъакІвымта ура уылагІваца апхаста йанузачвымхчауа
гІаншитІ. УанбакІахІуш, уабакІахІуш, ушпакІахІуш? АлахІ
йакІвымкІва йыздыруашда ауи?

МархІанргІа злаз аотряд аунашвачпагІв акапитан Тре-
скоро (аколония йтаз атутанакъква ауи йпыккква гъацІагъаз
ахъазла «трескарот» – «пслачвашІа»-хІва йыпхъун) МархІан
йпны дызшІитын дГІайачважватІ, гІван-хын анхарта апны
дГІайыдгылын закІы-гІвба азцІгІара гІайыйттІ. Акапитан
ауатква заджвгьи гвы аййымрытуата йшичпуз МархІан
йхъаййырцІара йтахъын, ауаса йара йдыруан аколо-
ния апны ауатква шузыцІамкІуаш. Йаргьи ймурад пІай
йымкъвауата йГІайаргванхатІ. КІылпшыгІв-кІылдзыргІв
цардагІвыта йызлаз атутанакъква ауат анійараква дара
йшыртахъыз йГІаргвынгІвытІ. ЙГІаргвынгІвын МархІан
йшакІвымыз йызхъвыщца, дызлаъадзамыз йыдырцІауа

йалагатІ. Тшичвдрыхъарун, дгылата закІгъи гърымхІвузтІ. ЙзапшуысгвымхазлакІгъи ахъа гІарыкІапгІваца – ауи ахІа гъатахъым, йызтагылыз ащтала йузымкІхуа йцуштІ. МархІан йыхъазла йныкъвуз ахІвансхІванква дзыгъгъарата йамцІыщІуан. Ауатква гІазхъшахъыщІыз, йъагІаджвыквлыз МархІан йдыруан, ауаса закІгъи гъызымчпузтІ. ЙрымгІакІва йауазма ауатква ауи йыгІвзачвагъи, ауаса МархІан йтынчра йаргвыбыгІвуанта ргватшнызара гІальальахун Марсиди Владимири. Йаргъи ауи йымкъвахуата йайгІваджъхтІ...

МшкІы МархІан дызлаз агвып аколония апщІа йтшкІарагылаз агъвагІвыхырта цех апны йынхун. Марсиди Владимири хІахъв гІазгуаз амашинаква йрыщын. ГІвстаноккІ йгІарыщІцІуаз агъвква гІвыджъ-гІвыджъ пщгІвы йгІарахвуанта апахъ йгылаз амашинаква йырнырцІун. МархІан тшпсщамгІва йымамкІва дынхун. Анхара бзидз-дза йбауата йа аунашвачпагІвчва тшыргвайырпхара йтахъыта гъакІвмызтІ апхдзы зкІайрычІвуз, момо. Ауаса данынхуз ауи йпсада шІызчІвуз ахъвыщра нашхы-йаква дгърыхамдзузтІ, йгвы агІвызжвуз агвакъвпра уагІвырсыз мацІкІ дгІаунащтуан. Ауи акІвымкІвагъи ахІахъв апш йбагъяз ймахъа, йгвтшпы, йщახва жъышв-ква льальахара гъитахъымызтІта, рахІа йхІатлаз ауысгъи тшгъачвпхъайымкІуазтІ. Дызлашвуз агвып йамагІнугъи гІаргвнымгІвуа, азджъакІ дджъарщауа, азджъакІ йызгвыжвкІуа, йара йгІайархІвуаз агвауара-гвмхараква йлымхІагъи йтаймыжъуа йуыс йхун. Абар ауи атшынгъи. Азаман щыбжъанчара йнайгвгъахъан, щымтанамаз анхара йалагаз МархІан дакъикъакІгъи дгъымчІвасызтІ. Ауи йыщыз «Аргус»-хІва йызпхъуз атутанакъ пщба-хвба гъвы йыцигун, йара ауи ащех апны йхъарачвамкІва йаквпсаз амшІ хъссамс-саква дрыквчІвунта тутын йрыббуа, цІыртІ-хІва йпыщ хаха-дуквагъи дырбыжъкІаджвджвауа МархІан дшынхауа да-пшуа дчІван. МархІан ауи йгвыгІв гъыымчпузтІ, «угІагылта агъвы сыцІащтІыхъ» – хІва зынзаджвыкІгъи йгъймайхІвтІ.

Агъвайдза хАтладуква йхъазы йщГихуанта амашина йаницДун. Ауаса йара йуыс кАйрышвта дшчІвуз йшІагвымха гъашАйымрысуазтІ. Угвы гІвбата йагІвызжвуш, мчыла утара утызцуш, йгІаухъазжбылуаш ажва хАбырчбырквала МархІан тшгІайзынайырхун, мшыркъвара амцадзгІашвкІ йхІвунта йшІакІбыраду ахърыхІа йара-йара дхъыччахуан, зынгы дгвыжвкІуанта дцІыруа дчвхІун.

МархІан ауи дйымпшуа, дйыцымчважвауа дашІамсуа дынхун. Йыцынхуз ймагІныз йдыруан ауи. ГвылакІ рахІа йымамызтынгы д-«Аргус»-дзан алахІ къватхы йтайцДуш ауи акъыжвмыжв. Аотряд йалаз атутанакъква зымгІва хъара йчвгылуан, йунашва бзиралагы гвымхаралагы йгърымчпузтІ. «Агвымха уамгІас йытта уикъвыцІ» – шырхІвауа апшта закІыла дыздгылуазгы, йымазаджвыкІызтын, дгІаймачважвауата йгІайыйтуанта дикъвыцІхуан. ЗымгІвагы йырдыруан аотряд апны йыншуз, йырхІвуз, ргвы йтаз, йырмурадыз зымгІва шибуз, йшидыруаз, ймыркъвауата «йунашвачпагІвчва» рпны йшна-йырדзахуаз.

Аргус дчІвата гваГІвжвагата данчважвуз агІан анахъани астанок гъвы гІацІызгуз агІвыджъ гватшныта йшГІайпшуаз МархІан гвы гъайымтуазТІ, зынзаджвыкІгъи ауат рахъыла дгъымпшытІ – йырзигвалайа? ЙынкъвихІвуз агъвкви ауат зницІуз амашины ракІвымкІва закІзаджвыкІгъи гъйымбузТІ МархІан.

ДгъашІамсуазТІ Аргус. ЙнаскІапхъадзагъи йшІа йгІатыщІуаз акъбынчІвчІвара йалайырхІун. Ауи ззынархаз агІвычІвгІвыс закІылагъи дйызгІахъымпылуашызшва йа-ниба тшйыррыщІауа ауахъауат агІвыджъ рахъыла дацап-шын «йсхІвалакІгъи гъауам» – гІанищтуата йыжвгІвахъаква хъайгылын, закІы дасуазшва йнапІы йкъбатІ. Ауахъауатгъи рхъаква надыркъвытІ. «ЙагІапІ» – акІвын ауи йгІанырщтуаз.

Аргус дыздзхъагылаз амшІхъссаква днарылапштІ-дгІарылапштІ, йауашта йпхъадзуз закІ гІайахвын агъвы амашина йанызцІата йгІахъынхІвыхыз МархІан дипырагылтІ.

– АчІвыйа ура ащтахъ къара уызбыжкІыз? ВахъчІва ауи йухауа аъара уачІвы хачІвыта йдыргылуаштІ. Ауи гъуым-дырума? ЙудыритІ. Сара ауи аъара счпара гъстахъым. Йа-луыргама? Аныгъи йгъитахъым! Заджвгъи йгъитахъым! Узарар хІыквумыршван, уайгІваджъхпІ. Уыжвжвы учІва унымхахуата!

– Йутахъызтын йуымхан ауи аъара, дзачІвыйа уадыз-цалуа? УспырцІта снырха, – йхІватІ МархІан псайспадза. ЙнапІы Аргус ймахъа йаквицІатІ, дзхъала днайрыскІан астанок дазычІвырхъатІ.

Аргус ауи йпахъ тшатагІакІайрышвхын йхвыщмыз йъапкъ-тлапкъ йаквнаумыргушта дгІацІыгъыгъытІ:

– ШвишшыстІ ауи афраер! Уара уакІвпІ йзасхІвуа! Йныжъ! – Аргус зпхъынцІыгІваква зырбабата арцына агъагъара йгІахІвуа агвагвыщ арыба апшта йнапІква йкъъауа, йнапІыщІакІыз амшІхъса йыруышвуа МархІан дйыкІвгъагъашун. – А-а, ужвы акІвпІ йангІаздыр укІыллш-

кЫлдзыргІвгІауа, уымчважвауа, уфгІвышвауа уызныкъвауа. ХІутиуаштІ, гъакІвымма?! Саргъи сшнымхауа, анатгъи шнымхауа ухІвахуаштІ, гъакІвымма?! Ауыла бзира гІатугуштІ, аментква тшыргвадуырпхуштІ! Угъахадзушым!

МархІан бзиракІгъи гІанымцІуата дпшвырхъыччатІ, йатаркІвах йпахъ тшгІакІазрышвыз Аргус ймахъа багъядза йгІайкІытІ, йшидыруаз мачІкІгъи йгІайырбцІын йымгІва дапыридатІ. ДатаджвыквылхтІ акІвын...

– А-а-а, алапс, ушлапсу тшгІацІуххтІ!

Ауи ажва ацкІыс атутанакъ йыхъазла йнапахъыхгу, йхвнаркъвыгу гъаџам. Атутанакъква ауаса йызпхъауа дызлу агвып йырчпалакІгъи, йырхІвалакІгъи аунашвачпагІвчва йыршІазырххыхуа йакІвпІ. «Мент лапс»-хІва йрыпхытІ ауи йапшкву. Атутанакъ ауаса уйыпхъара ацкІыс дуцрыквын рыцІа йгІалихитІ. АлахІ уачвихчатІ ауат йшырзаџахугъи, йшбзу джъахІанам йтаржытІ, дара-дара рпсы тырххра йазынадырдзитІ, йа мадза-мадза йырцитІта йъарщыз йкІадрышвхитІ, йа думпта йдрыдзитІ. Ауи далаџамкІва йзаухІвуа заджвгъи йгъуызйыргІвушым йхъа пшцІайцІарыгъи.

Ауат зымгІва йымдыркІва йауазма МархІан. ЙгІайквнадыргаз ажва шитан къарата йгІайхъанажытІ, йща йхъаквынцІ йгІахъанацылтІ. УадыргІванагъи дкшара, дайсра йтахъымкІва тшгІацайырпата йгІаз ажваквa йырквнагуз джъауап ритхра ймурадын. ДгъахамдзатІ. ЛахІвара-гвгІваракІла йыщтахъ йгылаз дшгІайысуашыз гвайтын ласыта тшхъйыркІытІ. ТшгъизацІымрышвттІ абгата. Аргус йгІайкъџаз амшІхъса йахъныгІвзуата йыжвгІвахъа йгІаквшватІ. Ауи ахІа тшгъизымкІхтІ, тшгъизымчІахтІ МархІан. ЗымгІва йчхІарыгъи акърарсыз-ра удын гъизымчІушызтІ.

МархІан абгата тшгІацаймырпаскІва йнапІы айшыста ацашпта йауищттІ. ЙгІаншаз гІайгвынгІвырныс дгъахамдзатІ Аргус – ауи дызлачІваларныс бзи йбуз амшІхъсаква гвтшпла

дрылан. ДгъйыщтахъымшхтІ ауи МархІан. Тшацайырпахын йгІашІаста йгылаз астанок дазцатІ, ауи йгІацІцІгІвацаз, ужвгыи йпхаркІваз агъвы гІайахвын амашина йаницІатІ. ТшангІацайырпах анахъани астанок гъвы гІацІызгаквузгыи астанокква нзырхузгыи йпырагылан. АпщыгІвгыи дасу йгІайнапІыцІашваз кшагакІ йнапІыцІархъан. Заджвгыи закІгыи гъйымхІвузтІ. МархІан йгІайпшІагылкваз рыуа азаджв йгвтшпду рыцІагъи йгІатйыркІбакІан йнапІыцІакІыз аломду шыхІвцызшва йрыхъынхІвуа, далахъмаруа дпшвырхъыччауа МархІан дгІайпшуан. Ауаъадза Аргус тшгІабитхтІ, йнапІыкІла йшІыдзадза йщцуа, йнапІыкІлагъи агврахІа йгвтшпы азрайша йщтІыхта йнапІыцІакІ агвып рыцІахъла дгІарыдгылтІ, дгІарбжъысын рпахъ дгІагылтІ. ЗакІгыи йымхІвауата тшгІайыргъвгъван дгІакшатІ. МархІан тшацІирышвтын, агврахІа ашІала амашина агъворт йалагылтІ. Йара ауи алахъвгІахъасра МархІан йнапІы айшыста йкъбатІ. Аргус «гІ-гІ-ыг» – йхІван тшагІвирыхъватІ. МархІан йнапІсаргвыщІа адзакІалала ауи йыхъвда дтасын ада апш дапцІырхвха йщапІква дгІарыцІайцІатІ.

АпщыгІвгыи ркшагакква гІащтІырхын чІвырхъакІла йзыгІаскІбатІ. МархІан дщаквкІдзата ауат къазула дырпшытІ.

– АчкІвынчвакква, сшвщра ахъазла гвымхаракІгыи гъшвзысымхатІ, саргыи йсзышвхара гъстахъым. АрекІвпІхІва йгъгІасгвынгІвуам швызсылахъхаз. ШвгІай, мамырта хІагІвышвщт. Шваргыи са...

– Амент лапсква мамырта хІгърыгІвсуам, – дапыркъбатІ ауи.

– Момо, швгІващитІ, сара сгъбызхІвагІвым. ДзачІвыйа йстйыз? Заджв дгІашвхІвастІ.

– Дутийра ахъазла дызлаутиуаш уымазара атахъыпІ, уаргыи ауи акІвпІ ужвы тшада бзагвата уызхІлыу.

– Йуыркъванчара утахъу уызлайщыхІалуаш уауаштІ.

СшвчвымыгъпІ – ауи акІвпІ сызлакъванчу. ЙыжвбитІ, йгъстахъымызтІ айсра, ауаса йшгІасгвынгІвуала ахъазауаса швгъскъвыщІуашым. ЙшвасхІвитІ, йшшвтахъу тшгъшвыстуашым, схъа сазгылуаштІ. Йаншвымуазара, йа – швара, йа – сара...

Апхъа йгылаз йшвшвуа алом гІайкъбатІ, аудын амашина йаныз агъвква рыуа закІы ацІыхъва йаквшван йагІвнарцытІ. Ауи алахъвгІахъасра МархІан амашина дхъапалра дахадзахъан. ТшгІауицтІ, ауаъагъи дгІабгъапан, дшгІайуаз йыгІвщапІыкІлагъи зынла гІвуджъ дыршІапан йчвицІатІ. Зынла тшгІацайрышвтын ласыта йпахъла йгІауицтыз йнапІыршІашІа алом знапІыцІаз аду йхъапахъ йнаквшватІ. Ауи йгІванхауата йлом гІацтІихра дгъахамдзасызтІ. Йара ауи аудын йаццауата дызуацІапаз ацІахІ мшІхъса змаз йщатла йкІын дгъызуа дкІачІвалтІ. ДчвылтІ йшщыгІвхузгъи. Ауасамцара ахвыгІвгъи къвындузта рчва йтайхытІ. Ауи йгъапш алакшарамызтІ МархІан зараркІгъи гІаймадзауата дгІазлыцІхъаз. Араъагъи рахІа йхвыцу удынкІгъи гъгІайыквымшватІ. ЙатаркІвах ауи йгвы пхата дгІаташвахтІ ари айсыща дазызбжъаз ахъацІа. Ауи йакІвымзарквын МархІан йбзазаца йбзазацата аган адуней йдырхІваджърын. Акшаца, атшыхчацагІваца йгъырхъазым ауи МархІан дызбжъаз йдерс хъадаз. Ауат зымгІва багъата йылайкІтІ МархІан. Даргъи йызынкІва дгІархчахъатІ.

МархІан йгъаІчахІуа йцтІаз ахвыгІвгъи дыршын йхъарачвамкІва йцтІаз абрус дыквчІватІ. ЙагІвстІ дакъикъаквакІ. Апхъапхъа алом змаз дгІагылын днанатІанагуа псайспадза МархІан дгІайыдзхъагылтІ. ЙгІайыквикІын бзидздзара дгІайпшытІ.

– Райшата йуасхІвитІ ужвы: ухІщра акІвын йхІмурадыз, йацы хІайчважвахъан. ЙызквхІцІахуашыз швхІаусыгІва араъа шардата йшаъу убитІ: абрус гІайыквшватІ, ахан дацІанахІватІ... мачІымхума. Ауаса ауыс да-

тшата тшацанарпатІ. Ушызбазла араѣа хІыхвыгІвгьи хІузыщуашын – хІгъуымщытІ, хІуцы гъакІвымта, заджвгьи быгІвшІчІва гъйылауымцІатІ. Йауа?

– АцІабырг утахъызтын, йара ауи акІвын йшвквнагуз. ШвыхвыгІвгьи. Ухъатала йубитІ са сыхъазла ауи баргвыракІгьи шаламызлушыз. Ауаса сара сгыгІвщІвым. Йара акІвпІта, гвымхаракІгьи гъсышшвымхатІ. Йгъсыздырам ауи йухІваз апш мурадла швзачважвазгьи йгІашвачважвазгьи. Ауи йапщдзата йгъсыздырам ауи апш мурад лышвхра йашвхІаусыгІвугьи.

– УыжжвыбырдзакІ йара араѣа сущырныс уахвитпІ, ауаса ауи апш унашва гІахІызтыз дгъсызуахІвуашым, ауи йакІвымхарнысгьи ауаштІ ауи апш унашва лызхыз. Йгъсыздырам ауат уызларымгвапхаз, ргвы уызласыз, ауаса швабыжта уырчвымыгъпІ – убызхІвагІвыдзырщитІ. Акум йпны гІван угІаджвылцІхуата уырбатІ – йара ауи атшын йаквшвауата хІыгІвзачвакІ ШИЗО¹, карцер йтадырчІватІ. Уара уазхъвыщх.

– Ауи йпны сзаѣазгьи хІызлачважвазгьи заджвы йуыс гъалам, ауи ахъазла заджв йпахъгьи джъауап скІуа сгътам. Суыс – сара йсуысхпІ. Ауи акІвпІ ауат уыунашвачпагІвчва йраухІвхуаш. Арахъари...

МархІан тшгІащтІихын дзачважвуз йпахъ дгІагылтІ.

– ...Арахъари. Сара заджвгьи зынги бзы гымасхІвстІ, ауи ацкІыс кыжжвмыжвра адуней йыквтагьи йгъспхъадзум, ауи йалаѣугьи дсагъачвгъапІ. Сшвыршвата швпахъ тшсырзахвахуата йгІашшгвыншвмыргІвын. Сшаѣу схІвахитІ. Ужвы угватшныта угІасыздзыргІвыта йуасхІвуа ауат уыунашвачпагІвчва хъадзыдаква йрахІвх: араѣа ани йчпауагьи ари йхІвауагьи суыс гъалам, йыздырпырнысгьи гъстахъым. Сара суысгьи заджв дгІалалта, унашва сзичпата йгъы-

---

1 ШИЗО – (ауи дара атутанаѣ-блатнойква «кондей»-хІвагьи йапхьитІ) гъвады зквырцІауа атутанаѣква йырхъазыта йъатадырчІвауа.

зуашым. Ауди закIы. ЙгIвбахауата. Ужвыгы зны уахчIва апшта йа швара, йа датша зджъкIы гIасцыхIалуазтын – заджвгы сгйайгьдзушым. Йа – сара, йа – дара. Датша гьаъазлушым. СшвыхIвитI, стара стшвымцан. Шварадгьагы гвакъвпрата йсыкву сызхьитI. Ужвы швуыс швадгылх, ауди акIвымкIва абригадир дгIайырквын зынла йдыруаштI хIшнымхаз. УадыргIвана – азцIгIараква, ацIкIылшпраква. Йутахьума ура ауди?

– Момо, ауди хIбзира гьалазлушым.

– Ауди агIан угыл, анат «амакъквагы» ргыл. Йухьуым-раштылын, унашва гIашвзызчпаз йахIвх. Сара ари адуней ахьахь йсгвапымцIуата закIгы гьаъам, сгIашIазкIуашгы йара ауди йапшхпI – йсызамкIва гвымхарала сцIыхьва йангIатагылуа. Ужвы йнахьапI, щардачвагы схIватI.

* * *

МархIан йпсы йгьхьанамцIузтI йтахьдзамкIва дызлархIваз айсра, аблатнойква рбкъара ахьаз ауаса йызгIвушта. Ауди йгIалцIла зынгы йапшымкIва уахьгы тшынгы, дьагыллакIгы дьачIвалакIгы дгватшныта дныкъвун. Зны чкIвынагIа хьартшхьварата йырбапI – йхIвауа дкъангьашуамцара йгьырмайхIвтI закIгы йыгIвзачвагы. ЙагIвстI ауди айсра амцтахь мчыбжьыкI аъара, дрыцынхатI дзайскваз мшкIгы, йбалун ауат ачарта апынгы – закIгы, гьычра урылаца. Дазпшуан ауат гIайыжвызцIаз рыуа заджвы зджъара дгIайыдгылпI-хIва. ДгьаъамызтI ауыгы. Йыззигушыз гьйымдыруазтI МархIан ауатква.

«ЙсхIваз хьарцIата сцIыхьва йтыцIхырныси? Йгьалрым. Уызквгвышхвуш, утара йгIатауыргылуаш сшгIвычIвгIвысым рбата – «йыпчагIв хIымкIрыквын рыцIа йагьхьапI» – хIва йчвшвама? ХьацIауачвапI ауыгы. Бзита йдыруан ауат йырмагIну. Ауат йрапшу ачынгынаква йызымкIва дыршIашвахьан, йдыруан рбага псазра-

ква, ршвагала пшщІасщаква. Уахъазымшщдзауа акІвпІ ауат рудын ахъагІауыквшуш. Йараби, ачІвыйищтІ йырхасауа, йаларщІауа йамгІанхъвшвыйищтІ ауи йы-хъазла? Уылаква йырбауата райша уызшІагылуаш закІ акІвмищтІ? Ауаса йаъазарквын МархІан ауи дгъачвымшвузтІ. МомкІва къараквырт багъта ламба-шІамбата йгІауыщІащцта ауау гІауырщцуашма? Абарауи шварагІварапІ. ЛахъвгІахъасракІла усакъра накъвытІ – уалгатІ. «ЙчпачІвыйа? Амальта йаъайа? Ухъвыщ, МархІан, ухъвыщ. Усакъха, МархІан, усакъха. ЙанакІвызлакІгъи, йыншалакІгъи щъата йгІауыщІагылуаш уыгІвзачва закІгъи анырмаухІвуазара ухъазаджвыкІ акІвпІ гвыгъарта-гвы-рбзигата йуыму. Йхча ауи йшуылшауала. Угъахвитым ауи лага-лага йпшщІауцІарныс. Уныха щта? СахІаткІгъи ухъа йтымшвтуа ущахахра? ДзачІвыйа ауат зызхъауцІуш? Дгъуымам ауи ашш. Ухъамаль бах. Ухъамаль... ухъа-а-ма-а-ль...»

Данынхузгъи, данныкъвузгъи, данчузгъи йгвыла йхъа ауаса дачважвун МархІан. ДанщІалхуазгъи ауи йхъа йгътымшвтуазтІ – йгІашата йгІвылакІ шгІахъитІуаз йа-пхъахауата йхъвыщраз йара ауи акІвын.

ЙагІвстІ йхъващцта, йызлапшым узалмыргушта ужвы-гъи мшкъомкІ. Щарда дзырхъвыщыз айсра йтшдырра апны рыщІа-рыщІа йхъаранагун. Ауи ахцым абанахъ хъарадзата йгІагазгъарпагъаджъ шІачвта зны йхъаквынщІ йгІалаххуанта ласдза йыдзхуан. Псайспадза тшщаквикІыхуан МархІан. Ауи айхІара збириазгъи йыгІвзачва ракІвын. Йбун ауат ргвы атшныта, йрымагІальаматта, ргвы-рпсы йалалуа йха-бар йшаздзыргІвуаз. Зынгъи гвлахІвара-ацІІракІ зымбаз, йгвы йтаз йхътІыта, дгІаргвынгІвуата йзайхІврыз дыз-мауаз МархІан ауат зымгІва арат агІвыджъ рпны йбун-та дгвтырхъахъата йбазара нашхыйа амгІва йыквицІун. ЙыщымгІвайсуан даргъи зджъаралагъи йымхъвауа, йымгІвахъымцІуа: дъагІашІасуаз йгІашІасуа, дъачІвуз

йчІвауа, дъагвмачІуаз йгвмачІуа, дъагвыргъуыз йгвыргъауа. О-о, дшпарзыразыз ауат, дшпадыргвышхвуз рлакта хътІква, рыла лашараква! Апхъапхъа йчвхІатлата, йтахъдзамкІва йгІаджвыквицІузтын йхабар нашхыйа, ужвы йайымрыхІвауа «шваздзыргІвуашма?» – хІва дазцІгІагІвацунта дгІалагун...

МархІан йгІахІвахра

Йтахъу йауа, адуней йгвачвахІта йгІадзынгылуа, йбзазауа дызлу абзира гыйылайхІвум, ахв гьидырам, йбзазара ауаса йакІвшара атахъыта йпхъадзитІта, датша бзазаща адуней йыквта йгьидырамта йхъа йгъгІатахум. ДатшапІ сара йсапшкву руыс. Акъвльейсызра ахъмаштылра ауырапІ. УжвыбырдзакІ, араъа сшшвыдзхъачІву, счкІвынхъа агІан сангвыргъяз, сымгва азна ансфаз амшква закІы-гІвба-хІва йшвзыгІаспхъадзапІ. СжвамачвкІгьи гьатахъхушым ауи ахъазла. ЦІабыргыта, сандуха, схъамаль збахуа санца йгъмачІмызтІ сангвхахІвуз, санхъыччуз, ауаса ауи агвы йгІатыцІуа гъгвыргъьарамызтІ, слакта, сылаквта гвыргъьузтІхІва сгвы шхъшвашваз йгІанхун. Зынгьи йгъхъасымцІатІ, ужвы йалкІгІата йгъхъасцІум, сгвы хъызгІваз ацІашвы кІаразын йсасихпІ-хІва.

Йгъсыздырам апхъала йыншуш, сбазара шцуш. Анчва йпны сгъкъафырхум, ауаса хъарадзазтынгьи сгвы гІазырбзиуаш, мачІдзакІ йгІазырпхуш чІвец хвыцкІ сгъаквшуам, сымгІва гІазрылашаруш кІкІара хвыцкІ гъназбум. ЛащцарапІ сымгІва, съабарабауа саламгІвайситІ. ЙыздыритІ, йара ауи амгІва хъващы стнагата рыцІагьи йлащцару агІвадыгъ шташварныс мачІдзакІ акІвпІ йатахъу. ЧІвырхъазаджвыкІ. «ЙанакІвызлакІгьи уызнашхыйайа?» – швхІвитІ. АчІвыйа, сащчваквта, снашх гІащтІгызхуаш, гвырбзигата йсыму?

Ссабихъа (ауи апш сымазарын гьсхІвум йара), счкІвынхъа джъахІанам агвашв адзхъа йызгатІ. Ауи амца абгата саламызтынги апшачв гІасдзасуа, сгІачвнарббылуамцара йгІазгтІ. Сантшдырхагъи йгъымбзихатІ ауи йгІасыквнацІаз асбыбква.

ЙсхІвушызги, йсчпушызги, йстахъызги сара-сара йгІалсхуа, йгІасрыбергъыльуа санца ауи аджъахІанам агвашв сачвыхъарахара стахъыта щарда тшсхІвынчІатІ, ауаса скъару, счхІара гъазынамхъатІ. ЙгъсыласымхІватІ ауи агвашв тшангІанатІуазги. СгІапшын... кІгасахатІ – сыщтахъла агвашв багъьата тшанаркІыхтІ. СгІацапан сацрыхътІ, сахътІ, сгІадыгъыгъьатІ, сгвмачІтІ. Ма – ауи угварцІта йаъаз напІыкІгъи тшгъсызгІананамраутІ. ДжъахІанам апшвыма йпшвахІв тшгІасыкІвнаршахъан. Ауаъа сантанагуз йсыквхъаз асбыбква агІвкъьатІ, жъайдзахатІ, ауат хъбылгІахтІ, уадыргІванагъи йхъгІвалгІахтІ, ауаса йгъымбзихатІ, йшхвырта щацрыхъыз йгІанхатІ...

ЙсызшвыргІвах, сджвыквнагатІ.

Щта, йшсхІваз апшта саба дажвгІвын. МшкІы хъыпарквын мшкІы агІылахІва дгІадгылхуан йа тшыйымдырхуа зджъакІы дгІадырхІвхІвахуан. Ауасамцара мшигІадза йыжвуа далагатІ, йылаква лашарата хъвлапныкІ йунагІва дгъгІадымгылхуазтІ. АйхІара йызцйыжвквуз дгІаргхуанта, апхъала апш хІфатарыжвгъи днарымгылхуа, атдзы апахъ дкІадрышвуанта йджвыквълхуан. Сани сари хІнайцрыхъхІгІайцрыхъуа хІпсада шІчІвунта днагІгылхуан. ЙащтагІайуаз амш йатаркІвах йара ауаса. Сани сари апахъ хІчІапщауа хІалагатІ. Йыншалун цІыхквтадза хІанчІваз. Йанпхныз закІыта йхІчІун, йангъынхарыз акІвын гІазаб хІанацІагылуаз. ХІпальто кыжвмыжвтІакІвква хІхъахІырпун, шашыхв агъи хІыквхІпсунта хІнасгІасуа апахъ хІйызпшуан.

ЙкІайрышвра гъакІвымта мышзаджвыкІ йгъхъйым-

рыпузтІ ажвра. Саба дукІ йакІвын, дххван. Ауаса зъарайа агІвычІвгІвыс йзычІуш? Йгъайхам йуацІа. Дщаквысуа далагатІ. МшкІы йыжвзарквын уадыргІвана атшын анхарта дгъзымцахуазтІ. Ауат амшква рагІан акІвын сангъи саргъи гІазабдза хІанацІагылуаз. Ауи апш зымбас йгъІайгвынгІвуашым, йухІварыгъи йгъхъайцІушым.

Саба уахъшагІандзакІ дыгъзуа, дчвхІауа, дыгъбуа йыршун. ХІгъымчвуазтІ сангъи саргъи, мачІкІ ачва хІшагуз йцІырбжбы хІгІанаршІыхахуан. АйхІара хІшчІваз йхІыквшун. Щымта алахІ уачвхчатІ дшгІагылуаз: даларкъвчІымчІта, дкІъазызуа, йгІвылакІ агІваз гІарыцІчуа. Насып хІымазтын дызхъуашыз закІы хІунагІва йыгІвназларын. ХвырчвхІва дгвжважваъаджъуа ачІвыща йгІатайчвун, йкІницІунта ддзыргІвуа тшытракІ дчІван. МачІкІ тшангІабитхрыз йшаъазлакІгъи закІ йкъакъуан, айхІара чайгІвацала дахъвдаквыцІуан, дгылуанта йжакІъа самкІва, ауахъ йшвыта дызлачвыз йчгІвычаква псахымкІва анхарта дцун. «Арат ушвыцІа, пхащарапІ, уызбауагъи йамгІанчвайа йызлагІаспшуаш?» – хІва сан йзылрауаз ачгІвыча цкъаква лнапІыцІижвун, йгІалшІайпсунта дгІвыдмыдуа дджвылцуІуан. Ауи йщапІы ашвхъымса йшхъигуз санрыцхІа дчІвунта дагвынкъуа дчІвыуан. Сара зынзаджвыкІгъи йгъсхъаштылуашым ауи лыладзква.

ЙгъагъымыхузтІ хІбзазара мшигІадза йайчвахара акІвымызтын. Саба мчыбжбыкІ ауацІа гІвба-хпа мшы ахІа анхарта дымцахуа далагатІ. ЙшырхІвузла, йнапІква бзийынта дырчхІун. ДгъырзымчхІахтІ ауаъагъи. МшкІы анхарта дцан гІвба-хпа сахІат ахІа дымкъвауата къахвжвыгъа йымата дгІайхтІ. «Анхарта сгІакъвырцатІ» – акІвымыкІва йхІвуз закІы гъхІызгІарылымкІгІатІ. ДщтІалын дпырхуа дычвтІ.

Йджъасщаз жвдырума ауи атшын? Зыладзква мбахуаз сан ауи атшын лыладз ткІвапскІ гъгІакІамкІвкІватІ. ДшгІвычаз ачвартагъвы йыквхІаз саба йщапІхъацІаква

ахъылхтІ, амацІауырта йгылаз айшважв дадзхъачІван
цІутІ лхъымгауа ахъышв дкІылпшуа шарда дчІван. АлахІ
йдырхпІ ауи дыззхъвыщгвыщуз. Заджвы йзымхъушыз
лынхаша хІакъла атГІачва шылкІуашыз акІвма, саба ар-
къажвгата агвlachва йГІарыквихыз ахча шылшвахуашыз
акІвма, момкІва йъаГІатыцІыз КІавкІазла хІшылгахуашыз
дазхъвыщуазма? Йызлаудырхуайа?! Сара апхъарта сцаГІа
ГІадзатІ. Сымлациуан. Тукъаль гъсзымчатІ – «Мма, ап-
хъарта сцунтІ, сырча» – схІварныс. АмацІауырта снашылтІ,
дзыжвгакІ чай ГІатасчватІ, чІахъва тшыткІ адскІылын
закІгъи сымхІвауа сГІаджвылцІтІ. Спортфель насахвта ап-
хъарта санцузгъи гвы гъалымттІ – ауи аъара ахъвыщра на-
шхыйа даланахІван.

Апхъарта апны апхъара сахІат хІалгата хІанГІаджвылцІ
спшызтын – сан днайитІ. «АчІвийа, мма, бызГІайыз?» – хІва
санылшырахх тшГІасыкІвлыршан – «Уымчауа уызГІаййа,
ссаби? – лхІватІ. – УанГІаджвылцІуазгъи йгъзымдыртГІи,
ушпаГІаджвылцІ? Абар, ссаби, ари уызГІазтІ, уацІа»
– лхІван чІахъва тшыткІи тубар тшыткІи ашвъабгъыи
йГІамгвылхын йсызГІалраутІ. Ауат гъадзаскъакъуаз сан
схъа лщцуа дсыдзхъагылан. «Уымшван, ссаби, уабагъи ауа-
са йгъыйжвларым, тшабыхІтхпІ закІыта, – лхІвун, – хІара
йгъхІхъазым ауаса йбзазауа, зымГІва хІГърайчвам. Уара
уапхъа, ссаби, уапхъа, арыпхъаГІвчва урыздыргІвы, ауат
гвымхара угъазырбжъушым. Уапхъарквын йГІауыхъвахпІ,
гъачІваГІакІ уаупІ». Хъарата йГІагузшва йГІасгвыквыГІвуан
ауи лажваквва, ршІачв акІвын йсызГІадзуз, дара ауат-
гъи сакъыль йгъаламылуазтІ. Датшан сара сзызхъвыщ-
уаз. ХІшпабзазуш? Агъны ГІаргванхун. Сара чГІвыгча пха
гъсымамызтІ. ЙшвысцІушйа? СызлагІайуашйа апхъарта?
Саба нхарта йауашма? Йламальйа сан? Йылчпушйа? Ап-
хъарта кІасрышвпІта нхартакІ салагапІ-хІва сгвы йГІанагтІ
зынгъи. СакъвыщІра атахъхатІ ауи агвыгъарагъи. ДзачІвийа
жвахсквша рахІа йыртамыз ацІай анхарта дназахуашыз?

Саба анхарта дгІакъвырцищтара мызкІы йнаднацал-
уан. ХІпны нхартата йаъаз – ауат гьцардамызтІ – зымгІва
гІамидатІ, зджъарагъи дгънармахвтІ. УгІамсарыквын
зымгІва йырдыруан. ХІаба дшажвгІвыз зымбузда!
ЙгъакІвызлакІгъи дара ралкІашква ъаргара гьрымдыруазтІ.
ХІгъагІадмырбузтІ зпсарчІвы хІыккквасгъи. Ауат ракІвын
сан лпсы зфадзахауаз. Амыз йгІалынхаз шабгаз йзызхъуз
йырзылшахтІ. ХІаргъи акІвпІи мцыраква хІыртапшуа
хІгІанхатІ. Саба дшнымхахауаз збуз мшкІы хъыпарквын
уадыргІвана атшын «хІахча гІахІытх»-хІва сан йлыз-
найуан. Ауат йырбун хІбзазаща зквыз, кІапІикІалашкІ
хІунагІва йшыгІвнамыз, уадыргІванагъи йгъашІамсуазтІ.
ЙгъаъамызтІ гвчІагІвкІгъи хІатырапшпракІгъи. Ауи агІан
акІвпІ сара ауагІа рыцІагъи йансчвымыгъха.

ЙгъамудзахауазтІ хІуысква. МшкІы хІчарыквын
гІвба ахъхІрышун. Сан сылшпрыквын сжъы скъвышвт-
уан. Ауи джвдждагІвыта датшагъи зджъара далагатІ.
ЙгъашІайымрысуазтІ саба ажвра – йызлайыжвуаш
ъагІайгуазгъи уара йгІадырх. Ауасамцара аткванква
тшрыдикІылтІ, ргичІвква рзанихуан, атара мцыраква,
ащчыккъква амашинаква йырницІахуан. ЗакІы-гІвба сом
гІайыртырквын йара ауаъа йгІанижъхуан. АйхІаран йын-
хаша чагІыр башырбакІ ахв йаннамдзузгъи. ЙгъаъамызтІ
гвыгъаракІгъи. Абарауаса амшква азакІы азакІы йапшта
йхъващыта йымгІвайсуан.

ХІамайгвгъадзауата цхърагІаракІ хІызгІацІшвтІ.
МшкІы апхъарта санца адиректор сызшІиттІ. Ага рыцІата
хІбзаузтынгъи сапхъаща гъгвымхамызтІ, йалкІгІата
ахІисап гІасдахІвуан, сгъыммаджъанхузтІ. Ауи йгІалцІла
ауи йсзигвалаз гъгІасгвнымгІвуазтІ.

Акабинет саннашыл адиректор йхъазын йыгІвназ. Йлак-
та сантапшы йгІасгвынгІвытІ дгІасайсырныс шакІвым
сзызшІитыз. Щта?..

– ЙшпакІвшауа уапхъара? – дгІасцІгІатІ.

– ЙауаштІ, «ГІвба» гьсымам.

– ЙбзипІ ауи агІан, йбзипІ. Арахь, МархІан, уара угъхвыцхым. Йауашма хъацІа-хъацІа суачважва?..

ЙсхІвара сымдыруата сыжвГІваква хъасырпалтІ.

– ЗакІыла суыхІвуштІ, ушашуаш гьсыздырам. УГІасцхърагІарма?

– Йсылшузтын.

– ЙуылшуштІ, ауыс гьбаргвым. УГІадзыргІвы. Дядя Миша апенсия дцатІ, дгьынхахуашым. МцатацІагІвыта заджв йакІвпІ йхІзыгІанхаз. ЙчвыбаргвпІ. МачКІ уицхърагІарма?..

ЙсхІвара сымдыруа сгылан.

– Уадгыл, мцатацІагІвыкІ дГІахІауындзыкІа угІахІцхърагІа. Йауашма?

«Папа днахв» – схІварныс спыкв йгІаквххтІ. УадыргІванагьы – къахв йаута закІ йызныйырквын йа мца тайымцІауата йГІанижырквын? Йа закІы йалайцІарквын? Ауи акІвымкІвагьы араъа дГІайырквын зымГІва дырбалустІ мшигІадза. АтшпынхІва сгъацІцІхрым, йара ауасагьы бзичва сгырбум. Ауат срызхъвыцын закІгьы гьсымхІватІ.

– ЙауаштІ, скъару йГІанагуала сицхърагІапІ.

– АхІы-ы, уызГІвадахатІ. Ауи агІан уцах, тІакІв фата угІайх. Аурокква рымцтахь акІвпІ уанГІайуаш. Йучпуш дядя Саша йуйырбуштІ.

МчыбжыкІ апны хын-пщынкІ сцалун хІапхъарта амцатацІарта. Йсчпуз дукІгьы гъаъамызтІ, амшІхъса айшысква агІвсырцуан, ахІакв сахьшцуан, хъвакІ тысхуан. ДГІвычІвГІвыс бзийын дядя Саша. Скъару йГІанамгуаз уыскІгьы сгъазадйымцалуазтІ. ГІвба-хпа сахІат раКІвын сгъадзанхузгьы. Чара дчІварырквын сйыцимырчакІва йгьйымуазтІ.

Амшква гьсымпхъадзузтІ, апхъарта амцатацІагІв сгъадзайцхърагІаз зъара мшызгьы гьсымдыруазтІ. Зны, аурокква аналга, апхъарта асекретарь сналдылын – «Ара-

ъа мачвы ацІацІа», – лхІватІ. ЙгІасгвнымгІвуата сылшытІ. «УгІай, угІай, араъа утдзахъыз анцІа», – лхІватІ. СнаскІбан йгъаслырбаз стдзахъыз тазгІвытІ. «Ужвы арат нахв» – лхІван сом 40 спяхъ йгІашцІалцІатІ. «ЙгІауынхатІ, уца, умама дыргвыргъа». УадыргІванагъи тукъаль гъсызмчпузтІ, заджвы йчІвыта йгІазгъычуазшва йызбун. Ахча гІалахвын сджып йгІаталцІатІ. «Йуымрыдзын», – лхІватІ. Йыжвбандарыз ауат асомква спрайгвыргъуыз, дуней млыквта йызбун. Апхъарта сгІатыцІта хІпны снадзахындзыкІбара пщынхвын йспхъадзатІ. СцІыруа снаххылхын сан йлыстІ. «Мма, арат гІасынхатІ! БапшыстІ, мма, пщтуманкІ йнадзитІ», – сан слыкІвгъагъашауа схІвачвун.

Сан ахчаква айшва йыквылцІатІ, псайспадза арымдза дыквчІван закІгъи лымхІвауата бзидздзара дгІаспшытІ. Сара йгъгІасгвнымгІвуазтІ ауи лчпаща.

– Арат ахчаква абагІауг, ссаби? – днашхыйадза дгІасцІгІатІ.

– ЙбасхІвитІи, мма, йгІасынхатІ.

– Уа сычкІвын, ацІабырг гІасахІв, мцы ухІвузтын ухъа акІвпІ йужъахуа. ЦІабыргыпІ, хІара хІрыцхІапІ, ауаса заджв йсом гъхІымфастІ, пхдзыла зджъакІы йгІарынхаз сомкІ сунагІва йгІазымгылра ахъазла амла тшасыргапІ, сычкІвын...

Сара йгІасгвынгІвытІ ауи йылзымхІвуз, ахчаква гІазгъычта лгвы шгІвуз. АуегІан акІвпІ сакъыль аназцах сара хІапхъарта амцатацІагІвы сицхърагІаларныс хІдиректор дшгІасыхІваз сан йшласымхІвыз, ахчаква гъагІайыз згІалгвнымгІвуагъи ауи шакІву. СгІващагІара гІасыррайшара сазыгвжважватІ.

– Момо, мма, сгъымгъычтІ. ХІалъальта йгІасынхатІ. ЙсызргІва, йгъбасымхІвтІ. Сара хІапхъарта амцатацІагІв сицхърагІарныс йгІасыхІван ари амызкІгъи апхъарта амцтахъ сызкъвузгъи ауи акІвын. Бара бангІасцІгІа – «ХІгІанхитІта хІпынхачІвква хІрыхІазыритІ», – схІватІ.

– АчІвыйа, мма, бызчІвыуа? ЙІаншаз ачІвыйа? БчмазагІвхама?

– Момо, ссаби, сгъчмазагІвым, закІгъи гъсльажьам. Уаба ари агІвахъагъи дгъгІайхуам, йызный гъсыздырам. Сгвы акъвпитІ. Ауди ахъахыгъи ахчатІакІв йгІасутыз срыдзтІ. А, хъала йасыз апхІвыс, йабазгамыгІва, бзигвыгъала сайгвгъуни!

Сара сан тшлыкІвсыршан дхъсырпшшатІ, лгвы сырбзитІ. Сджвыквлын саба сизыпшгІатІ – дгъсмаутІ зджъарагъи. Джъасы йнадзахъата саба даймынауыната, дгвъаджъуа дгІайхтІ. ЗакІгъи йымхІвауата сан йызлыргылыз йфан дцтІалхтІ. АцІыхъва йшгІаздырхызла ауат ахчаква саба йгъычын йыжвтІ, ауат дрылгандзыкІъара дгъгІадымгылтІ. Сан ауди здырра гъылтахъымызтІ.

Агъны тыщІрагъи сщапІхъацІаква сщыцІдзарагъи аквшватІ. Апхын йшаъазлакІгъи сныкъва йауан, хабартагъи йгъсымбатІ. ТшыткІ ъагІасынхуз амцатацІарта анхара йалгарыквын ахчатІакІв ъасызгІагуашыз сазхъвыцуан. Йшаъазла, сара йгъсхъазымызтІ ауди згвы йтаз. Саргъи йсгвыгъамкІва, сгвадзакІъагъи йтамкІва хІдиректор Иннокентий Владимирович хІапхъарта апны пщІа алыргагІвыта сйыргылын йгІаситуаз анхаша хІакъгъи жвыгІвсомкІ гІалайырхІатІ. Ауди азаджв йакІвпІ йаргъи бзиракІ сзызхата сгвы йгІатахаз.

Асква ратыхын йгІапхагІвхатІ, адуней гІакъагІатІ. Саба хІпны дгІадымгылхуа далагатІ. Амаль гъхІмаутІ аркъажвра дакъвхІкъъарныс, рыцІа-рыцІа даланахІвун. ДгвлымхадзахатІ, йхъвадигІваца акІвын йаъахыз. Ауди йгІайахвыз апсарчІвква сани сари хвымызкІ йхІшвахтІ. МачІкІгъи тшгІабыхІт йауашын, ауаса закІы гъгІахІыцІаймыргылуазтІ. Йанамудзах йгІахІхъахІуз асомква сан хІпахъ йгылаз аборажв апны йкъалчІвахуа далагатІ. Саба ахча анимаух йгІайнапІщІашвуз чгІвычакІ йа датша закІы джвылигун, йтийуанта йала-

йыжвуан, чагIыр башырбакIла йгIайпсахуан. АрекIвпI-хIва йгъхIымдыруазтI йхIчпушыз. Сан агвлачва, ауагIа дырчвпсуанта хIыгвла пхIвыс йшгIалалхIвыз апшта хIфатар ацIапха гьлымпсахуазтI йа ацIапха атIыга гъйыквлымхуазтI. «Йауа сара, дшаъу сампшуата ауаса йызсчауа, дрыцхIагвыщапI, ауагIва дзынамшылхуа зджъара дщтIапсгвыщарквын щта?» – лхIвун. ЙгъйымхъватI хIфатар ацIапха йымазарагъи. Хахъа йапынкIылата дгъгIадымгылтI саба, йагIвстI йпщахъахузгъи. Сан саргъи йслымырдыруата анхарта дшгIайхуаз дджвыквылуанта ахшамлащцарадза дизыпшгIун. ДгъгIамихтI йхвахъахузгъи. ЙцымшкIхуз сангъи саргъи хIцан амилия йрахIхIвтI. Ауат дырдыруан, дыркъычIхъан, акъахвхътцартагъи дгърымгахуазтI – йгIайкъвырхуашызйа? УадыргIванагъи – «ХIизыпшгIапI» – рхIван хIгIауырщтхтI.

Ауи амщтахъ уахъыкIи мшкIи агIвстI. Ага лынцIра гIазабха йылыргазтынгъи санрыцхIа дгъваджьюа дакIвшун, саргъи слыщпшгIун. «Йызный ачIвгвыщайа уаба хъчIвагвачвырцхIа, дбзума, дпсгвыщата зджъара дщтIума? ЙпстIакIв тата дхIаугвыщахында» – лхIвауа дашIамсуа дчIвыуан. Дгвыгъун ацIыхъвадза. МцхатI лгвыгъаранацIара. ЙбжымшкIхуз саба хIпоселкIа йачвыхъарамкIва йаъаз абна мачIкI уылалырквын цIлащапIыкI апны дщтIата дгIараухтI. Аврачкава йшырхIвазла, ауи дпсищтара уахъыкIи мшкIи раъара цIхъан. ДыцIахIцIатI йшаъазлакIгъи, згвы зхъуаз хIгIвы-пщыгIвкI, хIыгвлачва рыуа заджв-гIвдыджъгъи хIыцта. Саба данызгIвадаз ауи йыгIвзата тшызпхъадзуз, «сара хвы узызымбазарквын уыуагIва сгIайта сгъуудзхъамчIварызтI», «агIасы хIталындзыкIа хIагIвзазлуштI» – хIва згвтшпы йасквуз заджвгъи сгъйыквымпшхтI, даныцIахIцIа амщтахъгъи – «Швшпабзазауа?» – хIва заджвгъи дгъгIахIзымцIгIатI. Сара йгIасгвынгIывтI ауат йырмагIынгIвзачваз, хвыта саба «йзырбуз». ЙачIвытагъи йсчвымгъызыа сара ауат! ЙачIвытагъи

сгвы рзыгІашуазйа! Ауат «агІвзачва» ракІвзапІ йара саба дымгІвахъызгаз, абашырба ахІа насып йымахымкІва дызчпаз. Ауи агІан акІвпІ сара сан саба дызлайыхІвуз ажваквa: «УыркъвыцІ арат рапш гІвзачва, бзиракІгъи угъаздырцушым» – рмагІны ангІасгвынгІвы. Йшаъазла, ауи йылбун, йылдыруан ауат йырмагІныз.

ХІара гІазабта хІызлаз абгата йхІызгІазгуаз саба йаркъажвра шақІвыз йщаквымгылсыз ссаби акъбыльла йгІасгвынгІвуан. Йшвтахъызтынгъи сшвыркъванча, сгвы хІахъвыта сшвпхъадза, ауаса саба даныцІахІцІуызгъи ауи амщтахъгъи сыладзткІвапс гъгІакІамкІвкІватІ. ЙгІасгвынгІвуан гІвычІвгІвыс аргваныкІ дшсчвыдзыз, ауаса ауи йпныла сара па лахІвара гъсымамызтІ – ухІва ауаштІ, ауи аъара ауи агІвычІвгІвыс сгвы йыршвын. ЙгъйымбатІ йаргъи бзиракІ, хІаргъи йгъхІимырбатІ. Абашырба шинапІыцІакІыз адуней дыквцІтІ. Ауи йнышвынтара садзхъагылата ныха схІватІ адуней съадзакву аркъа спыкв йнасымрдзарныс.

ЙагІвсуан амшквa хІбазара псахра дукІ гІаларымцІауа. Саба даныцІахІцІа йгІашІарышвта днашхыйамкІва мшкІгъи гълымрыхъвлузтІ сан. Сара ауи сгвы акъвнарпуан, сылхъгвыргІвун, дчмазагІвхарныс сшвун. «Мма, мацІкІ бымгвыргъума, мшигІадза былахъ заквыйа?» – хІва мшкІы сылцІгІатІ.

«ЙачІвгвыщайа, ссаби, сзыргвыргъыуш? УабарыщІа хІахакв дгъсзымгахтІ, йпсхъа йъахІыльчва йгъдымрышцІзахтІ, духІакІ гъаквгІармахвтІ, йнышвхъвтІакІв агъауыр нышвынтара ашны йаутІ. Йхъвади шардачва йщтІан, «йара уахъчІва дыцІацІамкІва йгъауашым» – рхІван аврачквa хІыла азнадза дгъхІдмырбахтІ. Йара хъчІвагвачвмыгІва, йара тачвгвачврыщІа йа йгвтара шгІахІмайхІвх, йа «ари сгвы йазгІайитІ» – хІва рызкъыкІ дшамхІвагвыщах. СнапІыла йсчпата хІрызкъыкІ йшІашвамыгІвазарквын ауи аъара сжбы гъсымхъуашызтІ. Сара йгъслъажъагвыщам ауи,

алахI йдыритI йсылшуз шсчапз, гвнахI гьсымахым, йара
рыцхIа йыгвнахI алахI йызыргIварагIатI, йпсата бзихатI
уаба рыцхIа. Йсчагвыщуща, скъару гьаквымхъатI ар-
къа уагIвырсыз дгIакъвскъарныс, йызбагвыщун дша-
рыдзуаз, дшабылуаз. Ма – йснапIыцIагвыщазйа? АлахI
йахъыла снапа цкъапI, ага сирьгIапсазтынги, ага йудын
сацIйымщтызтынги мшкIымзара мшкIы дгьсымшвйгI,
гвауара гьимасхIвтI, йымгва гьсымрыбжатI.

АлахI йпны йщтIапI ауат зымгIва. Ужвы уарги сарги
йхIылшахуаш ауи акIвпIта, ссаби, йхатымтIакIв закIыта
йанхIыргIалпI. Ауахъ хIпны апшта йгьхIзычпарым,
хъгIара-мгIараквакI хIхвгIапIта асабиква йрылахIшапI,
смацIауыпIта асабиква, агвлачва, ага йгьауырызтын-
ги, йдхIрыфпI, ауатги алахI йгIайшаз гIвычIвгIвыспI.
СадакъатIакIв хIгийлапI. АлахI йпсы йайрыхъвагвыщатI.
ЙпстIакIв гIанацIауа дгьгIаныгIыжьрым.

Уара уакIвпI ужвы гвырбзигата алахI йымщтахъ йсы-
му. АлахI нцIра гIауиттI, уабарыцхIа йнынйымцIыз уара
йнуцIытI. Ауи акIвпI алахI сызлайыхIвауа».

Сан йылхIваз ажвакIва райхIара рмагIны
гьгIасгвнымгIвытI, ауаса йхъасцIатI саба йпсра ауи шва-
быжта йшлылсыз. Дгвыгьун ауи дгIахъынхIвыхпI, ажв-
ра ашIайрыхспI-хIва. Дгвыгьун ацIыхъвадза, йпсхъа
хIахъадзгылындзыкIара. МцIырахатI лгвыгьараква.

СквшыкI йнадгIвылтI саба дпсицтара. ДжъащахъвапI,
ауаса ауи данбзас ацIкIыс хIбзазара рыцIа-рыцIа йагъ-
хун, чгIвычаквагIги аунагIва йыгIвнахIцIуш зджъакIги
хIзыхвгIауа хIалагатI. ЙшсхIваз апшта, сан гIвынхартакI
ацIлырцун, сарги апхъарта апны агъны амцатацIагIв
сицхърагIун, апхын пшцIа алыргагIвыта сынхунта сомквакI
гIасыртуан. ГIвуджъла йгIахIынхуз закIы йахъвун,
ахъазгIваца йгьымдзуазтI. УадыргIванаги агIвычIвгIыс
йквнагу абзазаща щардала хIачвыхъараркIван.
ХIайгвыргьун мгвала хIгьабжахмыз, хIчва тшыткI

ъахІзакІынцІуз. АчІвыйа датша йхІтахъыз? ХІразхун ауыла. «АлахІ йбзирала мацІкІ тшгІабыхІтхтІ, уымшван уара, сычкІвын, хІынасып ачІвыла йгъадхІвалам. Апхъарта уъадзацІу ахчатІакІвгъи азхІкІкІыпІ. Уапхъара стахъыпІ, институт уыцІалра. Йара акІвпІта угврыхвачкІвынпІ, гІальаматта уапхъуштІ. Спсы ъадзату закІылагъи угъсерыбжушым. УапхъазаджвыкІ, сычкІвын». Араса лхІвалун сан хъвлапныла хІанадзхъачІварыз. Йылтахъын ауи швабыжта сапхъара, ъачІвагІа бзикІ ссраура. АцІабырг схІвапІта, саргъи йгъсчвымыгъмызтІ апхъара йгъи йгІасдахІвуан. Сапхъахъыла йщІгІаз абзазаца нархъа сыла йгІацІазжъуан, сунашвачпагІвхара стахъын, апщдзаракви абзиракви сгвы йтан. ЙгъсымдыруазтІ сылахъ абазара хъащапІыща йшаргылуашыз, сани сари хІгвыгъараква ашвайдзата йакъвнарпІлата аймына шсызнарыхІазыруаз.

Ауахъынла «сасчва»

*«Уау злу ачагІыр тшачвыхча,
АцтанчІв псы йаквчІваз ачвынцІы уачывива».
/Авиценна/*

АгъвагІвыхырта апны дшайсыз МархІан йыгІвзачва йгърайымхІвтІ, даргъи йгърымдыртІ. Ауи ахабар гърымІатІ аколония, йара МархІан дызлаз аотряд аунашвачпагІвчвагъи. Ага дкІылпш-ддзыргІвызтынгъи аколония апны ауи зджъакІы йабархІвуата, зджъакІ алачважвауата йгъйымгІатІ. Ауи айсра амщтахъ гІвба-хпа мчыбжы данынхузгъи, тшанпсицузгъи, абарак даныгІвназгъи, айшыста йухІвушызтын – дъанызлакІгъи гватшныта йгатІ, закІы «цІырхъ» шаргауа джъауап айтырныс дхІазырын. Ауаса йгъаъамызтІ закІгъи: йхъгІыта йгІайпшІагыл гъакІвымта лахъвахъвала заджвы дгъгІайымпшуазтІ, йын-

шаз ауыс йа йцІакІыта йа йхътІыта йбазара закІытагы йг҃гІаламылуазтІ. АсахІатква мшхун, амшква мчыбыжь-хун, амчыбыжьк҃ва мызхун. Ауат йтутанак҃ра пІатла псай-спадза йалдырдзгІун, ага йх҃араркІвазтынгы – ацІых҃ва гІадраргвануан.

МархІан тшщаквиКІыхуа далагатІ. ЙгІаншун мурад гвымхакІла йцІых҃ва йгІатагылта к҃вындузта зч҃ва йтайх-к҃ваз ашаахра ацІых҃ва йтыцІхта ргвы гвымхаракІгы йызтахмызш҃ва йанибузгы. Ауаса ауи йг҃азх҃айымцІузтІ: бзита йдыруан дызлаз ауагІа йырмагІныз, ах҃азауаса майрачкІвынта йцІых҃ва йшт҃ымцІуашыз, йдыруан дызлаз ажвлара ахабзак҃ва. «СдыргвыбыгІвта зны йсымдырдзакІва йгІасх҃атагвушма, сгватшныра-сак҃ра аннак҃вара аквы-дж҃ма апш тшсызгІауырщтуашма? Ауаса йцузтын тшыс-чарныс баргвдзахуштІ, закІы сахамдзахырнысгы ауаштІ. Ауи апш мурад рымазтын датшапІ йшгІасыдгылуаш, йхътІыта йгІаспшІагылуазтын сх҃а сшазгылхуа рдыритІ. Ауаса йана҃азара... йцІакІыта... ащтанчІв апш... закІы г҃азхІвам спсы тызхуаш аудын гІазнапІыцІуа дсымбар-нысгы... йгІаншазгы сак҃ыль йалнаргарныс сахамдзауата сапырырхырныс. Йша҃азлакІгы ауи йсзазыхахуа г҃а҃ам, сапшыпІ ауыс҃ва шцауа». Араса дх҃выщун МархІан ачварта дыла аныла-арыла йгІагауа йх҃выщрак҃ва апызк҃ьбуз апырхбыжьк҃ва дырзыг҃ьуа. «Йараби, саргы спырхумицгІ? – хІва йх҃а дазцІгІахуан. – Апырхра згІвадарата рхІвитІ. Йшпаздырра? «Спырхауазтын угІасыздзыргІвы»-хІва заджвы сшпайыхІвахра». Йара ауи асахІат МархІан йгвы йгІанагыз амаджанра йымаджьащах҃вахан дгІапшвырх҃ыччатІ: «ЙамагІныйа сх҃а йгІаташвак҃вауа?» Щарда йг҃йызнамгхтІ мышх҃влагІандзакІ йгІапсаз МархІан. ЙшырхІвауа апшта, «дызчІвыз днайаххтІ».

Зх҃а йахвитым, абазара х҃анта мшигІадза йалу агІвычІвгІвыс заджвы йапшымкІва йагІвсыз йбазара гІайгвалашвахлитІ, цкІы-цкІы йалихуамцара агвымхари аб-

зири агІвишитІ, дасу агыларта айтитІта абазман йаквицІитІта йчакъитІ, йчакъитІта азакІы рыцІа йайхІахарыквын ауи зрайхІаз ашвхІаусыгІваква дырзыпшгІитІ. Ауасамцара йгІаницІыз асквшква хвы рыквицІитІ, йбазара нархарата, мурадта йамаз гІайрыбергъльтІ.

МархІан йызнымкІва ауат ахъвыцраква дрыланагун. Йхъа акъыльтІакІв гІаталта йгъагъара йыншуз йзалырғауа, абзийи агвымхи йзалыхуа, йбаз, йгІаз, йчпаз йзыгвынкІылуа данца йгІашІарышвта йбазара къвыд-къвыд йалихтІ. Дабагвжважвуз, дызрыгвжважвузда? ЙпІатла йгандзыкІъара заманта йзыгІанхаз ауи йапшу уыс гІважва йгІархъшвалхуата йрызхъарын. Йаргъи атутанакътара данташва амщдза йбазара алихтІ, агІвытланыкъвакІгъи гІайрыбергълын йнапІсаргвыцІаква йрыквицІатІ, йрыквицІан... гвымхарата йхаз квшваз анапІсаргвыцІа цардала рыцІа йнакъвытІ. ЙгъджъайымщатІ ауи МархІан. Йгъйымдырхуазма «йынхара» йамагІныз, йбазара шгІамгІвайсыз? Ауаса йзаъаз гъакІвмызтІ ауи дзызхъвыц-уаз, ауаса йызцаз ашвхІаусыгІваква ргІаура акІвын йхъа йтымцІуаз. ЙгъмайрамызтІ ауи МархІан йыхъазла, йауа ухІварыквын, ауи абазара йалачаджъыз ачыльа шваша йапшын, уца – йгІаух ауи ахъа ъануи ацІыхъва злалгауи. Ага ауаса йаъазтынгъи айрышта дащтан. АлахІуъагІалъам, зны йгІайыхъвахуашызтын?

УахъыкІ зымгІвагъи анычвх, йшицІасхаз апшта, МархІан ачвагъи дамгауа, йнапІквагъи аларпа йхъацтахъ йыцІа зджъауап йызгІамауаз ауат азцІгІараква дрызхъвыц-уа дщгІан. Ласы дгънанамуахвтІ ачва. Йылаква хъгІвата чвапсымтакІ йымкІыскІва йахъагІагауагъи йзалмырғауа бжъыкІ гІайгвыквыгІвтІ.

Акапитан Кулешов йбжъыла МархІан хъацІакІ дгІайачважвитІ:

– Джъузаль МархІан, сара ушыздыруа згвы швара там хъацІата акІвпІ. Йыууа, хвамыхв, узырхІаз! Щта, угъымгІвацатІ, сара акапитан Кулешов сакІвпІ, йхъацІа:

гвымхаракІгьи гьуызсгвыгъам. Усхчарныс суызгІайтІ. ЙсхІвауа йазхъауцІата угІасыздзыргІвуазтын ужвыгьи убзауштІ. Щта, йсызхъауцІума?

– ЙуызхъасцІитІ, гражданин начальник.

– Йныжь, МархІан, сгъ-«гражданин начальник»-хым. Уара ари аколония уангІахІшти амщтахъ мызкІы мцІыскІва сынхара кІасрышвхтІ, салцІхтІ акъвырльыкъвхара. Ужвы хІкыт сцахтІ, ауаъа сбазитІ. Ауи акІвпІта, сыхъызла угІасышхъа – йухъмаштылхсызтын.

– ЙгъсхъмаштылтІ, Николай Анисимович.

– ЙбзипІ. Ужвы угІадзыргІвы. Ауат уызлу ахъвыщ-раква уыркъвыщІ. ЦІабыргыта, ауатгьи утахъыпІ, дзачІвгІвычІвгІвысызлакІгьи йбазара хвы йзаквцІахра йборчпІ. Ауаса уахъчІвала ауи гъапхъам, ужвы уыззхъвыщ-ра атахъу ухъа шухчущ акІвпІ.

– Схъа шсхчущ?

– Щта.

– АчІвыйа схъа зчвысхчущ? ШварагІваракІгьи аъазшва йгъызбум.

– УгІващитІ. ЙаъапІ шварагІвара. АгъвагІвыхырта апны айсра? Ауаъа зчва йкІылуцакваз?

– Уара йакъвудыргІайа ауатква?

– ЙыздыритІ, сычкІвын, сара йгъсхъазым йыздыруагьи. Ауат йубкъакваз унашва гІарзызчпазгьи йырдыритІ закІгьи шырузымхаз.

– ЦІабыргыпІ, сара схъатала ауат йрасхІвтІ рунашвачпагІвчва ауыс щцаз ддырдырхта сцІыхъва йтыщІхырныс. Бзирала.

– Йаууай, уыжвгІандзара ари убзазара закІы уазнабжьа-дзысцун! УшчкІвын хъага-гвырбайаныз угІанхатІ. Ушгвыр-байану бзипІ, ауаса ауи хІайльара-къвышпрагьи ацуымах-зарквын уапш дгъаъамызларызтІ. Йшаъула, уара ужвыгьи атутанақкъва рхабза-цІасква гьудырам.

– Йыздыруа сзынахъитІ... уыжвгІандзара.

– Тшумырбабан, йсызхъауцІарныс хІангІалтІи.

– ЙсызргІвах, Николай Анисимович.

– Щта, уыжвгІандзара йуызхъун. Йауа ухІварыквын, ацІолара угъаламылсызтІ. Ауахъгьи араъагьи зунашва уасхІвуа атутанакъ-унашвачпагІвчва ухІаль-шанква гІаршыхуан, рахъыла ухъыргата урыцындырхара, руыс пІайква удрычпара, уара унапІквала йрымгвапхауа дапырырхара рмурадын. ЙгъамуытІ, йгъгІардамыхІвтІ. Рагъвра гъырзыгІаухъамцІатІ. Уара йуапшкву ауат йрызарархитІ, йрызарархауа рымгІва дапырыргитІ.

– ЙгъгІасгвынгІвуам ауат сызларызарархауа. Анаъагьи араъагьи зджъакІ гІасцыхІалын тшысхчагІвацатІ. Руысква сгърылам, йырчпауа гъсыздырам...

– Момо, йуымдыруата, йутахъымкІва акІвпІ ушрызарархауа.

– ЙшпакІву?

– ЗшгІыздзадза шІучІвата зхъаквынцІ урыцІсыз Валун дудырхума?

– Ауыгьи сара йгъсльажъам.

– ТамампІ, йгульажъам. Ауаса рмурад гъгІардауымрыхІвтІ. Ауи «уыскІ» ахъазла дырдырдарныс ддрыхІазыруан, уара йщапІква йыцІухтІ. Валун ардара дшаздрыхІазыруазгьи данырдар «уыста» йчпушызгьи Рваний йдырхІвахтІ. Ауи йхІвазла Валун дырдарквын дзынйушыз, ауи «ауыс» зырхъйушыз зымгІва гІаркІытІ. Рваний йхІвушыз анидырхІва зынла датша колониякІ датрышатІ. Ауаса ауаъа зджъакІы арахква рапшта йпсыхъвда пыркъын йщала йхъапахъ йаквыргІвхтІ: «мент бзы».

– Йшпардыр ауи шйакІвыз? Йаргьи йакъвидыргІазйа ауатква?

– Ауи Валун дйыцта дырдаратахъын. Ауат рабадырра мчыпІ, йъакІвызлакІгьи ли лымхІи рымапІ, швабыжта йбаргвышІ кІара рчвыцІаукІырныс.

– Анасыпсыз, йгъымгІващузтІ ауи апш закІ шипхыцІаз.

- Уаргы ухІаквым рхатІ ауи уйыштарщтийырныс.
- Уара йшпагІаудыр ауи? Угынхахуами?
- ЙшгІаздырлакІгъи йгІаздыртІ, ауи гъакІвым йхъаду.
- Щта?
- Валун дбзихахтІ.
- АчІвыйа ауи йащтагІайуаш?
- ЙуасхІвтІи, ухІаквым рхатІ.
- Валун йакІлма ауи зырхъйуш?
- Ауи йгъихъазым.
- Съану акъвырдыргІайа? Ауат ныжъта саргы йгъсымдыруазтІи сьаргушыз. Уаргы йуымдыруата ухІватІи.
- Сара йыздыруан, ауаса абари йыншуш нымшара ахъазла акІвын йызсымхІвуз. УырчвыкъасчІвахра сгвыгъан, ма...
- Щта, ачІвыйа ужвы?
- Йымкъвахуата Валун швколония днаргуаштІ.
- Ауи шпарзахъвдаквыцІ?
- Ауат йырзахъвдаквымцІуаши йандмыргІалуаши гъа-
там.
- ДгІайыргІатІ, ауахъ йнасмьрдзас араъа йалсыргапІ.
- Уымгвжважван, ушгвыгъауа гъакІвым ауыс зкву.
- ЙызквызлакІгъи. Ауаса апш спсыхъвда гъпдсыркърым.
- Ауи ахъазла угватшнызара, тшурыхІазырра атахъыпІ.
- Йсчпушйа?
- УгІадзыргІвы бзита. Ари «ауыс» даргы тшаз-
дрыхІазыритІ. Ауат йырдыритІ гІвзачва цІабыргы
шуыму, йырдыритІ швыхыгІв швацызтын гІважвагІвыкІ
рыхъазла швшгІамкІъантІуш. Ауат уыцызтын йхътІу айс-
радъа руыс гъІардахІвуашым. ЙхътІу айсра зымгІва агвы
йгІаквнацІуштІ, ауи дара йгъыртахъым. Ауи ахъазла мадза-
та йгІацхІуштІ. ЙгІацхІаз заджвгъи дйымдыруата.
- Ауат сьгІвзачви сари хІацыпІ, абар, сгІвыдзхъакІла
йгылапІ рчвартагъвква. Сшвауата, ауат срайгвгъауата
гъакІвым ауи зсхІвауа. Уара судыритІ.
- ЙгІараутІи агъвагІвыхырта...

– Ауи апш зынзамызадзапІ йанГаншауа.

– Йара ауи азынзамыза рызхъуштІ. ЙуасхІвитІ, учІвырхъипхъадза рбитІ, щымта уъацушгъи, щыбжъан уъанызлушгъи, хъвлапны йучпушгъи рдыруаштІ, ауи йапшдза-та уыГІвзачвагъи.

– ХІы-ы...

– ЙджъауцитІ, гъакІвымма? Йджъауымщын. УхІаквым рхара апхъала йГІауачважвуштІ дара урылалра, йырхІвауа учпара ахъазла. УыртахъыпІ. Ауаса йанаъ-зара тшГІахъыртІуаштІ. ТшанГІахъыртІра йудыруаштІ йГІауачважвауа азаджв йыда ахІа даъамызтынгъи. ЙГІаудырта рхІва уадымгылызтын – бзазара гъуымахым. Ауи акІвпІ ауат рхабза. Абарауаъа йГІашІарышвта жваныла угватшнызла, усакъ. Йгътшынлам йануызГІайуаш, уахъынлапІ.

– Уахъынла арат сыГІвзачва йанакІвызлакІгъи йсыщпІ. Ауат абаргуш?

– ЙГІарауаштІ. Ауат ануызГІайра уыГІвзачва гъаъазлушым. Ауи акІвпІ йуасхІвуаш, сычкІвын. Анчва угГІайхчатІ, ухъа хчах. Ухъа хчах... йхчах... а-а-х.

Абжъы хъаранагауа, агІылахІва йГІайГІумцара йыдзхтІ.

МархІан йГІайачважвуз ахъацІа дГІашГІайрыста закІыла дицІГІара ймурадта дГІащтІчІватІ... Араъа акІвпІ ауи айчважвара пхызта йшибаз анидыр. Абарак апны ату-танакъква зымГІва ачва гвыГІвмыГІв йалан, азджъакІ пырхуан, азджъакІ гъызуан, датша зджъакІгъи чвыр-чважвун. ЙГІвыдзхъакІлагъи дГІапшын йыГІвзачва тын-чдза йычван, анахъ, абарак агІашылырта ашв ахъахъ, ачІапщага мза, йанГІашаркІкІауа атшыдзахра тшазыз-чпауа амыз йашІырпшыта, чвада-хъышдза атутанакъква йГІарылашшуан... ЗымГІва ансиуахъ йапшын, ансиуахъ йшаъазлуз... псахракІгъи аламкІва.

МархІан йпхыз гвакъвпра-гвжважваГІваракІ гІайы-ланацІан ласы дгъзымчвхтІ. «Йараби, йамаГІныйищтІ

ари апхыз, цѳабыргыра кѳара алумищтѳ, момкѳва «аквтѳу бгъбатѳауа йпхызитѳ» – хѳва мшигѳадза схъвыщраква йгѳархъшахъыщѳмищтѳ? Йгъалрым цѳабыргхарныс, йгъалрым». Мшхъвлагѳандзакѳ акѳьатѳишѳчѳвага-нхара ахъахъгыи апхыз-айчважвара йарыгѳапсаз Мархѳан йгѳайхъащцыз ачвара ауи ахѳа дзабамкѳхуата йылачваква тшамадырпан йымкѳвахуата пшкадза дгѳапырхтѳ...

Йгѳашуз атшын Мархѳан гѳван-хын тшгѳайхѳвынчѳатѳ йпхыз гвыгѳвмыгѳв, хъатахъвыщра гѳайылазѳѳаз апхыз йыгѳвзачва йрайхѳвырныс. Тукъаль гъизымчпатѳ. Щарда дкъангъаштѳ. «Сан йшгѳасалхѳвуазла, апхыз агѳвычѳвгѳвыс йагѳвсыз йбзазара, дызлу агѳамта, йпахъла йщтѳу закѳыла йапщылапѳ. Саба ауаса шйызниуашыз лыла йыщѳста лхѳватѳ. Йаргъи цѳабыргхатѳ. Ауаса йаъазтын, саргъи ари апхыз ахъазгѳваца йгъсымбатѳ, Николай Анисимович ахъазгѳваца сыла дгъгѳацѳамылтѳ. Йызхъасымѳазтѳхѳва йгъвы сзыпшкан, гвчѳагѳв сыйыман. Момо, дгъхъацѳа гвымхамызтѳ ауи. Абар ужвыгъи йпсы гѳасзыгъвжважвитѳ, закѳы сачвихчара йтахъыпѳ. Цѳабыргхапѳ йа мѳхапѳ, ауаса ссакъпѳ, йаргъи апхыз агѳвычѳвгѳвыс йбзазара кѳарала йапщылата йцѳабыргызтын сырхъвыхпѳ. Йшпасчпара? Сыгѳвзачва йрасхѳвырма? Йрасхѳвта – «уцѳайыркѳвапѳ» йа «цѳыртышкѳ уакѳвпѳ» – рхѳвата йгъгѳасмайхъыччущма? Зны, зны. Ауат даргъи ага пхыз рбитѳ, зымгѳва рхѳвахуа йныкъвума? Сара ауат срагъьума момкѳва срайчвума, момкѳва ауат сгърапшгѳвычѳвгѳвысымма? Спхыз цѳабыргхузтынгыи суыс сара йсуыспѳ. Ауат дгъызата йсыщызлушма? Даргъи рхъа йахвитта йшыртахъу йгъбзазум, рбзазара сара сбзазара йапшпѳ. Сахвитума дара рылахъ йырзалнахыз ахѳатлара ахъахъ кѳара аквсѳѳахырныс? Момкѳва суысква закѳыта йцата дара йгѳардырхырквын «йгъгѳахѳауымхѳвтѳ» – хѳва ргъвы йгъамсуашма? «Хѳара закѳ хѳызныйыргъи ауи акѳвызма хъарадза ушгылазлушыз» – гърымхѳвущма?» Абарауи йхъа йгѳатаххыз азѳгѳара рыщѳа дарыгъанквынтѳ Мархѳан, чакъ

гІайнарыгтІ. УадыргІванагы датазхъвыщхын йрыбагыбатІ: «СыгІвзачва тлапІаква, швара швыхъазла йсымчпара гъаѳам, йхъашвцІа, йгъсымам йшвагыбасщущ псы. Ауаса ари азын закІгы гышвсырдыруашым. Сызарар швыквшвара гъстахым. Заджвгы йгыдырам ауысква щущ. Ауи акІвпІта, йсызшвыргІва, йыншауа ншпІ, йсызныѳауа сызныѳІ, ауаса – схъазы».

Араса йрыбагыбатІ МархІан гІаквхъынхІвхра-гІацапахра аѳахымкІва. Йрыбагыбан йара ауат адакыкыква рагІан йгІашІарышвта йчІвырхыпхъадза йшварныс, йажвипхъадза йзарныс йщаквыргылтІ.

ЙагІвстІ мшкІы тынчта, ауахъгы закІгы гъаѳамызтІ. ЙгІвымшкІхуз щымта МархІан дызлаз абригада хпата йагІвыршан кІыда-кІыдата дасу руыс йаддыргылтІ. Марсиди Владимири зджъара йырщтитІ, МархІан жвагІвгы йыцта аколония злакІвыршаз агвара хсатыркІ йрыуаз ауацІа сатыр ащъаквакІ гІадыршІыцхта мгы айхацІа кІнырхІарныс дырщтитІ. ЙгІаншун абригада ауаса йанагІвыршарыз йаквшвауата щыбжъанчара йанызгІамихуазгы. Ауи йгІалцІла ачарта йгІардта МархІан йыгІвзачва анйымба йгвы закІгы йгъазымгІватІ. Ауаса хъвлапны йанчузгы дгърыквымпштІ. «МачІкІ йдыркъвазапІ» – йхІван ауи агІангы ауыс гъхъатайымкІытІ. ЙгІайхтІ абарак, сахІаткІгы цІыхтІ – йгъаѳам. ЙагІвстІ ужвыгы сахІаткІ – йгъаѳам. Ауат злаз агвып шарда цІуата йгІайххъатІ. Дара? МархІан йыгІвзачва злаз агвып рыуа заджвы дицІгІатІ:

– АчІвыѳа, рачва ласы угвы рызшІыгытІ уыгІвзачва, – йхІватІ ауи, – йабаущтиуаш, йгІайхпІ. СымгІвашузтын ауат зджъара йырщтитІ, атамам гъсыздырам. Уца, хІбугор² уицІгІа.

– АчІвыѳа зѳан зчвыдзта ауасахІвыча йгІарылахаз асыспшка апшта ауат узырзыпшгІауа? – йхъагы

---

2 Бугор – аблатнойква рчважващала бригадирпІ йгІаныцІуа.

гІащгІыйымхуа дызтаз ачвартагъвы дгІатчважвгІатІ абригадир. – ЙагІвыргауайа ура уыхъазла ауат ьанызлакІгъи, йъанхалакІгъи? Уара пІатлата йуыму уалгандзыкІара ауат рапш ужвыгъи агагІв гІвзачва гІауаухпІ, йурыдзхпІ, угІаржъапІ, йужъахпІ. Ауди акІвпІ ари «акурорт» ашны хІбзазара шауу. ГІвзачва... йгъумаума ауат? ЙгІауахвырквын, сызлагвымхайа са?..

МархІан айшыста ади дапикъьатІ:

– Арахъ, бугор, сара хІбзазара ахІарыфба сазубжъарныс гъакІвым сызуызгІайыз. Ауат ьарщтийыз удируазтын йгІасахІв, йуымдыруазтын зынла йхІвата ушІа кІых.

– Ох-ох-ох, хІабадзагъи хъацІа мчу, – дгІапшвырхъыччатІ гвагІвжвагата абригадир. – Араъа...

Ауди алахъвгІахъасра ади МархІан йлакта дгІатапшын йыргвауушыз йажва наймырдзауата дашІасхтІ. «ЗакІ йылымцІхтІ, йакъвудыргІайа ари акІавкІаз чынгына йхъа йту...» – йгвы йганатІ абугор.

– Йануымуазара йуасхІвпІ щта. Ауат йгІвбахауа аучасткІа йырцтитІ мчыбжъыкІла, ауаъа барак шІыцкІ рчитІ...

МархІан ади йхІвуз далымгаскІва дгІайкъвыщІхын йчвартагъвы дазгІайхтІ, йшихІалыыз апшта йымачв аларышквкв йхъащтахъ йгІацІайцІан ачвартагъвы дыквхІатІ. «Йгътшынлам йануызгІайуаш, уахъынлапІ...» – йгІайгвыквыгІвхтІ пхызла акапитан Кулешов йгІайхІваз ажвакв. ТшытракІ дщгІан.

«Йшауула, спхыз цІабыргхауа йалагатІ, – дхъвыщуан МархІан. – Марсидгъи Володягъи ахъаз хІадагІвача йгърыламшватІ ауаъа йцуз агвыш. ЦІабыргхитІ, цІабыргхитІ спхыз. Ауахъ дангІасачважвузгъи – «уъацауа аколония аначальник сара дсыгІвазпІ, дгІауцърагІуштІ» – йхІватІ. Йгъи дгІасцърагІун заджвгъи гвы айымтуата. Йара саргъи гвы асйымрытра дащтата. Ауаса сара слашвума? Йызбун. Ужвы... ужвы, йшырхІвауала, ауыгъи тшпсщара дцагІвацатІ. СыгІвзачвагъи джъахІанамтІыгв йырцтитІ.

Момо, йгъуырджъарым апаханква. Йатахъдзас заман гІалырхтІ, зымгІва аквдыршватІ. Жваны узахвапІ, Николай Анисимович, ауат рнапІква танамдзауа гъаѣамзапІ, рыбыз йалымшауа гъІанымшузапІ, йѣакІвызлакІгъи рылаквирлымхІакви аѣапІ. ЗакІгъи гъучвырзыкѣачІвахуашым, закІгъи гъучвырзыцІакІуашым. ШвгІващитІ, ашвагала гвып, йѣжвдырузапІ майрачкІвынта сшшвзапырымхуаш. Ауи акІвымкІва ари аѣара тшазрыхІазырра швгъаламызларызтІ, азаман гъашвмыргарызтІ. Ауатквала швмалъхадиспІ. ЙыздыритІ. Ауаса саргъи йацы гъакІвым агара сангІалцІ. «ДжѣахІанам акъалагІвыр»-хІва зынгъи йсыпхъун. Ауыгъи жвдырузапІ, йшпажвымдыруа. Адуней йѣквумицтІ йшвымдыруа кІара?» – ахъвыцра йхѣаланаршытІ, йѣбгъагъи гІапсан дзакІѣала тшახъирышвттІ. МышхъвлагІандзакІ йыргъвгъваз йдаква йырлѣальата тшпсицахра, тынчта дычвхра йтахъын МархІан. Ауаса йуыцацІыхъвадза йалйыргара, мгІва тамамкІлихра, уадыргІвана, дангІаднакІылра, дымхъвыцхуа йчпушыз дасу атара йтайыргыла атахъын. Ауи бзидздзата йгІайгвынгІвуанта ачва дабакІуан, йгІапсара йхъиращтылуан.

Абарак апны ауагІа ычвхицтара шарда цІуан. АлахІ йдырпІта, йара йхъазызарын йымчвуаз. ЙгъамуашызтІ дычв. ЙгъйымамызтІ ауи апш заман. ДгъахвитмызтІ тшйырлѣальата агвтынчра тшайтырныс. Ауи йлымхІаква йгъыртымцІуазтІ ажваква: «Йгътшынлам йануызгІайуаш, уахъынлапІ». ЙанбакІву? Ауи гІайазхІвуаш заджв дгІанайаузарквын ауи йыхъазла МархІан закІгъи дгъамайгъдзарызтІ. Ма, йхѣагІваца акІвын гвыгъартата йымаз. Цѣабыргыта, МархІан «сылачвпІта йгІасхъатагвапІ»-хІва дгъымшвузтІ. Ауи алахІ йгІайылайцІан хІаль бзикІ йылан: йычва ауи аѣара йцІагъанта – йыдзхѣа ацтанчІв кІвыррыгъи дгІашІыхун. Ауи акІвымкІвагъи амарагІайыртала йбзазауа ауагІахъаква райсыщаква дырзызбжъуз алыгажв айсра азычпазара йацта гІвахѣагІвымш дымчвызтынгъи йанатахъу зынла дгІашІыхауа,

лахъвГІахъасракІла атшычара тшизазрыхІазыруа
дибжьатІ. Зъараны дГІанахчайа ауи! Ауипхъадза МархІан
йлыгажв дйызхІвахІвуан.

МархІан мачІкІ йапикъъаз йхъвыщра даталагахтІ. Заман
тадзайымаз зымГІва тшырзырыхІазырра атахъын.

«ЙанбагІайуаш? Уыжвжвы? ЦІыхквта? Шарпны?
ДзачІвыйищтІ? Валун йакІвма? Датша заджвума?
ЙагІвыргахуайа са сыхъазла? Аныгъи арыгъи бачІвбара,
тшкІвыршара йгъсызгІайуашым. Д-Валунызтнгъи,
д-Колунызтынгъи, д-ХІадауыс-ХІадарытызтынгъи бзира-
ла дгъсызгІайуашым. Валун йакІвхармищтІ? Ауи араъа
дшпагІайуаш? А-а, щта, сзымщцадзахыз, ауат рыхъазла пра-
гыл гъаъам. Ауаса зынли? Йгъалрым. Спхыз цІабыргхузтын,
йара цІабыргхауазшва йаъапІ, сыртахъыпІ, «руысква»
рыцдырхуштІ, ацІабырг ухІвушызтын – йсдырхуштІ.
ЙамГІануысу аджъмагъи йгІагвынгІвитІ. Ауаса йанаъаза-
ра, апхъапхъа заджв дсзыГІарщтийта дГІасдрачважвуштІ.
Абарауи йасхІвуаш акІвпІ ауат сылахъ йшазгылуаш
гІазрыбергъыльуаш. «Щта» – схІвума – дара сырчІвыш.
«Момо»-зтын – сапырырхра ахъазла зымГІва рчпуштІ.
ТамампІ, йара ауаса акІвпІ йшщущ. Ауи агІан уахъа заджв-
гъи дгъсызгІайуашым. Уахъа тынчта сычв йауаштІ. Йыздыр-
уада, йцІыхъвахауа йсыуахъхарнысгъи ауаштІ. ХІапшыпІ.
ЙшпакІву йара йшырхІвауа? «Ахъвлапын ацкІыс ащымта
гвыбзыгъапІ»? ХІапшыпІ щымта йгІахІнахІвуа, мгІвата
хІызквнацІауа».

ЙГІаргвандзу амшква руацІала МархІан йызны-
йырныс ауашыз зымГІва аквйырпшытІ, йашІйырпшытІ,
йадзхъайыргылтІ, йакъвиххтІ, бзита, дымгвжважвауата
дрызхъвыщтІ, йара йшибузла мгІва тамам лихын тынчта
ачва тшайтхтІ...

ЙанакІвызлакІгъи йапшта ауи атшынгъи МархІан ауыс
тшацІнаймыргауа, закІгъи, йхъа тшазирыГІапсауазшва,
дынхун.

– РачвакІы тшаквчвукІвкІвхитІ анхара? –
къвышлыкъвдуквакІ надзахъата, йзаманыгІвата ауыс
даналанахІва МархІан йыщтахъла йхъвацІакІдза бжъыкІ
гІайгвыквыгІвтІ. ЙгъашІайымрыстІ йынхара. МачІкІ
анакъыцІ йара ауи абжъы атагІагахтІ:

– Заъара ари ауыс уайгвыгІвлакІгъи уара уыхъазлагъи...
датша зджъакІы рыхъазлагъи араъа атыцІхра баргвхуштІ.
БаргвумиштІ ауи гІаугвынгІвырныс?..

Араъагъи МархІан йуысгъи гъкІайымрышвтІ йгъи
дгъгІацампштІ. ЙгІазачважвуз йара йакІвмызшва
дайгвыгІвдзауа айхацІа мгъы ащъа йадйырбагъьалуан.
Ауи йдыруан йгІайачважвуз (йгІазачважвуз йара шйакІвыз
чакъ гъазгІайымгхуазтІ) дйымпшуа, джъауап йыйымтуа
дйыргвыжвкІырквын ймурад рыцІа ласы йшгІахъитІуашыз.
ЙгвыжвкІуа йчхІара айшысхитІ. Ауат ргвы йту гІайдырра
акІвын МархІан йыхъазла ужвы йапхъаз, йхъадаз.
ЙгІауыцІларныс йуызгІагІвуа ала пасата йубарыквын ауи
штшачвухчуш йа зарар гІауызнамхауата рыцІа къвълейта
ушзапшІагылуаш амаль уазыпшгІуштІ. Аламадза акІвпІ
йшварагІвару, ауи тшгІацІнаурыхра атахъыпІ.

– ЙгІахв, хІаца, ари са сицхърагІапІ, уара уцата айхацІа
анакъани ахъа нарыгъвгъва, – атагІайгІахтІ МархІан.
Ауи амщтахъ ауи йчважвуз (датша раргван заджвгъи
дгъаъамызтІ) йыжвгІвахъа дгІаквстІ. – Уара уакІвпІ сза-
чважвауа, йуымгІа зтшучпауайа?

МархІан йынхара ашІайымрысуата:

– Сари?

– Щта, щта, уара ахІваспа утамакъ йгІадгылтІ...

МархІан псайспадза тшгІацайырпан йгІайачважвуз
дгІайпшытІ. Ауи йпахъ дгылан пшкара-гІатІара ткъвым
гІазнымпшуаз йгІвыла тшвакІ хъарата йтагата, йпынцІа
абгъа мачІкІ йхъвахъвата, йпыкв цІагІвка акврыбагъьа,
йшІыдзадза тыбгІа-хІатла йыхъдала тшацІанакъауа,
йагъьма лымхІа адзхъабырдзакІ йгІашІарышвта

йцІахъпыкв аъарагІвшара азрайшадза йгІадзауа чІыхв-
аквыршвдза адрыкъва тшгІанарауа, йѳджъымса хъыш-
цІагъакви йхъылпа йгІацІхвхвуз йхъабра аларбычви йхъа-
пахъ йазакъвнамхуа хъацІа ныбыжъ квта сагІа-алакъбакІ.
Ауи ащтанчІв апш йылаква ахъамсуа МархІан дгІайпшуан.

«Йабадзагъи лакта уамчІвыму, алахІ хІалъакъ йтайцІуш,
хІададжъадата анышвынтара дгІацІцІма? – йгвы йгІанатІ
МархІан. – Йылаква хъшвашварата йгІарыщІцІуа гъма,
чІвыцата йтадырчІвашва. Ари йыла гІахъамсуа хъвы-хъвы
уашІихпІта уицІгІахпІ. ДабагъигІакІылырга, джъахІанам
зтынхаквуш?»

ТшытракІ агІвыджъгъи йымчважвауа йахъвлапшуан...

– Са сакІвызтын... Са сакІвызтын угІазачважвауа,
йуасхІвуашйа? Сара арыла стыцІырныс гъсмурадым, ауи
ахъазла абан, йубума, гвашвы аъапІ. Ауи агвашв йбжъам-
швауа датша мгІва дазыпшгІаргІатІ. Йалуыргама, щарда
здырра зтахъу? Ужвы унаскІъата ауыс сырба, – йхІватІ тша-
цайырпахын айхацІа дгІахътІ МархІан.

– Зны, ачІвы ухъамлын. Ужвы йуасхІвуа бзи-бзи
угІаздыргІвы, КвайчІва, ахІваспа утамакъ йгІадгылтІ.

ДанрымкІысыз йара йдуней агІвычІвгІвысква злайыш-
хъуз атшпынхІва анигІа лахъвгІахъасракІла дгыланхатІ
МархІан, йызкв йшазбзийыз цхІашвдукІ гІаквырцІазшва
йгІахъшвашвахатІ, йхъадзлымхІартаква гІайнарыхъуата
йпыцкв аквирыбагъьатІ, йнапІыцІайырхъаз айхацІа мгъы
йнапІтараква йрылсын йнапІсаргвыцІа йалакІъакІъатІ.
Ауаса ауат рыуа закІгъи йыщтахъла йгылаз гвы гъайымтгІ.

– Сара ауи апш хъзы зынгъи йгъынкъъвзымгатІ, – йхІватІ
МархІан дгІацампшуа йуыс джвыквыцІахын. – УгІващитІ.

– Момо, КвайчІва, сгІазщтййызгъи гыгІващум, саргъи
сгІаздгылыз сыздгылра атахъыз шйакІву здыритІ. Тшу-
мырлаган, сара суамакІырныс сгыгІамитІ, ауи апш заман-
гъи гъсымам. ЙуасхІвырныс йгІасархІвыз ажваква закІгъи
гърылсрышвтуам, угІаздыргІвы. «ЙуахІхІвуа уадгылта

йхІтахъу учпузтын укъванчагІа уызхІыргІвитІ, уахъІва йнанаркІыта гІвычІвгІвыс мачвла дгъгІаухъысуашым. Уадымгылуазтын уари хІари адуней хІчвтшвахуштІ». ЙугІама? Йшутахъу йгІаугвныргІвых, ахІваспа утамакъ йгІадгылтІ. Уадгылуазтын йыртахъу уасхІвуаштІ. Щта...

МархІан тшгІацайырпан йгІайачважвуз дгІайпшытІ.

– Арахъ угІадзыргІвы. ЙатасхІвахитІ, сара «КвайчІва»-хІва зынги заджвги дгъсымпхъатІ, ауи зунашва учпауа йырмагІнуги йыртахъуги гъсыздырам, йыздырырнысги гъстахъым. Ауи закІы. ЙгІвбахауа. Сара сдыршварыквын йыртахъу рзысчауа сгъамщатІ. Йалуыргама, мимун? Ужвы сыла уыцІбзахгІа ласыта. Ауи акІвпІ йуасхІвуаш.

– Уымгвжважван. ЙухІваз уыквымцІхуашта ауасабыр-дзаги угъцкъам, гвнахІ шарда уцрахІвапІ.

– СыгвнахІква сшвахитІта акІвпІ араъа сызтачІву, ура йуашшу ахІададжъадаква йырхІвауа саздыргІвуа, срачва-жвауа сызгІанхаз.

МархІан дзачважвуз ахъацІа йыджъымсаква гІажвысылтІ, йыла хІарамква рыцІаги йтшвахатІ. ТшытракІ закІги йымхІвауа МархІан дгІайпшуа дгылан.

– Майрата уалцІра утахъыпІ, гъакІвымма? – датагІапшвырхъыччахтІ ауи. – Уара гвнахІта йуырхІаз йугауа апІатла апш хпа рыквшвитІ, йайхІамызтын. Йухъаштылхызтын йгІаухІыргвалашвахпІ, аменткваги йатахъу хабар рнапІыцІахІыршвапІ. Ауи шарда хІгъакІуашым. ЙхъацІа: ахъазгІваца угъхІыршвум, йуыцІыгІдыруа гъмачІым. ЙгІахІахвпІ ууыс йаламшваз, аменткваги йрымдыруа закІы-гІвба. Буклын поселкІа апны андакъ йгІатаужъыз амент... Ауи дныкъвадыкъвахатІи, йгъуымдырума? УадыргІвана. АфІан гІазцІырхта быжъба-быжъба сквшы зквырцІаз ачкІвынчва рхабар гъуымгІама? ДзачІвызйа ауи ауат йдызрыхвгІаз?..

– ЙхъгІвах ушІа, къъынчІвчІва! ЙуасхІвуашыз уасхІвтІ, йаццІахуаш гъаъам.

– ЙгІасархІвыз цІабыргыпІ, бзирала узанГалуаш уггІвычІвгІвысым. Уара ужвыгы закІгы гудырам, йгІауархІвуа уаздыргІврагы гутахым. Ауи уара йууысхпІ. Ауаса уара уапш щардагІвы агъвра рхъахІцІахъатІ, ужвы хІахъагІахъуала йгІацашвтитІ. Уара ауыгы гыгІауыхъвахуашым. УалгатІ. Агъназ йажва гІвба йгычпум.

МархІан мимун-хІва йызхъицІаз ахъацІа мачІкІ щтахъла дтхъан йыкІва дтастІ, щагІвацата аркъан аларышв тшыткІ гІатихын МархІан йгІайыквирышвтІ.

– Ма, ари хІдамыгъа акІвпІ, ауи бзи йхІымбауа йгърыхІтуам, – йхІван уамчІвымтагы дпшвырхъыччауа йнапІсаргвыцІа адзакІа йтамакъ йыцІищтІ. – ХІанйахындзкІара, КвайчІва. Мент лапс насыпсыз, уызпшІагылыз дудырында. ХІа-хІа-хІа...

МархІан йгІаз йгъазхъайымцІузтІ, ауаса ауи цІабыргын, пхызта йгъйымбатІ, уыжвжвы йлымхІаквала йгІатІ, йызхІвазгы йылаквала дибатІ. Абар, рдамыгъагы йпахъ йщтІапІ. ЙамагІну гІаугвынгІвырныс гъбаргвым, дара йалыргапІ. Ауи гъакІвмызтІ МархІан йджъайщуз. Йджъайщуз ауи йыхъыз ъагІардырыз, йшгІардырыз акІвын.

«Йшаъула ауат зцІыхъва йтагылуа мадзакІгы гъйымазлауам. АлахІ къватхы йтайцІаз, сызхъатаркІыйа арат. Йараби, ачІвыйищтІ ауат йырдыруа, ачІвыйа йызласызарархуш? – ЙхъаквынцІ гІатнажвжвгІума йхІвауата дхъвыцуан МархІан. – Ауи ауамчІвым зунашва йчпаз рыуа закІгы схІаквым анырхуз агІан суыс йгъгІалымпштІ. Ауат йгъырхъазым аментква йрымдырыз, щардапІ. Щта, ачІвыйа ужвы? Йшаъула, сдыршвата рхІва саддыргылуашын. ЙгъырзахъвдаквымцІтІ. Ужвы ауат йырдыруа багъадза йрымата йныкъваргІатІ. Рдамыгъа зыртуа бзата дгъгІаныржъхуам амаль рауата. Ауаса йанаъазара заджвгы йымдыруата йсыцІата сызладыршвушыз рхъапсы йаквыркъахыргІатІ, баракъта йщтІырхыргІатІта

йакІвыргашаргІатІ. Йыртахъу гІардахІвуазтын ауи спхарагъи схъырагъи гъалазлахуашым. Йгъалазлушым дара рфайдагъи...»

БлынкІ дапшІахта дгІашІанарысызшва МархІан йхъвыцра зынла йапкъьатІ, датша нархара нанаухвтІ.

«Зны, зны, ачІвыйа йшпасаркІву салагата снышвын-тара зызжихуа? Дара рмурад дара йырмурадхпІ. Сара? Сара «йшвтахъу сзышвха»-хІва сьс йыбата сыгъгылуашым рпахъ. Момо, швагала ткъвым, момо. ЖвамачвкІла швпсы тшаласырпуштІ. ЦабыргыпІ, ари абзара сара бзиракІлагъи сгъайгвгъахуам, тшгъацрасхІвум, ауаса йбзи-йгвымхаз-тынгъи ауи сара йсбзарапІ, ахъазгІваца йгъсызшвытуашым, швгвы гІасшвымрабгъан. ШвсыргвыгъитІ швмурад гІашвдахІвыргъи ауи апш мурад швхъа йгъгІаташвагІвацаз швасрайгІваджъырныс. Спсы нашвмахвкІва йаншвымуазара хвы ду ашвызсрытийпІ».

АгІвычІвгІвыс йыхъазла шварагІвараракІ ангІаншара амаль злайауала ауи дшагІвсуаш, ауи йзахъвдаквымцІуазтын – рыцІа йшалйырдыгІуш дацтапІ. Ауи апсабара йгІаннаршаз хабзапІ, йара агІвычІвгІвыс йбзара хІальпІ. ЦабыргыпІ, йаъапІ зхІаль гІагвынгІвчуачву, зынгъи заджвгъи йгъидырам ауат рхъа йгІаташвуш, руыс тшахъананархуш. Ауат рлахІвараква йуымдырдзакІва уаназымшцдзауа агІан щхъа дзыгІвта йгІатыгІвритІта йара ауи йапшцдзата ласдзата тшцаквыркІыхитІ.

Абарауат дрыуан МархІан. ХІаль джъащахъван ауи йхІаль. ГІвычІвгІвыс тамамта, гІвычІвгІвыс райшата йпхъадзу ашварагІвара хъара-хъара дгІакІвшитІ, МархІан ймагъраквагъи хъайырчхвхвыруанта ауи дапшІалуан. «АшварагІвара тшаначвухчауа ауи йалахІитІта рыцІагъи йузыгІаргванхитІ, уанашІалуа тшучвнархъаритІ», – йхІвалун ауи. Ари азынгъи дчкІвыништара багъата йщаквйыргылыз ахабза дгъамайжъатІ. «Йсамальа, йспахуайа, йгІасцхърагІахуада?» – хІва йхъа йгъгІатамшвадзатІ.

ЙанакІвызлакІгъи апшта: «Йа – дара, йа – сара» – йхІван зымгІва дырзыхІазырта йыншуш дазпшуан. Момо, ауаса хІхІвазтІхІва, апша ахъагІасуала дацъгІвныс дхІазырта азаман гъйымгузтІ. Ауи дщгІнахта цкъыцкІ дашІнарццрыгъи, дшбзу йчва дгІатанаркІвыррыгъи, йыбыгІвква йылнарчІвырыргъи йпсы ъадзату дашІагылырныс дхІазырын, рыцІагъи дайрышхан райшата гвымхарала йцІыхъва йгІатагылквас дрыззырцуз амгІва дыквымцІуа даламгІвайсуан. Цабыргыта ауи амгІва агІвгІвынакІ рпны йгІаншузгъи йбун, ауи арыхъвартаква рпны йызпшуаз аудынгъи дазыхІазырын, ауи йара дшапхъысуашыз амалькввагъи дырзыпшгІун. Ауи акІвпІта, машвала дгъымшщІасуашызтІ, «уадыргІвана йшцауа хІапшыхпІ» – хІва дгвалымста йзырхушыз дазпшуа дгъчІвамызтІ. Ага ауаса йаъазтынгъи ауыс гІайрыласырныс йа мачІкІ йыркъварныс гъйылымшушызтІ. Ауи йара йгъинапІыцІамызтІ. Йаргъи йзыгІанхауаз азпшранта – дазпшуан...

* * *

Йгвы тынчта йрыхъвлатІ атшын МархІан. Анахъанат амшква атутанакътара апхъала абзазара шгІамгІвайсыз, ауи йалаз рахІа йхвыщыз агІаншараква дрызхъвыцхуа, йалихуа, хвы рыквицІауа йрыхъвлузтын, ауи атшын дызддыргылыз ауыс ащцакІвахІва йырхъйара акІвмызтын датша закІгъи йхъа йгъгІатамшватІ. Ауыла йдыртІ дызпшквуз ауахъ йшйызгІайуашыз. ЙызнымкІва ауи йырхъвыхъан. Уыс хІатлакІ анипыру йгвы тынчхун, тшабитуан. Йара йтахъыта йа йтахъымкІва гъакІвмызтІ ауи шыншуз – закІылагъи даламкІва йара-йара ауаса йалуан. Ауи атшынгъи ауаса дшцаз гвы анайт хъвлапны йнайгвгъауата акІвпІ...

МархІан йчрыкъвква ахъихын ачвартагъвы хъарата йыцІайыргылтІ, йыпхын нхагакІагва айшыс йшвихын арымдза йыквирьшвтІ. Ауат рахІа датша закІгъи йшвы-

йымхуата ачварта дтахІан ашашыхвыжв ашІачвгІваца гІайыквирышвтІ. ЙщтІалхищтара гІвсахІаткІ раъара анцІы ачва цІагъа дтанахІватІ, ауаса йыдзхъаквала йщтІаз мачІкІ йшпІатІауаз йылайхІвун, йылаква хъгІвазтІхІва агъагъара йыншуз зымгІва йбауазшва даъан. Ауасамцара ужвыгы сахІаткІ аъара агІвсапІ. Ауди агІамта ауацІала МархІан гІван йылаква гІахъитІын днапшыгІапштІ. Йгвы ззгІвушыз закІгъи гъаъамызтІ. ЙгъазхъайымцІатІ ауди йтынчра. Ауди йаквшахІатхауата ансиуахъ сахІат-сахІат абарак йгІашылта ачвартагъвква йырквацІсуа йнапшыгІапшуаз адневальна-чІапщагІви ахчагІвчва рыуа заджви ауди ауахъ зынзаджвыкІгъи йгъгІамшылтІ. Ауыгы гъджъайымцахтІ МархІан, мадза-мадза дпшвырхъыччагІвацатІ акІвмызтын. ЙгъбергълымызтІ ауди апшвырхъыччара йгІаныцІуазгы: МархІан йызгІайквушыз дыладрычвра ахъазгІваца йъазпшуаз акІвызма, момкІва аколония аунашвачпагІвчвагы анахъанат акъвырлыкъвхгагІвчвагы йутахъызтын майрата йшузыхвгІушыз акІвма. Йыздыруада ауди йгвы йгІаташваз...

Цыхквта йагІвсхъата абарак ашв тшгІанатІын пщгІвы нагІвзылтІ. Азаджв апхъа дгылата, ахыгІвгы йкваскваса айшыста ауди йцІыхъва йалагыла ачвартагъв гІвсатыркІ рбжъара йбжъагыла йымгІвайсуан. Абарак аквта йаннадза апхъа йгылаз аду тшацайырпауата йпыцквадгІарыцІчважвгІатІ:

– ЙабакІву?

Ауди йцІыхъва йтагылакваз азаджв тшгІа-йыдзхъайрышвын закІгъи йымхІвауата рызрайша йгылаз ачвартагъвы йхъа азичпатІ. Адугы дымчважвауата йнапІы йчпумцара йыцкваз йгІайдырбаз ачвартагъвы агъагъара йгІайыргылтІ. Ауди амщтахъ ачвартагъвква дырбжъалтІ, йщтІаз йаргван днаскІъан псайспадза ахІваспа йыкІва йгІатихтІ, згвы закІгъи йазымгІвауазшва тынчдзата йпахъ йщтІаз дихъадзгылын дпшвырхъыччауа тшытракІ дихъапшытІ. УадыргІвана йыджъымсаква ажвысылтІ,

йпыккква тшазырхІвхІватІ, ахІваспа йнапІыщІакІыз атІып
даквхІан «чІакъ»-хІва йгІашІирышвтыз ашІаду абжалащ-
цара апны йгІацахІвцахІвтІ... Ауаса йгІанша ачІвыйа?
ЛахъвгІахъасраквакІ рапхъала ахІваспа знапІыщІакІта
ауи тынчта ачвартагъвы йтаз йылазцушыз аду йчпушыз
дгъахамдзатІ. АлыгІвра гІакІашвата йгІайыквгІвырма,
агъвтшыхцІа агІвпата дкІылшвتما? Йылаква амцахІваца
гІарыщІкъбауа, йахърыхІаз йшІа бжъыкІгъи згІатымцІуа,
йыхъвди йщახвакви йымгвачвала йаддырхъалызшва
дзымпІатІауа, дагІврыхъва даймынауыната дщІан...
дзайгвыгъуз ахІвасагъи гъинапІыщІахмызтІ...

Ауыс шцаз абар. ЙшхІхІваз апшта, МархІан ачва
цІагъа мачІкІ днанауахвырквын дгІашІыхахуа дщІан.
Ауаса хын-пщын ачвари агІапшри къазу-къазу йызгІайуа
тшамырпсахтІ. ЙцІыхъвахауата ачва дантанахІвуз

ашашыхв рыцІагы йнайрыскІан йщахвакІ ахІа
 йгъахъыгІвахмызтІ. Ага псайспа йгІамгІвайсыргъи, йчвар-
 тагъвы адзхъа йгІамдзаскІва цІагъадзата тшгІайхъызгІваз
 ачва дгІалкъбатІ. «А-а, сысасчва тлапІаква, швгІай-швгІай,
 сшвызпшуамцара сшврыгІапсатІ», – йхІватІ йгвыла.
 Псайспадзата йщахвакІ йаквпсаз ашашыхв найрыскІан
 тшгІайырхвиттІ. Йылаква бжахъгІвата, мацІкІгъи тшйыр-
 пырхуа йырчпуш дгІазкІылпшуа дщгІан. Аду йыкІва дан-
 тас йырмурадыз чакъ гъазгІайымгхтІ. «Ашвагала гвып, йара
 ауи акІвпІ швыззычпу – мадза-мадза швцІара. Ари азын
 швашвыцтІ, агвы швгІаквълхъатІ, квапакъ йгІалрикваз»
 – йхІван тшгІайырыхІазыртІ, йдаква тшгІадыргъывгъватІ,
 йжъышвква хІахъвымшІыхъвхатІ. Ауи Валун зынла
 дгІайдырхтІ. АхІваспа ашІа ангІашІирышвт хыцта ачвар-
 тагъвы дгІатыпссгІатІ, ахІваспа знапІыцІаз Валун йнапІы
 тшазауищттІ, ймахъвшІа гІайкІын, айшыста тланыкъвакІла
 дахъын йыцтахъла йрайджъхтІ, ахІваспа пссгІан ахъа
 кІаызуа агъвтшыхцІа йалакІбакІбатІ, йара ауи йацца-
 уата йцапІыла Валун йцатла дтакшан дагІвирыхъватІ,
 йнапІсаргвыцІа адзакІбала йыхъвда дтасын йыбыз тых
 дшІыцІайцІатІ. Ауи зныкІла дрылихтІ. Ацгвы апшта
 тшауищттІ, ачвартагъваквгылаква тшырбжъирышвтын
 йгІаншуз закІгъи гІазгвынгІвырныс йахамдзаскІва йчвар-
 тагъвы ахъа йгылаз къапІьанта днайымцІастІ, йыхъвда
 гІайкІын хъапахъла ачвартагъвмахъа даквикъбатІ, щтахъ-
 ла дгІайрыскІан рыцІагы мчыта датаквикъбахтІ. Ащ
 йцрыхъ дкІайышвхтІ. АгІвыджъ ага ласы йахъваквхыз-
 тынгъи анахъанат агІвыджъ тшгІабыртын йгІайпшІагылтІ.
 Азаджв айха тшыткІ йнапІыцІархъан, йгІвыджъхузгъи
 – аркъан цІагІв айшыскІ. МархІан днамкІгІамкІуа тша-
 уицтын ачвартагъвы йгІвбахуз аквгыла дхъапалтІ. Ауа-
 хъа дгІакІапан йыгІвщапІыкІла йара зынла агІвыджъгъи
 дыршІакшатІ, даргъи быртын аныла-арыла ачвартагъв
 бжъараква йырбжъашватІ. Йара ауахъа Валун йпахъ

дгІагылтІ. Ауди ужвыгы хІваспакІ йнапІыцІархъан. ДгІакшарныс дахамдзаскІва МархІан мачІкІгы тшаца-йырпузшва йщапІы гІащтІирышсгІан йщхъвала Валун йшІыдзадза йнаквищтІ, тшгІайрыхъынхІвын йгІвбахуз йщапІыла йлымхІагы ацІанакІуата Валун йдзамгІва йнашІайырпІапІатІ. Валун хъчІвагвачв дгІакша гъакІвымта йнапІгІваца йзыгІамкъауа, йхъа нахъкІыгІахъкІуа, багъбата йладымыс ачІвгІван апш дкацамацауа дгылан. МархІан йхъвацІакІдза дгІацІрытІ, дшабгаз дхъапалын йщамхъвала Валун йшІыдзадза дгІацІакшатІ. Ауди щтахъла дбыртуамцара ачвартагъв аквгылаква рмахъаква днарыдхІалтІ. Анасышсыз йылаква гІакІылтІтІан аща йшІрычІва лага лакта гІайахвын дгылан. МархІан днамцІастІ, йгвпы гІайкІытІ, дщтІихын рыцІа аргваныта йгылаз ачвартагъвы дыквирышвтІ. Акъкъва-ачІахІва ачвартагъв аквгылаква шІыцІалтІ. ЙгІархІата, ачва йгІалкъбата, йгІаншауа гІазгвнымгІвуа йгІахъчІвалта ауат йгІартпшуаз агІвыджъ пщцапІыкІла ачвартагъвкв йгІарыцІцІтІ, хъарадза йгІагылын йгІапшуан.

Ауди ахІа дымкшахыргы йнахъарын МархІан, йаргы дгъымкшахуашарызтІ, рыцІа удын мачІ эквшвата тшгІабызтхыз агІвыджъ ракІвымзарквын. Ауат рыуа азаджв днапІырщцуамцара Валун йгІайнапІыцІшвтыз ахІваспакІ гІащтІихын МархІан йщтахъла тшйызгІауищтІ. Йыхъва тшгІазайцІун. МархІан ауди абгата тшгъизацІымрышвттІ. АхІваспа йжвгІвахъа атІатІара гІапхънарсатІ. МархІан йщтахъла дъабатІ, йгІайысыз ймахъвшІа гІайкІытІ, мачІкІ тшынайыркъвын йпахъла дгІакІайрышвтІ, ауди дауыымщтуата йщтахъла щапІыла дкшан йгІвыджъхуз дахъирышвттІ. Арахъари ймахъа гІайрыхъван мшІгІвазшва «шІахъ»-хІва йрыхъвашатІ. Арахв апш дшчІвагІгуз йыхъва йкІытІ, дгІащтІихын йхъа ачвартагъвмахъа йамаз айхаква рбжъара йбжъирышвттІ, йшІыдзадзи йхъаквти гІайкІын йхъа гІайрыхъванчтІ. АхъчІвагвачв къым ймыргауата йхъа

ахъаз йцрахІвасшва йкІашван йыбыз гІатышвтІ. МархІан хвырчвхІва тшанацайырпа йпщыгІвхуз лапсызшва йыцтахъ тланыкъвакІла йыкІвнагашауа пщцапІыкІла дгыла абарак ашвла дкІвыруан. МархІан ауи данипшы йгвыжвкІрагъи йхъаштылхын дгІахънажван дхъыччауа далагатІ.

ГІамта мачІкІ анагІвс МархІан йнайбатІ абарак хгІвы гІашылта райша йпшызгІайуаз. «Йшаъула, зымгІва зыла йггІамитІ. ЗъарагІвудицтІ ужвыгъи йгІайуаш арат псхъвджьадакІва злыцІуаш, – йгвы йгІанатгІ МархІан. – ЗъарагІв швгІайлакІгъи йсхІвас сгъахъысуашым, ауи гъгІашвгвнымгІвысмицтІ».

ПщцапІыкІла йгылата йкІвыруаз йгІашылквас рщцапІква аниба йхъа гІащтІихын дгІагъынцІкІватІ: «Гъ-гъ-н-наз, а-а-р-р-и...» Й-Гъназхуз ауи дйымпшуата щцапІыла дйыгвтастІ, йымгІва дапырйырцын дгІаджвыквылхтІ.

«А-а, дабар й-Гъназугъи. АчІвыйа йухІвуш?» – йгвыла ауи тшизынайырхатІ МархІан. Ауи дъагылаз дгъымпІатІаутІ.

ЙанизыгІадза Гъназ МархІан йпахъбырдзакІ дгІашІастІ, арахъарат агІвыджъ гІайыкІвшан йыцтахъла йгІагылтІ. Гъназ йнапІы щтІихын псайспадза йнайыркъвыхтІ. «Зны швсабыр» – ззихІвас акІвзапІ. ЗакІгъи йымхІвауата МархІан бзидздзара дгІайпшытІ, дымгвжважвадзакІва тшацайырпан ачвартагъв сеткІа йыцІата йщтІаз Валун дихъадзгылтІ. ДгІацампшуата йнапІы гІайчпатІ. МархІан йыцтахъла йгылаз агІвыджъ надзан асеткІа гІайыквырхтІ, азаджв тшынайыркъвтІ, йкІагва ахъвда гІайкІын йхъа гІащтІихтІ. Валун йыбыз гІакІахвхун – дкІадрывхтІ. УадыргІвана йгІвыджъхуз тшизынайырхан йхъа йрыкацауа дипшытІ. АгІвыджъ гІадзатІ, ачвартагъвмахъа айхаква амцІырхын йхъа гІакІылырххтІ. «УалгатІ», – рхІватІ. Ауыгъи дкІадрывхтІ. ЙхыгІвхузгъи дзымпІатІауа дгъызуа ачвартагъвы ацІахъ дыцІан. ЙщцапІква ркІын дгІацІырхІватІ. ЙшгІацІцІызла, ауи йыквшваз ацкІыс тшгъадзайчпуз рыцІа йайхІан. Гъназ ауи дипшытІ-дипшын дкІаджвджватІ.

– Рчва швчвахатІ йгІашвцтійыз. Йыздыруан ауаса

йшчушыз, – йхІватІ. МархІан тшгІайзынайырхатІ: – Унай, хІайчважвара атахъшІ.

– Сара хІвачІвыкІгъи сыхъвда йгъхъам, уара кІара ухІвушызтын араџа йгІасахІв.

Гъназ ддзыргІвауа тутын бзикІгъи гІатихтІ, йалайыршватІ, йгвы йырчІвауа гІван-хынгъи дахъын йхъвацІакІта ажвакІ йпыцкІва йгІарыцІищтІ:

– Момо, чкІвынхвыц, унай, хІамайчважвакІва йгъауашым...

МархІан дпшвырхъыччатІ.

– ЙгІасгвынгІвитІ-йгІасгвынгІвы. «Ауи ачкІвынхвыц арат ухъачвакІва шалайыркъвакъваз гъуымбума?» – ухІвитІ, гъакІвымма? Йара ауи акІвпІ суачважвара зстахъу, – тшацайырпан аджвылцІыртала йырхаутІ.

МархІан апхъапхъа ауи дйыцымцарныс йщакІвыргылызтІхІва, ауи аџара ззахъвакІвыцІуа йгІайайхІвуаш йымаджъащахъвахан – йцІыхъва дтагылын дйыцджвылцІтІ. Атшыджвджварта йнашылтІ.

– Ашв гІаркІы, – йхІватІ Гъназ. – УгІадзыргІвы. Щарда угъскІуашым. Саргъи уыс сымапІ, уаргъи тшпсуцахра атахъшІ...

– Уари сари хІызквчважвуш гъсыздырам, сара сгъамщатІ йсымдыруа агІвычІвгІвыс апещ тшйыцыгІвнаскІта сйачважвауа, – йхІватІ МархІан йайыркІыз ашв зквла дыдгыла.

– Уымшван, угІаскІа. Стамакъ сыхитІ, ду-ду сгъызчважвум, йсхІвауа йалыргата йугІара стахъшІ.

«Узымчважвузтын йгІауыхІва дгъаџам, асараджъа угъаднамцалтІ», – йхІван йгвыла МархІан псайспадза йгІацицІахтІ:

– Сшымшвауа гвы аутзапІ. АуаткІва уыркъвыцІта йрайшыс.

– Йгъсыздырам йгІазлыцІуа, ауаса усгвапхитІ. Ауи йгІалцІла йхътІыта суачважвуштІ. Анахъани аколония апны уанаџаз уаргъи йуымдыруата, угвгъи йтамкІва хІмурадкІ

ацІахъутшытІ. ХІара йгІахІшырагылуа йгърызхІыргІвум. УхІаквым хІхатІ. ЦІабыргыпІ, хІгвжважвачватІ. Ауаса ауи зхъвдаквхІцІаз йгърызымырхъйатІ, йшщаз зымгІва гІасархІвхтІ. Ауи амщтахъ ахІаквымхара зныкІ ахъазла йнахІрыскІьатІ. УангІатамчІвасыз ууысква зымгІва гІахІхІырдыртІ... Щта, щта, КвайчІва, йджъауымщан, ауи апш лшара хІымапІ. Йуыргъахаз зымгІва хІшвъа йанылтІ. Ауат рщарда аментква ргвгъи гърызгІвум. Платла злагІауыртыз гІвуыскІ ракІвпІ. Араъа хІхъа араса йгІанагтІ: ари агІвычІвгІвыс хІара йхІыхъвуш, хІызышпгІата йхІмауа дрыуапІ, дгІахІылагІгапІ. Йуымуазтын – «ууысква зымгІва аментква йдхІырдыруаштІ, упІатла апш закІ атагІауыртхра утахъымызтын угІахІылал» – хІхІвапІ. Йымуазтын – аментква ауи ужвыгъи пІатлакІ гІайыртхитІхІва йгІахІнатра гъаъам, хІфайда гъалам, ауи ацкІысгъи ащчыкъ дтапшрагІатІ – хІхІватІ. Ауаса йщаквхІыргылын гІвычІвгІвыс дузыгІахІщтитІ. Хабаргъи дгъуымбатІ, дцІыжвуа днамуцатІ. Ауи амщтахъ ухІаквым зхушыз гвып гІахІщтийырныс йлыхІхтІ. «УыгІвза» Валун – «Ауи спсарчІвы йыквпІ, гвыла-псыла сйачважвара стахъыпІ, спшщити» – хІва дахІватІ. ЙгъмайрамызтІ аментква ргвы закІы йазымгІвауата, чакъ гІатамшвауата араъа дгІащтира. ЙхІылшатІ ауыгъи. ЙцхърагІагІвчва араъа йгІайахвырныс хІангІалтІ. Ауи амщтахъ ауысква шакІвшаз сацкІыс бзита йудыритІ. Уахъа швбарак сызгІайызгъи уасхІвуаштІ. Сыхъыз акъралъ аколонияква, агъыччва-хІвынчІачва зымгІва бзита йырдыритІ. Гъназ йыхъыз йачвымшвауа дгъаъам. Уара ауи йуызгІайыз хІыгІвычІвгІвыс ауаса йаннайаухІв, мцы гъсхІвум, швабыжта суыргвыжвкІтІ. Ари аъара тшзырбабауа дбзата синымйазтынгъи йпсхъа спшашра – схІван сгІайтІ. Абаружвы руыс йалгазапІ – ансхІва снашылтІ. Йызбаз сыззымшщдзуз акІвпІ. ЙхъасцІатІ ахъазгІваца штшумырбабауа. УхъацІапІ, гвы йаминакІгъи укІыдпІ ушызбауала...

Гъназ ймагъра гІахъайгылын йсахІат дапшытІ, йыбыз йрыхІвачвауа йхъа йрыкацатІ.

– НцІрата йсыму цІайкІ ауи аъара ауырата сьзйачважвапІ
гъсымхІватІ, уара ауешп заман уыквсрыдзтІ. ЙхІрайшыспІ
хІайчважвара...

– «Счважвара» – хІва, – дгІамцІастІ МархІан.

– Шитанчыр, уабадзачвымыгъдзу. ЙауыпІ,
йагІвыргахуайа, анасагы-арасагы амагІны закІыпІ.
УгІадзыргІвы ауи ацкІысгы. Йара ауаъа, швбарак
сшыгІвнагылаз, ари акІвпІ йщаквсыргылыз. Йгъсыздырам,
апхъахъыла уызлагІаджвыквлыз амгІва уалацшма момкІва
упІатла уаналгара «угвыбзыгъахата» упхдзыла убзазауа уа-
лагушма. Ауи уара йууыспІ. Сара уызласыргвыгъауа ари
акІвпІ: сара съадзабзу, съадза-Гъназу гІвычІвгІвыс напІыла
дггІаухъысуашым. Араъа уъадзату, пІатла гъадзаугауа
акІвпІ йыззысхІвауа. Анаъа ушбзауш, йуызниуаш сара уыс
гъазсымахым. УызгІвадазтІ...

Ауи ахІа йымхІвахуата йчвуз атутынгы дъа-
гылаз йкІайрышвын ашв дазгІайтІ. МархІан ауи
дгІадцІын тланыкъвакІла дгылтІ. Гъназ тшытракІ
ауи йгІайыквыргъвгъвата дгІайпшытІ, ашв гІайтІын
дджвылцІхтІ.

* * *

– ХІара хІгъадзанымыз адуней шуыргъахаз гъухІвумщтІ,
– йхІватІ Марсид хъвлапныкІ йангІайззах МархІан
дгІайыдзхъачІван.

– АчІвыйа ауи саквчважвата... зджъакІы сырбкъара рму-
радта йгІасщыхІалын йггІардамыхІвтІ. Йара ауи акІвпІ.

– Момо, МархІан, абарак йыгІвназ зымгІва йырбатІ швайс-
ра. ЙшырхІвауала, ауи ахъазгІваца айсра-хІва угъзапхъу-
шым, йауа ухІварыквын, айсра швалагандзкІъара дневаль-
нагы, хчагІвгъи, хъпшылыгІвгъи – заджвгъи дггІамшылтІ.
Ауи йнымшас уыспІ. АзджъакІ йшырхІвахуала, йгІауайсквуз
рыуа заджвы дахІвткІвыруа данджвылцІхуаз йгІашылуаз
рыуа заджвы «Гъназ» – хІва тшизынайырхатІ. МархІан,
йцІауымкІын, йырмагІнызйа ауат, ачІвызйа йыртахъыз?
Й-Гъназ-хуз ймагІныйа?

– Ауаса йшакІвшаз бзиІ, – йхІватІ Владимир. – ХІрыхІвата дхІыцхІырцара атахъын.

– Ауаса йщушыз здыруазда?

– Ахъаз тшшвымрыгІапсан, агІвзачва, – йхІватІ МархІан ауат къазула дырпшын. – Йыжвдырума, сара йсхъазыта йсызгІайуашынта акІвпІ мчыбжьыкІла ауаъа швзырцтійыз. РгІайрагъи аколония аунашвачпагІв данаъамыз йаквдыршватІ. ЙсызгІайыз дыжвдырума? Анахъани аколонияла хІдырыжв Валун.

– Валу-у-н? – зынла йацазцІгІатІ агІвуджьгъи.

– Щта, Валун, хыгІвгъи йыцта. Йщцауала, зымгІванзыргІалыз ауи «Гъназ» зышвхІвауа йакІвпІ. Ауи ауат дрыпаштахІпІ. Йари сари хІайчважватІ айсра амщтахъ. Йыжвдырума йгІасайхІвыз? Араъа съадзату, пІатла ъадзазгауа гІвычІвгІвыс дгъгІасхъысхуашым.

– Ауи агІан аймынакІ далаъапІ. Ауаса йгъгІасгвынгІвуам: ачІвыйа ауи йылпха зуауыз, уызлайгвапха, йгвы уызланадза ачІвыйа?

– Ныха схІвапІ, Марсид, ауи саргъи сакъыль шазымцауа, сицІгІарнысгъи схъа йгъаквнасмыргатІ, йара йхІвапІ-хІва сгвыгъун – дгъгаламчважватІ.

– Ауи йаргъи хъацІара злу заджв йакІвта гІацІцІуаштІ. ЙшырхІвахуала, йгІащтиква къвыттa йухытІ. Ауи акІвзапІ йгвапхаз.

– ЙхъайцІазапІ ухъа ушзазгылхуа, ршварала рхІва ушырзаквмыргылуаш. Йалныс ауыпІ апхъала хъара дпшыта ужвыгъи закІыла дгІауайгвгъарныс. Ауи акІвпІ-хІва да-тша йгъсыздырам ауи йчпаща ззызгуш, – йгІацІцІатІ Владимир.

– Ауи апш мурад йымазтын йхъа йжъахитІ, Володя. СымгІвашузтын, йгІайгвынгІвытІ дари сари хІымгІваква зынгъи йшаламылуаш.

– ЙауыпІ, йныжвыжъх ауи. ДжъадакІва рылцІтІ. ЙшаъазлакІгъи йукъвыцІхызтын акІвпІ.

Аколония апны ахыгІвгІвзачва рбзазара атара йтагыл-хын псайспадза, псахракІгъи шЫцракІгъи гІаламшвауата йакІвшун. Амшквагъи азакІи азакІи йапшыта йагІвсуан: щымтанамаз уалагата сахІатбжакІ ахІа тшпсцара аъамкІва ахшамдза уынха, тІакІв фата уцтІалх. ЙацтагІайуа атшын йатаркІвах йара ауи, йара ауаса. МышкъомкІ рымщтахъ Марсиди Владимири рахІварала МархІан йгІагвалашвахра-гІахІвахра йчвхІатладзата йатаджвыквицІахтІ...

МархІан йгІахІвахра

АгІвычІвгІвысква ракІвызтІ, ашвырква ракІвызтІ, апсауышвхІаква ракІвызтІ – дара йрыуам закІ анГарылалра, ага дара йрапшызтынгъи, йгъдыртынчуам, йацхІитІ, йахъакІвласитІ, йаситІ, йрыжвжвитІ: йа йрымарыцхІахандзыкІъара, йа йдырпсындзыкІъара ацІыхъва йгътыцІуам. Акъазнадзара йара ачырква йрыуамкІва закІ гІарыланагарквын шпатшазначпа-уа? ЙацхІитІ, абгъа ачва гІанакІитІ, йцтІнахитІта йрылнарышвтитІ. Ачырквагъи рйан йашІпшитІта ауи гъдыртынчуам: йъапІатІаулакІгъи закІ гІацраситІ, йгІачвнакІвкІвитІ. Йшаъула, ауи псабара хабзапІ. ЙызуитІ: ашвырква, апсауышвхІаква акъыль гърымамта дара ршвыр хабзала йбзазахитІ. АгІвычІвгІвысква? АгІвычІвгІвысква ауат йызрапшйа, йрапшгІвацамкІва – йызрайчвайа? Абара-уи акІвпІ сара йгІасгвнымгІвуа.

ЙгІващата датша зджъакІы йрыланагаз акъазчыр гІвыма сапшын сара апхъарта апны. АчІвызйа саба гвымхарата йчпаз? ДгъамайсуазтІ, дгъымгъычуазтІ, гІвычІвгІвыс дгъйымщытІ. ЦІабыргыпІ, йыжвуан. Ауаса дзачІвызйа ауи йыжвра зарар зызнахуз? АчІвызйа сара ауат сыквлагІвчва гвымхарата йырзысхуз? Мчыла схърымпылкІва заджвгъи

сгыихьымсуазтІ, ажвала йырбалакІ гІасархІвыргьи йсчхІун,
ргвыгІв гьсымчпузтІ. Ражва йнанамырхъауата йангІасысуаз
йгырызсмыргІвузтІ, скъару йшгІанагуазла джъауап рыстх-
уан. Зынгызаджвьи йагІвуджьрхъазы йгыгІасщымхІалуазтІ:
рахІа йанмачІгІвызгьи – пщгІвы. Йыжвдырума закІы
йапшымкІва сара йсызджъамщуз, йгІасгвнымгІвуаз,
рыцІагьи айрышта сызчпуз? МшкІы гъахьымпузтІ апхъарта
апщІа апны йгІасщымхІалкІва. Ауи хІарыпхъагІвчва рыуа
щардагІвы йырбун, ауаса гІвуджь-хгІвыкІ ракІвмызтын
сара заджвгьи дгьгІасыламылуазтІ, йгьскъврымцузтІ. Зны
арыпхъагІвкІ араса йхІвауата йызгІатІ: «ШвишшытІ ауи
– швыр ща шйылу гьгІващум». Гъагъата йгІасыквпІлуз ау-
дынквагьи аласымхІвахуата сгьланхан ауи сипшуан. Йара
дпшвырхъыгчан дджвыквылхтІ. Абарауи азынзаджвыкІ сы-
ладзка счвгІайтІ. ЙгІасыквшваз аудынква гьракІвым ауат
гІазщтийыз. Ани йхІваз сгвы йщІакъацатІ. Ари акІвпІ-хІва
сакъыль гъазымцузтІ ауат сызларайчваз, сызхъатаркІыз.
ЦІабыргыта, зымгІвагьи ауаса йгьсзаъамызтІ, ауа-
са йгьи йгыгІасыламылуазтІ, йгыгІасымцхърагІузтІ.
СгІазгвынгІвуаз, гІвычІвгІвысагІарала йгІасыдгылуаз
апхъарта адиректорзаджвыкІ йакІвын. Адуней сьадзакву
сизыразызлуштІ ауи агІвычІвгІвыс.

Апхъарта саныцІаз арыпхъагІвчва йгІахІархІвуаз, ап-
хъагаква йырныз зымгІва йрызхъасцІун: хІкьраль йбза-
зауа ауагІахъаква зымгІва айщчвапІ, рхвитнагІаквала
йацапшыпІ, хІпны уагІа алых гъаъам... МцыпІ, зымгІва мщ
цІафтапІ. Абазара апны йызбуз датшан. Схъа гІасахвитІта,
апхъарта йсыщІаз ацІайква сгьрапшымызтІ, атамам
схІвапІта: срапшхара гьыртахъымызтІ – дара ацІайквагьи
арыпхъагІвчвагьи. АцІайква рхъа гьсачварымщузтІ,
арыпхъагІвчваквкІ йхътІыта йсылахъыгчун. Адиректори
сани ракІвымзарквын апхъара кІасрышвхуашын, гІван-хын
тукъаль счатІ. ЙгъамуытІ: хІдиректор сичвпхашун, сан
дсымарыщІан – швабыжта йылтахъын сапхъара.

Псайспамцара апхъарта апны йызлахъыччуз сыхъызгъи рхъаштылхын «алкІашчыр»-ын йызласыпхъуз. Зъара сайсыйа ауи ахъазла, зъара удын гІасыквшвайа, зъара чгІвыча ашІызжвайа! Са сызлаз аъаща йаламшвас йггІайгвынгІвуашым. ЙызлашвасхІвырйа счва йтшаз, йсчІаз. ЙшаъазлакІгъи быжъкласскІ сГарылгатІ. Хъартшхъварата йшвымбан, ауаса ауи апш гІазаб сыквта шапхъузгъи суыкква гъгвымхамызтІ, йалкІгІата – хІсапла. Сан аура сылгатІ, аган сылган – йагІбахуз акласс тшынла сгъылзымцахтІ. ЙцІыхъвахауата араса йщаквхІыргылтІ: тшынла сынхитІ, уахъынла сапхытІ. ХІпоселкІа мшІырхарджырта завод хвыцкІ тагылан, ауаъа нхара салагатІ. Псайспамцара мшІычпагІв ъачІвагІа тшазызбжъатІ. Швхъа швсымрыхъуата йсрайшыспІ. Тшынла сынхауа, уахъынла сапхъумца жвакласскІ сГарылгатІ. Сан дгвыргъун. Сара ауи магІын дукІ гъазызымбузтІ. Ужвыгъи зджъара сапхъарнысгъи сгвы йгътамызтІ. Сынхата спхдзыла сбзаохра сгвыгъан. Ауаса сан дгъацымхатІ. «Зджъара уыцІал, ъачІвагІакІ гІацІга, уызмыртынчуаз, йуылахъыччуз йрыдадзамкІва дырра хІаракІгъи уураура стахъыпІ» – ари акІвын дашІамсуата йгІасалхІвуаз. Сара «заджвгъи йыдадзамкІва» закІгъи счпара гъстахъымызтІ, ауат сызмыртынчквузгъи гъаласымхІвузтІ. ЗакІзаджвыкІын йстахъыз – сара йшстахъу сдырбазара. Ауаса зымгІва уара йшутахъу апш йаквшума! Саргъи сгвы йазгІамидзауата сан лхІва садгылтІ – спшваква насахвын Иркутск сцатІ. СъацІалуаз афакультет ауагІа шардагІвын, тыпкІ пщгІвы райхІа йамаркІуан. Ашвваква аннарахвуаз йгІасархІвыз жвдырума? «Уынкъвызцауа ачІвыйа, уара хъвлапны апхъартапІ угІазылгаз, ауаъа йшадрыпхъауа, йшгІалгауа гІдыритІ. Араъа тшынла бзидздзата йапхъазгъи гъзыцІалуам. Ахъаз заман уымгауата ушвваква нахвта уцах». «Швара ауи швазыгІампсан, архъвыхраквa йалдыргахпІ зымгІва» – сджъауапхатІ саргъи. ЙырхІвуз, агазетква йыргІвуаз

йазхъасцун. Йыццалуа зымгIва хIацапшызлушызшва сгвыгъун. Сабадзагъи чкIвынхъагагвыщаз. «ЙауаштI, цта, йшутахъу», – рхIватI даргъи йпшвырхъыччауа. РхIвацагъи цIкъба ацIкъбата сгвы гъымгIватI. УадыргIвана акIвпI ауат зымгIва санрызхъвыцх. ЙхъашвцIарыма, йурышвымкIва ауаъа зшвъаква рызтыз райхIарагIв закIы-закI швхIаусыгIва рызгIараутI. ЩардагIвгъи ауыс эквыз гIаргвынгIвытI, ршвъаква нарахвын йджвыквылхтI. Сара йсапшыз хъагаквакI хIгIанхан, гвауата йсхIвапIта, хIыцтахъква йгIарыцIаста хгIаджвылдрышвтындзкIара хIаъан. ЙгIашвгвынгIвуазапI ауи ззысхIвауа. АсемчIа апшта йсшIшIуз хIисапла сара «хпа» ахъца гъсызгIамгтI. СахIаткI айхIа сынкъвырцатI, азцIгIарата йгIасыртыз гIына гърымамызтI. Сджъауапква бзийын, тамамын, уадыргIванагъи ауи акIвпI сдырра хвыта йаквырцIаз. Сара сгвыжвкIтI, сайсытI, шIыц-шIыц йсдыркIырныс сырщыхIалтI. Йабоу! Сан – «абыхъв квтIагъбIа уайхс» – ззылхIвуз ауи агIан акIвпI йангIасгвынгIвы. Урышв бызшвала агIвыра апны «гIвба» сыздыргылын сшвъаква гIасыквдрышвхтI. Ауыла салгатI аинститут. Ауаъа йгIашIарышвта датшапI сызпхъаз, датша институтпI сгIазылгаз...

Йара ауи асквш адзын къвырльыкъвъхара ар сызшIырттI. Сан лхъазы ауаъа йылчпахуашыз гъаъамызтI. ХIангIалтI сшджвыквылуа тшадылкIылта лъахIыльчва бану, дъагIатыщIыз ахакв дхъынхIвыхырныс, саргъи акъвырльыкъвъхара спалгауа ауыла сцахырныс... СцахтI... абар...

Ахвитра ашIачв

*«Агвнадзара тшгIацтIыхра
дахIврала йгъзалгушым зынгъи.
Ауи анайгIайра – датшата йапхъарын йаргъи».*

Бернс/

МчыбжбыкІ айхІа цІуата аколония апны йгвынгІвырамкІыва зджъакІ гІаншаквун. Нхара йрызтымцІуаз, уыс ласы йазыпшгІуаз йгвыргъауа анхарта йцун, алых рымамкІва йызддыргылуаз ауыс рхун. ЙанакІвызлакІгъи аколония аунашвачпагІвчва йырпшІагыллуз, атутанакъква ацІазырсыгъуаз цІутІ гъырхъымгахуазтІ, тІахва ъасакІ йапшхан «угІасхъымсын – сгъухъысуашым» – хІва йбзасун. ЙгъаѡахмызтІ азарарчквагъи: хвба-цба мшы цІуата ацехква, аучасткІаква рпны нхагакІгъи гъпымтшуазтІ, апкъыгІваква дертдаѡа йгІацІцІуан: йапшІастІ амшигІадза айсраква; йгъуымгІахуазтІ апаханква рбжы, зджъарагъи йгъуымбахуазтІ ауат рхатІ; ачарта апны арызкъы хІазыр зквгылаз айшва чІвырква гъахъымшвтхуазтІ; йапшІастІ ахъачваква рбараккви апхІвысква рбараккви уахъынла рбжъаныкъвъара мадзаква. РыцІа йджъащахъвахызгъи ари акІвын; аколония йтакІыз атутанакъква зымгІва йырхуз анхара йалалтІ априду-рокквагъи³; нхара йтыцІуа, ркъару зквхъуз уыскІ рхауа йалагатІ афитильквашагъи⁴. Щымта анхарта йдырцарныс йанамцІырдуз, амш аурала йапшым анхартаква рпны, анхара йалгата хъвлапны аколония йангІадгылхрыз апачважва-раква, азымдзыргІвраква, ауыс апкъъараква гъаѡахмызтІ. Абаракква рпны ауи апхъала хъвлапнипхъадза афицар чІапщагІвчви ахчагІвчви ауат йгІарамакІуаз атутанакъкви апшІахраква гІарызбжъашвун, ужвы ауатгъи апшІастІ.

Аколония аунашвачпагІв, афицарква рынхара сквшщарда атутанакъква рбзасара йапщылан, зхвитнагІа зквырхыз ауагІаква ртакІыртаква рбзасара-нхара алкІгІараква йрызъазан, рпыц ашІахъан. Ага ауаса йаѡазтынгъи йыншуз абгата йгъгІаргвнымгІвуазтІ. Атутанакъква

3 Придуток – аблатнойква рчважвашала: ухІвынчІара ѡатахъу анхара тшацІназыргауа, уыс майра йазыпшгІауа атутанакъ.

4 Фитиль – аблатнойква рчважвашала: йгъарусызхаз, щапкІва агІылахІва йагІвызгауа атутанакъ.

закІ шдрыхІазыруаз, хьшвашваракІ шацІарцІуз ауат ргвы азГІвун. Ауаса йамаГІныйа? ЙанбакІву? Рсакъра йаладырхІатІ, абари гІахІыхъвапІ – ззырхІвуз амальква нарахвтІ. ЙгырмахмызтІ чварагы чІварагы, йырчвыдзтІ ртынчра. Ансиуахъ йалачІвунта ауыс эквыз йаквачважвун, йызлаз арГІапсра апны йъадзанхахъу асквшква руацІала ари йыншауа йапшта йа йашІырпшыта кІара збахъаз йырцІгІун, йрайкъангыашуан. Ауаса – «абараса йхІчпара атахъыпІ» – рхІвушта йалыргата закІгы йгъазымцатІ. Ауи йгы гвынгІвырапІ. Упахъла йштІу ауыс, уысГІвацамкІва аймына гІазхъшахъыцІырныс ауаш ауыс, ухъа злауцІарныс ауаш ауыс йамаГІну ануымдыруа – уфигІамбархарныс ухвитпІ – ауи йшаквангу апшта тшгъуазарыхІазыруашым, ауи йахъшахъыцІарахуш гъузыбушым.

Заджвгы йапшымкІва йгвы акъвнарпуан, дгъамырчІвузтІ, дгъамыргылуазтІ йыншуз аколония апны ацтанкъвцара, атутанакъква раъаца, рнашх гІадырра зыхъвда йхъаз Кульбеда Лаврион. Сержантта йкъвырльыкъвхара даналага ауи аучилища дырцтийын дапхъатІ. Лейтенантта дгІахъынхІвыхын дызщцахъаз, змаГІны йдыруаз анхара джвыквицІахтІ. Ауицтара жваГІсквша цІхъатІ. Йаргы дмайорхатІ, йъачІваГІа дазъазахатІ, ауи амадзараква зымГІва цІолата йдыртІ. Ахабза дыззнархвитуаз амальква раКІвымкІвагы ауи йара йгІайхъвыцыз, йаразаджв йахІа датша заджвгы йымдыруаз амаль мадза царда йынхара апны йгІайрысабапуан. Къвырльыкъвхара даналашва (ауи хчаГІвыта йджыквицІатІ) йапхъахуаз амш йгІашІарышвта акъвырльыкъвхара далцІхындыкІбара атутанакъ зынгы гІвычІвГІвыста дгъйымпхъадзатІ. «Араъа гІвычІвГІвыс дгъГІаташвум, сахвитта йсылшазарквын псып гътадсмыргарызтІ», – йхІвун ауи атутанакъква рыхъазла. Щардалагы йажваква йырцІабыргхуан. АгІвычІвГІвыс кІаразын азГІва бзи йбама? Ауи акІвын атутанакъкввагы йара йшизаъаз. Аколонияква рпны ауи апш ъанатІа змакву

атутанақъква «кум»-хІва йрышхун. Ауаса ари аколония апны атутанақъква ауи «рыщІагІа машакв»-ын йызлайып-хбуз. ЙтдзыхъызгІваца гъакІвым ауи зихъдырхалыз. МшкІы гымхъвлузтІ ауи тутанақъкІ гвымхаракІ йзыймхауата, акарцер йа ШИЗО дтаймырчІвауата, гвыпкІ рфачІвы ахъайымрысуата. Ауи дамшъауата тутанақъкІ йсальамшвъа аколония йгътымцІуазтІ йа йгъІайнапІыцІамшвузтІ. Йымгвапхуз зымгІва амца йахъвын. Йымгвапхуз атутанақъ (аколония шабгаз апынгы ауи йгвапхуз мачІыгІвдзан) мызпхъадзарала сальамшвъа гІайадзарныс йа йгІвырныс дгымыхвитуазтІ.

Аколония апны йара йымдыруата рахІа йхвыцдзу уыскІ гІацІшвтуашта (йхътІытагы йцІакІытагы) йгъхъайымцІузтІ. «ЗымгІвагы сыркъвыцІхпІта баракипхъадза зъара хІвынапы гІвну здыритІ, – йхІвун ауи тшалайрытшхъауа атутанақъква данрачважвуз. – Швымгвыгъан кІара счыцІашвкІпІхІва».

Абарауаса йаъаз, абарауаса тшзыркІбакІуыз агІвычІвгІвысгы йгъйымдыруазтІ, амгІва дгъыквымшвузтІ аколония апны йыншуз. Ауи йпсы йадыруан атутанақъква закІ шацІарцІуз, закІ шдрыхІазыруаз. Ауаса ауыгы дара ауат азцІгІараква – «ЙамагІныйа? ЙанбакІву?» – рджъауап азыпшгІара йхъвы гынамрыфхуазтІ, данцІгІалхрагы ачварта дшылачІваз йнаргун. ЗакІылагы йгъгІайымхъватІ отрядипхъадза, баракипхъадза апны шардагІвыта йаъаз, йынхага-кшага абджъарта йымаз йкІылпшыгІвкІылдзыргІвгІвчагы. Ауатгы дрызгвыжвкІтІ. «Ауандыр ахъышвтырквын ачкІвын йызахитІ» – шырхІвауа апшта йара йкъарусызрагы йамальсызрагы ауат рпны йбатІ, йыншуз зымгІва ауат йрызайцІан йамхъипсатІ, ртып тынчква гІарыквихын йхІатлаз анхартаква йрыдйыргылтІ, йрыцІаз ащарда мадза-мадза, йаргы даламкІва аотрядква рпны аргамта йчпан шардагІвгы ахъвдайрычІвтІ. Ауыгы закІгы гыгІанамцІгІатІ, ауыс алнаргара гъакІвымта ашІачвгы гыгІахънамтІытІ.

– ЙхГчпушйа, Афанасий Степанович, хІколония апны уыс аймынакІ ацІарцІитІ, – йхІватІ ауи афицарквa райззара апны аколония аунашвачпагІв Гречин тшизынайырхан. – Ауи йлашвым йбитІ. Ласыга амаль нахвымкІва йгъауашым.

– СадгылитІ, Лаврион Иванович, ауаса йамгІан амальйа? Ухъатала йызквукІуайа?

– ЗакІы тшгІащгІнахырквын хІкъарула йгъхІзы-щаквырчІвушым. Айсчва гІазшІытра атахъыпІ.

– Айсчва? АчІвыйа ауат ззгІазшІутуаш? ШвхІаусыгІвата йгІауырбушйа? «ХІтутанакъква йгІанымшасква йтынчхатІ, закІ рмурадпІ. ШвгІайта швгІарылакша!» – ауи акІвма? АчІвыйа йырмураду? МурадкІгъи рымадзамызтын?

– ЙшпакІву йшырмурадым? Йанбаубахъу ауат араса йа-бата?

– Йырмурадызын ура йызумдыруайа? Уара гъуакІвымма ауат ауысква зхъыршшыру? УкІылшшыгІвчва рбагъаха йгІанамкІуаз дгъаъамызтІи? Ауат рлымхІа закІгъи гъагІвымсуазтІи, рылашш закІгъи йгъахъымцхІуазтІи? Ауи гъакІвымызма йанакІвызлакІгъи тшызлауыртшхъвуз?! Йа-баъу ужвы ауат?

– ХІколония апны аъаща ахъазла араъа йчІву зымгІвагъи джъауап хІкІитІ, – дгІацІапххатІ Кульбеда. – ЗымгІва йрап-хъата ура, анбжъагІв подполковник. Угъахвытым ауаса угІасачважвар...

– Момо, сахвитпІ! Тшызлауырбабуз «йалкІгІу уамаль-ква» гъракІвымма уахъчІва ари апш аъаща хІызгІазгыз, мшкІгъи йщгІауымцІуз улаба гъакІвымма уахъчІва ари акъаугІа хІалазцІаз?! ЙгъуымгІасма – «Ала ацІыхъва уа-квпарквын йгІауыщхІитІ» – хІва. Зъараны йуасхІвайа – «Ахабза утымцІын, ахабза хІыззнамрыхвитуа амалькІгъи гІауымрысабапын» – хІва? АчІвызйа джъауапта йгІасутхуаз? «Арат квыджъмапІ, аквыджъма ахъазла йхабзу йщра йа йщахІата йщгІацІара акІвпІ». Тамамума йсхІвауа?! На-сып уымазын, ура ухІваща – «аймынакІ» гъыншарым,

«Гъназ агъычкІвЫрква рдуней апны йбергъльу, хвду зму, кІара ззахъвдаквыштуа, зажва алсуа дгІвычІвгІвыспІ, ауаса дшитан хІайльапІ, адзыгІв цхІадъа ухъидуштІ. Ауди мачІкІ дгІасаргванхара сылшазарквын, закІыла дсызгІахъкъьалта щтакІ сыкъвицІазарквын суысква бзихушын йбзирагъи хвы сзаквцІарын», – агвыгъара ашІачв гъинапыцІйымщтуазтІ Кульбеда.

Ауди цІабыргын, авласт йгІайызхъанацІата хабзала аколония унашвачпагІвкІ дамазтын, йара дара агъыччва рхабзала йгІвуджъхуз дунашвачпагІвын. Аколония йтакІыз атутанакъква рпны ауди йажва рыцІа хъгалра аман, аколония апны абазара тынчта йакІвшуши акъазауат йалымцІуаши – абгата ауди йпщылан. Ауди акІвын йгвыгІв зрымчпуз. Аколония атутанакъква йрыуата ауди дыздыруаз мачІыгІвдзан, анахъанат йыхъыз ргІагІвацара акІвмызтын йхъата гърымбасызтІ. Ауагъа «йгІвым ахабзаква» зымгІва зпныла йгІатыцІуаз, йынкъвызжъуаз ауди йакІвын, йажва заджвгъи гІвба йгъйымчпузтІ, уыскІла заджвгъи дгъишпІамгылуазтІ. Ауат рапш гІаншузтынгъи зынла йырхІваз йайгІваджъхуан йа думпта йыздуан. Айшыста йухІвушызтын, атутанакъква зымгІва ауди йыхъызла адзы йахвун.

Абарауди акІвпІ йаргъи Кульбеда Гъназ дйачважварныс йзаквикІыз. Йшпаучпуш? Уанамальсызхара ащтанчІвгъи гІвзата йукІыпІ.

Кульбеда йтахъдзамкІва йынхарта пещ дгІаджвылцІын йхпахуз абарак ахъыла йырхаутІ. ДъадзамгІвайсуаз «сцарыма сгъымцарыма» – хІва дкъангъашуа гІван-хын дгІашІастІ. «Сцата сгІайшвхІакІвушма, сымцауата йгІанызыжъта йсзахъвдаквыштуаш закІы салхъвдахума?» – арат азцІгІараква лахъвгІахъасракІ йхъа йтымшвтуа абарак дазынадзатІ. Йыцыз ахчагІвы йапхъа дйыргылын ауагъа днашылтІ. Заман ауыра дзы зымбасыз агІвычІвгІвыс ъапкъ-тлапкъ, апхдзы, мчыбыжъпхъадзарала йрымджвджвас ащапІкІвырша фыгІвква, датшагъи змагІны гІайгвнымгІвуаз фгІвычвгъа

щарда зынла йпынцІа йГІатастІ, йпынцІа йГІатасын йхъаквынцІ йазцатІ, йазцатІ йасын йлакцІа дрыхъынхІвтІ. ТшикІтІ – дыззГІайыз ауыс ахІатырла тшикІын апхъала йшичпалуз апшта зынла дГъацампахтІ. Райша абарак ахъакІ йлаз ашв йчІвырхъаква йрыласын дазцатІ. Дазцан, йыщыз ахчаГІвы йГІайтІырныс унашва йзичпатІ. Гъназ йГъихъазымызтІ апещ йыГІвназ. Ауи йыщын датшагъи гІвыджь. АхыГІвгъи апещ аквта йтагылаз айшва йадзхъачІвата квазыр йасуан. Айшва йыквгылан йахъдмырцыскІва аркъабашырбакІ, аъараГІвшаратаркІвата датшагъи закІы. АгІвчІвыцакІ мцыран, азакІы йазнамкІва аркъа тан. АдкІыл щардан: йапшымкІва аконсервква, пслачварГІва, ашвы, хвша, чІахъва шкІвокІва, чІахъва квайчІва. Йхъылапсата айшва йыквын тутын бзи зигІва къомкІ. Арызкъквагъи атутынквагъи тшГІархъщтІнахГІауа айшва аквтабырдзакІ йаквпсан ахча самадукІ. Анахъанат закІгъи йыла йГІацІамылуата Кульбеда йылаква ахча йакІынхалтІ. Ауи йынцІра йкІы гъакІвымта ауи апш ахча азкІкІхъа гъйымбасызтІ. Гъназ дпшвырхъыгъчауа ауи дГІайырхъвыхуан. Кульбеда йдыруан йшГІайызкІылпшуа, ауаса... ахча мыжда... Ауи хынцІракІ дбазаргъи ауи аъара ахча гъизазкІкІуашым...

– О-о, йызбауа дзачІвыйа?! ЙымГІан сас дуйа сыГІвара йГІайыз?! – арыкІггара-лакъырдыракІ алата йхъвацІакІдза Гъназ йбжбы гІагатІ. – УГІайгва, гражданин начальник, уГІайгва. Швгылта дГІашвырчІва, ари йапш сасы сара мшигІадза дГъсызГІайуам...

Гъназ йыдзхъвачІваквас агІвыджьгъи щтІчІван йхІвуш йазпшуа сыкъта закІы-закІ хъата йГІагылтІ.

– БзипІ ушГІайыз, гражданин начальник, ауаса закІыла сгвы уГІастІ уГІамшылскІва. ПвчыГІвГІвыс йГІайылцІыз, ауаГІа дрылата йГІазгыз зджъара даннашылуа ашв даквситІ. Ауи ъадаб хабзапІ. Уара ауи аъара угвыбзыгъата, ани апш ъанатІа ду уымата амшв апш уГІащцылуа...

йгуквнасыргум, гражданин начальник, йгуквнасыргум. ЙгасгвынгIвигI, ура угIвычIвгIвыс дупI, къралыгIва уыс нкъвугитI, ахабза уащъапI. Сара... – Гъназ йпахъ йщIгаз адеста гIайахвын, тутынкI йшIайыргылтI, йдзхъала йгылаз дгIадзан аркIыгала атутын алайыршватI. Гъназ цIолата дахъын, алгIва йчхвхвыруа, гвыргвырквакIгьи ачпауа йпыцкIва йгIарбжьищIтхтI... Сара, гражданин начальник, ауи йухчауа ахабза чвгъахагIвыта йапхъадзауа, швара швхIваща, «ажвлара ахъазла шварагIварара злу» стутанакъпI. ХIадызгалиа уари сари! ЙгасгвынгIвигI сышв угIаквсра ухъа йзаквнаумыргауа. Ауаса зыхв науыркъвуа сара гъсакIвым, гражданин начальник, ухъахв акIвпI...

– Гъназ, субжъарныс, ъадабла дерс усапхъарныс гъакIвым сызузгIайыз, уыс сымапI, – йгIайшIипсатI Кульбеда дшгвыжвкIыз йзыцIамкIуа.

– О-о, анчва йхIатырла йсыргIва, гражданин начальник, угвы сасра гъстахъымызтI. Ауаса йамгIан уысIа уари сари йхIызбжъазлара атахъу, ахабза агIвычIвгIвыси ахабза йалам, хвитнагIакIгьи змам агIвычIвгIвыси. ЙгасгвынуыргIврыма? ЙсыргIва, схъырра йгIалцIла ауаткIва сакъыль гърызцум.

Кульбеда йгIайгвынгIвытI Гъназ йхътIыта дшгIа-йайхъыччауа, ауаса дыззгIайыз ауыс ахIатырла ауыгьи кIылигатI.

– Ауи гIаугвынсыргIвныс, угIахIцхърагIарныс акIвпI ура уызшIысымтуа араѡа сызуызгIайыз...

– ЙамагIныйа сызлашвцхърагIуш, дзачIвыйа сызцхърагIуш?

– ЙуасхIвпI ауыгьи, ауаса... – Кульбеда Гъназ йхъадзгылаз агIвыджъ дыршытI.

– Ауат рпны сара цIакIыракIгьи гъсымам. Ауат йырмаухIвауаш саргьи йгIасмаухIвын. Ауи акIвпI хIара хIшбзазауа.

– УадыргIванагы...

– ЙсхIвушыз схIватI, гражданин начальник, ауи уадым-

гылуазтын уари сари йамахІкІуаши йагІвхІшуши гъаамта – бзила.

Кульбеда йгІайгвынгІвытІ йхъазыта дшзимачважвуш, дызгІайыз ацІахътшра йшазаргвану. Ауи йгІалцІла гвы йчпатІ.

– Ауаса йанаъазара йназымгІазымгуата ауыс зкву уасхІвуаштІ, йалырныс ауыпІ мгІвакІ сыквуцІарныс.

– УызлагІасцІгІуш ужвыгы йгъсыздырам, ауаса кІарала сзуцхърагІузтын йгъуагъасщарым.

– Ауи сайтгвгитІ. ЙцІыхъвахауа азаман хІколония ашны йгвынгІвырамкІва зджъакІ ншитІ. ЙамагІну сара йгъуасхІвуам, сацІысгыи бзита йудырузапІ. Сара сгъгвыгъум хІтутанакъква зымгІва ркъванчагІара гІаргвынгІвыта тшырпсахта. Пшачвгъа ангІасуаш апхъала атенгъыз тынчхитІ. Ауи апш закІ тшгІацтІнахуашызшва йыгІбитІ. Ажва гъалам, ауаса йцузтын майрата йщаквхІвырчІвуштІ. Ауи хІымч шаквхъуш уаргыи бзидздзата йудыритІ. Ауаса зъарагІв аладзушйа? Йызльажьугъи йызльажьамгыи абананаргуштІ. Ауи гъхІтахъым. ХІара ахабза хІхчарныс, йгІващаз ауагІа амгІва тамам йхвынхІыргылхырныс, абазара тамам йалагІыжьхырныс акІвпІ араъа хІзаъу. ЦІабыргыпІ, йгІахІылашвитІ ткІыйраквакІгъи, ауидаъа йгъауам, уара йудыритІ. Ага ауаса йаъазтынгыи хІаргыи хІгІвычІвгІвыспІ, гІвычІвгІвыс гвы хІкІыдпІ, льяжъадгъа аджвырагІв аладзра гъхІтахъым. ЙхІакъ тынчта йшварагІатІта йунагІва дадгылхыргІатІ. Ауи хІгвы злагІвауа апш закІы тшгІацтІнахырквын щардагІвы ртгІачваква йгърызцахуашым. Ауи хІачвшвитІ. ЙыгІдыритІ ари ауыс йара-йара йшгІанымшауа, ауи унашвачпагІв, ргвышхвагІв дшаму. Амца тшгІацтІнамхскІва ауат закІвкву гІдырзарквын...

– ЙсыргІва, гражданин начальник, йалырныс ауыпІ ауи апш закІ аъахарнысгыи, ауаса сара ауи сызлалачпайа? ЙшгІасгвынгІвызла ауи апш уыскІ дрыхІазыруазтын сара

йыздырра атахъызшва йубитІ, йызрыхІазырквауа зачІвкву уасхІвра утахъыпІ?

– Тамамта сгІаугвынгІвитІ.

– УгІасгвынгІвызтІхІва сгъузыщхърагІушым, йауа ухІварыквын ауи уызлачважвауа закІзаджвыкІгъи гъалыздыргІум... – Гъназ йхъадзгылаква тшырзынайырхатІ. – Швара кІара жвгІама гражданин начальник дызлачважвауа ауысла?

– ХІлымхІагъи йгъгІатамстІ, – йацщІакІта йгІархІватІ агІвыджъгъи.

– Йубума, гражданин начальник, йгъырдырам ауатгъи закІгъи. Ауи акІвпІта, хІатнумцІын йхІымдыруа. Ауи ацкІысгъи ари астакан накІыта йкІынцІа, уызцхІушгъи, йшубауа акІвпІта, йаъапІ.

Кульбеда хІакъта йгІайгвынгІвытІ лакъырды дшырчпауа. Йща тшаквначватІ, йхъаквта йхъалтІ, йкІарахІва гІатихта ахыгІвгъи йара ауаъа йщгІайцІарныс дхІазырын. УадыргІванагъи дазхъвыщтІ: «Йапхъахауата, арат агІвыджъ ахъазгІваца йгъгылам, скІарахІва шамцІасуа агІатыхрагъи сгъахадырдзушым. Дара йырчвыдзуа гъам, сара... Сара сынцІра аласцІарныс закІы гъазхІвам. ЙгІвбахуата. ЗакІыта тшырбабарквын щтакІгъи сгъыквшушым, йара ауасагъи закІгъи гъзыгІамдырстІ. Момо, ауаса йгъауашым, тшычхІара атахъыпІ. О, сара сынчва, сыззынадзазгъи йамагІныйа, арат акъыжвмыжквва срайубзауа счІвапІ. Ай, схвитында, йшвсырбарын амайор йшйылахыгъчауа, ацІапса гвып. Ма, снапІква шІахІвапІ». ТшикъажатІ. Тшикъажахын ачважвара джвыквицІахтІ.

– Момо, ауыгъи гъстахъым, йгъсыжвуам. Ауи хІакъвыщтта хІайчважвара нахІыррдзах.

– Сара йшызбауала ауи цІхъва ахІтхъатІ, гражданин начальник.

– Момо, йгъахІымтстІ ужвыгъи...

– Ауасазшва йубузтын йхІва йутахъу.

– Гъназ, сара йыздыритІ аколония апны атутанакъква

сшырчвымыгъу, сзырчвымыгъугъи аъадаб рыбагъара съашту акІвпІ. Араъа ъадаб аъамкІва йгъауашым...

– Йабаухуа араъа аъадабдъа, ажвлара рхъшвалквa умыршвауата йуызрыпхашума?!

– ЙыздыритІ атутанакъква злагІасыпхъауагъи. Ага ауаса йаъазтынгъи йхъацІа ауат гвымхара шырзыстахъым сара...

– Гражданин начальник, сара уткъвым ргенезис тшгъахасмыргІвазатІ, йыздырырнысгъи гъстахъым. Уара убзазара уымахпІ, саргъи – сара сбзазара. ХІадызцалйа? ЙагІвхІшуш закІгъи гъхІызбжъам.

– Ауи цІабыргыпІ, Гъназ, уадыргІванагъи уари сари хІангІалныс сайгвгъитІ. УгІахІцхърагІузтын, ауи хІыззпшуа ауыс шшаквхІкІуа уаухІцтхырныс усыргвгъитІ, уазхъвыц, ауи гъхвмачІым.

Гъназ йылаквa тшгІадритшватІ, йыджъымсаквa гІажвысылтІ, йпыцквa тшаквдрыбагъбатІ, ауаса зынла тшгІайырльальахтІ.

– А-а, ауи акІвма йшаъу? ЙшухІвауала сухвгІуштІ. ЦІабыргыпІ, ухъвыцща тамампІ, архвитра гъхвмачІым. Ауаса ауи ахвла, йхъацІа, йусрыхвгІуш гъсымам. Ауи закІы. ДзачІвыйа йгІауазхІвыз ауи архвитхра сазыгвжважвауата? Са сызхъазла анаъагъи араъагъи апшыпІ. Анаъагъи стхаджъуаштІ, араъагъи, йшубауа апшта, сыгъчгум. Ауи гІвба. Ауи акІвпІта... – Гъназ йнапкІва амцІихын дгІапшвырхъыччатІ... – Ауи акІвпІта, хІгъанымгІалтІ. Сара сызрыгвжважвауа гъаъам. ЙнахъапІ, гражданин начальник, ачважвара ауыра гъсагІбум, схъа снарыхъитІ, тшпсщаквара стахъыпІ. Амшв, днадасх агражданин начальник.

Кульбеда айчважвара ацІыхъва агатагъи йыла йгІацІайжъуан, ауаса ауи абараса йалгарныс... Ауи йгвыжвкІра йхъаквта йхъалтІ, мачвысрата тшйылнахІватІ, дгІанарыпхдзыхІватІ. Араса дгІазшвхІакІваз джъауапта ййитуашызгъи йхъаштылхын ажвакІгъи йзымхІвахуа гвагІвкъагата йпшвырхъыччуз Гъназ дипшуа дчІван. ЙшаъазлакІгъи тшгІабитхын дгІагылтІ.

– ЙауышI, Гъназ, хIабабахI, хIанйахI ужвыгьи, ауаса ауи хIанйара датшахуштI – ауыла усыргыгьитI.

– Са сыхъазла ари хIанйарагьи шардачвапI, гражданин начальник.

Абарак дгIваджылыцIхын йылаква агIваз рхъыта Кульбеда йынхарта пещ днашылхтI.

«Йшабула ауи апIай, ауи ахIабырчбыр сгIаджвылицатI. ЙгIаджвылицаз дызда? Сара, амайор, аколония апны зъанатIала йгIвыджъхауа! ЙгIаншахъума ауи апш кIаразджъара? – Кульбеда айха хар йтакIу ашвыр апш йпещ апны днасIасуа, йгвыжвкIра йзыщаквымкIуа дхъвыцуан. – ЙызгIауагьи йырхIвушйа! ЙамагIынчвайа йызлагIаспшуаш?! УахъчIва йсызныйыз злымхIа йтаслакIгьи дгIасайхъыччуштI, сарыкIьигуштI!»

Гънази йари райчважвара, ауи шалгаз, йшакъвыцIхыз йара уахъчIва аколония шабгу йшырдыруаш къангъаш гъазгIайымгуазтI. Йара закIгьи йымхIварыгьи ауи йхъадзгылаз ачынгынаква баракъта йщтIырхта, йаъазгьи йаъамызгьи рхIвауа аколония йшгIахъыкIвыргашуш йдыруан. «Ай, ахIвамакъ йгIалцIыз ахIва. Йсзуха ачIвийа уахъчIва? НыбыжьрихIван сызгIаугтI. УахъчIва йсзухаз жваны уасымрайгIваджъхуазтын ура суапшпI. УахъчIва швхIакIварата йсзухаз щата йгIаусырджвахпI. ЙчпачIвийа ужвы? ЙчпачIвийа?! ЗымгIва йрапхъата ауи йпны сщцаз нахIвагIахIвата аколония аунашвачпагIв йымгIаскIва сара йасхIвырквын рыцIа йагъыпI, ауаъа сызцаз ашвхIаусыгIвагьи закIыта йсырцIабыргпI», – араса йщаквыыргылын дхъагвкIахIадзата йпещ дгIаджвылыцIтI.

* * *

– Ари абагадза йлымхIа закI тастI, ауи акIвымкIва зынзаджвыкIгьи араъа дгIайырныс йхъа йгъаквнаймыргушызтI, – йхIватI Гъназ Кульбеда дщджвылыцIхуаз.

– Ё-ы-ы, дгІайызтын дгвыргъама, йцІыхъва йыщтахъ йкІылщ дджвылцІхтІ, – пыль бжъыла дгІагвыргвыртІ Амшв. – Йквнагата йзу... – йажва шбжанардзаз дашІасхтІ ауи Гъназ йлакта дантапшы.

– АхІмыкъ, ауи ауыла дашІасуашдзуцума? Сара бзита йыздыритІ хІкум ймагІну – закІ йкІызтын йгъауищтхуашым. Ауи ахъахъгы, сымгІващузтын, йыщтахъ чыбджъи кІыласпатІ. Аща йхахуаштІ ткІыйта, гвымхата. ДахахІырдузтын. Ауаса йанаъазара хІйапхъысратахъыпІ, ауыс гІарыласымкІва амаль гъамам. Угрюмый, уахъа зымгІва гІазуддитІ. ХІайчважвара атахъыпІ.

* * *

Кульбеда йцІайымкІуата Гънази йари райчважвара шакІвшаз аколония аунашвачпагІв йайхІвхтІ. Мцыта йалайцІаз ари акІвпІ: ауи йгъйымхІватІ йара Гъназ йпны дщцаз, ауи йапщдзата дгъаквымчважватІ Гъназ дшгІаджвылицазгы.

– Майор, ауи апш уакъыль йшпагІанагдза йара? Йанамудзахуазгы сара угІасмайкъангъашуазма. Йудырума ужвы йхІзухаз? ХІуысква зымгІва алауырпІатІатІ. Сара сакъыль гъазымщудзуцума хІызлагвыгъауа апш кІара гІаларгауата йаъазтын Гъназ даламкІва йшакІвымшущ. МомкІва уара зымгІва рацкІысгы угвыбзыгъата тшупхъадзума? Саргы мурадкІ сымазарын. Ужвы ауи закІгъи йгъашІысхым. ЙгІаугвынгІвума йучпаз? КІара рмураддзазтынгы, ауи къангъаш гъазгІазгхуам, ауи хІара йшыгІдыруа раухІвтІ. «Швгвжважва, хІаргы хІгъычвам», – ухІватІ. ЙгІаугвынгІвума ауи? Йудырума ужвы ауат йырчпуш? ЙшраухІвыз апшта йгвжважвуштІ, руыс гІадрыласуаштІ. Ауаса йанбакІву? Уахъа? УачІвыхъа? ПщымшкІ, мчыбжъыкІ цІрыквын? ЙшаъазлакІгъи ауыс алаугІватІытІ, ауи магІны гъамахым. ХІаргы хІгвжважвата ласыта амаль нахІмахкІва йгъауашым. Уахъа афицарквa зымгІва

хІайззитІ. Ауаѣа йлыхІхпІ йхІчпуш. Ауаѣа афицарква йа-
квнагу хвы аквырцІапІ уара йучпазгьи. Сара ауи цІаскІра
гьсмурадым, йцІаскІгьи йгѣауашым. Ужвы уца, ууыс ба.

Гречинин йцхѣрагІагІв дшджвылцІхуаз йсекретарѣ
дгІазшІитын унашва лзичпатІ:

– Уахѣа аколония апны йынхауа афицарква рыуа
заджвгьи йпны дыгыцахум, хѣвлапны асахІат а 19 айззара
хІымапІ, заджвгьи дгІахѣымшвауата йгІадгылра атахѣыпІ
йчІапщаквауа ракІвымкІва. Ауи зымгІвагьи йдырдыр.

* * *

Йджѣащахѣву ари акІвпІ: йара ауи ахѣвлапын, йара ауи
азаман йабамдыруата гІвгвышкІ алачІватІ. АгІвгвышкІгьи
злачѣажвуз йара закІы акІвын, ауаса азджѣакІ рмурад
шгІардахІвуашыз, азджѣакІ ауи амурадшацІахѣыртшуашыз
акІвын йынкѣвырцуз. Йапхѣахуз агвыш руыс рыцІа ймай-
ран – хІхІварыквын мцы хІхІвапІ, ауаса ауи рыцІа йа-
лырган, йауа ухІварыквын йыртахѣу рдыруан, йырчпу-
шыз гІаргвынгІвуан. ЗакІын ауат кѣангѣашра зларылаз:
йгІардахІвуашма рмурад, хѣйара рзальыршушма руыс?

РыцІа йбаргвын йгІвбахауа агвыш руыс. Ауат тшыз-
чвырхчуш тамамта йгѣрымдыруазтІ, ауи йгІалцІла амальта
йнарахвуш, кѣарута йыртахѣхуш гѣырзалмыргузтІ.

АгІвгвышкІгьи йацапшыта йырмурадыз закІын:
йшцалакІгьи, йыншалакІгьи щтахѣла йтымхѣарныс.

* * *

Гѣназ ашв йапырагылаз Амшв тшизынайырхатІ:

– АчІапщара бзита йадгалума, заджвгьи
дгѣхІымзарархушма?

– ЗакІгьи уахѣымгвыргІван, Гѣназ, йгІымбауата ахІвынап
гѣагІвсуашым.

– ЙуасхІвитІ, хІуыс закІы йѣаланарпІатІаз уахѣІва
убзазара йацІыхѣвамшхуштІ.

Гѣназ йалачІваз йрыквикІуа дгІарылапштІ. Ауи ауат

зымгІва ргвра гъйымгузтІ. «Йараби ари хІуыс зызхъахІцІаз къварт⁵ дрылахармиштІ? Момо, ауи апш даъазарквын акум йхъатала дгъсызгІамирызтІ, даргъи хІмурадква зымгІва рдыррынта уыжвгІандзара йазымпшуа хІалдырццын, этапла датша зджъара хІапыргарын. Э-эй, Гъназ, уажвитІ, йаба-бу убагъара? Акъангъашпраква щардачва йгІауылашвауа уалагатІ. Ауи гъауам-йгъауы» – йгвыла йхъа дазыгъхын ужвыгъи зны йалачІваквас къазула дрылактапштІ. Йгвы гІайырбзийын тшырзынайыратІ:

– ХІуыс хІрыласра атахъыпІ. Кум йхъатала йахъчІва дсызгІайын дгІасачважватІ. Чакъ гъызгІазгуам йлымхІа закІ штасыз, хІыщта дшыквшваз. ДшварацитІ. Ауи ймагІну жвдыритІ: закІ йкІызтын йгъауищтхуашым. Дахардзата амаль гъамам. Ауи йгІалцІла хІтшгІащтІыхра пщымшкІла йгІахІраргванра атахъыпІ. Швадгылума?

– ХІадгылитІ, – йгІадыргатІ зымгІва рбыжкъва.

– Швадгылуазтын ужвыгъи зны хІшхІазыру хІашвырпшы. Йапхъахауа?

– ХІхІазырпІ, уыунашва хІазпшитІ.

– ЙгІвбахауа?

– ХІхІазырпІ!

– Йхпахауа?

– ХІхІазырпІ, ауаса...

– АчІвыйа швгвы ззыбжу?

– ЙаъапІ хІуыс закІытагъи йгІалалра зымуа. «Йгъи хІгъшвцхърагІушым йгъи хІгъшвызарархушым» – рхІвитІ.

– АчІвыйа уыжвгІандзара ауат швырцІгІауа йызшвы-му? – дгІацІрытІ йапхъахауа абарак апны унашвачпагІвта йалырхыз атутанакъ наскІахъа. – Раба йаба дъацаз йызшвымщтисйа ауат? ХІуыс ацІахъыртшра швтахъума?..

– Зны, зны, уымгвжважван, – ауи дшырастІ Гъназ. –

---

5 Къварт – аблатнойква рчважвачала: мадзата ауыс зкву гІайырдырныс атутанакъ йыцтадрышвуа йакІвпІ йыззырхІвауа

Ауи йухІвауа хІахадзапІ. ДзачІвквайа ауат? ЙырмагІныйа?
– ЖакІа, Лютый, ДзыргІвы.

Гъназ йгІайархІвыз дарынашхыйатІ йгьи даргвыргъбатІ. «ДзыргІвы» – ззырхІвуз МархІан йакІвын. Гъназ ауи азынкІ айсра амщтахъ дигвапхатІ, дигвапха гъакІвымта бзи дибатІ. Гъназ йара дхъацІан йахъъанауырхалакІгьи, хъацІара злазгьи бзи йбун, дырквцІан. «ЖакІа» – ауи Марсид йакІвын, «Лютый»-хузгьи Владимир йакІвын. АгІвыджьгьи МархІан йыгІвзачвапІ, гІвзачва цІабыргыпІ. АхыгІвгьи хъацІара злу зджьакІ ракІвпІ, йырхІваз йгъахъысуашым. Щта ачІвыйа Гъназ дызрынашхыйаз? АтшгІащтІыхра йъаламылуа йгІалцІла ауат мадза-мадза йапырырхырныс закІы гъазхІвам. ЙхътІыта йгъыршІагылуашым, йырмагІну рдыритІ. Ауаса мадза-мадза... йымдырдзакІва уигвыквсырквын рахІа йпельуанугьи закІ йзухуштІ. Абарауи ншара гытахъымызтІ Гъназ.

АчІвыйа дзыргвыргъбаз? Гъназ кІара збахъаз, зыла щарда ыцІсхъаз дгІвычІвгІвысын. Ауи чакъ гъазгІайымгуазтІ ртшгІащтІыхра закІгьи шгІанамцІгІуш. Йгъабджъарым, йгъдатшам, абджъарла йжвагвадзастынгьи ачІвыйа колониякІ атутанакъ хъчІвагвачквва йрылшущ? Ар гІаргвыквырдата ачвынцІы апшта йдырбцІуаштІ. «ХІайгІайуаштІ» – хІва лахъвгІахъасракІгьи йхъа йгътайымкІытІ Гъназ. Йдыруан бзита атшгІащтыхра амщтахъ йыншущ. Ауи ахІата йчхІах йамуашыз атутанакъква рбзазаца авласт гвы гІадирытра, мацІдзакІ ада ахІа аъамызтынгьи рбзазаца агъыырчІвра – ари акІвын Гъназ ймурадыз.

АтшгІащтыхра андырбцІра, ауи къангъаш гъазгІайымгуазтІ, ауи йалаз зымгІва рпІатлаквва йрыладырхІумцара аныла-арыла йамхъырпсуштІ, анахъанат аколонияква йырхъаршущтІ, ауат ауаъа рахІа йткІыйу абазара йалашвущтІ, гІвычІвгІвыс йзымчІуш аъаща рзыгІандыршущтІ. МархІан атшгІащтІыхра даламылуаз-

тын ауат агІазабква тшырчвихчустІ. Абарауи акІвпІ Гъназ дзыргвыргъяз.

– ЖакІа, Лютый, ДзыргІвы... Ауат рыхъазла йГІаныжвымжбын йшвчпуш, ауат хІуыс закІылагыи йгъазарархушым, ажвакІгыи зджъара йгъырхІвушым. АхыгІвгыи руыс рдырхитІ, ргвыгІв швымчпан. ЖакІадз, ауат ахыгІв, йалкІгІата ДзыргІвы, рынцІра ахъазла ухъала джъауапІ укІитІ, йугІама – ухъа-ла. АхыгІв рыуа заджвгыи закІаджвыкІгыи йызныйра гъатахъым. Сара йыздыритІ ауат йырзысхуш...

Гъназ йгвы рыцІа йтынчхатІ. БзипІ йшидырыз ДзыргІвы ари ауыс дшалам. Ужвы ауи дизыхчазшва йаъапІ.

– Йщбахуа?

– ЙухІваз зымгІва хІырхъйатІ, ахабар хІазпшитІ.

Ауасамцара Гъназ агвышква зымгІва руыс зквыз гІаййырдыртІ.

– Ужвы рыцІа йхъаду. ЙшсхІваз апшта апІатла гІахІраргванитІ. УачІвыхъа йгъахъыгІгум. Агвышква зымгІва йара азаманкІ тшацІащІыхІхитІ. Азаман шыжвдыруаш ари акІвпІ: аколония апны йгъакІвызлакІгыи амзаква зынла йащычвуаштІ. Абарауи агІан... абарауи агІан швымбалъарыгъын, марджъа. Дасу йучпуш удыритІ. ЙалкІгІата аколония аштаб. Афицарква зымгІва шсыта йгІахІахвитІ. Ауи хІзычпузтын авласт йхІтахъула хІызрчаважвуштІ. ХІалгатІ ауыла. Анчва дгІахІцхърагІаргІатІ.

* * *

– АнбжъагІвчва афицарква, хІайззара йалазара атахъу зымгІва гІадгылтІ, хІыззпшыхуа гъаахым, хІуыс хІшвырба – тшырзынайырхатІ Гречинин афицарква. – Сажва айшысызлуштІ. Швара ййжвбитІ йцІыхъвахуа азаман хІколония апны аъащаква шцаз. Ауи йамагІну гІаугвынгІвра ахъазла акъыль ду уымазара гъатахъым. Швымгвыгъан хІтутанакъква ркъванчагІара йадгылхта

тшырпсахта. ТшгІащтІыхракІ тшаздрыхІазыритІ. Ауи чакъ гъазгІазгуам. Хабарта йгІасайдзазла ауи ужвыгъи мчыб-жъыкъ йнайуашын, хІаргъи бзита тшзадыгІгал йа ауи унашва ахъызцІаквауа гІахІахвта атшгІащтІыхра апхІкъба хІылшушын. ЦІабыргыта, зджъакІ гІахІахвтІ, ауаса ауат дзыргІевитІ, ауыс закІзаджвыкІ алрымдыргІауата рхІевитІ. Айшыста йухІвушызтын хІуыс хІатлапІ. Ажва гъалам, тшгІащтІыхракІ гІаншузтын ласдза йхІзыщаквкІуаштІ. Ауаса дшвылума ауи хІынхагІвчва рыуа аджвгъи даламдзуата йхІзашІарысуаштІ – ззыхІвуш? Ауаса йгІаншадзарыгъи хІхъа шгІарымщцуаш жвдыритІ. «Швабаъаз, йшвчпуз, йшвхІвуз ачІвызйа ауи андрыхІазыруаз?» – ари акІвпІ йапхъахауа азцІгІарата хІхъахъла йчІвакву йхІызгІадыргылуаш. Джъауап ззатуашда ауи?... Йыжвбума, дгъхІылам ауи апш заджвгъи.

ЗакІы гъазхІвамызтІ атшгІащтІыхра апІатла гІамдзаскІва йхІзашІакІырныс, ауаса... ауаса йхІызарархушыз дгІахІылцІтІ абараъа йалачІвакву...

Айззара йалаз зымгІва йджъарщардзауата йгІалацІыртІ: «ДзачІвыйа? ДзачІвыйа ауи зчпаз? ДгІахІахІв – афицар чІахІла йхІаквым хара атахъыш!..»

– ШвашІас зны, шваламцІрын, дшвасхІвуаштІ ауыгъи. Сара йазхъасцІитІ амайор Кульбеда атутанакъ-ква дырцхърагІара йтахъыта ауи шйымчпаз. Ауаса йгвы бзира тазтынгъи хІуыс алайырпІатІатІ. Ауи саргъи дгІасмайкъангъашуата атшгІащтІыхра ащта тамамта дыквшвара ймурадта зымгІвагъи йыжвдыруа Гъназ дйачважватІ. ГвынгІвырапІ ауи айчважвара злалгаз. Гъназ закІзаджвыкІгъи йымдыруата йхІватІ, амайор дгІайайхъыччатІ. Ауаса ауи гъакІвым йхъаду. Ауи айчважвара амщтахъ атшгІащтІыхра аунашвачпагІвчва рмурадква рпсахуаштІ. Ужвы къангъаш гъсымам апІатла шгІадрыскІбушла...

Афицарква ауи йажва ацІыхъва йнайдыррдзауата

йГалацІыртІ: «ЙГІахІайхІвыргІатІ йара ауи апш уыс йхъа йшГІаташваз, айчважвара шакІвшаз! ЙГІахІайхІвыргІатІ йГІайдырыз! Джъауап йкІрагІатІ хІпахъ дГІагылта!»

– ЙхІва, майор, зымГІва рахІв уынбжъагІвчва. Йумурдыз штамамыз рцІабырг йуылшузтын.

Кульбеда дГІагылын мурадта йымаз, айчважвара шакІвшаз гІайхІватІ, цІабыргыта араъагыи йара Гъназ йпны дшцаз, дшГІаджвылицаз аунашва гъйымчпатІ.

– ЙхъашвцІа, сара ауыс сацхърагІарныс акІвпІ ауаса йызсчпаз, хІуыс рыцІа ймайрахара стахъын, – арат ажваквала далгатІ ауи йГІачважвара.

Амайор йчпаз йаргвыжвкІта йалацІыруа йалагаз афицарква щаквикІыхын Гречинин йчпачІвыз айшыста йГІайхІватІ:

– Ласыта араъа къарута йхІыму зымГІва гІахІрыхІазыритІ, дасу йгыларта гІахІрыбергъльтІ:

- хІштаб (ауат афицарква шсыта хІыркІырныс ртахъхарныс ауаштІ), афачІвщтІацІарта, абджъарщтІацІарта зхчуп акъаруква гІванла йхІрымчитІ;

- ауыс алхІыргандзыкІъара нхара заджвгъи дгътыхІштуам;

- абаракква ахІыркІитІта гІванла рыцІа йайхІата гъагъата ахчагІвчва хІыргылитІ;

- ахІаракІыртаква йрыквгылу ахчагІвчва гІвыджъ-гІвыджъта йхІчпитІ;

- уахъа йГІашІарышвта ауыс цІхъвакІ ачпахнадзыкІъара афицаркІгъи ушны угъцахуам.

– ЙанбакІву ауат ауысква хІанрылагуш? – дазцІгІатІ аколония ахчара зхъваквыз афицар.

– УачІвы хвашапІ. Асабша ахъвлапын афицарква хІайхІарагІв хІпынква хІшчахуа рдыритІ. Хабарта йшГІасадзазла ауи атшын хъвлапны акІвпІ ртшГІащтІыхра анджвыквырцІуш. Ауаса йанаъазара хІызлачважваз амальква нахвра асабша щымта хІалагапІ. ЗақІы гъазхІвам ауатква рбарыквын рмурад йакъвыцІхырныс, – йхІватІ Кульбе-

да. – Ауаса йайрышхата ргвы йту ацІыхъва йнадырдзара ртахъызтын... йгІаншалакІгъи дара ракІвпІ йызльажъахуш.

– Дара ракІвпІ йызльажъахуш, цІабыргыпІ, ауаса джъауап зкІыхуаш хІара хІакІвпІ. Ауаса угъымгІващума ужвыгъи, майор? – дазцІгІатІ аколония аунашвачпагІв. – ХІгІаржъата йгІапхъысырквын? Уыла йуызгІацІажъума йыншуш?

– Ауаса йыншара гъатахъым, хабар гІасызрадзас йсырхъвыххъу уагІапІ.

– Ага ауаса йаъазтынгъи... ага ауаса йаъазтынгъи швсакъ-ха, швгватшнызла, ауат йгІарпххылуаш гъхІыздырам.

* * *

Аколония апны ахваша ахъвлапын зынгъи йапшымкІва йдауышвата, йтынчта йгІаталтІ. Анхарта йгІайхыз атутанакъква йчан рбаракквала йамцІыцІхтІ. ЙанакІвызлакІгъи йапшта ауат рпны квазырасрагъи, амакІрагъи, датша закІгъи гъаъамызтІ. ГІвуджъ-гІвуджъ, хгІвы-хыгІв рчвартагъвкква йрыквчІвата йкъвшвашвун.

– ЙамагІну гъгІасгвынгІвуам, уахъчІва гвымтынчрагвжважвагІваракІ салата амш згатІ, – йхІватІ МархІан Марсид тшизынайырхан. – ЗакІ счпара стахъыта йсчпара атахъу саргъи йгІасгвнымгІвуа зджъакІквата саъапІ. Ауаса зынгъи йгъсызнымистІ.

– ДжъащахъвапІ, йара ауасабырг акІвпІ саргъи уахъчІва йшсрыхъвлас, ари акІвпІ-хІва йыззызгара гъсыздырам, – йгвтыхъ гІахъитІытІ Владимиргъи. – Атамам алахІ йалйыргахпІ, ауаса уахъа арат закІ рчапІ-хІва спвитІ.

– Ауи акІвпІ саргъи спазхъвыщуа, – йхІватІ Марсид, – ауаса, сащчваква, хІшангІалыз апшта йыншалакІгъи закІгъи хІгъалалуам. ХъадзыдарапІ ауат йырмураду. ЙгІасгвынгІвитІ ауи йазадызцалыз, ауи апны йназырдзас. Ауаса датша амалын араъа йатахъыз... Щта, датша амалын. Ауаса дара рыцІа йайчву, льажъа змамкІва щардагІвы кІылызгуш, йгІанхауагъи рбазара жваныла йыз-

райчвуш акІвпІ йгІалырхыз. ЙацІадырсыгыта йаладзуаш сымарыщІапІ. ЩардагІвы пІатлата йырзыгІанхаз мацІпІ, ари ауыс амщтахъ ауи йаладырхІуштІ. Аныла ранчва, рабачва, ртгІачваква, рсабиква рызпшитІ. ЙгІазхъвыщызлакІгыи чвгъахара дупІ ари йызшту ауат рыхъазла. ЙауыпІ, ауи хІара йхІазыхауа гъаѳам. Ауаса йатасхІвахитІ: йыншалакІгыи хІгъалалуам, араѳа хІгъджвылцІуам. Йалырныс ауыпІ – «ЙгъгІахІыщшвкІуам» – рхІвата зджъакІ гІахІщыхІалырныс, ауи йгІалцІла хІыхыгІвгыи хІащызлара, хІабахчахра атахъыпІ. Дара алахІ хъала йыргылтІ, йыртахъу рчпарагІатІ, хІара араѳа хІджвылымцІырквын – «Шваргъи швалан» – хІва заджвгъи хІгъызыркъванчушым.

РахІба йхІваз йащыркІтІ агІвыджыгыи, йыншалакІгыи дзачІвызлакІ йыхъазлагъи ахыгІвгыи къалата йгылырныс кърар абыртгІ.

Йара ауи азаман агІан атшгІащтІыхра «аштаб» йалакваз йцІыхъвахуз райчважвара-ангІалра акІвшун.

– Чакъ азгІажвымгын зымгІва аналгара ащта шынкъвырцуш, ари ауыс гІазхъвыщыз, йадызгалыз, унашва ахъызцІаз йшырзыпшгІуш, – йхІватІ Гъназ. – СтъйайхІвапсум зыбыз чІвырхата зынбжъагІв дызтиуа. Ауи дзачІву гІахІхІырдырныс ахъаз щарда гъатахъым, ачІвыла дыцІалуазтынгыи дгІахІауаштІ. Ужвы абатийра шхІыламызлушла ныха хІшвырхІва, ауи аныха зжъауа йзыхІхушгыи йара араѳа йщаквхІшвырргыл.

ЗымгІвала йанангІал Гъназ йсахІат дапшын:

– ЙагІапІ, анчва дхІыщпІ, йгІахІдахІвыргІатІ хІуыс, – йхІватІ.

АсахІат а 22 аннадза аколония апны йѳакІвызлакІгыи амзаква зынла йащычвтІ.

– ЙгІауырдырстІ, ачвыйа амзаква зычвыз? – аколония аунашвачпагІв ауи ауахъ йчІапщуз афицар унашва йыйттІ, йаргъи сарныкъ гІатихын афатагъан мза айыркІытІ.

ДахъыкъаквакІ рахІа дымкъвауата ауи йджвылищтыз афицар йджыпмза аркІыта йнапІыцІакІта дгІаххылхтІ.

– АнбжъагІв подполковник. абаракква закІ апынгы амзаква гькІкІум, атутанакъква ауат йгІарджвылцІитІта тшазыркІитІ. СымгІващузтын...

– Щта, угьгІвщум, йгІапхъыстІ, хІгІаржъатІ. АчІвыйа ужвы йухІвуш, майор? Уаргы саргы хІбзата хІгІанхузтын хІайчважвахпІ. Ужвы йхІчпуш ари акІвп.

Аподполковник ласыта унашва йчпун, зхачІвы бергыль-хаз апещ дгІаджвылшвтуан. ДақъыкъапхъадзараквкІ йхъазы апещ дгІагІвнахатІ. Ахъышв дазцатІ. Тамакъ швкІпхъадзара йгІартыцІуаз абыжъква закІыта йалачІван дызкІылшшуаз ахъышв ачІвыцакква йгІарыквхІатІ. Ауи абжы дзыгІвназ атдзы акв аквнахуазшва йбун. Ахъышв дшыдгылаз ачІвыцакква гІалахчІын ачІчІахІва агъвтшыхІа йгІаквпІлатІ. ЙнапІы йлакта йапырайцІан хвырчвхІва дгІатхъатІ. «УалгатІ укъвырлыкъвхара, подполковник, ауигІвацала уалцІуазтын угвыргъа», – йхъа йайхІвхтІ, йкІъарахІва гІатихтІ, ахы танайырган ласылас ашвла дчІвырхъатІ...

Абаракква йгІарджвылцІыз атутанакъква зымгІва тшадыркІылын рымгІва йапыраз хІабасабата йдырхчІуа йгІамгІвайсуан. ЙкІарыжътІ абаракква, анхарта тыдзква, амлыкв къачІвахыртакква йырбжъагылаз айхахар гвараква, йдрыхъвашатІ ауыхвара тшытмытква. Ауат гІашІазкІуаш къару гІаншІапІ-хІва заджвгы йгъхъайымцІузтІ. Йрымхыс агвадз апша ангІасуа йшажвысылуа йапшта йгІамгІвайсуаз атутанакъква лом змаз йымата, мшІхъса змаз йымата, хІахъвы змаз йымата йгІайын аколония апшцІи аунашвахъцІарта тдзи йырбжъагылаз айхахар гвара йгІадгылтІ. ЙгІадгылын йаладрыкацауа йалагатІ. Ауаса ауи майрата йуызшІыцІацІушыз гьгварамызтІ: хІагІан, агвара злалаз айха чІвырква швпІан, рщапІква багъята айхабетон щата йалагылан, агвара ахъахъ йаларышата айхацІа мгы гІахъарпан. Агвара кІаумыжъкІва закІытагы угъызхъымсуашызтІ. ШвыгІвпхъадзара йнадзуз атута-

накъква дасу йкъару йшгІанагуаз йцІыруа ртахъыраква гІархІвун:

– ХІынхара мшы агІсахІаткІдза йахъашврыс!

– ЙгІахІынхауа абгата йгІахІышвт!

– ХІфачІвы швырбзи!

– Амедицина хъшпра агъшвчІв, ачымазагІвква ншвмырхан!

– Атутанакъква рбкъара, ШИЗО, карцер йыртарчІвара ашІашврыс!

– ЗымгІвагы салъамшвъа рыгІвра, йгІарайдзара йашврыхвитІ! Асалъамшвъаква рхъыхра ашІашврыс!

– Атутанакъ гІвычІвгІвыста дзымпхъадзауа афицар-фашисткава рхІаквым швха!

– ХІколония апны йаъамызтІ афашист концлагерь ахабзаква!

– Лъажъа змамкІва йтакІкву аушвщтх! – ауасамцара.

Агвара ауахъауыла ухъыста хпа-хпа чІвырхъа рахІа рызбжъамкІва, равтоматква хІазырта йрымата асолдат хчагІвчва сатырта йгылан. Ауат рызджъакІ йырнапІыцІакІыз аладуква тшырыжвжвахауа атутанакъква тшырызгІауырщтуан. Асолдатква рцІыхъвала, ауатгыи сатыр чІврыта, афицарква ркІъарахІваквара рнапІыцІакІ йалагылан. ЙгІазхчуз агвара шІыцІалуа йалагузтын анатгыи-аратгыи ахысра джвыквырцІарныс йхІазырын.

Атдзы анашылырта дыквгылата аколония аунашвачпагІв Гречинин абжъырдувала атутанакъква дгІарачважвун:

– ЗхІаквым рхаз акъралъгІвчва! СшвыхІвитІ, мачІкІ тшщакшвкІы, зымгІва швцІритІта йшвхІвауа швтахъыраква гъсзалыргум. Ауи ахІатырла...

– Йгъутахъымта йгъугІум! – йгІацІрытІ зынла жвагІвпхъадзара.

– ...Ауи ахІатырла швтахъыраква зымгІва ашвъабгыи йаншвцІа, йыззхъашвцІауа зджъакІы йгІарышвтта йхІзыгІашвцти. Араъа йхІзычпауа хІчпапІ, хІкъару зквым-

хъауа, хЫзхвитым аорган хІарақІква йырзыхІщтипІта йалдырғапІ...

– ШИЗО йташвырчІварныс уағІа гъшвзынахІщтиуашым.

– ЙхІарақІу аорганква хІуыс алдыргандзыкІбара араға хын хІташвырпсыпІ!..

– ЗхІаквым рхаз акъралығІвчва! Ари йшвчпауа гъауам, йгъхабзам!

– Швара йшвчпауа акІвма йхабзу, швара швшхІзағу акІвма йауа?

– ШвгІай, тшщаквшвкІыта бзи-бзи хІайшвырчважва!

– Щта, йайчважван аквыджьми асыси!

– Братва, хІйыздыргІвлушма ари амент ла!

– ЙнахъапІ хІғадзайыздыргІвыз!

– Швкша! ЗакІгы, заджвгы швырмайгъдзан!

– У-у-у, ачвгъахъшаква!

Абыжъква ашІамсхскІва Гречинин йхъахъбырдзакІ ахъышв ачІвыцаква гІахъвашатІ, хІахъв тшытбзикІ йызжвгІвахъа йгІаквшван дарыбырттІ. ТшгІайыррайшахын даншы тшгІащтІызхыз амцабыз днаквштІ. «Акарцерква злу атдзы блитІ» – йгвы йгІанагтІ. Ауи ацІыхъва йтагыла агъмалагы армалагы амцабызква тшгІащтырхтІ, аколония агъыцІарақІ апны автомат ахысбыжъква айшыста йгІаган йашІасхтІ, ауи амщтахъ ахчагІвы дызхвынгылаз ахІарақІырта йгІахыщІуаз амцабыз тшарычхвхвыруа ажвгІвандла тшщтІнахтІ. «ЙгъамуытІ, ахчагІвы дкІнырхтІ. Йшағула, арат ажвала йгъхІзашІарысхуашым. Сара лъажъа гъсымахым – днашхыйадза йалачІвагІгІауа агвара зрыкауыз атутанақъква дыршытІ Гречинин. – Анчва йсызйыргІваратІ, датша амаль гъсымахым».

– Ахъахыла швырхъхысылгІа! – дырзыцІыртІ ауи асолдаткви афицаркви.

ЗакІыта йалачІватІ автоматкви акІбарахІвакви рхысбыжъ. ЛахъвгІвахъасрақІла йтосынхатІ атутанақъква.

– Арат арыла йгъашІасуашым, хІкъарулагы

йгъхІзашІакІуашым. Уцата ласыта цхърагІара гІазшІыт, – йыдзхъагылаз афицар тшизынайырхатІ Гречинин.

Йалырныс аурын ауи йапхъахауа ахысра закІы йазнархъвыцта а тутанакъква тшыркъажахырныс. Ауаса ауыс анамуаш, рыцхІагІара анГІаншуш йанакІвызлакІгъи швхІаусыгІвакІ гІанайауитІ. ДгІаншатІ араъагъи рыцІарыцІа йкъарусызхумцара ачвхра йазынадзахъаз амца фатагъан аквызчварыз.

– Братва! Ауат злагІахысуа гъхым, ахъаз хІаладыршварныс акІвпІ йызхысуа, швкша! – дгІацІрытІ арматура айха тшыт бзикІ йнапІыцІархъата аргвандзата агвара йадгылаз а тутанакъ. ЙгъатахъымызтІ йара ауи ахІа. А тутанакъква улымхІа ацІгІва ацІырхуа йалачІвагІгІауа швыгІвпхъадзарала айха гвара йатагвыквылхтІ. Ауат ркъару азамчІауата агвара тшгІанархъватІ, уадыргІвана псайспадза тшгІананаркъвуа йалагатІ.

Гречинин йбун закІы-гІвба дакъикъала айха гвара шгІачвылуашыз. Ауи йчпушыз гъйымдыруазтІ: «Срылахысуашма гІвычІвгІвыс ажва злымхІа йтамылхуа, агвыжвкІра йамырхъвыцхуа а тутанакъква?» Щта, ари апш аъаца анГІаншара ауи дахвитпІ къарута йыму гІайрысабапырныс. Ахабзагъи, унашвачпагІвкІгъи дыгъдыркъванчушым. Ахабза гъакІвым ауи ужвы дызчвшвауа, ауи гъакІвым дыззхъвыцуа. ЦІабыргыпІ, арат ахабза мыгІвхъыргатІ, аколония апны тшгІащІырхтІ, йара йыцынхауа рщра, аколония амлыкв зымгІва амцІырчІвара, йырбылра рмурадпІ. ЙгІайгвынгІвитІ ауат ауи йаззырцаз, ауаса дгъахвитым йара йхъапышвала кІара йпсахырныс, арат ахъчІвагвачквара рбзазаща мачІкІ йагъычІврагъи гъйылшущым. Датшата уапшыхыргъи, арат зымгІва, мачІыгІвдзакІ ракІвмызтын, ахабза мыгІвхъызгаз, ачвгъахара, агъычра, ахІвынчІара ъачІвагІата йгІалызхыз ракІвпІ. ТкІыйта урыдгылта ркъванчагІа дыршвахра атахъыпІ. Ага ауаса йаъазтынгъи ауатгъи гІвычІвгІвыспІ, агІвычІвгІвыс дбзаза-

ра ахъазла йтахъу зымГІва рыуымтуазтынгъи ауи абзазара йашЫрпшыта закІ рымазара атахъыпІ. Ауи цІабыргыпІ, уадыргІванагы арат ужвы йдыргъахауа ахъазла зацкІыс ткІый аъахым амальла урыдымгылкІва йгъауашым, ужвы ауат датша амаль гыГаргвынгІвуашым, гІвычІвгІвыс ажвагы гырзынадзушым. «Ауи акІвпІта... ауи акІвпІта амальта йсыму гІасрысабапра атахъыпІ».

ЛахъвгІахъасра пхъадзарала арат ахъвыцпраквa зымГІва Гречинин йхъа йтахъынхІвтІ, хІакъ-байанта йхъайцІатІ ауат агвжвайыгІва дакъикъаквa раГІан йгІалихыз амаль акІвымкІва йаргы йыгІвзачвагы датша закІзаджвыкІгы йшамхчушыз. УалгатІ, цтахъла гІатхъахра гъаъам.

– Айшыста шврылахыс! – унашва йчпатІ.

Атутанакъквa айха гвашв кІаржъта ажвгІванд ацІырхуа йангІаджвыквыл йаквшватІ йара йунашва. Апхъа йгылаз атутанакъквa рызджакІ йгІахІвуазшва рнапквa ркъауа, азджбакІ ргвтшквa, рымгваквa йрымцІасуа йгІачвылтІ, азджбакІгы аща рцрыхъуа гврыдзгата йгІагъзытІ. ЗакІытагы йызмайпхатшуш быхъвчІвыцакІ зымГІва зынла йацГарпырагылызшва атутанакъквa синта йгыланхатІ, уадыргІвана чІвырхъаквакІла цтахъла йастІ. ДауышвахатІ зынла аколония апшцІа. Атутанакъквa йГІаншаз йазхъарымцІауазшва – йгыпхыз уамчІвымыммицтІ йырбауа?! – рылаквa гІакІылыртГІа, ршІаквa ахърахІа аща зцрычІвауа рпахъ йщтІаз рыгІвзачва йырпшуан. Афицаркви ахчагІвчва солдаткви унашва шІыц йазшшуа рабджъарквa рнапІыцІархъа, рымачквa акурокквa йрыквкІта – «Йыжвбама хІхквa йырмагІну?» – рхІвауазшва йатаркІвах ахысра йазыхІазырта, ауи ахъазла гвыгІвбаракІгы ргвы йтамкІва йалагылан.

Ухъахъквa гІазыргылуа чІвагІГабжбы чІвыхъта тшГІащтІнахтІ атутанакъквa рцІырра. Ауи ауеъара йымчынта аколония ауацІа йгылаз атыдзквa алакацузшва йаъан.

– А-а-а, ачвгъахъшаквa! АгІвщыгІвчва! Афашистквa! Брат-

ва! Йыжвбама амент лаква рлакта? ЙыгышвызхЫргІвушым!
Швца швахІрыхъварахпІ! Йшбзу рчва рхъыхра атахъып!
Братва-а-а! Швкша, йхъшвцІа арат алагІвцапІыкІква!
Йшврыхъваша зымГІва-а-а!

Учвапсаква гІазрыкІязызуа, угвы зрыцІашвуа арат
абыжъква зымГІва закІыта йалачІватІ, тшГІауырцтын
афицаркви асолдаткви йГарыдкшалтІ. Ауат йадщцы-
лын цтахъла йтхъатІ. Гречинин йГІайгвынгІвытІ уыжв-
жвы цхъраГІара гІамдзузтын рыуа заджвгъи дбзата
дшГІанымхуш.

Атутанакъква рыцІагъи жвпІата тшаладырпан
бжыкІгъи рхъымгауа ркшагаква рнапІыцІархъа
йГІаджвыквылтІ. ГІвычІвГІвыс гвы зкІыду ауат рквпшыра
дамыршвушта йгъаъамызтІ. Кульбеда йчвагъи йхъыцІхын
йнапІы кІязызуа йкІарахІва гІащГІихтІ. ДгъахамдзатІ
ахысра. Атутанакъква рыуа заджвы йГІауищтыз ахІахъв
йхъапахъ йГІаквшван къым йнамырхІвауата аща йцрыхъ

машаквызшва дчвылтІ. Йара ауи асахІат аколония йгІапщІаххытІ адзауцтга машина мчква, йрызната асолдатква эквчІваз амашина хъахъгІваква. Ауат йшгІайуаз атутанакъква рыщтахъла йгІарыдххылтІ. Адзауцтгаква рынхара джвыквырцІатІ. Ауат йгІартыцІуаз адзы атутанакъква шІыцІанацІун, йаланарычхвхвыруанта йарблыгъун. Асолдатква амашинаква йгІаркІапан йызынадзауа дчвырцІауа йгІамгІвайсуан. ЙгырзынамдзатІ атутанакъква аколония зхчузгыи афицарквагыи. АтшгІащгІыхра щаквкІра йазалхта йазыбжъаз асолдатква бжбыкІгыи рхъымгауа «руыс» рбун. Ауат айха хъылпаква рхъан, хы злымсуа акІагваква рышван. Йызчвшушыз гъаамызтІ, йгІарпшІагылуашыз дгъгІанымшузтІ. Дара жыхъкІгыи рымамкІва атутанакъква дыркъвакъвун. СахІаткІгыи йгъамкІытІ ауат атутанакъква рщаквкІра. Ауи азаман айшыс амщтахъ Гъназ йгвыш йацІадырсыгъта тшгІащгІызыз атутанакъква зымгІва рнапІква рызкквала йрыма гвытшпыла адгъыл йыквын. Ауат гІвгъагъаракІта йгІакІвдыршан рабджъарква хІазырта йрыма асолдатква рхъадзгылан. ТутанакъкІ дпІатІауырныс дгъахвитмызтІ, тшызрыцІсуаз зынла йнадзунта щапІыла йыгърасуан, автомат щахъвала йхъа йасуан. Зыхъыз рхІвуз атутанакъ дгІагылуан, йнапІква йыщтахъла йыма гІвсатыркІта йгылаз асолдатква дырбжбысуанта йхъарачвамкІва йгылаз амашина хъахъгІва дхъалуан...

Абараса йалгатІ аколония атутанакъква ртшгІащгІыхра. ЙгъзалымгушызтІ ауи датшата, датша лшара гъаамызтІ.

Арат агІаншараква йрыларымкІуата тланыкъвакІла йгІанхатІ МархІан йыгІвзачвагыи йаргыи. Ауат йырзырцІабыргтІ атшгІащгІыхрагыи, агвыквсрагыи, ахабза йызнамрыхвитуа датша уыскІгыи йшаламыз, абарак йшджвылымцІыз. ЙгІанайаутІ ауи йаквшахІатхазгыи. «Ауи лагагІарата йспхъадзитІ», – йхІватІ МархІан – «АтшгІащгІыхра узаламызйа?» – хІва йангІайцІгІа. Даргыи – «ТамампІ» – рхІван ауи ахІа йгвыгІв гърымчпахтІ. Йара

ауасабырдзакІ йцатІ йыгІвзачва руысгы. Датша колония йрымгауата ахыгІвгы йара ауаъа йгІанхатІ.

АцІабырг ухІвушызтын МархІан йыгІвзачвагы йаргы ауи атшгІащгІыхра ахъазла – «Йшпабзийыз йшгІаншаз» – рымхІварыгы рпсы йгыачвымыгъмызтІ. Йызмыртынчуаз, йагІызмырбуз зымгІва ауи йацагатІ: азджьакІ асолдатквн атутанакъквн ралакшара йаладзтІ, азджьакІ датша колонияквкІ йыргатІ. Ауи атшын йгІашІарышвта аколония апны МархІан йбазара рыцІа йтынчхатІ. Йанамудзахрагы дшынхауа йыщтахъла заджвы йхъа дгІасуашма, йа гыцІаракІ апны йымдырдзакІва хІваспакІ хъшвашвадза йгІайуацІащцуашма-хІва дгъымшвахуазтІ. Йымкъвахуата аколония атутанакъ шІыцквала йдырчвытІ. МархІан дгъымгвжважвузтІ ауат рпны дыр шІыц гІайауырныс, азджьакІы тшырзираргванырныс.

АтшгІащгІыхра анщаквдырчІва амщтахъ мчыбжъыкІ ахІа ахъымцІуата аколония дгІарщтитІ уполномочена шІыц. Ауи этшын дгІайыз далаган атшгІащгІыхра йаламыз зымгІва зшІитуамца драчважватІ. Марсиди Владимири рымщтахъ дызшІиттІ ауи МархІангы.

– Атутанакъ Джъузаль уыунашвала дгІайтІ, граждани начальник, – йхІватІ МархІан йхъылпа напІыкІла йнапІыцІакІ.

Ауполномочена йхъа гІащгІихын йнашылыз дгІайпшытІ. ЙгъйымгвапхатІ зынла МархІан ауи йпшыща: йлакта бзиракІгы уаззмыргвыгъауа хъшвашваракІ тан, цІолата йтачІваз йгІвылакІ ацтанчІв алаква рапш йахъамсуа, брута угІадрыхвхвуа хІарамдза йгІаупшуан, йхъапахъ тшва хънагІвума ухІвауата йхъабра йыджъымсаквала тшгІабгъанацІун, шваша швпІакІ ахІа йнамдзуз йпыкв чІыхквва йаквцІларкІызшва багъята йахъарпан, йпынцІа цІагІв-чІвры йхъахъпыкв йгІаквщцуан. «АлахІ хІалъакъ йтайцІуш, йачІв сурат гвымхайа. Ныха схІвапІта, ари агІвычІвгІвыс йгІвылакІ гІахъамсуа упсыхъвда дшацІхъра.

Анахъани хІкум дхІхъираштылхуашзапІ ари. СубхІаналахІ, ари аъанатІа ахъазла ари йапшу агІвычІвгІвысква йпшгІауамцара йгІалырхума?» – йгвы йгІанагтІ МархІан.

Акум йкъыркъы цІараду тшхъанакІылтІ, псайспадза йгІабгъалхын атара йтагылхтІ.

– АхІы-ы. Джъузаль – ухІвитІ? – йадапыккква гІайрышІатІауын йыла хъшвашваква МархІан йгІайыквикІтІ.

– Щта, гражданин начальник, Джъузаль.

– УызтачІву, устатІа, упІатла, йугахъаз, – йгІайшІипситІ.

«Абани «суыс» ухъапахъ йъакву, зылгІва ычв-уаш йащтанчІв, ауаъа йанышІ зымгІва, уапхъа» – хІва йайхІвырныс йпыкв йгІаквххызтІхІва зпахъ дгылаз агІвычІвгІвыс йквпшыри ймагІнуи йара йуыс зквуи дрыз-хъвыцын тшикъажактІ. «Агвымха уамгІас йыгта уыгІвс» – хІва хІан абазаква ражважвкІ гІасалхІвлун. Ари ахІальакъ зынла дсымчвгъахарквын са сыхъазла рыцІа йагъхапІ, уадыргІвана азаман йгІанарбахпІ ауысква шцуш», – лахъвгІахъасракІла арат ахъвыщраква йхъа йтахъынхІвын акум йазцІгІараква йшІгъвычвта, йалыргата джъауап риттІ МархІан.

– Йшшаъу, щта, ууысква?

– Тутанакъ йуысква шаъу йаъапІ.

– АтшгІащтІыхра уаламкІва рхІвитІ, момкІва уалата йузыщІакІма?

– СгъаламызтІ.

– Узаламызйа?

– Сара схъа сгъагъахым.

– ЦІабыргышІ, зхъа йагъу дгъаъамзапІ, ауаса йгІасгвныргІвы.

– СпІатла аъарагІвшара айхІа згахъатІ. Араъа хІбзазаща йучхІа йауаштІ. Сан йылхъазыкІпІ, дсызпшитІ.

– Аратква ануыргъахуз, – акум йымачв гІвала йпахъ йщтІаз МархІан «йуыс» дакІветІ, – уан йшылхъазыз уа-зымхъвыщйа?

– СчкІвынын, сгІващатІ.

– Щта, пІатлата йгІауыртыз уазыразума, йдрыщардачвата йгъуымпхъадзума?

– СхІаквым зхаз ъачІвагІагІвчвапІ, ауат руыс рдырузапІ, – МархІан йгвы йтаз гъйымхІватІ.

– Щта, йырдыритІ, хІаргъи йыгІдыритІ, йыгІбатІ дасу йпІатла шигауагъи. ЙгІаншитІ азджъакІ рпІатла йалымгаскІва йанаухІщтхуагъи. Уара араѳа ууысква, уѳадаб сырпшитІ, учважваща саздыргІвитІта – ауат урыларшва йауашызшва йызбитІ. ЗакІы гъазхІвам уан йлымдырдзакІва уылзыхІщтихта дхІыргвыргъбарнысгъи. Ауыгъи уара унапІы йыщІапІ.

МархІан зынла йгІайгвынгІвытІ акум йажва ззигуз. Ауи дгІанаргвыжвкІызтІхІва тшичхІатІ. «АщтанчІв зынгъи йгъзыжвцІхушым, ахъазыкІ ухІвачвитІ. Ауаса хІапшыпІ йухІвауа».

– ЙгъгІасгвынгІвуам уажваква, гражданин начальник. ЙшпакІву сара йшснапІыщІу сылахъ? УахъчІва саушвщтх схІварыквын?..

Акум йгІайгвынгІвытІ йпахъ йгылу ачкІвын апхъала йыршвата йа йгІайжъбата йтахъыз зырычпуз дшрапшым. «ТшуырлагитІ, тшурыхІайльтІ, уара йуапшта щардагІв гІасрыхъвахъатІ» – йхІватІ йгвыла.

– ЙшухІвауала упІатла аѳарагІвшара айхІара угахъатІ, ужвы хІахвитпІ уаущтхра гІахІрыласырнысгъи. УгІахІцхърагІузтын. – Акум йыла уауква МархІан йгІайыквикІтІ.

– УгІахІцхърагІузтын? Сара – кѳарукІгъи, хвитнагІакІгъи, лшаракІгъи злам – швара сшвцхърагІарныс? ЙгъгІасгвынгІвуам, гражданин начальник.

– Кѳаругъи ущардапІ, амальквагъи гъмачІым, йутахъзаджвыкІызтын.

– ?..

– Уылаква хъгІвума, улымхІаква йгърымІума?

МархІан зынла гвы айттІ акум йыззихІвуз, йтахъыз.

«АхІ-ы-ы, абаружвы тшГІахъитІытІ, – йгвы йГІанагтІ ауи. – ЗъарагІвуда абараса йГІаужъумцара йхъуырчІваз, ахІва баранта, зъарагІвуда уща зквурычІваз. Момо. Ари азын уашвцытІ, ула бага гыГІанакІуашым».

– Сара сгызнапшыГІапшуам, йызГІауа гьсызгвынкІылуам, щымта йызГІаз щыбжъандза йсхъаштылхитІ. Ауи ауысла сфайда гьшвыквшушым, сшвызарархарныс закІы гьазхІвам, гражданин начальник. СГІаугвынгІвырныс суыхІвитІ: йстахъымкІва гьакІвым, скъару гьаквхъушым. Ауи ахъахъгы, сара сгвы йту гьсыцІакІуам, йсымхъахІвитІ. ЙыздыритІ ауи шхІаль гвымху, ауаса йснапІыцІайа, ауи акІвпІ алахІ адуней сшГІаквицІаз...

ЙхІальдзамкІва щардачва гъайхІвазджъайщахтІ МархІан, ауаса амальта йымула акум йунашва гІайымчпахуата зынла дикъвыйкъъара йтахъынта йщардачважвара дгъамайГІваджъхтІ.

– ...Йара акІвпІта, гражданин начальник, сызлу агвып, абарак йыГІвнакву йгъсызхъарцІум, заджвгы дгъГІасачважвум, гІвзачва гьсымам...

– Валун йгвып алауырпІапІищтари?

– Ауыгы удырума, гражданин начальник?

– Сара ауатква здырра атахъыпІ. ЙыздыритІ ужвы агІвзачва руысла мцы шГІасаухІвуагы.

– ?

– Щта-щта, мцы. Мамедови Лесини гьуыГІвзачвамма?

– ЙырмагІынГІвзачвайа ауат, хІчвартаква адзхъапІ, хІацынхалитІ – уалгатІ, йара ауи акІвГІвацапІ ауат рыцІа йызсаргвану. Ауи акІвмызтын гІвзачвата йгъаам, гражданин начальник. ХІшпагІвзачву – йырмагІну, йъауу закІы гьалыздыргІум, даргы йара ауи акІвпІ. Аколония апны гІвзачва гъаам, гражданин начальник, ауи сацкІыс бзита йудыритІ...

– Сара йыздыруа уара уыс гьазуымам. Йшабула хІгъанГІалуам?

– ЙсхІвИтІи, гражданин начальник, йстахъымкІва
гъакІвым, йгъсылшущым, суысабапхара ацынхъвы суыза...

– ЙнахъапІ, уца, – ащтанчІв апшта дацІшвшуа
йГайшІыцтІ акум, – ужвыгы хІанйахпІ, хІайчважвара
ацІыхъва йгънахІмырдзастІ.

МархІан йгвыла дгвыргъун, ауаса тширынашхыйан
йхъа кІарщцы дджвылцІхтІ.

МархІан данГІаджвылцІх акум йнапІГІваква ршІашІата
йпахъ йыквыз апапкІа агІвыдзхъакІла йщтІаз МархІан
йсурат дапшуан. «Ари атузем гвымха сызлагвыгыуз-
ла дггІацІымцІтІ, йшаъула майрата йГІаужъуш, йуыр-
швуш дгърыуам, уипшыстІ къвышта дшчважвауа. Йщцаз-
ла йхъчІвата «момо» – йымхІвазтІхІва дшадымгылуа
гІасйырдыртІ. Ауаса майрачкІвынта сукъвыцІхызшва йу-
бузтын угІващитІ, анасыпсыз, уара-уара «щта» – анухІвуш
азаман утасыргылшІ, сара сыгъгвжважвум». Ауди ужвыгы
зны МархІан йсурат датапшхтІ, дГІайайхъыччауазшва
йыла йГІацІалын, хвырчвхІва апапкІа хъигІватІ, дгылын
асейф йтайцІахтІ. Ауди дшадзхъагылаз кІыдата ауат ахыГІв
кылшшыГІв-дзыргІвГІвы дырзалихырныс йщаквйыргылтІ,
йауа ухІварыквын, Владимиргы Марсидгы МархІангы
рджъауап аквшватІ, рыуа заджвгы йрайхІвыз дгъадым-
гылтІ. «ХІапшыпІ гІвзачва шшвымам, хІапшыпІ заджв-
гы йгвы йту шГІашвмархІвуа, «швшлашву», «швшдагву»,
йыжвГІауа «шшвхъаштылхуа», джъахІанамта йсчпапІ
швбзаара» – ацІапхаква йнапІыцІайырхъан йстоль
дазцахтІ.

* * *

Хъвлапны абарак апны йанГІайззах Марсид, Владимир,
МархІан йадзхъачІван апхъахъыла руысква шщущ, йырбза-
защахуш йрылачважвун.

– ЙшпахІчпуш, агІвзачва, ари ачынгына ахъаз ауа-
са дгъхІкъвыцІуашым, амалькІ гІахІхъвыцра атахъыпІ, –
йхІватІ Марсид йыГІвзачва дыршшын.

– АчІвыйа йгІахІхъвыцуащ, хІгъызадгылрымта хІалгатІ, мчыла бзы нкъвхІйыргушма? – ЙанакІвызлакІгъи апшта Владимир нагІагра гъыламызТІ.

– Момо, ауаса йгъауашым, йхътІыта хІипшІагылырквын хІбзиракІгъи гъгІалцІуашым, адуней хІыла йгІацІамылхуа хІичпапІ. – Марсид мачІкІ дхъвыщын йгІацицІахТІ. – ЙахІхІвыз, йфайда шхІылам къвышта йхъайхІырцІара атахъыпІ.

– ЙшпакІву? Уара ухІваща – ауи ачынгъына къвышрала уйайгІайума?! Йылаква шаъу гъуымбума?! Апсы дйырчважвапІ.

– Уара угъызымырчважватІи, МархІан, йтахъыз гъызыумхІватІи?

– Йудырума ауи зъара къару ськвнахыз?

– ЙыздыритІ, саща, уадыргІванагъи къвышрала дукъвыгІгара, тшхІырлагара атахъыпІ. Араса хІшврычпа. – Марсид йыздхъала даншы «Къыркъы»-хІва йызпхуыз ату-танакъ йуысмызшва дзхъала дгылата дшгІарызкІылпшуаз гвы айтТІ. Цабыргыта, рбыжкъва хвыцта йчважвун, йзалыргушта дгъаргванымызТІта – ауи йгвы гІанарбзийТІ.

– СымГващузтын лапскІ дГІахІцрайхІвахъатІ. Къыр-
къы йаКІвпІ йыззысХІвауа. Йахъыла швацѣмшын. Дасу
хІчварта хІщГІажвыжъта кІара зХІвауа хІйымпшуата
хІайчважвапІ.

ТшандыргІалтІ.

– ЙшвасХІвуаш ари аКІвпІ. ХІайчважвара амщтахъ
акум хІйырхъвыхуаштІ, ауи ахъазла йапшым уыскваКІ
ГІахІыхъвдаквицІуштІ, йара йхъатала йГІахІмайхІвыргы
абригадир дГІахІыдйыргылуаштІ – ауи къангъашра гъалам.
Йгъынхарауысым йыззысХІвауа. Абараъа хІсакъра атахъыпІ:
абригадир йхъвдаквицІараква йГІарыланамКІуата хачІвыта
йГІахІитуа акум йшйунашву зынла йыГІдыруаштІ, ауаса
хІишпІашвмыргылын, хІишвымрапачважван, «йгъхІтахъым
ауи апш уыс»–хІва йахІшвымрыхІвын. «ЙауаштІ»–хІхвапІта
йара йгъхІырхъйарым. «ЙхІхъаштылтІ, хІГъахамдзатІ»
– хІхІвахпІ. Ауи ахъазла чакъ азГІажвымгын ШИЗО, кар-
цер хІштадырчІвуш. ХІтадырчІварагІатІ хынгъи, пщын-
гъи. ЙхІчхІапІ. Датша амаль гъхІымам. Йаргъи йунаГІва
ымчвызтын «хІшхъапшасу» хъайцІапІта хІцІыхъва
дтыцІхпІ. Йшпажвбауа?

– СадгылитІ, ауаса аКІвымкІва ауи йызбаз
дгъхІкъвыцІуашым, – йхІватІ Владимир.

– ЙауаштІ, датша хчага хІымамызтын, йшвхІвауа
сазыразпІ, – йрыцикІтІ МархІангъи.

– МархІан, суыхІвахитІ, тшычхІа, акум багадзата
дхІызкІылпшуаштІ, ацтанчІвыта дГІахІыцІагІвзуаштІ.
ЗакІыла йгвы гІвазтын уалгатІ – дшГІагІжъауа йдыруаштІ.
УадыргІвана а-БУР⁶ угІатымцІхын, ауи йамагІну удыритІ, –
Марсид МархІан дйайбжъатІ.

---

6 БУР – аколония хабзаква мыГІвхъызгауа, йымдзыргІвауа рахІа йчвгъахаГІв
чвгъата йырпхъадзауа атутанакъкѣва кІыдата йъадырбзазауа, йара аколония ауацІа
йахъазыта, кІыдата мгъы айхацІала йкІвыршу барак. Ауаъа йбзазауа атутанакъкви
анахъанат атутанакъкви зынгъи йгъандырийум, ауат закІаджыкІгъи йгъахвитым.
Датшата йухІвушызын БУР атутанакътара йатутанакътарахпІ.

– УсыргвыгъитІ, Марсид, саргъи йсымагІалъаматпІ ауи абагадзи хІари хІабакІра злалгуш. ГвырпынцІакІла йгвы гъсыргІварым.

* * *

ЙагІвстІ ауиштара хмызкІы райхІа, ауи азаман ауацІала ахыгІвгъи хын-хын, пщын-пщын ШИЗО, карцер амырпса-хуамцара йтачІван. ЙтахшваххатІ, йкъарусызхатІ, ауаса айрышта йгылын рмурад ацІыхъва йнадырдзатІ, ркъвыш-ра заджвгъи йгъйызгІацІымцатІ. Кум дагІвкъбауа, йпыцк-ва абайрыфуа йкъарусызра дадгылхтІ, йфайда шрыламыз, кІылпшыгІвта, бзынкъвгагІвыта йшйызгІамрысабапуашыз хъайцІан зныкІ ахъазла рцІыхъва дтыцІхтІ, ауаса дара ауи йгъйызхъарымцІазтІ рсакъра гъашІадымрыстІ – ащтанчІв уанаргвану угватшнызара атахъыпІ...

МархІан йгІахІвахра

Скъвырльыкъвъхара Сахалин агІвадахъ шыпІа йаквшватІ. Ауи майран-хІва йгъсзыхІвушым. Арра апны адесант рква рацкІыс йгІапсауа дгъаъамзапІ. Ала уацынкъвырцитІ. Йсыцызшыртыз ачкІынчва агІапсара зымчхІауата датша рхъвквкІ йырштихызгъи гІарылцІтІ. Сара агІапсара гъспычІвбарамызтІ, сашшы гъакІвымта йхІдрычпаквуз гІалъаматра рызсымата къвырльыкъвъ схун. Йджъасщуз жвдырума? ХІрота апны зыбызшвала, здинла йапшымыз чкІынчва щардагІв къвырльыкъвъ ацыхІхун. ЗныкІ ахъазла гІвзагъи дсымкІуа, заджвы тшйызсрар-гванра стахъымкІва, ахІвыча хама йрыланагаз акъаз апш хъатакІла сгыла, сара схъатачІв бзазара сымата азаман згун.

Псайспамца йызбатІ, йхъасцІатІ апхъарта апны сара йшс-заъаз апшта заджвгъи дщдыргІвымуз. Йацапшын зымгІва. ХІрота уагІахъа щарда йгІарылцІыз ачкІынчваквала йгъ-лаз акІвма, акъвырльыкъвъхара ахабзаква ракІвма – йгъсыз-

дырам йашвхІаусыгІваз, ауаса, йхъашвцІарыма, тгІачва
бзикІ апшта хІацбазун. ЙхІызбзийын хІкомандирквaгъи,
хІфачІвы, хІчгІвыгча – закІы хІазыбжахата йгърымуазтІ. Ауаса
ауыс тшацІнауыргауа, тшурыхІайльауа, тшурычмазагІвуа,
уара ууыс датша заджвы йыквуырхІарныс уалагауа урымбатІ
– йгъуыздмыргІвушызтІ. Захвара, ацапшыра аъата йаныз-
ба, йанхъасцІа сдыррагъи скъаругъи сгъырмайгъдзузтІ, ла-
сыла ауи асквш йназшІыртта хІрота йалаз ачкІвынчва (ауат
гъмачІыгІвмызтІ) рапхъа сгылтІ. ЙхъашвцІа, сара зымгІва
срагъьхара, сгІарылхІвара сашІпесгІауата, ауи сацтата
гъакІвым – схъатала гвы асымтуата йара-йара ауаса йцатІ.
ЙшвасхІвтІи, сара зынгъи хІисапла сгъармыумызтІ, йызбуз,
йызгІуз сгвынскІылуанта зынгъи схъа йгътымцІхуазтІ.

Пщба-хвба мзы рахІа къвырлыкъв сымхаскІва ако-
мандирква сдыртшхъвауа, швапхата сдыргылуа йалагатІ.
ЙхъашвцІарыма, агвып рпахъ сгІадыргылта сбзираква
анырхІвуз спхашун. Зынгъи мадза-мадза хІвзвод ако-
мандир сйыхІватІ анахъанат сгІарылйымкІгІарныс, ауи
шсчвымыгъу. СгъимырчвжватІ. Сзайгвыргъбуз рыцІагъи
– сара съадыртшхъвалуз сыгІвзачва ргвы йгъамсуазтІ,
сгъдымрыхъарузтІ. Йырбузарын тшгІарылсырхІвара ахъаз-
ла йалкІгІата закІгъи шсымчпуз, райхІа схара акІвмызтын
закІгъи штшацІнасмыргуз. ЙсшардахатІ гІвзачва саргъи
йсымдырдзакІва. Абазара хъанта йаршвыз сгвы мачІкІ
йгІасасиуа йалагатІ. ЙазхъасцІатІ азахвагІара, сбазара
стахъхатІ. Сыззылымшшуаз апстхІва квайчІваква мачІкІ
тшцІгІырхын сдуней тІакІв йгІалашарахатІ. Зъарайа
гвыргъарата йтасцІуз! Ари адуней йыкву ауагІа зымгІва
бзи сырбауазшва сыла йгІацІалуан.

ЙалкІгІата йсыгІваз аргванхатІ Приморье дбзазауа-
та йара ауи асквш йназшІыртыз акитай чкІвын Фан Ли,
ачачан Салихан, авар чкІвын Наджъмар. Ауат агІвыджъ
КІавкІаз йъауаз йгІалцІла чІыдахъвыла бзи йызбун.
ХІшІацІахъвы агІвхІшауа хІацбазун. Ауат ачкІвынчваква

рыхъазла сГІацамшшуата скъбатІамазта алгъачІ салал-
рын. Ауди акІвын даргъи шсаъаз. ХІгъакъвымшвтуазтІ,
йхІчпалакІгъи, хІгъацалакІгъи хІацын. ХІкомандирквѡгъи,
алахІ дырзырызхатІ, ауди гвы артын взводкІ хІаларцІатІ,
хачІвыкІ анГІахІыртуазгъи хІацырцІун.

Сан дашІамсуата йналыгІвлун, саргъи йгъахъсымрышутІ,
лджъауапгъи сазымшшуата салъамшвѡа лзысцтиуан. Ау-
асамцара сквшыкІ агІвстІ. СалъамшвѡакІ апны сан йнал-
гІвытІ КІавкІаз дѡахра штшазадылгалуа. СайгвыргъбатІ.
Йауа ухІварыквын, ауди ауагІа дрылабазазутІхІва
йызхъазаджвыкІта архъа гъвгъвара йыквгІайуа ацІла
дапшын. Ауди йгІасуа апшачвгъагъи, агъгъи акъвадама-
ква шЫрчІвчІвитІ, абыгъкъва гІашІдырцитІ, лгъачІкІ
гІаншарыгъи пырас амакІва ауди йазыгІадзитІ, ацгъи ауди
йазкІылштІ. ЧхІауачвапІ ахъазбазара.

Сан лГІапсара лхъызгушыз, лгвакъвпра лхъызрашты-
луашыз, рыцхІагІакІ дашІашвузтын йгІалыцІагылта ауди
дгІалызгушыз, дгІазхчушыз заджвгъи ларгван дгъаѡамызтІ.

Ауди амцтахъ хпа-пцѡа салъамшвѡа сцтийын – рджъа-
уап гъаѡам. Ауди гылхІалымызтІ. Сгвы акъвпуа, закІгъи
сыла йГІацІамылхуа сцатІ. СыгІвзачва сгвы дырбзиуан:
«Дѡахызтын йгъгІвагвана аргваным йамылдаз, дшнадзуз
йгІалгІвызтынгъи йѡадзагІамгІвайсуа удырума? – йхІватІ
зны Салихан. – Сара йанзыгІвра аджъауап хмызкІы йайхІата
йгъгІадзум. Узашшы». Сгвы рыцІа йгІабзихатІ. ЦІабыргыта,
пщымызкІ раѡара анцІы сан лсалъамшвѡа насадзатІ.

«СычкІвынтІакІв, угвы акъвсырпгвыщазапІ сджъауап
уазпшуамца, – йналгІвуан мма. – УсхъымгвыргІвахын,
тшадскІылын сѡахІыльчѡа срызгІайхтІ. Пхата йгІаспылтІ,
уабарыцхІа дырчІвыутІ, хатым йзырчпарныс рхІвитІ. АлахІ
дырзыразхатІ. Ужвы закІылагъи угвы сзумрыбжахын, бзи-
та къвырлыкъѡв хата усызгІайх, ссаби, уахъгъи тшынгъи
суызпшитІ. Ари адресла йгІагІвла».

Сгвыргъачван сыладзкъва счвгІайтІ... «Йшпабзийыз,

сантІакІв лѣаІыльчва дрызцахызтын акІвпІ. Йанамудзах-
ра йгъылхѣазыхым», – сѣІватІ. ШвазымцІган гвыргъарата
йтасцІуз. Адуней шабгу сара йсыцгвыргъбузшва йызбун.

Акъвырлыкъвхара апны суысква рыцІа-рыцІа йбзихун.
СсержантхатІ, уадыргІвана ссержант ахІбахатІ. Скъвыр-
лыкъвхара йхпахуз асквпш аѣарагІвшара йнадзатІ. МачІын
ауи салгарныс йсыгІанхахыз. Уахъынла санцІІалхрыз
ласы ачва самгауа арра амцтахъ спашпхуш (амаль амамкІва
институткІ сыцІалра стахъын), ѣачІвагІата йгІалсхуаш,
зынцІра гІазабха йызгаз, арыцІагІара йгІалымцІыз сан
дшсыртынчуаш, лажвынтахъа шсрыпшдзуш срызхъвы-
цуа, сбазара къвыд-къвыд йалысхуа – «Момо, ауаса йгъа-
уашым, араса рыцІа йагъхуштІ» – хІва сцІган. Сазхъвы-
цуан хІкомандир йгІасайхІвызгьи: «Гшыбжъара хІаѣата
йгІауырбаз агврыхвара, агвышхвара рымцтахъицтара уара
йуымдыруата усырхъвыхитІ. УафицархуштІ-хІва алахІ аду-
ней угІаквицІазшва уаѣапІ. Къвырлыкъвхара уаналгара
аучилища уыцІал. Сара суцхърагІуштІ зымгІвала. ХІыр уара
йуапшта акъыль цІара зму ачкІвынчва йырзыбжапІ. УыцІал,
угъайгІваджъхуашым». «ЙауаштІ»-гьи, «йгъауашым»-гьи
сымхІвауата – «СазхъвыцІІ» – сѣІватІ. АцІабырг швтахъыз-
тын, ауыгьи сѣнахуан. СѣнахызтІхІва сангьи слызхъвы-
цуан. СѣынхІвыхырквын сынхумцара сапхъара смурадын.
Аучилища сыцІалырквын сѣадзапхъауа сан йылхъпш-
уашда, дынкъвызгушда? Йара акІвпІта згІвадара гълыма-
хым, дхыухуытІ. Лара слайкъангъашра стахъын. Айшы-
ста йухІвушызтын, пшдзарамкІва сѣа закІгьи гѣтамызтІ.
ЙгъсымдырузтІ пшдза-пшдза йансыргІалуаз сбазара
къватхы йтазцІушыз аймына шспыраз. АгІвычІвгІвыс йб-
азара анаквшвауа ауи йазарархуш кІара гІайпыраспІ-хІва
йхѣагвы йггІанагуам, абзира дайгвгѣитІ. АуекІвымкІва
йчІвырхъипхѣадза йшварын, йажвипхѣадза дазхъвыцрын.
Апсабара йгІайыланацІаз хІальзапІ ауи. Саргьи абзира
сачІвыта, апша сынкъвнагауа сбазун.

МшкІы Салихан, Наджъмар, сара хІырхъв йачвухъа-
рамыз акыт тшпсцара хІауырцтІ. Город, поселкІа-хІва
датша закІгыи аргваныта йгъаъамызтІта ауаъа акІвын
тшпсцара хІъацалуз. Кыт дууын, пшдзан, атшпсцар-
таква щардан, адзхъала йагІвсуан дзыгІв цкъачкІвынкІ.
Кино хІапшытІ агъийын тІакІв тшыгІвкІвабарныс адзхъа
хІцатІ. ТшхІыртІлан гІван-хынгыи тшыцІхІцтІ, хІгІадзцатІ.
ХІгІатыцІхын атшпы хІчІва амара тшашІахІыршуан. Ауа-
са хІшчІваз адзыгІв ауахъауи атшпы апны йгІайуаз абна
цІагъа пхІвыспа цІырбжъыкІ гІалгІатІ. «ШвгІасцхърагІа!
АджвырагІв шваъазтын марджъа швгІасцхърагІа!» – гІван
йгІагатІ ауаса. Ауаъа закІ шыншауа гІдырын хвырчвхІва
ахыгІвгыи адзы хІталтІ. ЙшсхІваз апшта, адзыгІв гьдумызтІ
– ласдза хІырын, абна хІналаххтІ. Абжъы ахъагІагузла
хІнагІвтІ. ХІъанайыз йыгІбауайа! ХгІвычкІвынчва пхІвыспа
шІадзакІ дкІаргван йылгвыквчІвапІ, агІвыджъ лмахъаква
рымапІ, азаджв лкІалта дацрапашашитІ.

– ШвылкъвыцІ апхІвыспа! – сІІрытІ раргван хІаннадза.

– Йауа? Швара йшвмагІныйа? ШвабагІанша? –
тшгІацтхын дгІахІпырагылтІ лкІалта йацрапашашуз.

Сара ауи сйымпшуата, симачважвауата апхІвыспа
лмахъаква змаркІваз тшырзынасырхатІ.

– ЙгъшвымгІама йсхІваз? Даушвцт уыжвжвы!

– ЙауыпІ, даушвцтта арат ачкІвынчва хвыцкв
хІыршврачважва, – йхІватІ йара ауи.

АпхІвыспачкІвын данхвитха дгІагІвыцІкъъан адзыгІвла
дтрыстІ.

АхыгІвчкІвынчва рныбыжъла йхІахІбан, дар-
гыи ссамссаквакІ гьракІвмызтІ. Азаджв дгІарылцІын
дгІахІпырагылтІ:

– ШвгІадзыргІвы, ахвыцкв, – йхІватІ ауи йпыккв
дрыцІхыгчгІауа. Ауи агІан акІвпІ ауи бзита йыхъвда
йшалаз гвы анаст. Анахъанат сыршын – ауатгыи йара
ауаса. – Швара йшвмагІну гьсыздырам, йыздырнысгыи

гъстахъым. ЙызбитІ араѣа швшпауам, хІпны швара йшва-
пшу амимунква гъбзаум. Ауаса ауи гъакІвым йхъаду.
Ауыс харзына хІалхъвдашвчІвтІ хІыхыгІвгьи. Абарауи
гъшвызхІыргІвушым.

ЙхІващала, йсуратла йгІасгвынгІвытІ айсрадѣа ауыс ша-
лымгушыз. Ауи хІгъачвымшвузтІ. Хсквша раѣара адесант
хІрылан, йгъмачІым хІызырбжъаз. Датшан сыззчвшвуз.
ХІара хІсолдатпІ, айсракІ хІалал йгъамуашызтІ. Спсы йа-
дыруан ауи айсра ацІахарыквын хІыхыгІвгьи хІбзира
шгІалымцІуашыз. Йара акІвпІта, хІкъвырльыкъвхара
хІалгитІ, ласыла хІпынква хІцахуаштІ. Ауатква срызхъвы-
цын йшсылшуз тынчта йрасхІвтІ.

– Йныжвыжъ, хІара хІайсырныс хІгъшвызгІамитІ,
цхърагІара йахІвуз апхІвыспа лбжъы хІгІазшІнаттІ. Ауи
лара дгъаѣахым, швыззайсуаш гъызбум.

– ХІы, ауи йгъибум, швишшыстІ, – йсхІвуз
гънасымыррдзатІ. – Къазыр хІасуа хІчІвазма?! Йапшвкъъаз
ауыс гъшвхІаусыгІвамма швчва швтахІхра ахъазла?!

– Ужвыгьи зны саташвыхІвахитІ: йныжвыжъ.
ШвамайсыкІва йшвымуазтын, йхІчпушйа? ХІхъа хІхчара
атахъыпІ. Швпахъ йгылаквугьи шсаби пшкам швазхъвыц.

– АчІвыйа, лапста уцІыхъва учІвыгІвбжъара йбжъауыр-
хъама, момкІва хІуыршвама?!

– Йыртахъу рхІварагІатІ, хІыркъвышвцтга хІшвцтих, –
йхІватІ Наджъмар псайспадза.

Салихан сипшытІ. «ЙауаштІ» – гІанайыркІуата йхъа
найыркъвытІ. АхыгІвгьи тшгІацахІырпан хІгІаджвыквылхтІ.
Йара ауи алахъвгІахъасра апны лацІыхъвала йназбатІ
тшгІаштІызхыз алаба. «Швсакъха!» – схІван тланыкъвакІла
тшаусцтгІ. Абарауаса хІаларгатІ мчыла ауат ахІальакъква
йхІтахъдзамыз айсра. Даргьи къарусызкквакІ гъракІвмызтІ.
ХІабарпІапІатІ бзита. Ауаса хІчІвы хъахъхатІ. ХІгъахамдзатІ
хІчІгІвычаква гІахІахвта тшыкъахІчІваххырныс. Адзатшпы
хІгІадзагІвацатІ акІвын амилица надзатІ. ХІчІгІвычаква

гІахІнапІыцІаргван амашина хІхъарцылтІ. Анахъанат ахыгІвгъи гІадыргылын йнаквдырчІватІ. Амашина апны тшыгІгІвычактІ. АцыгІвгъи амилица хІнадырдзатІ.

ЙшсхІваз апшта йалтІ хІуыс. Йызльажьахыз-гъи ауи йхІхчаз апхІвыспа гвымха лакІвпІ. Ауыс шабгаз хъахъцІахъыта йдыргылтІ, зымгІвалагъи хІара хІдыркъванчатІ. АпхІвыспа зальмыгІа лзыхІхарныс хІылщыхІалта, ауат ачкІвынчва ауи дырхчарныс йаннай йхІбкъата рхІватІ, апхІвыспа гвымхагъи шахІатта дгІахІыквгылхын хІхІаквым рхатІ. ХІзайсыз ачкІвынчва ауаъа йауан. ХІара хІыздыруазда, хІызтахъызда?! АпхІвыспагъи ддыршвазапІ. Ларгъи – «Ауат солдтатпІ, ркъвырльыкъвъхара йалгарыквын йамцІыцІхуаштІ, сара араъа сГІанхуштІ» – лхІвазапІ. «АпхІвыспа зальмыгІа лзырхара ъармурадыз, рызгІвадара зарарагІа адрайдзауата ачкІвынчваквва ъарбкъаз ахъазла» – рхІван хІкъвырльыкъвъхара хІалгарныс пщымызкІ ахІа атахъыхымкІва хІыхыгІвгъи гІвба-гІвба сквшы гІахІыквырцІан дисбат хІалашватІ. ХІуыс рыцІагъи йцІолахушын хІкомандир йакІвымзарквын. Ауи хІгІайхчатІ – алахІ дизыразхатІ, нцІрата йсыму йбзира гъсхъаштылхуашым.

Э-э-ей, сащчваквва, йзымдыруа йгъидырам дисбат йамагІну. Ауи ари хІызтачІву аколония йайчвапІ. Ауаъа йызбаз, счва йтшаз адуней съадзакву схъа йгъсызтыхуашым. ХІпІатла хІаналга амщтахъ йхІзыгІанхахыз апщмызкІгъи къвырльыкъвъ хІдырхахтІ, ауаса хІацыхымкІва. ХІацымызтІхІва сальамшвъала хІабадыруан. Акъвырльыкъвъхара йаналга сыгІвзачва рпынква йцахтІ. Сара тукъаль гъсзымчпатІ сан лпын сцахырныс. СштатІваз ауаъа йшырдыруаз къангъаш гъазгІазымгуазтІ. СгърымбастІ, сгъырдырам, «тутанакъкІ хІкыт дгІайтІ» – рхІвауа, йгІасынйауа лахъвахъвала йгІаспшуа, азхъацІаракІ сымамкІва сшпабазуш? «Сшрымдыруа саъазтІ» – схІван сан сгъылзымцахтІ. ДшпагІахІвуз. Ай, сара рыцІа, уыжвгІандзарагъи сайгІваджытІта

гІагырта гьсаухуам сан сьалзымдзыргІвыз. Ма, умачхьвынцІа уацхІах уазынадзузтын. Сан лыгвнахІ алахІ йгьсзимыргІвазанІ. СпсыхындзкІьара ауи айгІваджьра сыцбазушзапІ, ауаса йызхьвауайа! Сгвы цІнаркІвкІвауа йсыщызлуштІ акІвмызтын. ЙызбитІ йскьвызгуш кьарукІгьи штІанымшуш. Ауи акІвзапІ «агІвычІвгІвыс щымта дпквхьыслызтын хьвлапныдза дтлапарапауа йгитІ» – ззырхІвауа. Сара сбазара йащыбжьанума, йакьындума? ЙанбакІву сыхьвлапын ангІаталуаш? Ауаса уахьчІва-уачІвхара гьстахьым ауи. Сыкьвад заджвы йгьисмыршвастІ, ауаьадза абазара сгІахьуаштІ, ауи шахьвдаквыцІуа ари сызбылуа сгвы тынчхуштІ. УадыргІвана... УадыргІвана сылахь йану сазыразпІ.

АгІвадыгь апххьа

*«АгІвычІгІвыс гвымха ахІахьврачва дагІвызанІ:
угІайымбылуазтынгьи уйырпІайитІ»
/Анахарсис/*

Аколония апны атштІащтІыхра рыцхІагІара дула йалгищтара мызквакІ цІуан. Ауаьа йаьаз аутанакъква райхІарагІв датша колониякьвакІ йгІартыргаз, зхІаквым рхагІвацата араьа йгІаргыз ракІвынта, агвып тшадкІылракьва аьамызшва йубун, «рбжьы» гьымгузтІ апаханкьвагьи. ЗымгІва тынчын аколония апны – ажва «тынчра» аколония абазара закІыта йадкІыл йауашызтын. Аколония аутанакъква дара араьа йгІарымгскІва рапхьала йтачІвакьваз ртштІащтІыхра злалгаз рдыруанта йцакьвылаз ахабзакьва мыгІвхьрымгауа, йгІарархІвуа рхауа йынхун, йбазун. ТпшсырщахтІ ауищтара ахыгІвгІвазчва. ЙалкІгІата МархІан. Ага ауаса йаьазтхІва, аутанакъква рахьыла йгІатыцІуата ауи гвымхаракІ дазымпшызтІхІва

аколония акумулятор йгвра гыймгузтІ, йгъхъайымцІузтІ ауи пІайрактІ далайымцІушта.

«Йгъгалрым ауи йызбаз агІвычІвгІвыс ауаса майрачкІвынта хІцІыхъва дтыцІуашта, атшгІацтІыхра хІшалаз зырцІабыргуаш закІгъи йымамызтІхІва ауи йгъхъайымцІатІ хІара хІцкъата. Ауыгъи закІыта йчІарын, йзымчІуш хІйыцынхарныс, хІбызхІвагІвхарныс хІъайзадымгылыз акІвпІ. Ажва гылам, ауат рапш хІарадъагъи араъа йгІайауаштІ, йтахъу аъара. Ауатдаъа ауи йынхара щайдза гымазлушым, йгъаштацушым. Ауи йынхара йахабза хъаду, йагву кІылшрапІ, кІылдзыргІвгІарапІ, бызхІварапІ. Ауи акІвпІ йанакІвызлакІгъи йшаъаз, йшаъу, йшаъазлуш. АзджыакІ ршварала, азджыакІ хІайльарала, гІажъарала йынйырхитІ. Ауат аккумулятор дырбауата, зхабзаква йызымкІва ймыгІвхъыргаз авласт йазцІабыргта гыакІвым ауи анхара пІай дырхъйарныс йзадгылауа. ЙгвыгъитІ, ласыта араъа йпщІыцІхырныс йгвыгъитІта акІвпІ дара йрапшу зджыакІы зыртиуа. Йырзухушйа, ауат атутанакъква рхабза, аквыджъма хабза – «уара уахъчІва упсы, сара – уачІвы» – йазцІабыргта йбазитІ. Ауаса ауат йырхъаштылхтІ, рыуа заджвгъи дгъазхъвыцуам абызхІвагІвы йылахъ. Ауи паромла адзыгІв ухъызгауа дйапшпІ. УхъигатІ – ауахъауыла закІылагъи угъизыбжахым. ЗъарагІвуда ауи агвыгъара мцы йажъахъаз, йарыдзыз. ЙырхІвауатагъи йгъсымгІастІ саргъи йыгъзымбастІ кумкІ ауат рыуа заджвы йпІатла далымгаскІва дтицтхта. Ауи гыакІвымта, ауат дрыуата зпІатла йнадзауа заджв-гІвыджьпІ. Дара ауатгъи йантыцІхра шарда йгъбзазум – швъабгъыкІгъи йаным агъыччва рхабза рхъыдзитІ. Уызчвхъвым йпсыщакатІ ауат рпсыща. Момо, кум, уара уайрышхузтын сара рыцІагъи сайрышхуштІ, ауи ауыс пІай сгъузалалуашым. ЙыздыритІ, уара араъа йутахъу зымгІва сзухарныс уахвитпІ, сара сыхъазла заджв йпахъгъи джъауап гыкІуашым, ахабзагъи сара сыхъазла йгъгІауцІгІушым. ЙгІасгвынгІвитІ ауат зымгІва, ага ауаса йаъазтынгъи

сара сыгълапсхушым, бызхІваракІ сыбыз йгІахъщІта йгъугІарым. Анахъани азамани аъащакви йхІдырбахпІ».

Араса дхъвыщуан МархІан абригадир рахІа йуыс хІатлаз – йгІапыркъуаз абрусква абна йгІалгара – данадйыргыл агІан. Йдыруан ауи зунашву акум шйакІву. Ауи анхара рахІа йанщардугъи мызкІы ахІа йгъузымчхІушызтІ, йауа ухІварыквын, атехника ъанамхъуз йгІалцІла абрусква райхІара напЫла йанырцІун, брусипхъадза цІГвы райхІа адгылырныс йгъахвитмызтІ. Анхара мшы ацІыхъва абрусква гІанызцІуз ауагІа рмахъащаква кІъазызуа, йнанагІанагауа йгІанхун, къуатгъи зцІамкІва йгІарыртуаз арызкъгІакІв гъырзымфхуазтІ. Ауи агвып жвыхвымшкІ йанынхара датша гвыпкІла йырпсахуан. АуагІа йырхъгвыргІвауата гъакІвмызтІ ауыгъи ззырчпуз. Йрымпсахырквын ауагІа йырзымчхІахуата йашІасуашынта анхарагъи апкъахушын. Ауи аколония аунашвачпагІвчва йгърыздмыргІвушызтІ. Агвыпква рпсахра ауи акІвын йашвхІаусыгІва хъадаз.

МархІан ауаѡа дырщтийищтара мшыгІважва йахънахІвахъан, ауаса дырпсахра гъырмурадмызтІ. ХъвлапныкІ, анхара йалгата абна йангІалцІхуаз, МархІан абригадир дйыдзхъагылтІ:

– Сызлаз агвып цымшкІ цІитІта датша нхара дырхъйтІ, сара сызшвымпсахуайа?

– Уара йшырхІвауала ухахвапІ, сквшыкІ ухІымпсахыргы закІгъи гъуызниуашым, абан умахъадуква уырпшы. Йгъуымдырума араѡа дасу йтахъу нхара шгІалйымхуа. ЙуасхІвуа учпуштІ, йугІама? – гвагІвкъбагата дшшвырхъыгчауа джъауап гІайтхтІ абригадир.

– Фитильта сшвчпуштІ, ауи акІвма? – МархІан йыла квайчІваква тшвахан абригадир дшшпуан. – УгІадзыргІвы, бугор, ари йучпауа гъхабзам, сара стутанакъызтІхІва йыжвбалакІ сзышвхарныс швгъахвитым. Абарауаса рахІвх унашва гІаузызчпауа.

– Уара уыхъазла йхабзу сара сакІвпІ, ауи багъбата йугвынкІыл, уымбахамахан.

МархІан йгвыжвкІра йхъаквта йхъалтІ, аджъауап йыйтра дахамдзауата аколония йызлагІаргуаз амашина хъахъгІва гІадгылтІ. Йырпхъадзауамцара ауи йаквдырчІватІ.

ЗакІгъи гырмайхІвтІ ауи ауахъ МархІан йыгІвзачва. «ХІапшыпІ уачІвы йгІаснарбауа» – йхІван дщІалхтІ.

ЙащтагІайуаз ащымта ауагІа анхартаква йанамцІырдуз МархІан брус анцІара дцарныс йатагІайыпхъахтІ. Ауи атшын дукІ тшйымрыгІапсауа, амаль злайауала абрус ацІыхъва тшаквйыршвауамцара щыбжъандза дынхатІ, щыбжъанчара амщтахъ йынхара джвыквйымцІахуата йпкъыта йщтІаз брукІ эквла дыдчІвалтІ. ДақъиқъаквакІ рахІа мцІыскІва абригадир дгІайхъадзгылтІ.

– АчІвыйа абалдоха⁷ тшашІауыршуа уызчІву, убаланква⁸ анызуырцІушда? Щымтищтарагъи суызкІылпшитІ, йызбитІ ушынхауа, ухъа шацІнауырғауа. АчІвыйа акондай⁹ угвы азшІыгъьма?

– Бугор, ушІахъа ныхта тшсырпща, сгІапсатІ, ауыс уазыгвжважвузтын уцата ауи абалан уара уацІагыл, – йхІван МархІан йщахваквта йыргъвгъватІ.

– Са сборчка бзита йыздыритІта уара йучпара атахъугъи здыритІ, ататар лымтІ. Уынха-хІва гъуасхІвуам, анасагъи арасагъи угъсыздзыргІвуашым. УанайгІваджъхра йсымам бзикІ сауында, – йхІван абригадир дпшвырхъыччауа дджвыквълхтІ.

Ауи йхІваз йымгІа тшичатІ МархІан, йшІа хъитІыта ажвакІгъи гъацІымхІватІ. Амара анур пхаква йхътІыз йгвытшпы йаквйыршуа дчІван. «Абугор сьайзымдзыргІвуа ахъазла спІатла йгъаладырхІушым, йгъахвитым, – дъачІваз йылакввагъи хъгІвата дхъвыщуан МархІан. – АчІвыйа йс-

7 Балдоха (балтной ажва) – мара.

8 Балан (блатной ажва) – брус, мшІы швпІа ауыра.

9 Кондай (блатной ажва) – йара ШИЗО (штрафной изолятор) акІвпІ.

зырхуш? Карцер, ШИЗО стадырчІварагІатІ. МомкІва датша нхарта гІасырымтуа араѳа сгІарщтиуашма? СгІарщтиргІатІ. СкІѳатІи шІсчІвауа снымхарыквын сгІалымгама. Ёыртахъу сзырхаргІатІ, ауаса сара зынги лохмачта¹⁰ сгІырзычпушым. Ауи ацкІысги сырщита схѳвади ани акІвар йтадрышвхырквын рыцІа йагъыпІ...»

Абригадир дпшвырхъыччауа акум йпахъ дгылан.

– ЙачІвхІаль уагІвырсызта йуылайа, аллахІ хІальакъ йтайцІуш ахѳацІа, уанымпшвырхъыччауа гІанщумищтІ?
– абригадир дгІайхъапшылын йхѳа найыркъвыхтІ акум. – ЙхІва, ачІвыйа узайгвыргъѳауа? ЙхІва, упІатла уалгата утыцІхума, сом мильуанкІ гІаухѳахІама, хѳащцкѳачІвахыртакІ уаквшвама?! – дгІайыквцІыртІ абригадир. – ЙуымхІвахума йутахъу, зшІа ахѳашвыз апыпха пІай!

Абригадир дпшвырхъыччауи дчІвыуырныс йпыквкѳа гІалалуи гІаугвнымгІвуашта дгылан. «Сара йгІасыхѳвдаквицІаз ахачІвы сырхѳйара ахѳазла йсылшуз закІги гыгІанызымжѳтІ, йара... «пыпха пІай»..., пыпхата алакѳа гІауыквкѳрауа анчѳа усйырбатІ ауи ахІа сгІапсара гІазгвнымгІвуа» – йхѳа йтахъынхІвтІ абригадир. ЙарагъхІва йпыквкѳа гІахѳитІын:

– ЙгІызымчхІатІ, гражданин начальник, йгІызымчхІатІ, уахѳчІва щыбжъанщтахъ дыгъсызынымхатІ, йыбыгІвлымтІкѳа амара йашІайыршуа дчІван. «Угылта уынха» – ансхІва дгІасачвхІатІ, алаба гІайахвын дгІасысырныс далагатІ. Уара уыхѳазла, гражданин начальник, йхІваз симпхащауата йгъсызуахІвхуашым...

– АлахІ ашвагала йырхѳвичІвыз, уышпачѳажѳауа?! ДзачІвыйа зунашѳа ухІвауа?! – дгІайыквхІвырттІ акум.

Абригадир рыцІагги дырхІатІ.

¹⁰ Лохмач – (блатной аѳѳа) мцхІварала, бзынкѳвгарала, уагІа ацІарсыгІрала, айшыста йухІвушызын агІвычІвгІвыс йквнагам бзазаца гвмхала йбзазауа.

– Уара ухъатала йгІасуттІи хачІвы... Кв-квайчІва йакІвпІ йыззысхІвауа.

Акум рыцІагы дгвыжвкІтІ.

– Сара араъа йтачІву акыжвмыжвква зымгІва ртшпын-хІваква сгвынскІылырныс гьсборчым! Уыбыз таркІвазтын дзачІву хІва!

– М-мар-рхІан, граж-д-д-а-нин н-нач-чальник, Джъузаль МархІан.

Араъа акІвпІ акум МархІан йыхъазла абригадир (ауи йара йбызхІвагІвчва, йкІылпш-кІылдзыргІвчва дрыуан) хачІвыта ййытыз анГІайгвалашвах.

– А-а, ауаса зынла угІаламгума, аймына уыквнахтІ, хІурыгІапсатІи. ЙгъызымчхІатІ – ухІвума? БзипІ, ауи бзипІ. Уаргыи уацхърагІатІ, гъакІвымма?

– Щта, гражданин начальник, дсымпсахуата, хІшангІалыз ашшта, хкъазукІ брус анцІара дсцтитІ...

– ДзачІвыйа узангІалыз?! – датагІацІырхтІ акум. – Заджв-гыи закІгыи гъуайымхІвтІ, йалуыргама, ашІагІварахІ? Уара-уара душтитІ.

– Щта, щта, гражданин начальник, заджвгыи унашвакІгыи гъгІасзыйымчпатІ, сара-сара.

– Молодец, угІапсара гьсрыдзрым. Ужвы уца, заджвгыи тшйумырбан араъа ушджвылцІхуа. Уца.

* * *

Абригадири акуми анайчважвуз агІан МархІан йыгІвзачва дрыдзхъачІвата атшын йыншаз райхІвуан.

– А-а, ахІва лымтІ йгІанарийыз, сгъымгІващатІ ауи агІан. Ачарта сгІаджвылцІхын сангІайхуаз ауи аконтор днашылуа дызбатІ. Йыбыз надзахъатІ акум йпны, – йхІватІ Владимир.

– Ауи къангъашра азгІажвымгын, агІвзачва. Жваны-ла йалайырхІан йайхІвтІ. АлахІ йдырхпІ йаъаз, йухІваз шацайкІхыз, – Марсид нашхыйадза дщтІапшуан. – ЙгъаумыруытІ, МархІан, йгъаумыруы. ХІуыхІватІи

йчхІа-хІва. Уаргы хІгІауыргвыгъатІ. Ужвы ауи швхІаусыгІвата йырчпата уцІыхъва йгътыцІхуашым, уаргы удыргвыжвкІпхъадзагы закІ уымхъахІвуштІ, закІ уымхъачпуштІ. Ауасамцара азакІы азакІы йаквылхуамцара убазара джъахІанамта йырчпуштІ. АлахІ-алахІ, саца, йгъаумыруытІ...

– Уа, Марсид, ауи анхара йамагІну удыритІ, ауагІа къазукІ йарагъхІва йыргитІ, сара...

ДгъахамдзатІ МархІан йхІвуз ацІыхъва йнайырджарныс. Абарак йгІашылтІ ачІапщагІв афицари гІвсолдатчви. Ауат райша МархІаныргІа йрызгІайуан.

– Абан, йгІадырдзатІ алакІчва, – МархІан тшгІайзынайрхатІ Владимир. – СуыхІвахитІ, тшычхІа, йакІвым уымхІван, швхІаусыгІва чІыда рыуымтын, ауат уыгърайгІайуашым. Ухъа уазхъвыщ...

– УсыргвыгъитІ, Володя, сырмачважварныс, – йыдзхъа йгылаз ачрыкъвкв ахъайцІахуа джъауап гІайттІ МархІан. – ДагІвкъъушызтын дагІвскъбапІ акум...

– Гражданин начальник, атутанакъ Джъузаль...

– ЙызшІуыршша ачІвыйа, ура гвымха! АчІвыйа уынхара зуымуа?! АхъазыкІ ухІырчауа, уыгІгІвычауа арагъа ухІымазлушдзущума?! Йара ауасагы акъраль ахъвда швхъачІвапІ! Заджвгы йгъуызгІвушым ауатква!.. – акум МархІан дапикъбан йызгІвназ апещ ачІвыцаква йрыкацауа дчІвагІгІун... – ЙахъчІва абригадир угъизымдзыргІвытІ, уачІвы аотряд аунашвачпагІв, уачІващта сара! Ауи акІвма?! УадыргІвана?! СуцІгІитІ, уадыргІвана йчпушша?! Уымгвыгъан умурад гвымхаква гІаудахІвырныс! Акъым апшта спяхъ ухъынхІвуа усчпапІ! ДзачІвыйа ауатква урыквзыргвышхвауа?! ДзачІвыйа йуыщу?! Йшвмурадйа? ЙгІахІва!

– Сара закІгы гъсмурадым спІатла згата арагъа стыцІхра акІвмызтын...

– «СпІатла згата» – ухІвама?! Шатла уызтуашгы

утыщтуашгы хIара хIакIвпI! ДзачIвыйа упIатла уал-
гауата гIауазхIвыз?! – акум мачIкI тшгIайыртIатIахтI,
тшгIайрыбаган МархIан дгIайыдзхъагылтI. – ЙхъацIа,
сара гвымхара гъузыстахъым. Саргы сгIаугвныргIвы. Ара-
ъа ахабза рхъйарагы, хIынхара хачIвква ырыхъйарагы,
уара ушварагIварадарагы абари сыхъвда йхъапI, джъауап
скIитI. ЗымгIвагы нымхауа, аъадаб мыгIвхъыргауа йала-
гарквын йгIаншушйа? СзуцIгIахуайа, йгIаншуш уара бзита
йудыритI, йубатI щарда мцIуата. Ужвыгы ауи апш гIаншара
гъстахъым. Уаргы йгъутахъым, усабап гъалам. ЙхIвастI,
йгъалам, гъакIвымма? А-а, удзыргIвитI, йшаъула уаргы
йудыритI йшалам. Щта, швызгIасымцхърагIауайа? АуагIа
ацIазырсыгъуа, ауыс апызкъбауа шаъу здыритI, уаргы
йудыритI. Ауат рызарар шшвыквшвауагы швдзыргIвитI...

«А-а, абан йутахъу, йатаркIвах ауи ауыс
атагIаджвыквуцIахтI, стукачта сучпуштI. Момо, йуымбуш
уыспI ауи», – йгвы йгIанагтI МархIан.

– ...Угвыбызгыахарквын упIатла намдзаскIва
утыцIхнысгы закIы гъазхIвам, рахIа ймайрадзу ауысгы
уадсыргылтI...

– Сара закIгы гъсыздырам, – тынчдзата йгIайхIватI
МархIан.

Акум йылаква йцIашвкIвалума ухIвауата йгIатшвахатI,
йпыквцIагъаквайшкIвокIвахандзкIьаратшаквдрыбагъбатI,
дацашвтI, йстоль дазыгIвын акIнопкIа даквхIатI.

ЙарасахIат гIвсолдат хчагIвчва гIаншатI.

– Акарцер! Амашакъ! ХвахъахвымшкIла! Днашвахв ла-
сыта! – дрыквцIыртI ауат акум.

МархIан ауи дпшпын дпшвырхъыгъчауа ашв дазцатI...

Асолдат хчагIвчва анджвылцIх акум дгIащтIчIван
ахъышв дыдгылтI. ЙгвыжвкIра йзыщаквымкIуа ауи
дкIылпшуан. ЗакIы-гIвба дакъыкъа анцIы ауи аканце-
лярия йджвылцIхта акарцер ъаныз, мгъы айхацIала
йкIвыршаз атдзы ахъыла йцуз агIвсолдатчва днарыквпштI.

Ауат дырбжъагылата йнапкъа йыщтахъла йыма дымгІвайсуан МархІан. Ауи йыпкъкІгыща, йчІвырхъа атышща, йквпшыра шабгу йбагыара гІаудырбун, йзухалакІгыи дшуызгІамрыхъвуш йаквшахІатхун. АчІвызйищтІ ауи дыззхъвыщуаз? ЙыгІвзачва дрыздыргІвыта тшъайзымчІаз акІвма, йапхъала йщтІаз архъвыхра хІатлаква ракІвма, амгыы айхацІа утыцІта йбзазауа ауагІа дрылалхта дбзазауа йанджвыквицІахуаш азаман акІвма? Йыздыруашда? Ауаса йхІакъыз закІын: акум бзы йзызгахта згвы зырпсуз абригадиргъи йара акумгъи йхъа йгътамызтІ, гІвычІвгІвыс суратгІваца йтагылата гІвычІвгІвыс гвы зкІыдхмыз ауат агІвыджъ дрызхъвыщырныс йхъа йгъаквнаймыргузтІ, агІвыджъгъи йхъа йачвайщата драмакІырныс йа ауат рпахъ йзахвагІара йырцІабыргырныс йгвы адзакІагъи йгътамызтІ. ЙанакІвызлакІгыи апшта брута йгвы зрыхвхвуаз закІзаджвыкІын: «СтыцІра атахъыпІ, стыцІра атахъыпІ араъа амальта йсауала»...

Йапхъа, йцІыхъва йгылата агІвсолдатчва йдырцуз МархІан даннайыквпш акум йгвыжвкІра рыцІагъи йалахІатІ. «Ани ататар лымтІгыи сара дгІаспшІагылитІ, йстахъу дгъадгылуам. ЙауыпІ, ужвы уъадырцауа зынгъи угътамшвастІ, хІапшыпІ уангІатыцІхра йухІвауа, райшата йукІуа ауи уыбгъа дзбылгата йурыхъвата шамхъаша спашъ уангІагылра йсымам бзикІ сауында. Уара чвкІвры йгъуапшыым йсрыхъвахъаз, счыркъвкв ба гІаразхІвхъаз. Ауи уъадырцауа базартата йузысымчпузтын ала сгІанаритІ... «СпІатла салгата...» Йа йсхІвауа уадгылта уара йуапшкву чІахъва хъвыкІла йутйыхуа усчпара, йа упІатла ацІыхъва уымбара. Датша гъубушыым сара араъа саъата».

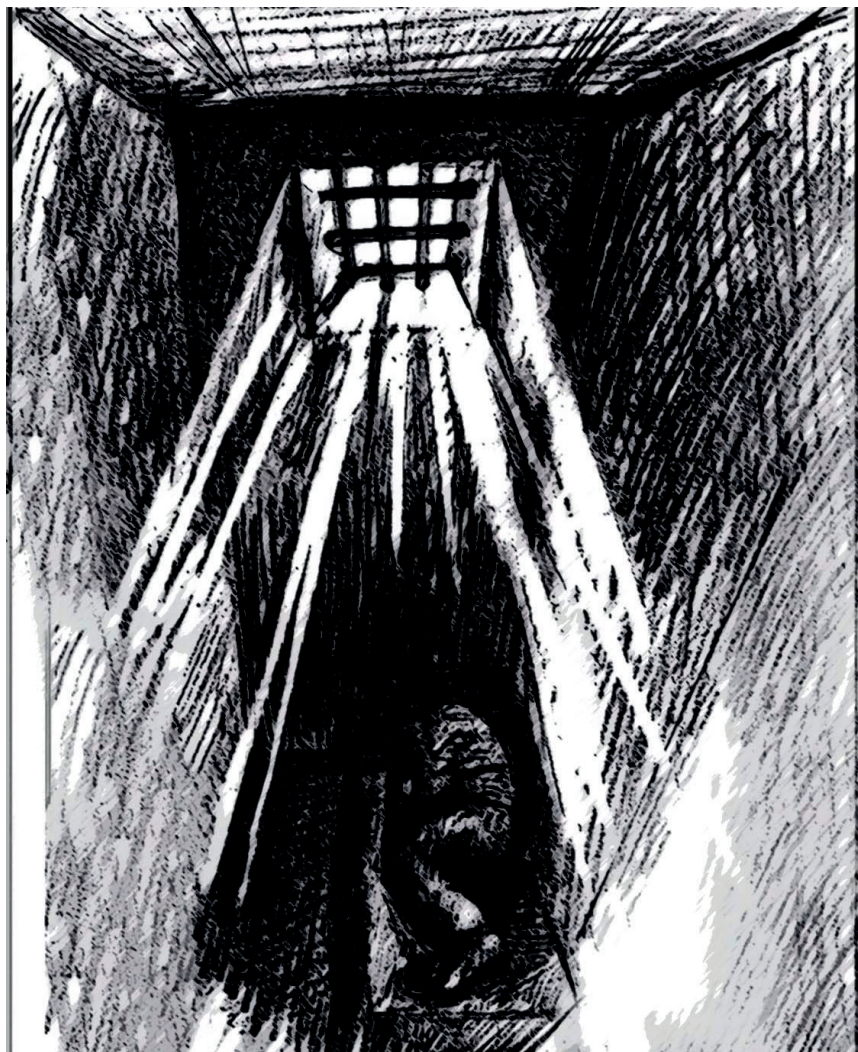
ЙцІыхъвахуз агІважвакІ йхъа хы блыбылта йгІатаххын акум дыззхъвыщуаз зынла йхъдраштылхтІ. «Араъа саъата...» Щарда «араъа даъазара» гыгвыгътамызтІ акум. Ари алагер дангІарщтиуаз йунашвачпагІвчва йнарымкІгІарымкІуа райша йгІайархІвтІ: «ЙыгІдыритІ аорганкв урызцІабыргта

къвырльыкъв шухауа, йыгІдыритІ угІатгараквагъи, ауаса ужвы уахІщтиуа акъралъ апны рахІа йхІатлу алагерква йрыуапІ, ауаъа йщаквгылу аъаща агъьучІвра, атутанакъква ацІазырсыгъуа гІауаура атахъыпІ. Патлата гІвымызкІ уыхІтитІ, ухачІвы уырхъйума – учын йалахІырхІитІта ъанатІа бзи уыхІтитІ, йгъумырхъйума – йара ауи учынла ауаъа угІанхахитІ». «Момо, уара тузем уыхъазла са хъахъыла сызлахъалуа сычвымла ащапІы гъацІахъссушым, сыжвгІвахъа йгІаквырцІуш ауи «айачІва» ахъазла уара уапш швгІвы срыдзпІ. Абарауи акІвпІ йшаъу». Ужвыгъи зны йапцІырхвхва йымгІвайсуаз ахыгІв дрыцтахъпшын акум йайшва дазгІайхтІ...

Ари азын дызтадрышвыз акарцер апш МархІан зынгъи йгъйымбасызтІ, ауи акум йшихІвуз йапщдзата машаквдзан, бетон машаквын: аура гІвчІвырхъакІи бжакІи, аган чІвырхъакІи бжакІи рахІа йгънамдзузтІ. УщахъвшІа йгІадзума ухІвауата аджвахашва дзы тагылан, абльынква йнахъвагІахъвауа адзычвкІварква гІакІажжуан, агъыцІаракІла аджвахашва мачІкІ йахъщТыхылгІата, адзы ыквымчІвауа бетон квщТалыртакІ кІыдчпалан.

ЙачІвахъшвашватшытта хІагІата йкІнахІазамзادرывхта упсы йачвымыгъта йдрыхІвачвауа айха швы ангІадыркІых МархІан дчІвырхъан къвакъвадза аквщТалырта дыквчІватІ. Йара дшхъвыщуазла гІвсахІаткІ раъара аңцІы апсыткъара гІайылайхІвауа далагатІ. ДгІагылуа-дчІвахуа, днапІкъъа-щапІкъъауамцара йща нкъвицатІ, мачІкІ тшалайыршын абетон хъшвашва дыквчІвахтІ. «Арасамцара хвахъахвымшкІ, – днашхъйахатІ МархІан, – ари азын ари амашакв спсхъа тырххуашзапІ. Ауасагъи йцата ари агІазаб зны салцІхында». «Момо, – дгІагвжважвахтІ МархІан, – ауи акІвпІ уаргъи йутахъу, ауаса майрата тшгъуыстрым, угъсыргвыргъарым, ала йгІанарийыз, уари сари хІабакІра ацІыхъва йгънамдзастІ», – йгвыла акум тшизынайырхатІ.

МархІан азаман злайшхъадзуз йызгІаргуаз ачІахъва тшы-

ти адзгІакІви ракІвын. Зны йызгІаргІ – мышкІы. Ауасамцара
пщын. Йхвынхуз йызгІаргта ашв йамаз ахъышв-кІынхІара
хвыщ гІартІыта ачІахъва тшыти адзи ангІакІылдырххва
МархІан дгІагылта ауат гъйызгІамаххтІ. АхчагІвчва
гІван-хын йгІайзышІтын джъауап анайымт «къвакъ»-хІва
йгІадыркІыхын йджвыквылхтІ.

МархІан йгъйымдырхуазтІ ауи «амашакв» дгІатызххызгы дангІатырххгы. ТшангІайдырх абарак апны йчвартагъвы дыквын, ауи агІвхъатакІлагъи йыгІвзачва йыдзхъачІван.

– УчкІвынмшхатІи ура, хІуыршвахын. ГІвахъагІвымш цІитІта уылакв гъгІахъутІуам. Зны упсы гІауаухызтын акІвпІ, анахъанаъа закІ гІахІхъвыщІ, – йхІватІ Марсид.

– Щта, саца, ари азын унадырдзадзатІ. Уабаъаз? Акар-церква зымгІва мадза-мадза йгІахІпшыхвын зджъарагъи угъхІмаутІ, – йхІватІ Владимир йхъа МархІан аргвандзата йзынайыркъвын.

– Ам-мма-ша-акв, – агІылахІва йгІайшыщІтІ МархІан.

ЙыгІвзачва ахъвахъвлапштІ. Ауат рлымхІа йгІатасхъан ауи «амашакв» ахабар, ауаса араъа йъадзатачІву асквшква руацІала ауаъа заджвгъи дтадрышвта йгърымгІасызтІ. Ауи йацта ауат йырдыруан ауи «амашакв» йтадрышвуа авласт-гъи алагер аунашвачпагІвчвагъи йырпшІагылуа, хабзакІгъи алазымхІвауа, йазымдзыргІвуа, йхътІыта атутанакъква ацІазырсыгъуа уызгІвымсхуаш ачвгъахагІвы шйакІву. Ауи йапшу атутанакъ ауаъа дтазрышвырныс тизин зму алагер адкІылара аунашвачпагІв йа ауи йыщтагІайуа шйакІву, датша заджвгъи ауи апш хвитнагІа шйымам.

– Щта МархІан ауаъа дшпатадрышв, ауи апш унашва гІарыртмищтІ алагер аунашвачпагІвчва? ЙгІалрым. МархІан йахърыкъъата закІгъи гъйымчпатІ, анахъанат атутанакъква зымгІва драпшпІ, мышбжакІ дъарзынымхаз ахъазла ауи апш хІаквым йыквырцІара гъатахъым. ЗъарагІвуда мшигІадза ауи апшта атутанакъква йгІарылцІуа! Момо, араъа датшапІ ауыс зкву. ЙгІахІхІмырдыркІвагъи амаль гъамам. – Марсиди Владимири зны ргвыла, зны псайспадзата йайчважвауа ауат ауысква йрызхъвыцуа йшчІваз МархІан швабыжта дамхІвауа далагатІ. АгІвыджъгъи зышла ауи йахъыла тшацадырпатІ. МархІан апыргъа апшта дкъашщмаскІбан, апхдзы дзычвкІварта йгІайкІнычІвун, йыладзква гІакІажжуан, йтамакъ хырхыруа цІагІвдзата

йшвшуа апсып гІатнацун. Ауат зымгІва йрыцта дчвырхІвачвауа далагатІ. Ауи йхІвуз йарагъхІва йалуыр-гун. Йгъшардам йшІчІвчІвата, йнардзамкІва йгІайшІыщІуаз ажваквa йрыуата йузалыргуз: «М-мо-мо, чІа-а-ахъва хъвы-ыкІ ахъ-хъа-зз-ла сгъ-мму-р-р-тат-хху-уш-ы-ым. Л-ла-пс-ста сгъу-ззы-чп-пу-шым...»

Марсиди Владимири ахъвлапшын ауыс зквыз гІаргвынгІвуа йалагатІ.

– СымгІващузтын, йыншаз ари акІвпІ, – йхІватІ Марсид на-шхыйадза. – Акум шарда цІуата бзынкъвгагІвыта дичпарныс МархІан йцІыхъва дштагылу гІдыритІ, дгъизадымгылуазтІ, йапынкІылата хпа-пщба къазу брус анцІара дзырщтиуаз-гъи дпыртшыта, ддыршвата даддыргылырныс акІвпІ. Йар-гъи йгъызымчхІахызтІ мышбжакІ дгъырзынымхахтІ. Ауи швхІаусыгІвата йчпан акум дызшІиттІ, ауаъа йатаркІвах ауи ауысла дгІайачважватІ, дгъизадымгылтІ. Акум дгвыжвкІын акарцер «машакв» дтадйыркІытІ. Ауи ахъахъыла ауи апш унашва гІаймадзастын хвитнагІа гъйымам ауаъа дтайры-швырныс. ЙгІадырра атахъыпІ атамам. Ауи апш унашва акум йызгІайызтын закІзаджвыкІгъи гъхІзычпушым. Йаъа-мызтын – алагерква радкІылара аунашвачпагІв, агенераль-на прокурор йырзыгІвра атахъыпІ.

– Ауи йухІвауа хІзычпара ахъазла сквышкІ атахъхуштІ, араъа йтыцІуа ашвъаква зымгІва акум ймырхъвыхуата йгъауырщтуам. Йуызтищтума ауи апш швъа? – йхІватІ Вла-димир.

– ЙыздыритІ ауат зымгІва, йыздыритІ. КъвышпракІ гІахъвыщра атахъыпІ.

– Йабацара, амалькІ гІахІаупІ, – йхІван Владимир йнапІы МархІан йхъапахъ йаквицІатІ. – Е-ей, йшхІхІвауа гъакІвым, ари швабыжта дчмазагІвыпІ, мцахІвацата дблитІ.

Марсид дгвжважвауа МархІан йас аджъынджъква ашІихын йгвтшпы гІайщщытІ, йнапІсаргвыщІа дзпхакІ йти-щызшва йбгІадза-пхахатІ.

– ЦабыргышI, Володя, абзи хIазгвыгъазтIхIва магIны гьамам, йрапхIаква чвгъата хъта рылалтI, ласыта амаль нахIмахвуазтын дхIнапIыцIуаштI. Уца, марджъа, ахчагIвы йахIвта аврач дгIазшIдрыт.

Владимир дштIчIван абарак аджвылцIыртала дьгIвтI. Марсид йчпара йымдыруа, МархIан йгIайыквначвуз апх-дзы йрыцкъауа, дамхIвауа далагарквын йхъа гIаштIихуа, йштIайцIахуа дгвъаджъуа дихъачIван. ЙагIвстI заман бзидздза Владимир дджвылцIиштара. Марсид йдыруан ауыс ласыта йшымхъйушыз, уадыргIванагъи ауи аъара дкъварныс... Йпсы днадзадзахъата Владимир дгвкъапс-къауа дгIадзахтI.

– Аврач дгIайырныс гъйымуытI – «сгъахадзум» – йхIван асанитарква гIайштиуаштI. Ауатгъи йшаъу гъуымдырхума?!

– Уца, марджъа, урыцтаца, йгIарыгвжважва, йхIыму закIгъи рыхIтапI, джъадакIва рылцIтI.

Владимир дацапахын ашвла дгвжважватI.

– Марсид, дшпаъу? – йхIван дшхъараркIваз дгIацIрытI Владимир.

– РыцIа-рыцIа дхIатлахитI, тшгъидырам, йсчпуш ари акIвп-хIва йгъсыздырам.

– Абан, асанитарква гIайитI, уымгвжвайхын, – йхIван Владимир МархIан дихъадзгылтI.

ЙгIайыз асанитарква рыуа азаджв Марсид дидыруата йгIацIцIтI – ауи абадырра Марсид зны алазарет данцIгIаз йгIашIарышвта йгIамгIвайсуан. Ауи даниба Марсид йгвы рыцIа йгIабзихатI.

– Йшпабзийыз ура шуакIву, – йхIватI Марсид мадза-мадза, – суыхIвитI, мачIкI уихъпшла, угIапсара гъсрыдз-рым, судыритI. СуайгвгъитI.

– АчIвыйа швыгIвза йызнийыз? – дгIазцIгIатI асанитар-гъи йара ауаса мадза-мадза.

– ЙшырхIвауала, ауи «амашакв» дтадырчIватI, хвахъахвымшкI дтачIван.

– «Амашакв» – ухІвама? – асанитар йылаква гІакІылицан йхъайымцІауата Марсид дгІайцІгІатІ. – Ауи зхІвауа йара швыгІвзи?

Марсид йгъитахъымызтІ йыгІвза ауаъа дштадырчІваз зхІвахыз йара МархІан шйакІву ахабар джвыквылта акум йгІахырныс. Ауаса йцузтын акум амальта йаъу зымгІва найахуашын МархІан «дымчважвахра» ахъазла.

– Момо, ауи ауаъа тшыимдырхуата дгІатырххын дгІаргхтІ, ауицтарагъи ажвакІ гъгІайшІымцІетІ. Алагер хІвансхІванла йырчвыпІ, ауи апш узыцІакІума!

– Араъа стицтара жвыгІвсквша цІитІта ари йгІванхауата йызгІитІ ауи апш «машакв» хІлагер йшаъу.

Марсиди асанитари ъадзайчважвуз Владимири йгІвыджъхуз асанитари МархІан анкъвгага дыквырцІатІ.

– Ауи акІвпІ, агІвза, «амашакв» ауысла ажвакІгъи гъуасымхІвтІ, уаргъи закІгъи гъуымгІатІ – хІангІалма? – Марсид райша асанитар йылаква дырташшытІ.

– Сгвы угІаситІ, агІвза, сара сгълохмачым. ЗакІгъи гъсыздырам. ЙыцІауыжта йпхъадза! – йхІватІ асанитар.

– ЙуызхъасцІитІ. ХІыгІвза йызгІвадара шаъу ахабар гІахІуырдырлапІ, саргъи усыргвыргъахпІ, закІыла суыхъвахпІ, – атайхІвахтІ Марсид. – Ауаъа «йшрайъазауа» уаргъи саргъи йыгІдыритІ. «Аврачкава» йрымдыруата хъвшвыкІгъи йызгІаура атахъхарнысгъи ауыпІ. ЙхІыму хІгъшвзайгъдзушым.

– УсыргвыгъитІ йсылшауала сицхърагІарныс, ауаса греф¹¹ стахъхарныс ауаштІ.

– ХІангІалтІ. Ауысква зымгІвала сара угІасыдгылла. Ауаса, суыхІвахитІ, усакъха, хІызлангІалыз уари сари хІакІвымкІва заджвы йдырта амаль гъамам.

– Уазпшы схабар, – йхІван асанитар анкъвгага гІащтІихтІ. АхыгІвагІвзачва йаазхъарымцІуз, ргвы йтыхта

---

11 Греф (блатной ажвапІ) – ахча.

йабарымхІвуаз гъаьамызтІ, уадыргІванагъи асанитарі йари райчважвара Марсид Владимир йгъайымхІвтІ. Йызту лагерпІ, ауагъа йбзазауа зымгІва тутанакъпІ, хабзата йныкъвауагъи «ухгъа-схгъапІ». Йыншуш, ауыс шцуш заджвгъи йгъидырам. ЙайхІвхпІ ауыгъи – уадыргІвана, ашвараГварара анахъысра, йауашта, йатахъыта йанипхъадзара.

Марсиди Владимири гІацапахтІ, ачвартагъвы йыквчІван бзидздзарагъи закІгъи абарымхІвуа йчІван. Йапхъахауата Марсид дгІачважватІ:

– ЙхІчпушйа, Володя, хІыгІвза йуыс хІатлапІ швабыжта, хІызлайцхърагІауайа?

– Ажва гъалам, МархІан йуыс хІатлапІ, хІатлапІ гІвбала. ЙзгІвадара уаквгвыгъушта йгъаьам. Ауи – закІы. Ауи йыззихІваз «амашакв» МархІан тшыйымдыруата дшГатырххыз акум йшидыруа чакъ гъазгІазгуам. Ауаса йанагъазара райша алазарет дыздимыргайа?

– Абарак апны йара-йара дпсыпІ-хІва дгвыгъузарын.

– ЦІабыргыпІ. Ауаса дгъымпсытІ. Ауыгъи йдыритІ акум. Ауи йымцІгІауата, гъизин гІарыйымтуата МархІан алазарет дгъщгІарымцІатІ. Ауаса йанагъазара акум ймурадйа? Уара йудыритІ йыртахъым ауагъа «йшйайгъазауа», уадыргІвана ауи «дызгаз азгІва» акомиссия швгъала, хабзала йшдрыбагъахуа. Ауи ашвгъа ахгъахъыла йырцтихитІта – уалгатІ. ДзачІвыйа тутанакъкІ дызгаз атамам щаквыргыпра ацІыхъва йтагылуаш? Сара ауи апш гъсымбастІ йгъи йгъсымгІастІ.

– Саргъи сгъашІамшвастІ ауи апш. Сара сшхъвыцъуа ари акІвпІ. МархІан ауи «амашакв» дтапсызарквыныз акум йгъызыцІамкІуашызтІ, йкъва-йсгІарыгъи йунашвачпагІвчва йырдыруашын. МархІан йыхгъазла ддыркъванчушта гъакІвым ауи дызчвшваз: дзыуысуда, дызтахъуда тутанакъ рыцхІакІ? Ауат ргъизиндгъа МархІан ауи «амашакв» дтайрышвтІ, дгърымцІгІатІ – абар ауи дыз-

чвшваз. Ауи ақІвпІта, МархІан ауаға дтапсызарквыныз, йшсхІваз апшта, ахъахъыла йырдыруашын, атутанақкьва рыхъазлагы ауи гыцІакІырахмызлушызтІ. УазхъвыщтІ ужвы хІзаман агІан хІкъраль апны ауи апш «машакв» аьта ахабар ацІахарыквын йыншуш. ЙызлаукІыхуашйа алагер кьом йыртачІву атутанақкьва? ХІкъральгІваца апны йгыгІанхушым ауи ахабар. Акум йгъихъазым – датшагы унашвачпагІвчва шардагІв ръанатІаква рчвыдзуаштІ. ЙгІаугвынгІвума ужвы акум дыззхъвыщыз, алазарет дщтІарцІарныс ьизин зритыз?

– Йшцауала, ауыс цІолахатІ, Марсид. ХІшгвъаджьюа хІгыгІваз жван згІвума закІы «дагуштІ». ЙхІамальйа? ЙхІчпушйа?

– АлахІ хІйайгвгьитІ, ауи йымцтахъ – йара МархІан згІвадарата йымаз, йбагъара, йакъыль хІрайгвгьитІ. Чакъ азгІауымгын МархІан тшангІайдырхра – алахІ сйыхІвитІ ауитІакІв ншарныс – зымгІва дшрызхъвыщуаш. ДчкІвынызтІхІва абзаара шарда дрызнабжьатІ, йдыритІ дъанугы акум ймагІнугы. ХІаргы хІнапІква акврышв хІгъчІварым, ауысква шцауа гІахІхІырдырлапІта ауат йгІарыквхта амаль нахІахвпІ...

ЙагІвстІ хымшкІы МархІан ачымазагІвтара дщтІарцІишцтара. Атутанақкьва рыгІвазакІ ауаға дщтІашварыквын дырбарныс йызнашылырныс йгъахвитмызтІ. Ага ауаса йаъазтынгы атутанақкьва асанитаркьва йрабадыруан, ахча, тутын йа датша закІы рыртуанта мадза-мадза йрызцун, йыртахъыз закІ рзыргун. МархІан ауаға дщтІашвишцтара ауаткьва рчпара баргвхатІ, ауыс ткІыйхатІ, дара асанитаркьва ракІвымкІва ачымазагІвтара заджвгы дгъаддмыргылхуазтІ, дара асанитаркьвагы азджьакІ ртыцІхгІа гІадзунта йакІвым уыскІ ахъазла рпІатла йрызгІаладырхІара гыртахъымызтІ. Йаьан, йыншахъан ауи апшгы: йаъадзамыз швхІаусыгІва гІархъвыщын ргвадзакІагы йтамыз уыс рхата, атутанақкь-

тара арежим мыгІвхъыргата гІарыдырцІан гІвсанитарчва рпІатлаква йрыладырхІатІ. АзджъакІгъи ргып пхаква, анахъанат атутанақъква рбзазаща йгІаквухырквын, рчвйдзта рыцІа йхІатлу анхара йаддыргылра йачвшвунта апхъала мадза-мадза йырчпуз ауысква зныкІла йашІадрысын зыгІвзачва ачымазагІвтара йцтІаз атутанақъква раргвангъи йгънадымрыскІахуазтІ.

Марсиди Владимири ауи гвақъвпра-гвыргІвара гІарыланацІатІ. Ауат зхъгвыргІвуз рыгІвза дырбарныс лшара ыарымамыз гвакІвмызтІ, ауи заманла гІаншаран. Датшан ауат зчвшвуз, щата амата йачвшвун.

– ЙхІамалья, Володя, хІуысква гвымхахатІ, – йхІватІ Марсид. – Сара акумгъи йгъйызхъасцІум: йчпаз гъйымдырхума – МархІан ауаыа дгІаджвылымцІхуата дгІаджвылдйыргахырныс закІы гъазхІвам. Ауи закІы...

– ЙгІвбахуата, – йхІватІ Владимир йыгІвза дапкъан, – ауи йухІваз ацкІыс йхвыщымкІва датшагъи шварагІваракІ аыапІ. «Апшвымаква» рыгІвычІвгІвыскІа ауаыа дщтІашварыквын... КарцеркІ дташвата йа анхара хІатла йылста ауаыа дщтІашварныс гвакІвым йыззысхІвауа – ауат аныгъи арыгъи гыгІарыдсылуам. УадыргІванагъи... уадыргІванагъи ауатгъи гІвычІвгІвыспІ, йчмазагІвхитІ, рпсы къанджъаль гвакІвыршам, йгъайхам. Ауи акІвымкІвагъи, уара йудыритІ, ауат рмурадква гІардахІвра ахъазла тшкъачІвахыртата ачымазагІвтара шгІадрысабапуа. Ауи апш мурадкІ рымата йа дчмазагІвхата рыуа заджвы ауаыа дыцІашвата йыгІвзачва дырзымбахуа йцузтын закІы апахъгъи йгъгІашІасуашым.

– ЙгІасгвынгІвитІ, Володя, уыззхъвыщуа, уызчвшвауа, – йхІватІ Марсид йлакта рыцІагъи йнашхыйахауата. – Ауаса йцузтын ауи йашвхІаусыгІву ласдза йырдыруаштІ, гвакІвымма?

– Ауи къангыашра азгІауымгын.

– ЙгІардырырквын акум йзырхара гъаыам, йгъашшуа-

шым, йауа ухІварыквын, араѣа ачымазагІв уйызнашылырныс, дубарныс хабзала угѣахвитым. Ауаса йанаѣазара...

– Ауаса йанаѣазара закІыпІ йгІанхауа – МархІан дырщра йа хѣвшвы уаула мадзата ддырщра. Ауи йапшу ауысква йрыщцахѣатІ ауат, йрызѣазапІ. Йшыншаз заджвгѣи дгѣазцІгІахуашым, йгынкѣвицушым. Акум йтахѣыта ймауа йара ауи акІвпІта – аврач шѣѣакІ ййыргІвитІта ауыла ауыс щгІарцІахитІ: йрапхІаква, йгвы йыхѣуан, йхѣаща алажжытІ... МачІымхума згІвата йгІархѣвыцуаш.

– ЙхІамальѣа, Володя, йхІчпушѣа? ДшпахІхѣауа хІаща? ЙгІахІхѣвыцуайа? – хІатладза ачвартагѣвы дыквчІватІ Марсид. Ауи йлакта йгІанарбун гІвына амамкІва йгвы шаѣвпуаз, йшыртахѣу апшта руыс йгІалызгуш амалькІгѣи йхѣа йштамыз. Владимир ауи данипшы дѣымарыщцІахатІ. ДшпайымамрыцІахушыз: МархІан ауаса йызныйищтара тынчта дгѣзычвхуам, рызкѣы йтамакѣ йгѣкІылсхуам, ауат щарда йзычІушта дгѣызгІвададзам йаргѣи. Йчпушыз гѣйымдыруазтІ Владимир, ауи йгІайгвынгІвуан аща црикІ йапшта бзи йбаз МархІан закІ йзырхарквын Марсид агваѣвпра дшгІацымхуш, йа ауи йща йхахра ацІыхѣва дтагылта йара ауи дшаладзуаш. «Ауаѣа йнардзата амаль гѣамам, закІ гІахѣвыщра, амалькІ гІаура атахѣыпІ», – дгѣваджѣуан Владимир.

– Марсид, йгѣсыздырам ушашуаш, – йхІватІ Владимир йнапІы Марсид йщамхѣа йаквицІан, – йахѣищтара ауи акІвпІ сызхѣвыцуа, сгвы ззымѣа гѣаѣам, датша амаль хІымата йгѣспхѣадзум. Схѣа йгІаташваз уасхІвпІта хІазырхѣвыц цІолата, ахѣатаква зымгІвала.

– ЙгІахІвастІ, саща, йгІахІвастІ, – Марсид йылаква гвыгѣаракІ гІарыцІаххтІ.

– Сара йшызбауала МархІан дшхІзыхчуш ари акІвпІ. Йапхѣахауата. ХІгІвыджѣ хІѣуа заджвы дѣмазагІвхитІта алазарет дщгІалитІ...

– Ауаѣа ущгІалра ахѣазла учмазагІвдзахара атахѣыпІ, анхарта уызтымѣуата, уызнымѣѣвахуата...

– ЙыздыритІ, Марсид, ауи акІвмызтын аргвангы угьнадрыскІушым. Ауи анакІвзара, йатасхІвахитІ: хІуа заджвы цІабыргыта дчмазагІвхитІ, ауаџа дщтІалитІта МархІан тшгІабитхындзыкІџара дичІапщитІ мадза-мадза.

– Йџауашым, – йхІватІ Марсид йатаркІвах рыцІагы днашхыйахан. – Йзамуашгы ари акІвпІ. ЦІабыргдзата хІызрычмазгІвуаш, алазарет хІщтІарымцІакІва йамуашта закІ гІахІхъвыщыргы хІуыс гъахъвдаквыцІуашым. Акум йдыритІ хІара хІшагІвзачву, хІуа заджвы МархІан дџащтІу дгъщтІадйырцІушым, ауи дгълагам, ймагІну удыритІ, йгІайгвынгІвуаштІ зынла закІ шхІмураду...

– ЗакІ алымцІхтІ, ауи сгъазымхъвыщтІ. ЦІабыргыпІ, Марсид, йаџапІ ауи. Щта, ауаса йанамуазара датшата хІаршы.

– ЙшпакІву?

– МархІан ласыта алазарет дгІацІгамкІва йџауашым.

– ДшпагІацІугуш, ауи ужвыгы дгъныкъвум? ЗакІыта дхІызгІацІгаргы абарак апны акІвымкІва дџащтІахІцІуш гъхІымам. ХІара мшигІадза нхара хІцитІ, йхъпшуашда? Араџа дщтІазтын згвы кІара ту руыс рыцІагы майрата йакввшуштІ, йара акум рапхъа дгылата. Ауи закІы. ЙгІвбахауата. МархІан алазарет дшгІацІцІхуа анхарта дджвыквырцуштІ, йара ауаса дшаџу дгъзынхушым. Араџа акум йгвы рыцІагы йчІвуштІ. Йџауашым ауыгы.

– Щта, йхІамальџа? ЙхІчпушџа?

– Ауаџа дшыцІу хІихъпшылуамцара йщапІква дгІарыквгылхындзкІџара хІазпшра. Датша амаль гъхІымам.

– Ауаџа днадырдзутын.

– Абарауи хІазхъвыщра атахъыпІ. Сара асанитар ауи ауысла сйачважватІ.

– Щта?

– ДгІвдымдытитІ, кІара йытра атахъыпІ.

– АчІвыйа рыцІа йхІвауа?

– Ахча.

– Ауаса йанаџазара хІчва хІтыцІыргы йгІахІаура атахъыпІ...

Ага чвгъата акарцер йылсызтынгъи МархІан псайспадза йкъару гІайылалхуан, ауи шардала йацхърагІагІ йыгІвзачва. Ауат йрылшуз гІанырмыжъуата – ахча рхІварыгъи, тутын, рызкыкІ рхІварыгъи асанитар йшІахъвшвун. Йаргъи алазарет апны анхара дазыкъвльейхан акумгъи аврачгъи дшгІарыщІсуашыз дазъазан, заджвгъи гвы гІайыйымтуата МархІан йыгІвзачва злагІайыргвыгъаз йырхъйун. МархІан бзи дибата йа агІвычІвгІвысагІара, агвчІагІвра йгІарылихуата гъакІвмызтІ ауи зичпуз. ЙанангІалуаз агІан Марсид йхъичІван йайхІвтІ: «ЙуыхІтуагъи науахвта ари ачкІвын уицымхърагІузтын, хІгІаужъарныс ацІыхъва утагылуазтын йгъуызгІвушым. Йара акІвпІта, упІатла уалгауата ухІвитІ. Араба закІыта йузахъвдаквыцІта хІнапІы узынамдзауата ухІчвтыцІхыргъи ауахъ ачІвыла уыцІалыргъи угІахІауаштІ. Ауи багъьата йугвынкІыл».

Йхынхауата йгачІваз, атутанақъква «рхабзаква» зымгІва здыруаз ахъацІа Марсид йхІваз ахъазгІваца йшажвабахмыз йгвынгІвуан. «Сара анабагъи арабагъи сбзазара стахъыпІ», – йхІватІ ауи айшыста. Ахча дхънахма, дшвама, момкІва агІвбагъи алазма – йызлаудырхуайа? Ауаса йхІваз дамайжъауата дгІарцхърагІун...

МшкІы акум МархІан дъащгІаз днашылын аврачгъи дйыцымкІва йщгІаз зымгІва дырхъадзгылуамцара дырпшытІ, азджъакІгъи закІы-гІвба азцІгІара риттІ, ауаса ауат йгІайархІвуаз дгъазымдзыргІвуазтІ, ражва шбжанардзаз дгІархъыцІхуан. МархІан ауи гвы айттІ. «Ауат рызгІвадара уахъгвыргІвауата, угвы уызрыхъуата угыгІамитІ, датшапІ йутахъу», – йхІватІ йгвыла. ДгъымгІващатІ. Йшыкв цІагъагІвацаквала йылубгІагІвацауата дпшвырхъыччауа МархІан дгІайхъадзгылын закІгъи йымхІвауата талейракІ дгІайпшытІ. «УсамакІуашма, йсхІвауа угъадымгылуашма ужвыгъи? Уайрышра нумыжъуазтын айчва усырбапІ, угІаспшІамгылуата хІаныргІал» – гІарныцІуан ауи йылаква, йлакта шабгаз.

– Рачва тшуыртІахситІ, ахъацІа балахІ, зымгІва зтахІырчІвауа акарцер ауи аъара йуылсуашта сгъымгвыгъузтІ, – йхІватІ ақум йгвагІвжвага пшвырхъыгч-чара йлакта йтымцІуа. – ЙугвапхазапІ ари уъану – тынчдза уцтІапІ, нхара гъаъам, гІапсара гъаъам, уъацтІу удырчитІ. Саргъи садгылрын ауи апш бзазаца. Уца, ууыс ба, сара ари тІакІв сйачважвуштІ, – йхІван йцІыхъва йтагылаз асанитар тшизынайырхатІ. Ауахъауыгъи ажвакІ гІацІымхІвауата да-цапан дджвылцІтІ.

– АзгІвадараква гъашшым, гражданин начальник, зджъакІы йрылымсуата йгІатыцІитІ, сара, абар, йшуба-уа апшта, ссцахънарчІвалтІ, – йхІватІ МархІан асанитар данджвылцІ. – Йшпаучшущ, ауасагъи йыншитІ.

– Уыззыразым кІара аъума, ауаъа йшакІвым йузаъаз-ма, йхІва йцІауымкІуата, агІвычІвгІвыс дтутанакъпІ-хІва йшахабзам уйыдгыл, уйыцтаныхъва йгъауашым. Ауи апш мыгІвхъгара кІара аъазтын йхІыррайшахпІ, – ақум ауатква анихІвуз йпыккква пшвырхъыгччузтІхІва йылаква рпшы-ща гъызымпсахтІ, ауат йгІадырбун йхІвузи йгвы йтази ша-квымшвуз.

«ТшгъузыкъачІвахуам, ахІвахъыш, уылаква уыртйитІ, ауат угвы йту акІвпІ йгІарныцІуа, – йгвы йгІанагтІ МархІан. – ХІапшыпІ умурад. СгІахъупылта закІ сшІугуштІ, сызта-урышвыз апш карцер шшвыму суырхІвуштІ, ауи анахъа-нат йрымдырра, йрасымхІвра ахъазла суырдумпуаштІ. ЙгІаудамыхІвуаш уыспІ ауи».

– Момо, гражданин начальник, ауи апш закІгъи гъаъам, съатазгъи карцеркІ шаъу йаъапІ, заджвгъи дгъгІасмайгваутІ, сызгІвадара тІахсазтын йызльажъуда? ЙсквнагамкІва сшташвмырчІвазгъи здыритІ. Сгъашшуам закІы ахъазла-гъи.

Къару, чхІара ду йтахъхатІ МархІан ауаса йхІвара, йхІвагІвацара акІвымкІва йа йылаквала, йа йлактала, йа йажваква рхІвацала йгвы йту ацІабырг гІайыныймрыпщра

ахъазла. Йшпаучпуш, упсы зыргIварныс йащту аквыджь-
ма уанашIагылу ауи ацкIыс уымчхъахара, укъвышха-
ра атахъыпI, момызтын – уашIаныхъуштI. МархIан йаба-
йымдыруз йпахъ йгылу йымгIан квыджьму! Ауи бзита
йгIайгвынгIуан ажважв «Аквыджьмаква урылазтын
квыджьмата ууыу» араъа йгIарысабап йшамуаш, араъа уба-
газара шатахъу.

Акумгьи йара йгIагвынгIвыщала дрызхъвыщтI
МархIан йажваква. «Ари йа къвышдзакI, змурад хъарата
йыззыкъачIвахуа заджв йакIвпI, йа дгIасрыхъватI. Тшичпа-
уазшва дгъаъам. Йгвы йту зымхIвауа йылаква дгIацIырхитI,
ари ауи апш закIгьи гъйылызбгIум».

– Ауаса йаъазтын бзипI. ЙгIаугвныргIвы, саргьи
агIвычIвгIвыс йахърыкъъата ткIбийта сйыдгылырныс бзи
йгъызбум, ауи сара йгъсхIалым, йгъсынхаша амалым.
Ари азын акарцер утачIварагьи уара йуызапI, хIазадущатI.
УазхъвыщтI амыгIвхъгараква зымгIва рызхIыргIвауа
хIалагарквын араъа йгIаншуш. Сара йызсхIвауайа, ауи
уара бзита йудыритI, уылаквала зны йубахъатI...

– ТамампI, гражданин начальник, ъадаб багъадъа араъа
йгъауашым. Ауаса саргьи сгIаугвныргIвы, сгIвычIвгIвыспI,
стутанакъызтынгьи ачIарагьи цIхъвакI амапI,
тшгъсымчхIатI, ауи сара йскъванчагIапI, садгылитI, – йы-
лаква нашхыйадзата МархIан акум дипшуан. – Ауи акIвпI,
гражданин начальник, закI сымхъахIвазтынгьи, йсымхъа-
чпазтынгьи ачIара айшыс, азымхъвыщрапI йгIазлыцIыз,
датша закIгьи гъаъам.

МархIан ауатква ъадзайхIвуз хын-пщын дгIашIастI,
мачIкI тшпсишунта даталагахуан.

– ЙсызргIва, гражданин начальник, къару гъсымамта
ачважвара сарыгIапситI. ЙсызргIва, – атайхIвахын йхъа-
пахъ йнапIсаргвыцIала йгIайрыцкъатI.

– УгIасгвынгIвитI, учмазагIвыпI. ЙауыпI, шарда
угъсрыгIапсахуам, тшпсцах, абгата убзихахнадзкIара

ушыцІрымщтуашла унашва счпапІ. Ауаса зныкІ хІайчважвара ухъуыбраштылын, уадгылуазтын убзира акІвмызтын угвымхаракІгьи гъалазлушым. Уазхъвыц ауи бзита араъа уъадзащІу, уадыргІвана хІайчважвахпІ.

Акум ауи ахІа йымхІвауата дджвылцІхтІ.

МархІан хІакъ-байанта йхъайцІатІ акум ймурад – бзынкъвгаГвыта, кІылпшыГІв-дзыргІвГІвыта дичпара – дшакъвымцІс.

Ауи йацта йсквышкІымкІва-йгІвысквшамкІва алагер йтачІваз, ауи ахабзаква, аунашвачпаГІвчва, йалкІГІата акум, «рынхаша» зыхвмачвкІ рапшта йыздыруз МархІан йгІайгвынгІвуан акум щарда дшизыпшІамгылуаш, дйанкъвакъвырныс лшара шйымамызлуш. «ЙчпачІвыйа? ЙгІасхъвыцуайа?» – арат азцІГІараква джъагърута йхъа йтахъынхІвуан, рджъауапква дырзыпшГІун. «ЙхІвауа садым-гылуазтын бзазара гъсымам. Ауаса йанаъазара йгІанхауа закІыпІ. Ауи уадыргІвана, ужвы «момо» – хІва йшГІвата йасымхІвуата, «йауаштІ» – хІвагьи дгІасмыргвыгъауата, садгылуазшва тшысчпумцара тшысърбзихара атахъыпІ. Амалъта йаъу гІасрысабапта стымцІхкІва йгъауашым, спсарчІвы зквкву срынйахра, ауи дсыршвахра сборчпІ. Щта, амалъта йаъу зымГІвала, закІзаджвыкІ – акум йтахъу – акІвмызтын». Араса багъбата йщаквйыргылтІ МархІан.

ХІатлата, гаучвата, тшапцІдырхвхвауа йагІвсуан амшк-ква. ЙыГІвзачва ргІацхъраГІарала МархІан йзГІвадара рыцІа-рыцІа йагъьхун. Акум йызнымкІва ауи дйызГІайтІ, йаргьи «йауаштІ» – хІвагьи «йгъауашым» – хІвагьи йайымхІвуата къвыш-къвыш дйачважвун. ЙгІадзатІ ауа-самцара МархІан алазарет дангІацІырщтхуашыз амш. Щарда дрызхъвыцтІ ауи атшын МархІан. ЙгІайгвынгІвуан ужвы чымазаГІврала штшизымхчахуаш, «ари» йа «ани» – хІва агІвба рыуа закІ йайхІвра шатахъу. «СыГІвзачва срайкъангъашпІта ауат йырхІвауагьи саздыргІвыпІ. Ауа-са ауат хъвлапныдза йгъызбушым, сгъызрачважвушым.

Акум дгъазпшуашым, зынла сызпИтуаштІ. Йсчпауайа? Садгылуазшва тшысчпара атахъыпІ, ауаса зныкІ ахъазла борчта йггІасахвуашым, швѣакІгъи мачвы гъацІасцІушым. Йшцауа хІапшыпІ» – араса йщаквйыргылтІ МархІан. ДгъымгІващатІ, абарак дгІашылхищтара сахІаткІгъи мцІыскІва акум йшцтагІайцтийын ддйырцатІ.

– Гражданин начальник, а тутанакъ...

– ЙауыпІ-йауы, угІаскІѡа. Момо, уауаштІ, учвагъи гъгвымхам. Йшпаѡу уызгІвадара?

– ЗгІвададзарагъи сиздрума, ауаса йауаштІ, гражданин начальник.

– Щта, йшпаѡу хІуысква, хІшпацбазуш апхъахъыла? Сара ауи ахІа сгъазашшуам, уахъчІва йалыргата йгІасаухІвра атахъыпІ, – акум йылаквала дгІайрыхвхвуа МархІан дгІайпшытІ.

МархІан закІгъи йымхІвауа тшытракІ акум йпахъ дгылан.

– ЙгъызгІум убжъы. Йщаквуыргылыа?

– ЙсчвалапІатІатІ зымгІва, гражданин начальник, – йчвымыгъдзата йгІайшІищтгІ МархІан. – ЙгІасаухІвызгъи сыззуыргвыгъазгъи схъырхитІ, ауаса уаргъи сгІаугвныргІвы. Уаргъи саргъи бзита йыгІдыритІ ауи йапшкву йрылахъхауа. Сара сбзата араѡа стыцІхра стахъыпІ...

– ЗакІгъи уачвымшван, закІгъи уахъымгвыргІван, – акум МархІан йажва ацІыхъва йгънаймыррдзатІ.

– Уара закІылагъи йузымхвгІуш, закІылагъи йуызгІахъымкъѡалуаш, зажва багъѡу тутанакъта акІвпІ араѡа ухабар шгаз, ушырдыруа. Сара ауи ахабар рыцІагъи тшамцІнасыргуштІ, йшсчпуш сара йсуысхпІ. Заджвгъи йгвы гъуызгІвушым. Уаргъи ауи уацхърагІа...

– ЙшпакІву?

– ЙшпакІву? Саргъи абригадиргъи швотряд аунашвачпагІвгъи зымгІва йшыргІауа ухІзыгъѡ, хІырджѡа, сара йухІвалакІгъи ахъаз ахъгагата, ргвы узымгІвара

ахъазла йшухІвауа здыруаштІ. Ауаса йахъуымцан – йгъуызхъарцІахуашым. Йалуырғума йсІвауа?

– Щта, гражданин начальник, йалсыргитІ.

– Уымшван, заджвгы дггыІаухъысуашым. Нхарта майрагъи уаласыргуштІ.

– Абарауи гъатахъым.

– Йауа?

– Зынла нхарта майракІ гІасутырквын ргвы сызгІвуштІ, уари сари хІазазаъаща зымгІвагъи йырдыритІ. Сызлу йырчпауа счпуштІ, агІвщтракІгъи сымазлара гъатахъым.

– Ауыгъи цІабыргыпІ, садгылитІ. Щта, хІангІалма?

– Суымрыгвжважван, гражданин начальник, сызлауцІауа ауыс удыритІ, йшвара-йзара атахъыпІ, мшквкІ угІасызпшых, хІангІалуашызшва йызбитІ. Саргъи сбазара стахъыпІ, гражданин начальник.

– Абарауи хъацІа чважвацапІ, абарауи гІасгвынгІвитІ. УгъайгІваджъхуашым. Ауаса йумыркъван.

«МшквкІ тынчта сбазуштІ, ауыгъи бзидздапІ суыс зквула, уадыргІвана алахІгъи закІ йхІвапІ, ауысквагъи датшата йалырныс ауыпІ» – дхъвыцуа абарак днашылхтІ МархІан...

– Уари сари аргваныта хІабадыруищтарагъи сыззхъвыцуа, йгІасгвнымгІвуа удырума, саща? – йхІватІ ауахъ йайззахта йанайчважвуз. Владимир МархІан йлакта дтапшуа – Ари аъара угвыцкъбата, ари аъара азахвари ацІабырги уырчІвыта ари амгІва ушпаквыл, араъа ушпагІаташва?

– ХІара хІызлу, ауи йашІамшвас, «ахІаквымхара захва» йазхъазцІауа заджвы дазцІгІазарквыныз йгъджъасымщушызтІ, Володя, ауаса урауа ауи апш азцІгІара ухъа йъагІаташвас, аджъауап уъазыпшгІауа сакъыль гъазцум, – йщаквкІдзата дгІачважватІ МархІан. – Уара ууыс шакІвшаз бзи-бзи уазхъвыцхта – абарауи акІвпІ аджъауап.

– Уари сари хІуысква гъапшым, МархІан. Сара сгъымхъвыцтІ йанатахъыз йшатахъыз апшта, йсыдмыз къванчагІа гІасахвтІ...

– Сара йсыдмыз къванчагІа гІасыдырхІвалтІ. Ауи шцаз

гъшвасымхІвстІ. ЙшвсыргІарыквын рыцІа спсы тынчуштІ, арат асквшква сызбылуа сгвы тІакІв йхьыхпІ. Йшвтахъыз-тын швгІаздыргІвы.

Марсид йыгІвза йгвы шакъвпуа, ауи мачІкІ йхъиращ-тылра шитахъу гІайгвынгІвын дгІамцІастІ:

– ЙхІва, МархІан, йхІва, хІгватшныта хІуыздыргІвуаштІ, азаман шцауагы гъхІнардыррым.

МархІан йгІахІвахра

*«Хъапц къашыкъла уау уыжвуагы
акърарыда гІвза йажва уаздыргІвуагы апышпІ».*

/Пифагор/

– ЙшшвасхІвыз апшта, дисбат амцтахъ скъвырльыкъъвха-ра насырдзахтІ. АгІвычІвгІвыс данхъчІвуш швхІаусыгІва гІанайауитІ. «ЙшакІвым схабар гуштІ, йшакІвым йгІаспшуаштІ» – схІван хІан лкыт сгымцахтІ. Зджъа-ра тшансыргІалын нхартакІгы гІасаутІ, «ахчатІакІвгы азкІкІышпІта закІ сцракІыта сан слызцахпІ» – схІван сгІанхатІ. ЙгъсымдыруазтІ, схъагвгы йгътамызтІ ауаса йан-щаквсыргыл атшын джъахІанам ашвхъымса сшнахъагы-лыз. УадыргІвана псайспамцара ауаъа сталтІ, сталын – ауи сакъалагІвырхатІ. Ари адгъыл ахъахъ йгІасылабжъушта, бзиракІла сзайгвыгъушта йсымаз санзаджвыкІ лакІвын, ауи дхъаран. Спсы йадыруан сшгІващуз, ауаса сызлалыз ауыс сгызгІалымцІхуазтІ, ауасамцара ауи агъама сыласхІватІ. Снанауахвын йсгвапхауазшвагы сцатІ, йгІаснапІыцІалуаз ахча схънахын сызлашваз агІвычІвгІвысква (ужвы ауат «гІвычІвгІвыс» – хІва срыпхъарнысгы смахатшитІ) рыгъадза мшигІадза псайспадза сшаднархъалуаз,

гъщтІата сшдрыхІазыруаз гьсымдыруазтІ. Ауатква аныз-
дыр кІасахахъан, йгІасыщІагван сгІазташваз агІвадыгъ
ащІгІва сазыпсегІун, тшгъашІасырхарыз, ащІгІва сназмыр-
дзушта тшызшІасырхарыз закІгъи гьсмаухтІ. Заджвгъи
дгъкъванчам, ауи акъвыргъакв мгІва схъатала йгІалсхтІ,
йгІалсхын сыззгІанадыз жвбитІ. Ужвы къарута йсымула
ауи сштыщІуаш амаль нкъвызгуштІ...

ЗныкІ ахъазла сызлашваз агІвычІвгІвысква ахабза
йапшІагылуа уыскІгъи рымхауазшва йызбун, ащІабырг
ухІвушызтын, йсдрычпуз гъхабзамыгІвхъгарамызтІ – ауи
акІвпІ рыщІагъи сзыргвыбгІвыз, ссакъра счвызрыдзыз. Ауи
дара щарда щуата йгІадрывабапуаз, йдырхъвхъхъаз амаль-
зарын.

Мызпхъадзарала йсдрычпуз дукІгъи гъаъамызтІ: ани
анаъа йга, ари араъа йгІаг. Ауи акІвын. Ауаса йаъазтІхІва
ахча бзи гІаснапІыщІалуанта дукІ гьынкъвсымцузтІ,
ащІолара сгъаламылуазтІ. Йазызгвалайа? ЗаводкІ йа
уухваракІ рпны сынхазарквын сджъып йгІаталуаз ахча
хвба йчпата азакІгъи гьгІаснымхушызтІ. Сымгвала, счвала
сгъбжамызтІ, сан мзигІадза йылзысщтиуаз акІвымкІвагъи
ахча щтІащІащІв тІакІвгъи сзычпун. СгъазымхъвыщуазтІ ауи
ахча гъагІайуаз. Йсхуз ауыс тшытмытква ракІвымкІвагъи
йгІаншун ашеф сйыщтицІата зджъара хІанцузгъи. Ауи
йыщквали йари гъанашылуаз сара сгънаримжбылуазтІ,
гІвыджъ-хгІвыкІ хІнадзауата апахъ хгІланырыжъуанта ат-
дзы хІхчун, хІгвы ззгІвуз аджвырагІв гІаншузтын мадза-
мадза ашеф йхІырдыруан. ХІшеф йтдзахъызгъи йыхъыз-
гъи гьсымдыруазтІ, зымгІвагъи ауаса йыпхъунта саргъи
ауи акІвын йсхІвуз. Йара акІвпІта, ауи сйыщта щарда-
зджъара сгъымцузтІ, щарда хІгъамайчважвузтІ, айшыста
йухІвушызтын, ауи йыщынхуз датшан, саргъи датшагъи
пщІгІвы-хвыгІв йхІборчыз ашефи ауи йаргванкви йымшвауа-
та, тынчта руыс шырызбушыз адгалра акІвын. Зны зджъара
хІджвыквылуата йсчпушыз ангІасайхІвра закІы сазщІгІара
стахъыта сипшуан. ЗакІгъи сымхІвакІва сщаквикІыхуан:

«ХIара ахабза хIгъашIагылуам, ауыла хIызчвшвуш гъаѳам, тшызчвыхIхчара атахъу хIара йхIапшу агвыпква ракIвпI, ауат хIуыс хIнапIыцIырхуаштI, хIхъвы хIшIдырцуаштI, ауи йгIалцIла хIсакъра атахъыпI, хIуыс зджъакIы йдырдырта амаль гъамам». ЙызхъасцIун саргы.

Йапшым уысквакI гIасыхъвакIвицIумцара гвы асым-туата щарда сйырхъвыхтI ашеф. Сшйырхъвыхуаз шыздырызгы ари акIвпI. Зны ашеф ахътIыртаквагы цIларкIыта йдучвамкIва джъуыт ащчыкъкI гIаситын араса гIасайхIвтI: «Ари ащчыкъ ари адресла йугитIта угIайхитI». «ЙрасхIвуашйа?» – сицIгIатI. «ЗакIгьи гъраухIвуашым. Абари йапшу йхъатала йугитIта угIацапахитI». Суыс збан сгIайхтI. СъягIайхыз ашеф сгъгIайыквымшвахтI, йцхърагIагIв даѳан. Ауи дгвыжвкIдза даѳан, йылахъ аквын, коньяк башырбакIгьи мачIкI ахIа тахымкIва йыдзхъагылан, къахвгьи йаухъан.

– Йызган сгIайхтI, ашеф дабаѳу? – сицIгIатI.

– Дгъаѳам, ласы дгъгIайхуашым. ЙгIауархIвйа?

– ЗакIгьи гъгIасарымхIвтI, ауаса конверткI гIасыртын – «Ашеф йытх» – рхIватI.

– ЙгъуымгIума, ашеф дгъаѳазлушым, арахъ йгIахв!

– Момо, – схIватI сара, – йызчIву ашеф йакIвпIта – ауи йыстхуаштI.

– «Шеф, шеф» – хIва угылапI, – дгIацIапххатI ауи. – Йудырума ауи ушеф йшуызхъайымцIауа, ушйырхъвыхуа?! Йудырума ауи йугаз йамагIну?! КIанифатдзушума ауи ащчыкъ йтаз?!

– Ауи суыс гъалам. «Йга» – йхIван йызгатI.

– Щта, ууыс закIгьи йалауымцIауата, кIалтащтIгыхыгIвта, лурбзата уицрахIвазлушма ушеф?!

– Ауи уаргьи душефпI!

Айшва дгIабжыкъъан дгIасыдзхъаххтI. Йымачв сылаква рпахъ йнайгIайгуа йрымадзауа йгIасайхIвтI: «Момо, угIващитI, ауи зынгьи дгъсшефмызтI, сара шефкIпI йсыму

– схъа. ЙугІама? Схъа! «Йызгаз йамагІну здырырнысгы гьстахъым» – ухІвитІ. Момо, бзи, йатахъыпІ йудырырныс, йатахъыпІ йудырырныс кІалтащІыхыгІвта, джьагъашва псагІвыта ушйыму, датшата дшгІауымпшуа, уаргьи, саргьи, зымгІвагьи чва шхІхъайымбауа, йахчачпара апны ахъаз нхагамачвата хІшйыму, закІыла йгвы уызгІвазтын бзазара шуымахым хъацІа. Йудырра атахъыпІ ауат зымгІва. Йудырра атахъыпІ уйымгвапхузтын уапырдирыхра ахъазла йгІвылакІ шгІахъамсуаш. Уара йгъухъазым ауи ащта зырцахъаз, уара угъцІхъвахушым. Абарауи акІвпІ ушеф ймагІну...

Йылаква ащагъра гІархъылын дгІаспшуан, тшытракІ анцІы тшацайрышвтгІ, абашырба гІайахвын йтаз зымгІва ачвыца йтайчватІ, къвылткІла йбгъайчван тшатасзыгІанайырхатІ:

– Уара уапш зъарагІвы йаргьи тшгІацІимырпшуата аментква йритквайа, зъарагІвы рхъапахъква зеленкІала йшвхъайа?!¹² Шеф! Мо-мо-о-о, закІзаджьвыкІгьи гъйылудыргІум уара ушеф! Зъарайа йгІауитуа?

– ЙгІаситлакІгьи сара йсчІвыпІ, йсызхъитІ.

– ЙучІвыпІ, йгъуамаскІуам, сара ауат усом чвкІвырква сгырзыбжам, ауи гъакІвым сзуцІгІауа. ЙгІауынхауа жваба йчпата азакІы гъгІауитхуам. ЙгІаутвынгІвыма, асыс хъага?

ЙызгІаз сарыганквынтІ, сгвы къангъашра-азхъамцІара гІаташватІ: «Ари аратква згІасайхІвуа ачІвыйа? Арыгьи рхъвыхразтын щта?»

– Суырхъвыхуазтын ахъазыкІ тшурыгІапситІ, ухъатала йухІватІ щарда сшшвырхъвыхъаз. ЙгънамхъамищгІ?

– Йшаъула йгъсызхъауцІум. Щта ауи агІан угІасыздзыргІвы. ГІвымчыбжъа рцІыхъва уабаъаз? Йудырума йгІаугыз?

Сылаква йыквскІын сипшуан, йгІахъитІуашыз амадза

---

12 «Йхъапахъ зеленкІала йшвра» – аблатнойква рыбызшвала: агІвычІвгІвыс щра йыквцІара.

сазшчуан. Йаргы агвыжвкІри акъахви йзалалын йгвы йтаз асатей йгІаквицІатІ.

– ГІвычІвгІвыс дызквыршуа, жвасквша-жвыхвсквша ату-танакътара дыззытадырчІвауа акІвпІ йгІаугыз, йахъчІва йугазгы йара ауи акІвпІ...

Сгвы цхІашвыта хъшвашваракІ гІаквылтІ, сацІапкъалтІ: йшаъула, сара чвгъахагІвчва гвыпкІ срылапІ, ахабза сапшІагылапІ йсымдыруата. СыздзхъачІваз айшва тшхъсрыхІватІ, схъа йызсраргванын сицІгІатІ:

– ЙамагІныйа? ЙгІасахІв.

– ХІы, ушвама? Ушва-уымшван – йалауцІахуа гъаъахым, угІайын ухъаквтадза анаджъас уалащцІгІ. Ужвы йара йапшдзата – йайхІамызтын – ахабза апахъ джъауап укІуаштІ уашІашвузтын.

– ЙамагІныйа? ЙгІасахІв! – тшсзымчхІахуата сйыквцІыртІ.

– Момо, бзи, сара ужвыгы абазара гъсымкычІстІ, сгвы гъанымчвгІастІ. ЙыздыритІ, ари апш бзазаща щарда йгънайуашым. «Аркъан зъара тшараулакІгы цІхъва амапІ». ЙугІахъама ауи апш ажважв? Ауаса спсыхъвда пкъыта бнакІ сыладрышвхра, дзыгІвкІ стадрышвхра гъстахъым. АгІвчвгъаракІ рпны рыцІа ймачІу гІалсхитІ. Ауаъадзагы йшстахъу сбазуштІ, сыла сырпшуаштІ. ТшуырлагазтІхІва ушлагам збитІ, бзита уазхъвыщ уыжвжвы йугІаз, ауаса сара закІгы гъуасымхІвтІ. ЙугІума? ЗакІзаджвыкІгы. Йара уари сари йахъчІва хІгъабамбатІ, хІгъамайчважватІ.

ДгІагылтІ, мачІкІгы днанагІанагуа айшва дгІакІвшан ашв дазцатІ, псайспадза тшгІацайырпан тшытракІ дгІаспшытІ. «УгъсымбатІ... сгъумачважватІ йахъчІва – йугвынкІыл» – йхІван дджвыквылхтІ. ГІвба-хпа дакъыкъа рымщтахъ йъагылаз зынла йщІдыркъяз амашина абжы гІагатІ.

Схъазы сгІагІвнахатІ апещ. СгІагІвнахатІ йсчпуш сымдыруа, йызгІаз ззызгара, цІабыргума момкІва мцума

йГасгвнымГІвуа, сГІаГІвнахатІ схъагвыГІвбата. Апещ ауаЦІа
снасГІасуа схъвыщуан: «Ари йГІасайхІВыз ЦІабыргызтын
суысква алаПІатІатІ, схъа апырызгара атахъыпІ
йымкІьасаскІва, аймынакІ сашІамшваскІва. ЙхІваз
ЦІабыргызтын аныла-арыла йынкъвсдыргауа йара йхІваща
«йыгъкІанифатым», афйанпІ. Ауи сымата сГІаркІызытын
– уалгатІ, йызынымкІва, йГІванымкІва йшынкъвызгахъаз
гІацІырцуштІ, сара сшІа ЦІапха астуаштІ, йъагІазгызгъи,
йъазгузгъи, йГІасызтызгъи заджвгъи йгъидыруашым. Ауа-
са ауи сгъГІанахчушым, сарадъа дара йГІарауаштІ зымГІва.
ЙГІарауаштІта ауи йалаъу заджвгъи дГІанымхауата
йГІацІырцсара ахъазла амаль нарахвуаштІ. Йырчпушйа?
ЗымГІва йрапхъата сара йсхІвата, сызцыз зымГІва стйыта
ахабар дыргуштІ. Йщдыргушгъи ари акІвпІ. Аментква рыуа
заджвгъи агвып сара йхъстІыта, рыхъызква аргамта йсчпата
гъихІвушым. Ауи зымГІва йырдыруа, йыркъычІхъаз амальпІ.
Заджвгъи йгъазхъайцІушым. Сара сацКІыс ауи аментква бзи-
та йырдыритІ. Ауаса йанагъазара, сырКІыта стадырчІвузтын
«къварткІ» днасыЦІадрышвуаштІ, йайымрыхъдзакІва,
йгвы сыЦІаГІвуазшва, бзира сзитахъта тшичпумцара
сырыхІвачвштІ. СырыхІвачвата йыршІайырххыхуаштІ.
Ауи амуазтын (йшамуаш здыритІ – сахъысхъатІ ауи адерс)
йтачІвакву рыуа заджвы закІы даздыргвыгъуштІта – сиз-
друма дызздыргвыгъахуаш: «упІатла хІырмачІуаштІ,
уаухІцтхуаштІ, – рхІвуштІ, – уадымгылуазтын устатйа
хІрымчуаштІ» – хІва ддыршвуштІта агвып йалу зымГІва
сара йстйыта, зымГІва схІвата ахабар йдырргуштІ. Абара-
уи йыргаз ахабар йазхъарцІуштІ. ЙазхъарцІуштІта ауаъа
сштачІву схІаквым рхуштІ. АхІаквым йамагІнугъи здыритІ.
ЙырхуштІта ауахъ сштачІву, ауи рзахъвдаквымЦІуазтын
– санГІауырщтхра, ауаса йцузтын, йа алагер саныргара
рхІаквым насхъыздуштІ. Къангъашра гъалам. Ауаъа йна-
сырдзара гъатахъым. Зхъа зхчауа алахІ дГІайхчитІ».

МачІкІ тшщаквскІыхтІ. Йара акІвпІта, ауатква ГІасазхІВыз
суысква рыЦІа-рыЦІа йъахъалуаз ахъазла йымГІва са-

пырихырныс ймурадхата «амадза сзыгІахъитІызтынгъи» йгъсымдырузтІ. ЙгъйызхъасымцІузтІ ауыгъи. Анасагъи арасагъи ауысква щцауа сфайда гъаламызтІ, ауи йгІалцІла йара ауи атшын ашеф сйачважварныс, ацІабырг зкву гІайсырхІварныс щаквсыргылтІ.

Зны апахъ сгІаджвылцІуа, зны апещ снашылхуа, ауаъагъи самкІуа, сгвы акъвпуа щарда сйызпшытІ. Атшынгъи ауахъ-гъи сйызпшырныс схІазырын, йтасщахІа йгъауашызтІ, ауыс алсмыргакІва амаль гъамамызтІ.

Ахшам йагІвстІ, ашеф дгъаъам. ЧІвартагъи гыларта-гъи гъсмауазтІ, спсы гъсызмыртынчуазтІ, рыцхІагІаракІ рыцІа-рыцІа йсзыгІаргванхузшва йызбун, йызбагІваца гъакІвымта – ауи ахышвашвара гІасыхъвлахІахъан. Спсы зынгъи сгъгІанамжъасызтІ, йгъсыздырам, алахІ сихчауата гІацІцІуашын. Абарауаса сгвы агІвкъауа ужвыгъи бзидз-дзара сйызпшыхтІ. Дгъаъам. Араъа йалыргата, дсыдзхъа-гылата заджвы йгІасайхІвуазшва, бжъыкІ гІасгвыквыгІвтІ. ЗныкІ ахъазла съанквынхатІ: «ЙшпакІву, заджвгъи дгъгІамшылтІ, ашв-хъышвквва аркІыпІ, йабагІагауа абжъы?» ТшщаквскІын сдзыргІвытІ. СуацІа йгІатыцІуазшва йаъан абжъы. «Уыззпшуа дгъгІайуашым. ЙгІайуа датшапІ – упсы зыргІвара зтахъу. Ласылас ухъа пщІга араъа, уласха!»

ЙхъашвцІума, сара зынгъи ашвара сгъачІвымызтІ. Араъа саргъи йгІасгвнымгІвыхуата зджъакІквата сцатІ. СгвжвайтІ. Момо, спсы сгъахъымгвжвайгІатІ, йшшвасхІвыз апшта, ауи хвдукІ гъаызымбахуазтІ. ДатшапІ ауаса сызчпаз: «ЙшпакІву, ари аъара сыззцІабыргта сыззын-хуз агІвычІвгІвыс дсаяжъама? Дызсайжъуш ачІвыйа? ЗараркІгъи гъызысымхатІ, сгъичвымгъычтІ, зынгъи мцы гъйасымхІвтІ, гІван-хын йхъа гІасхчатІ. Йгъалрым ауаса сзи-хушта. Ауи йшшІагылу зджъакІ ракІвызтын?» АзцІгІаракІ аджъауап гІасмаускІва датша закІы схъа йгІатаххуан. «УазцІгІараквва рджъауап уадыргІвана уырзыпшгІах, ужвы угвжважва, ухъа апырга» – йатагІасгвыквыгІвхтІ абжъы.

Ауи ахІа сымкѡангъашхуата ашв цІапха астІ, атІыгагы сджып йтасрышвтІ, ахъышв гІастІын, амзагы сымрычв-уата сгІакІылпан йасыркІыхтІ. СымнакІгІакІуата ацІлаквa срыцІаххтІ, рыцІа йшвпІаз закІы тшгІацІасрышвтІ. Ахъаз ауаса сырдарa гъстахъымызтІ, йыншуш сазпшра стахъхатІ. «Атамам гІаздыруашызтын шта?» – сгвы йгІанагтІ. Йара ауи асахІат агвашв машинакІ гІадзхъаххтІ. АхчагІвы агвашв гІайтІытІ – йшаъула, ауи йгІайквaз йдыритІ. Амашина гІатшкІаралтІ. Ауи йгІатыцІыз азаджв ахчагІвы дицІгІатІ сыхъыз йхІван: «Дабаъу?» – «ДыгІвнапІ, ашеф дйызпшитІ». АгІвуджъ атдзыла йгІаджвыквылтІ, азаджв ахчагІвы дгІайыдзхъахатІ. Йыншушыз здырхъан. СгъымгІвацатІ, «пыхв» – хІва йарагъхІва бжъыкІ гІасгвыквыгІвтІ. АхчагІвы дауышкІгы ймыргауата дшчвылуаз алашцара йналызбгІатІ. Датша сызпшыхуашыз гъаъамызтІ. АцІла сгІацІкъан агвара сгІадххылтІ, схъапалтІ, ахъахъ гІаскІын сгІахъыпатІ. Сшвата гъакІвым сызгІардаз. Ауат йрымаз бжъы зхъымцІуа абджъар апш саргы йсыман, къарула-гы айсралагы йгъгІасмыркІваруашызтІ, ауаса ауи йапшу алакшара апны ага гІаншитІ. Даргы сыцызгата саргы ауаъа сгІатшкІарахарныс ауашын. Ауи ашвхІаусыгІвала сгъырпшІамгылтІ. ЙгІасайжъаз дгІасмаукІва йгъамуашызтІ. Йлакта райшата стапшра, сыззицуашыз гІассырдырра стахъын. Ауи амцтахъ йсчпушыз здыруашын.

ДабагІасауашыз ашеф? Дабаъу? Тшахъпанасырхуш? ЗакІы гъсымдыруазтІ. Араъа схъа зынла йгІатаххытІ: «Ауи дъану гІаузырдыруаш йуышцтагІайквaз ракІвпІ. Угвжважва». Агвара сатахъыпахтІ. Къвакъвадза ашапІы сыдчІвалтІ. Ауат пасата сгІарымбаскІва сшыргвыквылуа-шыз сазхъвыцуан. Ашв сыцІагылта йангІаджвылцІуа заджвы-заджв йчвсцІушма, момкІва амашина тшыцІаскІта ауи йаназнайхуа сгІарылакшума? Ауи рыцІа йтамамызшва йызбан дара апещ йъадзагІвну амашина сазыгІвра сгвыгъа-та тшгІащІысхтІ. Йара ауи асахІат атдзы йгІаджвылцІхуаз

азаджв снайыквшпштІ, айшыста ауи йцІыхъва йтагылан анахъанат агІвыджъги. СгІагврымтІ, апистолет ахвала адгбыл састІ. «АлахІ-алахІ, сгІахъшватІ. Ужвы сгІарымбауата сгъызрыдгылхуашым. Рыуа заджвы йбыла шгІасыквшвауа ахыгІвгьи йгІасыквырпсуштІ. Раргвангьи сгъзынадзушым, ахысрагьи сгъахадзахуашым. Йсчпущйа?» ЛахъвгІахъасракІла ауат зымгІва схъа йтахъынхІвтІ. Ауат аусцтра гъстахъымызтІ. Спсы йадыруан ашеф йыщта ськвызцІушыз ауат шракІвыз. Дара снапІыцІцитІ. Йсамальйа? Йсамальйа? Йсамальйа?..

«ЙгъамуытІ, дхІнапІыцІцІтІ, ужвы хІабайзышпгІуш? – азаджв йбжы гІасгвыквыгІвтІ. – Йыквыршата амаль гъмам, момызтын ашеф йгъхІыквйырхъвлушым. Швхъвыщ».

«Ауи хІшгІайуашыз гъйымдыруазтІ, – йбжы гІазгІатІ йгІвыджъхуз. – Ауаса йанаъазара йгвы гыгІвум, зджъара йара йуыскІла дджвыквылзапІ. МачІкІ хІахъшватІ».

АхыгІвгьи амашина йадзхъагылата быжъ хъвацІакІла йайчважвун.

«Ари агород апны дъадгылуаш зджъаразаджвыкІ акІвпІ», – йхІватІ йхыгІвхуз. Ауи йбжы зынла йгІаздырхтІ. Ай, зина чынгына, йшпагІаудыр, зынгьи угъсмырцатІи, швыуа заджвгьи йгъйасымхІвтІи?» – спыцква гІасыхъуата йабасрыфтІ. Йшцазла, йцІакІыта йсымаз афатаргьи садгылхта псыхъва гъаам.

– Ауи гъакІву сара йыздыритІ. Швнай ласылас, – дгвжважвауа йгІацІахтІ. АхыгІвгьи амашина тштарпсан йгваршвтІ.

СъацІагылаз сгІацІцІын агвашвхчагІв сйызцатІ, ауи йызкв дыквта йпсы дахъуа дцтІан. ТшынасыркъвтІ, снапІы ихъа йгІацІасырщцын мачІкІ йгІащгІысхтІ. ЙлымхІа йтаскІын сара шсакІвыз йасхІвтІ. ЗакІгьи гыгІайхъымгатІ. ТІакІв даласрыкацан йыхъыз атасхІвахтІ. ЙарагъхІва йугІауата дгІагврымтІ. «Ашеф дъану гъуымдырума, дабагІасауаш?» – сгвжважвауа сицІгІатІ, спвун закІгьи

йымхІваскІва йпсы алціпІ-хІва. «Йыз-з-зд-ды-ритІ, аб-б-ар-раѣа дуа-уаштІ. Усакъх...» – йажва гызынамырдзахтІ. Дшабгаз дгІалакІѣазызтІ, йгвтшпы йыквыз йнапІы псай-спадза йкІагІвзытІ, йхѣа тланыкѣвакІла йбгѣашван йпсы цатІ. ЙтІыз агвашв сгІагваркѣятІ, амашинаква шардата йѣаныкѣвуз аурамдза сгІагІвтІ. ТІакІв тшщаквскІыхын машинакІ гІашІасрыстІ. АгвашвхчагІв йгІасайхІвыз ат-дзы сазынамдзауата амашина сгІакІныцІын щапІыла сгІаджвыквылтІ. СаназыгІадза сгватшныта снапшыгІапштІ. Сгвы ззгІвушыз закІгыи гсымбатІ. Ссакѣдзумца йхпа-хуз аѣтаж схѣалтІ. Ашв садгылын ауадгына саквстІ. БжыкІгыи гѣѣам. ЙгІванхуз саквстІ. Йара ауаса. Йхын-хуз ауырата йсрыхІвачватІ. ЙатаркІвах – бжыкІгыи. МачІта ашв сацІагватІ. БжыкІгыи ахѣымцІуата ашв тшдзхѣнатІгІатІ. Сгвы – «Унамшылын, хвырчвхІва уа-цапах» – шгІаснахІвуазымцара снашылтІ. УанхѣчІвуш закІгыи, заджвгыи угѣрыздзыргІвуам, удагвхитІ, улашвхитІ. Снашылын – заджвгыи дгѣыгІвнам. ЗакІ шаѣаз спсы йады-рын хвырчвхІва сгІаджвылцІхра стахѣыта сгІацапахтІ. Йа-боу, кІѣасахатІ. АгІашылырта апны рпистолетква сахѣыла йгІадырхангІвыджѣгылапІ. Сыщтахѣла щапІтыпбыжѣквкІ гІазгІатІ, сгІацапшызтын – ауылагыи йара ауаса гІвыджѣгылапІ. ЙыздыртІ ауат шментыз рщагашаквала. СцІыхѣва йтагылакваз ракІвзарквныз йа ашеф йыгІвычІвгІвысква йрыуазарквныз сшырбуз зынла йгІахысуашын. Ауи кѣан-гѣашра гѣаламызтІ. Сара ауат апщыгІв сыршІагылыргѣи закІ сзычпарын, ауаса йгсымдыруазтІ ауат апщыгІв йыр-хѣази йырхѣазыми. АпщыгІв закІыта сгІаршІыцІрын. Датшагыи аджвырагІв рыцызтын? Апещ йыгІвназ рыуа зджѣакІы сщыта анахѣанат сырнапІыцІымцІхуазтын ауыс шардала йхІатлахушын. Щра шгІасыквырцІушыз чакѣ гѣаламызтІ.

Ауатква срызхѣвыщын сымпІатІауата сгылан. Азаджв дгІасыдгылтІ, снапІква сыщтахѣла йган «ѣахв»

гІархъайцІатІ. «Унай» – ауи ахІа ажвакІгъи гърымхІватІ. «СанГІашвкІуаз сшшвшІамгылыз ашвъа йаншвцІа» – саргъи ауи ахІа гърасымхІвтІ.

Ащтанкъвцара анакІвшуз, уадыргІвана схІаквым анырхуз агІан йгІабергъыльхатІ аментква хІыщта йшгІаквшвазгъи, ашеф сдйырщра зимурадхазгъи. Абарауаса сызцхърагІуз, сыззынхуз агІвычІвгІвыс ситйын араъа сГІаташватІ.

ЙхъашвцІуш ауи акІвпІ, сащчваква, сара схвыщцта-ра гвакъвпрамкІва, гІазабымкІва, схъахв наркъврамкІва бзиракІгъи сгъанымйатІ, зынгъи зджъарагъи ацІабырг ачІвы хъахъауата йгъсымбатІ. Сара абазара закІзаджвыкІлагъи сгъайхІвапсум, сгъайгвгъахуам, ауаса спрагъи гъстахъым зныкІдза. Адуней хъвашарыгъи, йа спІатла салгата (ауаъа сшнадырдуш багъята йхъасцІатІ, уадыргІванагъи, йыздыруада, «агвыгъара зымгІва рцІыхъва йпситІ» – рхІвитІта – саргъи сгвыгъитІ) йа сырдата араъа стымцІкІва йгъауашым. Йсайжъаз, араъа сГІатазырчІваз ауи апсази йсызамыз гІасыдызцІаз аменти гІасаута рквнага йансымцІакІва спсы гътынчуашым, ауи сзымчпаскІва закІ сызниуазтын – йсГІванперапІ. Сныха сырхъйузтын спсуазшвагъи йгъызбушым. Абарауатква ракІвпІ араъа шарда зсчІауа, счва йызтасырдуау. ХІапшыпІ... хІапшыпІ йшцауа.

* * *

– Ажва гъалам, ууыс хІатлапІ, саща, ауаса рахІа йуыс, аъаща баргвызлакІгъи гІалцІща амалькІ змам гъаъам. Ауи хІазшвырхъвыц, – йхъа наркъвгыта йхІватІ Марсид.

– Акум араса йцІыхъва дГІатамгылзарквын хІуыс рыцІа ймайрахушын, – Владимир Марсид йлакта дтапшытІ. – Ужвы хІыхыгІвгъи чакъ гъазгІагІгхуам йхІвауа дадымгылуазтын акум МархІан дабгата араъа дштыйымщтхуаш. Йапхъахауата, йпІатла йалайырхІуштІ, ауи ахъазла дГІашІазкІуаш хабза гъаъам, йанитахъхара йатахъдзу швхІаусыгІва гІайауаштІ. Ауи ашвхІаусыгІва

щата амма-йгъамамма – заджвгъи атамам щаквыргылра ацІыхъва дштамгылуаш жвдыритІ. ЙгІвбахуата, пІатла алархІарагъи датшагъи даламылуата «пхастакІ гІаншуштІ» йа йара йыгІвычІвгІвысква дырнапІыцІадзуаштІ – ари чакъ азгІажвымгын.

– Ауаса йанаъазара уырдарата атахъыпІ, МархІан, датша амаль гъаъам.

– Ауыс ъадзадыгІгалуа хІсақъра, йхІчпуш жваны йхІшвара-йхІзара атахъыпІ. Йшвхъшвымраштылын: гІвыджъ йырдыруа ахІвагъи йадыритІ, – Марсид къазула МархІани Владимири рлактаква дырташшытІ. – Акум дкъвышпІ, ура, МархІан, ауи йацқІыс жваныла укъвышхара атахъыпІ. УахъчІва йнанаркІыта акум райшата уишІамгылын, ауи «йлапсквагъи» – ауат дзачІвкву гІагІдырхъатІ – шгІаужъуш ацІыхъва утагыл, угвымхара злархІвуш рахІа йхвыцу швхІаусыгІвакІ рыуымтын...

– Ствы йгІанагыз жвдырума? – йыгІвзачва тшырзынайырхатІ Марсид дъадзачважвуз йхъа наркъвыта, закІы дшазхъвыцуаз йылубгІауата йчІваз Владимир. – Акум бзы нкъвуйыргуштІ, «лапста» уичпара йтахъыпІ, гъакІвымма?..

Марсид йынбжъагІв йгІайыквикІын дипшытІ.

– Сақъыль азцума схІвитІ умурад, йхІвастІ, – дгІагвжважватІ ауи.

– ...Йара йамальква хІара тшыхчагата йгІахІахв йзамуайа? ГІважъакІ зынхысрала йхІшуаштІ...

– Йара «йлапсква» рыхъазла бзы йзысуыргуштІ, гъакІвымма? – днашхыйата, йшйымгвапхауа гІайнышцуата дазцІгІатІ МархІан. – Алазарет съадзацтІаз ауи шарда сазхъвыцтІ. Момо, саща, ауи са сыхъазла йгъамалым. Ари адуней апны ауи йухІвауа ацқІыс йсчвымгъу гъаъам, сара ауи шпасчпуш? Момо, момо, саща, ауи сгъадгылуашым, ауат ага йкъыжвмыжвызтынгъи гІвычІвгІвыспІ. Момо, сара лохмачта сгъызбазушым.

– Уымгвжважван, МархІан, уымгвжважван, Владимир йхІвауа хІыхъазла бзиракІ алапІ. Умурад гІахІгвныргІвыстІ, – Марсид райшата рыгІвза йлакта дтапшытІ.

– Сара йшызбауала, ауи МархІан дгІанахчуштІ, йа-муазтынгыи – зныкІдза, хІуыс адыгІгалындзкІбара. Ауи закІы. ЙгІвбахуата – йгІауаутІ гІвычІвгІвыс! ЙырмагІангІвычІвгІвысйа ауат? Йгъуымдырума? ЙызымкІва йгІасаухІвхъатІи абазаква шважважв: «Уыла зкІуа йпсы кІы». Акуми ауи «йлапски» ушдрьдзуаш йаштапІ. ЙамгІангІвычІвгІвысагІарайа уыззыпшгІауа?..

– УадыргІванагыи...

– Момо, саща, «уадыргІванакІгыи» аъазара гъатахъым ууыс апны. Ашвагала уанрылашвара ауат рапш уымцхІузтын уахъырчвуаштІ, зъараны уашахІатызйа ауи! Щта, тшдрьф! Йуылархъвмар! – Владимир дгвыжвкІуа далагатІ.

– Зны тшщаквшкІы, «алымхІаква» швхъшвымраштылын. ЙнардзахстІ, Владимир, йухІвушыз, – Марсид Владимир дщаквикІытІ.

– Ствы йаситІ зымгІва шгІайгвынгІвуамцара тшъа-йырлагауа, – йгІайырпсайспахтІ Владимир. – Акум «йлапс-ква» гІдыритІ, гъакІвымма? ЙыгІдыритІ. Ауат йара акум йчвыцІаркІуата йырчпауа «ауыскагыи» гІдыритІ. Щта, ауат дара рабджъарла урысх йзамуайа? Акум бзы уйырхІвуштІ, йара уизынхауата уичпуштІ, гъакІвымма? Йчпа йхІвауа! Йылаква «гІахътІы», къвыт рхъпсал. Ауасагыи абгазлуштІ, аквыджъмагыи амгва чвызлуштІ. ЗныкІ ахъазла. Уаргыи ацІабырг гІацІцІындзыкІбара угъазпшрым...

– ЙшпакІву? – йгъызымчхІахтІ йыгІвза йхІвауа ззигара йымдыруа йчІваз МархІан.

– ЙшпакІвуи? ШвгІаздыргІвы. Акум ауат йара йхІвауа, йдирычпауа акІвымкІва закІгыи йгъаламдзищитІ, дара ауи тшхъгІвагата, тшыхчагата дрыманІ. Уара ауат ры-хъазла бзы йзыга, ауаса уара ауат раргвангыи унамскІан, ргвы закІылагыи йуыздумыргІван. ЙаухІвуаш хІара

йуызгІахІауаштІ йгІахІымхъвыщуата. ЙхІауашма, Марсид?

– ЙхІауаштІ, йгІахІазхІвуашгьи аъапІ, – йлакта гІалашарахатІ Марсид. – УыжвгІандзара ауи хІакъыль шпазымца?! Ауат «алапсква» зчвымгъу, рзарар зквшвахъу щардагІвы аъапІ, рхъа йачвшвитІта закІгьи гырхІвум акІвмызтын. Дара аламкІва ауат йрызхъушдгІанайауырквын йгвыргъьачІвата йадгылуаштІ. Дара шгІацІымпшуаш, закІылагьи йшрымзарархуш хъадхІырцІара хІылшуштІ.

– Ауи акІвпІта, МархІан, акум йхІвауа уадгылта, йара уыйгІвычІвгІвысхата уипхъадзуштІ, гвымхарала уцІыхъва дгъгІатагылхуашым, «йлапсква» дшгІаржъауа йдыруаштІта рхІаквым йхуштІ. Ауи акІвпІ «гІважъакІ» ззысхІвауа.

– ЙгъгІважъакІым араъа йхІшуаш, ауаса швабыж-та хІсакъра атахъыпІ, ауат ачынгына йчынгынапІ, акум йпахъ тшызлармырзахвуш, йырчпадзаз ацІабырг акІвымкІва закІзаджвыкІ йлымхІа йтарыс гъауашым, мачІдзакІла йгвы ъагІваз ацта джвыквицуштІ, хІара дшхІзыгІадзуш чакъ азгІажвымгын.

– Щта, уадгылума йхІхІвауа, МархІан.

– ЙгІасгвынгІвытІ, сащчва, швмурад, ауаса схъкъьачІвыла закІ швызниузтын нцІрата йсыму схъа йгъазсыргІвушым, – йхІватІ МархІан йажваквa щцІабыргхуш чакъ азгІауымырыгуата.

– Ауи агІан хІангІалтІ, ауыс угъалалуам, хІара йуахІхІвуа акІвымкІва акум хабаркІгьи гызынауырдум.

– Араъа стыцІхта мцІкІыла сгІатазырчІваз ашефи ацтанкъвцагІв менти рхІаквым йансцІара ахъазла сыздым-гылуаш гъаъам, – йхІватІ МархІан.

Ауыла йашІадрыстІ ахыгІвгІвзачва ауи ауахъ райчва-жвара.

* * *

АгІвычІвгІвыс йбзазара шцуш гвалымста дгъзадгыл-уам, ауи йара йшитахъу йаквйыршвара ахъазла амальта

йнаихвуаш, уыста йхуш дрызхъвыцитІ: ари ауаштІ, ани гъауашым, ани гъстахъым, аридагъа суысква гъаквшушым, уахъа араса йсчпапІ, уачІвы араса йсчпапІ-хІва йбзазара, ймурадква къвыд-къвыд йалихитІ, йалихитІ йпхыцІу гъидырамта. Апсабара агІвычІвгІвыс йпыру йзыдыруата лшара гъГайнамттІ. Ауди йбзазара алахІ йанйыргІалитІ, гІвычІвгІвысипхъадза йыхъаз йлиххъаз дгъахъысуам, ауди йылахъ адуней дшгІаквицІауабырг йгІайрыбергъыльхъатІ. АгІвычІвгІвыс йчпауа абзирагъи йнапІыцІшауа агвымхарагъи алахІ йзалиххъатІ. Абзирагъи агвымхарагъи швхІаусыгІва рымапІ, аудгъа закІгъи гыншум. Ауди акІвпІ йаргъи – «ХІара закІ хІхІвитІ, алахІ закІ йхІвитІ» – ззырхІвауа.

АхыгІвгІвзачва зуахъ йайчважвуз, руысква анлырхуаз рыуа заджвгъи йгъйымдыруазтІ, йдыр гъакІвымта йгвы адзакІагъи йгътамызтІ йлырхыз ауысква шатамхъхушыз, рыуа заджвгъи дацымхърагІауата, рычвапхызгъи йаламкІва МархІан йуысква шаквшушыз. ЙгърымдыруазтІта – дзачІвызлакІгъи йызлачважваз, йлырхыз ауысква хъйаракІ гІарылцІуата йаквшвара ахъазла йхъатала йчпушыз дазхъвыцуа дщтІан.

ГІвычІвгІвыс маша йзызыжуа йара дташвахитІ

*«Уау злу ачагІыри
ащтанчІв псы йаквчІваз ачвыницІи
тшырчвыхча».
/Авиценна/*

– АхІмыкъ, ауатква урадгъа йыздыритІ, – акум йыла хъшвашваква акІылпшыгІв-бызхІвагІвы йыквйырпштІ.
– АхІмыкъ, щамакъ чІвгІвада! ЙуасхІвыз ачІвызйа? Ушу лымтІ акІвызма уызладзыргІвауз?!

– А-у-уы-гы-гыи с-с-сыр-рхъйатІ, г-гр-гр-аж-жданин нач-ча-альник, йс-сыр-рхъйатІ.

– Аймына йахъвхуш, ушпачважваквауа, уыбыз пІай кІылугахма?! – рыцІагыи дйыквцІыртІ ақум йпахъ дгы-лата йкІаызыуаз атутанакъ. – УхындырлазхатІи! ЙуымхІвадзахума йухІвуш! АлчІв бгъыта уызкІаызыуа ачІвыйа? Суайсума, суысума – йуызкІашвайа? – йб-жыы йрышпкахтІ ақум ймыртІатІарквын йпахъ йгы-лу агІвычІвгІвыс ашвара йгІалихта йалыргата закІгыи шизымхІвуш хъайцІан.

– Ауат ахыгІвгыи йымчвуата йахъа щарда йайчважватІ...

Ақум азцІгІара гІаныцІуата йылаква атутанакъ йлакта йтайкІытІ.

– ...закІы-гІвба ажва ракІвымкІва йырхІвуз гъсзалмыргатІ, раргван сгъзынамскІятІ тшгІацІсымхра ахъазла...

– Щта, йугІайа, йырмагІныйа ауат агІвба-хпа ажва?

– ЙызгІаз арат ракІвпІ: «йхІвауа уадгыл», «гвымхара-ла уцІыхъва дггІатагылуашым», «убзазара атахъыпІ». ЙгІарныцІуа гыгІасгвнымгІвытІ, йыззырхІваз дгъсыздырам.

Ақум йлакта мачІкІ йлашарахатІ, йдзамгІва йгІалсуаз айджыра хъвахъвакв тшдыррайшата йчажъ агІвзыра йапшхазшва йаъан.

– Дадгылма?

– Ауи акІвызшва йаъапІ.

– ЙгІарныцІуа алзыргуш акъыль ура йгъуымам, йгъа-тахъым йгІаугвынгІвырнысгыи. ЙугІатІ – йгІасаухІвхтІ. УалгатІ. Анахъани сара йсуысхпІ. Уца. УшрызкІылпшуа уыцІырдыргІузтын – уалгатІ, йгъуыздыргІвушым, ауи агІан саргыи ауи ухъа мцыра ахъазла кІапІикІакІ гъстиуа-шым. Ауат рыхъазла уари сари закІылагыи хІгъапщылам. ЙугІама – закІзаджвыкІлагыи. Уца ужвы, – атайхІвахтІ ақум, дгІагылын ахъышв дазцатІ. Ауи азрайша, анахъ ала-гер апщІа йтгата, аргваныта закІгыи адгыламкІва ахІарыф «Г» йашІырпшыта йызхъазыта апщІа йгІалкІыкІыуаз ат-

дзы акъвапакI йашIарчпуз ауыхвара апны йкъвыпашыпун тутанакъквкI. Хъаранта ауат йырчпуз гыймбузтI акум, ауаса бзидздзата йдыруан ауи йашIарчпуз йамагIныз. Йара йакIвын «йызбзираз» ауи агIаджвыквцIара, йара йакIвын ауи агIаджвыквцIара ахъазла алагерква рунашвачпарта ахча чIыда гIаршIызгаз, заджвгъи йашшымкIва ауи ахъйара йыззымчIахуата йазпшуазгъи йара йакIвын. Йынхуз ату-танакъква данырпшы ауи йгвы йгIанагхтI дчкIвыныркIвата зны дызпхъаз акнига йгIанихыз: Македония апаштахI шIа Александр Дарий йыр алайрыхъвашан ауи йауата рыцIа мчыта йгIайшIагылыз агвыш (Дарий йгвардия) йауата йбзата йгIанхаз гъарта йгIайкIытI, йара йгIайылалта йа-йсуазтын йшйымщуаш райхIвтI. ЙгърымуытI. Александр ауат маша цIола дудздзакI гIадйыржытI, дара ауаъа йта-дйыррышвын, йкъралъ апны йынийрхарныс йцтиуашта йгIанижъыз дара агIарышквIа йхъдйыргIвахтI.

АгIвычвгъа, ажъыхъыда данхъвыщуа бзиракIгъи йгвы йгъгIаташвум, гвымхаракI йхата гIамтакI йгвы шщаквикIуаш, йшйыртынчуаш дащтапI. Агвымха-ра йагIвоуыз, йахабарргагаз, щардагIвы рчвапсаква зрыкIязызуаз йпшвырхъыччара ахъышв йкIылагылаз акум йлакта йгIаталтI. «Швынха, швынха, ацIакIьяква, швхъа швазынхахитI, ауаъа бзита тшпсшвщущтI, швсыргвыгъитI швыуа заджвгъи ауи йшвчпауа далымхъвдахарныс. Йшпа-учпуш – дасу йквнагауа». Дразын, дгвыргъун. Къарута йалайцIайа алагер апны акарцерква шмачIчву, ашIыцквIа чпара шатахъу аунашвачпагIвчва йхъадйырцIара ахъазла. Абар ужвы ауат хIайтхIва йдыргылитI. ЙанбагIадзуш ауат анхIазырхуш амш, метркI ахIа зганым, гIвметркI рахIа зу-рам ауат «ахIачIащквIа» йапхъахауа «асасчва» аннарахвуаш? «Псайспачвата йынхитI ацIакIьяква, абугор йыквырхъара атахъышI», – йгвыла дчважвун акум. «ДзачIгъыйищтI ауат зымгIва рапхъа «йрысасхуш», йзырпхуш? СгвыргъьачIвауа ауи акIавкIаз чвырбблы йызхъасцIарын ауи ачIахI».

Ахъвыщра-гвыгъараква йджвыквыргаз акум ужвы акІвпІ йкІылпшыгІв дыззгІазшІитыз анГІайгвалашвах.

«ЙхІвауа уадгыл», «убзазара атахъыпІ» – швхІвума? Дабацуш ауи ацІапса йсхІвауа дадымгылкІва?! Ауи йгъйапшым щамхъаша спахъ йгылхъаз, – дгвыргъьун акум дызцтаз ауыс аквшвузшва йбан. – ЙасхІвыз дадгылуазтын дгІасыхъвуштІ швабыжта, йстахъу йсрычпапІ, йынцІра йшитахъу йхчахыргІатІ, ауи сара уыс гъазсымам», – ймурадква аркъанта йалайпун гІвычІвгІвыс нцІра ахв кІапІикІата йпхъадзауа щарда цІуата йащцахъаз акъралъ, акъралъгІвчва ртынчра «ахчагІвы». Ахъышв дгІакІылцІын йчІварта шикІыхуазбырг йгвы гІахъшвашвахатІ. «Ари ачынгына майрата йуыршвуш дгъгІвычІвгІвысым, йынцІра хвы дукІ гъаквицІум. Йараби, къвыщракІ гІайхъвыцмищтІ? АчІвыйищт? Дырчважвара, дгІацІхра атахъыпІ».

Акум йхъайцІахъан чвгъарала, гвымхарала МархІан дшійызгІамрыхъвушыз, дшизыгІахъымкъъалуашыз. Ужвыгъи йымрычвгъауата, пшка-пшка дйачважварныс йщаквйыргылтІ. Йщаквйыргылын айчважвара тшазирыхІазыртІ. «СгІаужъузтын, ачынгына, хІайльарала угІасыдгылуазтын уагъвысагъв йылахъхатІ уылахъ шцуш, упсхъата йпхъадза» – йхІван ателефон атрубкІа гІащтІихтІ...

* * *

МархІан акум дшызшІитуашыз йдыруанта ауаъа штшикІуашызгъи йхІвушызгъи бзита тшырзирыхІазырхъан. «УызшІититІ» – хІва анГІайархІв дымнакІгІакІуата абарак дгІаджвылцІын псайспадза азона аунашвачпарта атдзы ахъыла йырхаутІ. Ауи багъбата йщаквйыргылтІ акум йхІвалакІгъи, йшичпалакІгъи йыгІвзачви йари злангІалыз дыквымцІырныс. «Йхъаду араъа стыцІхра акІвпІ, ауи ахъазла амальква зымгІвагъи бзипІ. Суыс збата, сабгата сгІанхузтын сатагІаташвахыргъи хабарта йгъызбушым. Сща сымхахуата закІ сызниуазтын йсгІванпсрапхуштІ.

Ауи акІвпІ сыззхъвыщра атахъу» – йгвы йгІайнахІвуаз даздзыргІвуа дымгІвайсуан.

– УгІашыл, угІашыл, ахъацІа багъба! – Арат ажваквала дгІайпылтІ МархІан дызнашылыз апещ апшвыма. Ага «ахъацІа багъба» гвауаракІгьи злам, ртшхъваратагьи йу-пхъадза йауаш ажвазтынги, ауат зхІвуз ақум йзыцІамкІыз йлакъырдра уаута йырчпун МархІан йыхъазла. – Стгвы зла-уырбзиуаш хабар кІара гІасаухІвуашма?

– УахъчІвала йуасхІвуаш закІгьи гъаам. Ауаса апхъа-хъыла кІара гІаншузтын йусырдырлапІ, – джъауап айтІ МархІан.

– «ЗакІгьи гъаам» – зухІвахуайа щта? Ари йухІвазгьи са сыхъаз дара йхабар бзипІ. – Ақум йуыс ьаквшваз, тшзырхъацІуз атутанакъ дъайызрыхъваз ауи аъарала йгвы гІанарбзитІ йхъагьи ду йнарбахын – тширыпшкарныс йшаквикІыз йхънараштылхтІ. Ауаса ауыс ара-са йъахъвдаквыцІыз тІакІвгьи дарынашкыйатІ. МархІан йтшырбагъбара рыцІа йауырахата ужвыгьи тІакІв йпсы йфазарквын йгвы рыцІа йчІвушын. – Щта-а-а. ЗъарагІвы тшдырбабузда спахъ щамхъаша йымгылуашта. Щамхъаша гъакІвымта – пщцапІыкІла йсыргылуанта йстахъу дсрычпун. Абар уаргьи ауат урапшта угІацІцІтІ...

МархІан арат ажваквала хыта йгвы йгІалахтІ. ТшызирыхІазыруаз, йыгІвзачва злайыргвыгъаз зымгІва закІы йгъапсахмызтІ ари алахъвгІахъасра. Ауи атшпынхІва гІайагъбазщаз дихъварарныс дхІазырын, ауаса дшахадмырдзушыз тшазидырхуата ахъаз йылаква чвгъата ақум дипшын уща удаква йыртазыршвуа бжъыла йхІватІ:

– Ай, араъа акІвымкІва датша зджъара хІаквшванда – пщцапІыкІла йдыргылта йыртахъу шддрычпауа са йусырбарын!

– АчІвыйа?! – Ақум йнапІы йстоль йацІачпаз, ачІапщцагІвчва злагІазшІитуаз акІнопкІа ахъыла тшараутІ. Ауаса ауи асахІат йпахъ йгылаз ателефонкІ гІахІвачван

йнашы ауыла йгахтІ. – СдзыргІвитІ, – йхІватІ ауи йбжбы мацІкІгьи йкІазызуа. Ауахъауыла йгІайархІвыз дадзыргІвын йащицІахтІ: – Уыжвжвы снайитІ. – УацІыхъван МархІан дгІайпшытІ, акІнопкІа даквсын ачІапщагІвчва ъадзагІашылуаз йхІвушыз найырдахтІ. – Уцах. Сара ара-ѳа сызшыртитІ. СтІайхындзыкІа акІвпІ уара псып тынчта йтаугарныс заманта йуымаху.

ЙгІашылыз ачІапщагІвчва дрыцта МархІан дджвылцІхтІ.

Абарак апны ауи айчважвара шакІвшаз зайхІвыхуаз йыгІвзачва закІгьи рзымхІвауа йыздзыргІвуан. ЙызлангІалыз зымгІва ѳацІахъитшыз ргвы йасуан, ауаса йтара йтагылазырквын даргьи штшырзымкІуашыз тшазыр-дырхуан.

ЙгІанхуз закІын: МархІан йызгІархъвыщуаш анырдыр-ра ауи дгІархчара ахъаз амаль кІара гІанхадзахуазтын йазыпшгІарныс.

ТшытракІ цІытІ. МархІан йгъйыщтагІамиуазтІ.

– РачвакІы йраухтІ ари, – уазпшуа ацкІысгьи йыншуш ншарыквын рыцІа йгІалихуан МархІан.

Ауаса ауи амш МархІан зджъарагьи дгъдмырцахтІ.

Анахъани атшын алагер хІвансхІванта йгІарылалтІ ауполномоченна днырххта. Ауи апхъала дызладыргвыгъуз «адатшазджъара» дыргама, момкІва датшума йуысква пщаз атутанакъква рыуа заджвгьи йгъйымдыруазтІ. ЙщцалакІгьи Марсиди Владимири ауи ахабар швабыж йайгвыргъбатІ.

– Йшпабзийыз, ужвы псып таугарныс заман уымапІ, – мацІкІгьи дацымшыркъвауа МархІан тшйыкІвйыршатІ Владимир.

– ЙхІынасыпызтын ауи йтарала йгІаргуа хІгъхъатайкІ-рым, – йгвыгъара гІащицІатІ Марсидгьи.

* * *

ГІамта бзидздза цатІ ауи амщтахъ атутанакъква рбза-зара шІыцракІгьи гІаламылуата. ГІапын мшыкІ акъ-

раль ашны амнистия ауысла унашва гІацІцІта хабар гатІ. ЩардагІвы ауи йалашварныс йгвыгъун. Ауаса МархІан йгвы кІарала йырбзиуашта йуыс шыквмыз йдыруанта ауи дгъазымхъвыцуазтІ.

– Йа шва швауырштхында, – райхІвуан ауи йыгІвзачва.

– Ухъазы араџа угІарылахауати? – Ага ахвитра йазнацІаргьи Марсидгьи Владимиргьи рыгІвза йылахъ-хушгьи гбырзацапшымызтІ. Ауаса араџа ахыгІвгьи закІгьи гбырнапІыцІамызтІ.

ЩымтакІ афицаркІ ачІапцагІвчвагьи йыцта абарак дгІашылын рхІапчыпквагьи рымата йджвлыцІырныс гвыпкІ рыхъызква гІайхІватІ. ЙгІашІипхъадзаз атдзахъызква Джъузальгьи Лесингьи Мамедовгьи рылан. АхыгІвгьи йыргІаз йазхъарымцІауа йахъвахъвлапшуан. УацІыхъван йшгІарархІвхызла, Марсиди Владимири амнистия йалашватІ, МархІан йуыс шІыц-шІыц йалапшхын йпІатла ахъадрыстІ, йгахъаз нахъауатагьи йцаквдыргылтІ.

Амнистиягьи МархІан йуыс алапшхрагьи араса йџакв-шваз анчва йнынйыршауа аджъащахъвараква йрыуата йырбауа агІвзачва айхамгІва станция йгІайтІ. Араџа МархІан йыгІвзачва тшырзынайырхатІ:

– Сара анчва сгвы дтамкІва сгІадзынгылтІ, сгІабзазатІ. Ужвы, ари хІуыс араса йанца ауи йылпха саута йазхъасцІарныс схІазырпІ. Ауаса, ацІабырг схІвапІта, рыцІа йыызхъасцІауа датшапІ. ХІамцІымцІхскІва Кулешов йпны хІшвцти.

Ацахра йаздышуаз ауахъауат агІвыджъ ауи асахІат эбзира рыквыз агІвычІвгІвыс рхъа дџагІанамгхыз ргвы йыцІалхтІ.

– УызгІвадахатІ, МархІан, тамамта йгІаухъвыцтІ, – йхІватІ Марсид. – Ужвыгьи йыгІгарныс йхІпыраз асквшква йгІарыквухырквын ауат хІџадзакъвуш агІвба-хпа мшы лахъвгІахъасракІ йагІвызапІ.

Кулешов «йтутанакъква» рГайра дайгвыргъбатІ, ауаса йшдджбаймщазгьи йылубГун.

– Спсы йадыруан швшсызГайуашыз, – йхІватІ ауи къазу-ла ахыГвгьи рнапІква йкІуа.

Тшпсцара йчІвахыз афицар йчва бзийын. Акыт абзаза-ра тынч шйыхъвуз гвы ауымтуашта йгъаъамызтІ. Ауи йы-сасчва апахъ йгылаз айшва йадзхъайырчІван щарда цІуата йрымбахсыз аунаГва рызкъы рызГІаквйыргылтІ.

– Атутанакътара хІызладырчуз амщтахъ ари хІуацІа йгъамзарархушма? – йшІадзы гІагІвума ухІвушта ашара-бзара дапшуан Владимир.

– Ауыгьи тшачвхъухчущта йаъапІ, – йджъауапхатІ Нико-лай Анисимович. – Ауаса са спшвымапІта – «швамжвылын»-хІвагьи гъсзыхІвум, швауацІанасыркІырнысгьи гъстахъым. Дасу угвы йшГІаунахІвуа апш швча. – Йара йцІирычІваз ачаГыргьи рзытайчван йГІацицІахтІ: – Ажвра швшачІвым здыритІ, ауаса ари гъымчым, ажгьи швуацІа рыцІа майра-та йшнанауахвуаш йахъвуштІ.

МархІан рыцІа дайцІбанта ажва йара йшичІвым гІайгвынгІвуан, ауаса тшгъизымчхІатІ.

– ШвахІбара ауырахатІ, сыГІвзачва, – йхІватІ ауи, – закІ сымхІвакІва йгъауашым.

Кулешов Марсид дпшын дпшвырхъыгчатІ:

– ХІара аурышвква айшва апны алых гъхІымам, ажва зхІварныс зтахъу йхІвитІ. Ауаса швара КІавкІаз йауа-кву ахІбара-айцІбара ацІасква мчыта йшынкъвыжвга-уа здыритІ. Ауи акІвпІта, Марсид, уа йшухІвауа апшта йхІчпапІ.

– МархІан ъадабта йынкъвигауала йгвы йГІатнамцадзарквын ари дызхІваз дгъамхІвушызтІ, – йхІватІ Марсид. – Ауаса йанаъазара хІгъишырасрым ари азын. Ауи акІвмызтынгьи, ага дайцІбазтынгьи, араъа хІГайра ауи йакІвпІ йызбзиру. Ажва уа йучІвыпІ, МархІан.

– Сара хІаба йымщтахъ ныха схІватІ аркъа спыкв йа-

зынасмырдзарныс, – йажва дГалагатІ МархІан. – Ауаса уахчІва сныха пстшрыгы ари йсызГлаурауыз арызкы хІарам йгъсызчпушым. Атутанакътара апны сбзата съаГанхаз уахчІвагы ауи съаГатыцІхыз анчва йымщтахъ йызбзиру швара швакІвпІ. Ауи зынгы йгъсхъаштылуашым. ЙалкІГата ура убзира, Николай Анисимович. Атутанакъква рхІаквымхара хІъачвухчаз йахъазымкІва спсы йгъхъанацІум ари суыс шІыц-шІыц алапшхра ура уаламкІва. АцІабырг араъа йгІахІаухІвуашла ствыгытІ. Ауаса ужвы ари ашІа ура уыхъазла йцТГысхра стахъыпІ.

– Сара апхъапхъа апшвыма асасчва дрызхІвахІвра акІвызшва йызбун йцІасу, – йымрыбагъадзауата йхІватІ Кулешов.

– Ауыгы хІахадзахпІ. ХІипырамсырныс хІананГІалзара МархІан йхІваз ахъаз йцТГыхІхпІ. Сара заджвыла ауи йажва гвылагы псылагы йацкІитІ, – йхІватІ ахІбара зкІдзас Марсид.

АпщыГІвгы ашІаква дрымщыратІ.

ТшытракІ йчІвата рымгвагы анчвы МархІан йГІайрахаз ауыс даквГіацапахтІ.

– Угвы угыГіанажъум, МархІан, салаъадзамкІва йгъа-там ауи ууыс алапшхра, – дГалагатІ Кулешов. – Ауаса ауыс гІазрымайраз закІ аъан: ауат уыззынхуз, ахІаквым уацІазыргылыз ачвгъахъшаква ркІытІ. Рыцта анынкъвыр-цузгы рхІаквым анырхузгы ауи ура уыззыркІыз ацарда дара йшырнапІылаз гІацІцІтІ. Ауи аныздыр сызцапхъаз, сызцынхаз зджъакІы срыхІван ууыс гІацТГідсрыхтІ. Амнистия ахабар анызГІагы Марсиди Владимири ауи йшала-швушыз здырын ура ууыс алапшхрагы шГІадрыласуашыз сахІватІ. Айшыста йухІвушызтын ауи акІвпІ йшыншаз. АцІолара азугвалайа. Йхъаду ауаъа швъаГатыцІхыз акІвпІ. Йбзийугы – абараъа хІъадзхъачІву акІвпІ.

Руполномоченна йхабаргы йдыруата йГіацІцІтІ Кулешов.

– Ауи пІайрата йыцІаз ахъахъыла йнадзатІ, – йысасчва ргвы змыртынчуаз ауыс йахайыргІвазатІ ауи. – Йшыр-зынадзаз гъсыздырам, лшара зму атутанакъква закІ ацІарцІарнысгъи ауаштІ. Ауи йапщылата Гъназ йунашва рхІвауатагъи йызгІатІ. ЙщцалакІгъи йуыс дара йчвгъахатІ. Ахъаз аорганква дгІарылырцарала йгІанымхауата йхІаквымгъи рхатІ. ЙшызгІазла, дъаквшваз атутанакъ-тара апны йыцтакІкву закІы дгІацІцІырквын закІы дацІадыргылуамцара карцерла йдыргитІ.

– Ауи акІвызтын, захвара аъадзамкІва йгъаъам ари хІдуней, – йхІватІ МархІан.

Ауахъ бзита тшпсырщата щымта амгІва йыквылхырныс тшаназырчпа Кулешов МархІан тшизынайырхатІ:

– МархІан, сара йыздыритІ щахахра угвы йтата уштакІваз атутанакътара. Ща ззухахуаш гъаъахым – уща ахабза йахатІ. Ауи акІвпІта, ауатква нкъвуымцауата ушбазуш уазхъвыц. Зджъаралагъи уамхъуата уыщайдзаква ъану КІавкІаз уцах, ууагІа урылалх.

АгІвзачва анамцІыцІхуаз Марсид МархІан дицІгІатІ:

– Щта, йумурадйа, убацуш?

– Николай Анисимович йхІваз угІатІи. КІавкІаз, суагІа срызцахуаштІ.

Ххъша

(ПахІвахра)

I

СахІаткІ йнаднацалуата Раджъаб йпахъ йщІаз апапкІа цІагъа йбжъаз ашвъабыгъьква дырпшуан. Зны йхъа на-йыркъвуанта йылаква швъабгъьыкІ йазираргвануан, зны йгІащІІиххуан. Запыг йлакта тшапсахуан – йылаква хъващ-хун, йыджъымсаква тшажвдрысылуан, йыгІвшІыдзадзакІ рпны агІатгвыгвра хвыцквa (йпыцквa шаквирыбагъьуз, закІы дшаргвыжвкІуаз ашахІат) тшгІащІІырхуан. Зны тшщаквикІыхуан, йылаквa ашвъабгъьы йгІаквихуанта йлакта йгІаныцІуаз гІаугвнымгІвуашта йызрайша аб-лын йаныхІаз асуратчагІв бергълы йлакта дтапшуан ауырата, йгвы акъвзырпуаз азцІгІараква ауи джъауап гІаритуашызшва.

Йызрайша айшва сагІачкІвын ауахъауи ахъатала йчІваз Фуад Раджъаб ашвъабыгъьква дъадзарпшуаз агІамта ауацІала ажвакІгъи гъгІайшІымцІгІ, закІзаджвыкІгъи дгъазымцІгІатІ, коньяк мачкІ злаз акофе дахвауа щым-тищтара йшІыйымхуата дызхъуаз атутын йгІацІичвуаз аникотин йгвы арычвгъауа, йлакцІа хъыннархІвуа йшалагахъазгъи азакІы ацІыхъва азакІы тагыла йайыркІуан. Ауыгъи йара йхъвыщраквa, сквшыкІ айхІа цІуата йбзаза-ра алазгІватІыз, йдунейпшыща алазырпІатІаз йхъвыщра цІолаквa, йхъвыщра хІатлаквa, мшигІадза жвабапхъадзара-ла азцІгІараквa гІайыззыргылуаз, цІхъва зымчпадзахуаз, йхъаквынцІ зрыхвхвуаз йхъвыщраквa дрылан.

Раджаб ашвабыгъьква рыпхъара далгатІ, апапкІа хъигІвахын мачвпынцІала, йгІайыцІарныс йа дгІанарпІайырныс дачвшвауазшва, айшва хвыц агІвынакІла йнайрыскІъатІ. Йхъа гІацайырпан йпахъ йчІваз йлакта дтапшытІ. ЙнапІы йрауын йбжамцырахахъаз ату-тын дести апиштоллет-аркІыги йара йахъыла йгІайрыскІъан йнапІсаргвыцІа къъакъъаду рыквыцІатІ.

– Е-е-й, сыгІвза, ауаса йгъауашым...

Датша пещкІ йгІагІвынгІауазшва йгІайгвыквгІвыз арат ажваквва Фуад йхъвыщраква дгІарылыркъъатІ, дгІарылыркъъазтІхІва рмагІны йакъыль йгъазымцатІ. Йар-гы гвнымгІвра-азцІгІаракІ гІазцІаххыз йылаквва Раджаб йлакта йыквйыргъвгъватІ.

– Ауаса йгъауашым, – атайхІвахтІ Раджаб, – хІара хІабакІра атахъыпІ, убагъьамкІва угъзабакІуашым. ЙуылызбгІитІ абашырба уташшуа ушалагаз, акофи атутыни рызкъыта йшуыму. Сара уара угъызбжъахуам, ауи гІамтагы къаругъи гъакверыдзуашым, йгы йгъатахъым. Ауат уызз-дырцуш сацкІыс багъьата йгІаугвынгІвитІ. ЙатауасхІвхитІ: хІызлашваз апІайраква хІрабакІра, йамудзахуазтынгы мачкІ йгІашІахІкІра ахъазла чхІара хІымазлара, хІакъыль цкъазара, хІнапІы багъьазара атахъыпІ...

– ЙсыргІва, Раджаб, уъапскъъауа, уара уахІбапІ, уахІбара ауырахатІ. Ауат йыззухІвакваз уырхъымгвыргІван, сара сгъажвыгІвхушым, йанатахъхара тшсызгІашІахъитІ, зъара сыжвуашгы здыритІ, йсыжв йанамуашгы йъамуаш-гы здыритІ...

ХІатладза дгІагылын ахъышв дазцатІ, апрапса абгата йа-пырихын ахъышв рама гъагъата йгІайтІытІ. Ахъышвыгъв цтахъла дыдгылын йнашх аквыта йгІайпшуаз йахІба тшизынайырхатІ.

– ... Ауатквва гъуысым гІамта рыквурьдзуашта. Уара ап-хъалагы йхІунашвачпагІвыз, ужвыгы ахъара ъанатІаква зкІыхыз, зцІынагы зхвынагы удыруа, йгІасахІвстІ, арат

хІрыцІагІараква, хІтамакъ йгІацІагылта хІызхъварауа апІайраква гІанзыршауа ауат агІвычІвгІвысква хІшпарабакІуаш, къарута йырпшІахІыргылуашйа? Уара, йызынкІва апстыхыгІв йлакта йтапшхъаз, йызынкІва анышвынтари уари рахъва цІагІвкІ ахІа зызбжъахмыз, зымгІва здыруа, зымгІва зылшауа, ахъара змаз рымчъара ахчара жвгІвахъала йацІагылаз, йгІасахІв амальта йаъу!..

Фуад йбжъы рыцІа-рыцІа йщгІыщІуан, ауи йацта йдзамгІваквa къапщхун. ДашІасра гыгвыгъамызгІ. Раджъабгъи закІгъи гъйымхІвузгІ.

– ... Уара, зыхъизи зуыскви акъраль апны йбергълъу ащтанкъвцагІв, гІвычІвгІвыс-легенда, уъачІвагІагІвчва гІазшІацІгІуз аполковник, аорганква тшызгІарылдуырцайа?!

– Момо, Фуад, уара йудыритІ сшгІарылрымцаз, сара-сара сгІарылцІхтІ, сара йстахъы-йстахъымызтынгъи мшигІадза сызланагуз, сызпшІахуаз акъыжвмыжвраквi амуртатри гъсызмчІахтІ. ХІбазара, хІтгІачваквa, хІхъа хІырымхъвыцуа йгІахІкІуаз ачвгъахагІвчва хІара-хІара йаухІдрыщтхуан, хІара йхІымдыруата йтырщтхуан, ащардагІв руыс асудгъи йгънамдзузгІ. Ахабза зщапІы йыцІазгвычІаз, агъыч дъаунашвачпагІвдухауа, ачвгъахагІвы ауагІа рылахъ ъащаквйыргылуа акъраль органква урылата ушпанхуш? Ауат йыззухІвауа урыщынхара ахъазла дара урапшзара атахъыпІ. Сара ауат срапшхара гъстахъым. Йгъстахъым снапа сапшІагылхырныс, бетсызта, ауагІа гІасыщтаджвджвауа сбазарныс. Йгъстахъым ссабиква рнапа рхъысхырныс, ауагІа гІарымпшыхуа йгІанхарныс. Счважъ йгІанхалыз ахІваспа хвыртакви ахвыртакви рдрыкъваквa ракІвмызтын сынхарта бзиракІгъи гъгІаснамтгІ, хабзала йсквнагауа апенсиянадзара салхъвдарчІвтІ. Уара – «этшгІарылдуырцайа» – ухІвитІ.

– ЙсызргІва, Раджъаб, сгвы акъвпитІта йсхІвауагъи сгъазхъвыщхуам, йсызргІва, – атайхІвахын Фуад хІатладза атахта дтахІахтІ.

– ЙуызысыргIварныс закIгъи гьуымхIватI, Фуад. ТамамшI, дара йтамамшI. ЙцIыхъвахауа агIамта хIара зымгIвагъи хIхъаква мачIкI йацапатI. Атенгъыз толкъвын атышы йгIлаквнарывшвта тшызкъбауа апхартшахъва йылу апслагъва хIашIырпшышI. Ауи йачпалакIгъи йызлашваз арыцхIагIа йара-йара йгъызгIалцIуашым. ХIара алахI хъаквынцI ангIахIитзара хIхъвыцра, хIгIащаквызыжъуаш амальква хIырзыпшгIара хIборчпI.

Сара сызхъвыцлауа удыруама, Фуад? Ужвы ахъара зкIкваз аххъша йапшшI, момо, йсхIвауа гьтамамдзам, йгъапшым, ххъшадзапI ауат. Йгъадзарылшауа, ркъару гъадзарыму йгIарызарархауа, йгIарпырагылуа йылдрышвтитI руау. Йгъамуыхыз апны ауи ахIапшхвыпш йачпауа дрычпара атахъышI. Йазадцалта. Датша амаль рымахымкIва. ЙрылархIваргIатI руау «ахъагIара»...

Раджъаб апещ апны йара йхъазыта йхъа дачважвахуазшва даъан, дгъйымпшуазтI йпахъ йчIвазгъи, йылаква гIазквыйымхуаз аблын йаныхIаз асуратчпагIв йлакта акIвын.

– ... Щта, «ахъагIара». Ауаса ауи гьмайрам, апшIагылра мчы гъапI, абакIра хъанта хIпырапI. Ауи абакIра апны ауат ачвымла ахъахъ шIагылырта йазынардзата амаль гьамам. Ауагъа йхIчвхъалуазтын хIбзазарагъи уакъвыцIх, хIкъральгъи уакъвыцIх. Щта, ауи акIвпI, датша гъаъам. Агвыгъараква рыгIамта тыцIтI...

II

Турых амапI Раджъаби Фуади рабадырща, ауи абадырра хъацIа агIвзарахата рыцIа-рыцIа йбагъбахауа асквшква йшгIарылсыз. Ауи атурых апны дасу йгыларта, рхъвыхра шарда зчхIаз йгыларта, йымапI...

Мазар Фуад ауниверситет бзидздзата дгIалган йгъайтахъу нхара дцарныс хвитнагIа йыман, йаргъи шарда дымхъвыцуата дгъагIадрийыз, дгъагIадзынгылыз йхакв

дгІахъынхІвыхырныс йаквикІтІ. Агазет аредатор хъади йари райчважвара-абадырра ацІыхъва ахъада Фуад дгІайцІгІатІ: «Уабанхара утахъыйа? Хвитта гІвъанатІакІ хІымапІ – акультура хъвшари ахабарква рхъвшари рпны. ЙгІалухуайа?» «Ахабарква рхъвшара», – йхІватІ Фуад зыла. Аредатор йиджъымсаква хъайыргъвгъвалын ажурналист шІа дгІайпшытІ: «Бзи-бзи узхъвыцма? Сара утърсыгъвжважвум. Ахабарква рхъвшара ацІыс хъарыхъга, баргвы шаъам уара йудыритІ. Ауаъа ала уацыгІвра атахъыпІ. Ауи ажанр йамагІну ужвыгъи абгата йгІаугвынгІвуазшва йгъызбум. Ачв уцапІы йгъаквгылам, уачІвыдзагъи суызпшуаштІ». «Ахабарква рхъвшара», – йджъауапхатІ Фуад. «Ужвы йнашІарышвта йухъуымраштылын – ачв апшта уынхара атахъыпІ ауи ахъвшара апны, азыргІваракІгъи гъаъазлушым. Аурышвкьва ажважв бзикІ хІымапІ: «Ауандыр уацІалызтын – йгъсыгум уымхІвахын». ЙІалуыргума йсхІвауа, сычкІвын?» – йхІватІ ахъада йпахъ йчІваз ачкІвын хъамабзиракІ йылибгІан. «ЙсхІваз схІватІ», – Фуад йажва гъйымпсахтІ. «Щта, ауи агІан уачІвы угІайх. Уынхарта тыпщымта йухІырбахпІ. Бзила. АдахІвра уымазтІ», – йхІван йынхагІв шІыц йнапІы йкІытІ.

– Дшпажвба, щта? – тшырзынайырхатІ ахъада айчважвара ажвакІгъи гІаларымцІауата апещ йыгІвначІваз йарайтарагылыгІви ъанатІа хвит ъаныз агІвхъвшаракІ рредакторкви.

– ХІара хІчІвыкІ йылапІ, агІатхъара ймщцаз заджв йакІвызшва дызбатІ, – йхІватІ аредатор йтарагылыгІв.

– Йдишломи йхарактеристики дырра бзи шйыму, дшзынхуш гІауархІвитІ. Ауи акІвымкІвагъи айрышра-багъара йылызбгІатІ. Йхъагвы аквыпІ. Ауи йапшкву гъракІвымма йхІтахъыта йхІмауа. Сара дгІасышвт, хІзацынхушызшва йызбитІ, – йгІацицІатІ ахабарква рхъвшара аредатор.

– ХІангІалтІ, ауаса уихъпшылла, уицхърагІа, – йхІван аредатор йынхагІвчва джвылищтхтІ.

Абараса йджвыквицІатІ Фуад аредакция ашны йынхара – мышзаджвыкІгьи тынчра злам, мышзаджвыкІгьи цІхъва зымчпауа ахъарыхъга-хъатаршыга нхара.

ДгІващатІ азхъамцІара мачІкІ злаз, ачкІвын хъамабзиракІ йылазшва дызбаз аредактор хъада. ЗакІы-гІвба мзыла ахъв-шара анхаша швабыжта тшапсахтІ, йгІазыршІыщыз пшыхъ ласыкІ гІалашвшватІ, агазет апхъагІвчва щардагІвхатІ, ауи зымгІва рапхъа йызбзираз ажурналист шІа Мазар Фуад йакІвын. Ауасамцара йагІвстІ сквшбжакІ айхІа, аредакция апынгьи Фуад дгІалыркІгІауа, агазет апхъагІвчва ауи йы-хъыз зцІаз агІвыраква йырзыпшгІауа йалагатІ. ЦІабыргыта, йаъан йъакІвызлакІгьи йнадзуз, ацІабыргыраква агвы йгІаквызцІуз ажурналист дзымгвапхузгьи. Ауат ауи агъв-ра йхъарцІарныс йалагатІ, ауаса хабзала дызладыркъван-чушыз, йгІвыраква рпны мцы злаз закІгьи гырмауазтІ. Даргьи рымразыраква рзыгІанхахауан, йаргьи рыцІа-рыцІа дбергъыльхауа дынхун.

Агазет мшигІадза йапхъуз йырбун Фуад йгІвыраква рпны ахабзахчара органква рынхара йгІаквчважвуз рыцІа йшщар-даз, ауат джъащакъвата, апхъагІв дхъырхуата йшизыгІвуаз. Ауниверситет дапхъаркІвауата практика дъарщтийыз агазет ашны акІвпІ Фуад йапхъахауата ауат рынхара дъадна-галыз. «Ахабарква рхъвшара ухІщтийырквын йшпаубауа? – дгІайцІгІатІ ауи агІан агазет аредактор. – Ауаъа ауы-сква гъауам, уагІа гъазынахъум – тшпсцара йаъу даъапІ, йчмазагІву дчмазагІвыпІ. МачІкІ хІпсы гІатаукІыпІ». «Съашвщтиуа сынхуштІ, сара сыхъазла йхъаду аъачІвагІа тшарыщцара акІвпІ», – йхІватІ Фуад. «Уара хабар згІвуа уызгІвымскыз ужурналистхуштІ, уажваква шІгъвычвпІ, айшыста, гвынгІвырата ауыс ашны йхъаду уызгІалкІгІитІ, йузыгІарбитІ. Са угІасцІгІузтын ауи амгІва уалацарныс рыцІа йуыквсырпшитІ, йучпуш уара уахвитхпІ», – йхІватІ апрактика даналга характеристика бзидздза гІайыйтхуата аредактор. ЙахІба йгІайайхІвыз даздзыргІвытІ Фуад.

Ауниверситет дгІалгандзыкІа ауи ажанр рыцІа цІолата тшадикІылтІ, дамайчуата йыбызшва дадынхалтІ, гІвба-хпа напала угІазквчважвара атахъыз ауыс ажванахъаквакІла йзыгІарбауа тшибжъатІ – газетипхъадза ахъазла магІны дудздза зму ажурналист йуыс азъазара агІарбага хъада! Ужвы ауи дайгвыргъбахуан, дымгІапсауата аршІыйара амгІва дтагылын йликъбахъаз амгІващчкІвын мшигІадза йрытыбгІауа дымгІвайсуан.

Аредакция апны дынхауа даналага амщтахъ закІы-гІвба мчыбжъы ахІа ахъымцІуата Фуад агород, ареспублика хабзахчара органкв тшырзираргвантІ, йынхара апны йгІайтахъхушта йпхъадзуз агІвычІвгІвысква драбадыртІ. Ауасамцара ауи анархарала Фуад йазъазара рыцІа-рыцІа йалахІун, агазет йгІаквылуаз йгІвыраква ауацІа уысква рминистерства апны йрылачважвауа, йаргъи йгІайыхІвауа, алачважвараква дрылазарныс дызшІыртуа йалагатІ. Ауат анійараква швабыжта йгІайыхъвун: гІващгІарата йчпуз зынла йбахуан, ахабзахчагІвчва рынхара рахІагъи даргванхун, рыцІа-рыцІа йгІайгвынгІвуан. Ауасамцара дара дырчІвыта, дрыуата йырпхъадзауа йанца амшгъи гІадзатІ...

III

– Щта, абакІра хъанта хІпырапІ, агвыгъараква рыгІамта тыцІтІ, – атайхІвахтІ аполковник. ДгІагылын днасгІастІ, дгІашІасын гвжважвагІвара-мтынчракІ шйылу убауата Фуад тшизынайрхатІ:

– Арат ашвъаква шазукІкІыз, йщуыму аджвырагІв йдырума?

– ЙырдыритІ... Щта, сымгІващузтын йырдыритІ.

– АчІвыйа ауаса угвы йызгІанагуа?

– Ауаса йаъадзатагъи гъсрыбагъушым, уадыргІванагъи сгвы гІвитІ, слахІвара зынгъи сгъгІанамжъастІ. ХымшкІы цІитІта съацалакІгъи, съагІайлакІгъи сцІыхъва заджв дтагылазшва йызбитІ, йсыласхІвитІ йылаквa сшгІадрыхвхуа.

– Йгъумырхъвыхма?

– Момо, чва гъахъазымбатІ, ауаса йахъчІва сгвгІвара
рыщІагъи йалахІатІ.

– Йауа?

– РыщІа йпасата анхарта сгІаджвылцІхтІ, йсчпушыз
гъаъахмызтІ, амашина ашв ангІастІуаз йсгвыгъадзамкІва
мачІкІунаскІъата йгылаз амашина аномерква срымхъапштІ.
Сгвы закІгъи гыгІанамгтІ, йгылапІта йгылапІ машинакІ
– мачІымхума? СпгІайхуаз фачІвквакІ схвгІапІ – схІван
аткван адзхъа сгІашІастІ. Йстахъыз гІасахвын сымкъауа-
та сгІаджвылцІхтІ. Аткван съадзагІвназ спахъбырдзакІ за-
джвы ймашина гІайыргылын – щтахъла йгІасымрысуата
ауи сгъызыйгІвымсуашызтІ. Амашина аласыршван ауацІа
гІвыга стапшытІ. Ауаъа акІвпІ сгвы ъагІваз: анхарта апны
йгылаз амашина аномерква атазбахтІ. Щтахъла йасрыстІ,
амашина сгІагІвсын сгІаджвыквылхтІ.

– Упахъ йгылаз амашина заджвгъи...

– Момо, мщыран, «Москвич» чІыхвкІ, аномерквагъи
сгърымшытІ.

– Щта...

– Щта, сгІамгІвайситІ сымгвжважвауа, сахІат-сахІат
агІвыга стапшитІ, йара ауи амашина йгІасхъымдзадзауата
сцІыхъва йтагылапІ. ХІыпщІа сгІатшкІаралхырныс
аркІа сангІакІылсуаз агІвыга сататапшхын амашина сыла
йгъгІацІамшватІ. Йгъсыздырам, ауасазшва йызбарныс-
гъи ауыпІ, згвы гІвауа агІвычІвгІвыс йгвы хъаташвкІла
йпшитІ...

– ЙамгІан машиназйа?

– Хъвачва амата «Ауди»-кІ.

– Аномер?

– Аномер? Аномер... зны, зны... щта, ауи акІвпІ,
сгъгІващум, 861.

– «Ауди», 861?

– Щта.

Аполковник ателефон дазцан атрубкІа гІаштІихтІ.

– Сергей? Йшпабзийыз ура сшнауыквшваз... щта, устахъдзан... момо, момо, ауи апш гвжважвагІвара дукІ гьа-лам. Уыс хвыцкІла суыхІвушын... йшпаучпуш, ауи акІвпІ суыс зкву... уаныртахъыхым агІан йшцауа гьуымдырума?.. бзипІ ауатгьи, уызгІвадахатІ. Сергей, сызлауыхІвушыз... щта, сара сакІвпІ йызтахъу... угъарыгІапсушым... хъвачва амата «Ауди», аномер 861. Ауи зчІву гІауырдыр. ЙауаштІ, суызшитІ, ари ателефонла угІачважвах... Щта, ласыта йстахъыпІ.

Аполковник атрубкІа щтІайцІахын талейракІ ауи дап-шуа дгылан.

– «Ауди», ауи амашина упны сангІайуаз сгІагІвстІ, шваркІа угІакІылымсскІва ашта тшшара апны йгылапІ, гІвыджъ тачІвапІ, аномергьи йара ауи йухІваз акІвпІ. Йшаъула, йуызшитІ, утшкІарыцІуазтын ауаъа йгІаушыралуаштІ, утшкІарымцІуазтын – араъа, уыунагІва йуызгІайуаштІ...

Ателефон гІахІвачватІ.

– Щта, ауи сара сакІвпІ, йгІаудырйа? Тамамума, угъымгІващума?.. ЙгІасгвынгІвытІ, уызгІвадахатІ, Сергей, йауаштІ.

ТшытракІ йнапІыцІакІыз атрубкІа щтІайцІахын псай-спадза ахъышв дазцатІ.

– Йара ауи акІвын сшхъвыщуаз, ауи амашина хІгородгьи хІреспубликагьи рпны зджъарагьи ашвъа йгъаным. Йа араъа йгъауам, йа аномер йара йгъачІвым, тшхъгІвагапІ. Ауи гъхъадам, закІ гІахІхъвыщпІ. Йапхъу... йапхъу абар. Ашвъаква, – йымачв апакІа йазираутІ. – ЭкземпляркІпІ йшгІасгвынгІвызла. ЙхІчара ахъазла ужвыгьи закІ ахъ-дрыхта заджвзаджвыкІгьи йгвы ъазымгІвуш йкъачІвахра атахъыпІ. Ксерокс зму, абгата йызхъауцІауата аджвырагІв уымума?

Фуад тшытракІ дхъвыцтІ.

– ДаъапІ ауи апш гІвычІвгІвыс, ауаса...

– ТамампІ, ашвѣаква йырбата психѣва гѣмам.
«ШвѣаквакІ гІацІштра атахѣшІта сахІатбажакІла сала-
нырха» – хІва. Узаланхума йара ауи атехника?

– ЙгѣспычІвбарам.

– ЙбзипІ. Ужвы ашвѣаква йырджвылгашахуш. Ауи
акІвпІ рыцІа йбаргвыта йхІпыру. Ауат бомба рыгѣрапІ,
саща, бомба аймына. Ауи агІвжварыквын агѣарпагѣаджѣ
хІпны йгІатамхауата хѣара йкшуштІ, ахѣахѣдза йнадзуштІ.
Ауаса йцузтын авласт хІаракІы йалу, араѣагѣи аквтагѣи,
цардагІвы чвнарббылуаштІ, йаладзуашгѣи аѣапІ. Абара-
уи нымшара ахѣазла ркѣару йгІанагуа зымгІва рчпуштІ,
ачвгѣахара цІакІы йащцахѣатІ, агІвычІвгІвыс нцІра
чвынцІ нцІратагѣи йгѣырбум. Ауат авласт рымапІ, кѣару
рымапІ, дара гІацІымшшуата йыртахѣу рчпуштІ. ХІара ауат
йырпшІахІыргылуаш уари сари хІкѣаруква ракІвпІ. Йгѣ-
цардам, ауаса хІаргѣи йгІалырчвта йрымчвыхыз хІгѣрыуам,
закІ гІдыритІ, закІ хІылшитІ. УадыргІванагѣи уыскІ хІчпара
апхѣала жваны хІазхѣвыцра, йхІшвара, йхІзара атахѣшІ,
ауи акІвмызтын йхІымдырдзакІва ркІлат хІташвуштІ. Сара
йыздыритІ ауат ркІлат дбзата заджвгѣи дшгІатырымшцхуа.
Ужвы йхІчпара атахѣу...

Раджѣаб дгІагылын айшва дгІакІвшатІ.

– УгІасыдзхѣагылстІ...

Фуад йыгІвза ймураду гѣгІайгвнымгІвуазтІ, азцІгІара
гІазныцІуаз йылаква Раджѣаб йыквйырпштІ.

– УгІагыл, угІагылта угІасыдзхѣагыл, уадыргІвана
йуасхІвпІ ймураду... Йубума, хІуыртквалагѣи хІсацалагѣи
хІаквшвитІ. ТшыртІла.

– ?

– ТшыртІла – схІвитІ, хІчгІвычаква амхІпсахуаштІ. Ауа-
са йатахѣшІ.

ХвырчвхІва тцдыртІлан азаджв йчгІвычаква азаджв
йшвицІатІ, кѣазула агІвыга йтапшыгІ.

– Йшызбазла, ари швтдзы датша джвылцІырта гѣмам?

– Йатахъызтын йамазлуштІ, ауаса...

– Йсмурату ари акІвпІ: уара апапкіа йбжьу ашвъква гІабжьухитІ, швъабгъыкІ йамгваурыгъажьитІта багъбата йшІаухІвахитІ. УыкІва апны йшуцрымшвтуаш апшта зджъара йкъаучІвахитІ. ЦІабыргыта, ужвыгъи йуджвылцІшахуш сгъазымхъвыщтІ...

– ЙсІватІи, Раджъаб, йатахъызтын йгІасаупІ...

– ЙшпакІву?

– Атдзы йацІачпу ашІуна сталитІта атдзы ацІыхъвадза сцитІ, ауаъа ахъышв гІвынадза айха хар гъапырагылам, зны гвы астІ. Ауаъа скІылситІ. УадыргІвана?

– УадыргІвана сара учГІвычаква сшвыта тшыкъасымчІвахуа сджвылцІитІ, умашина саквчІвитІта ауат слакта дсмырбауа срыгІвситІ. ЙахъчІва ушГІвычаз рбатІ, умашина рдыритІ, ажакІадз йгІанакІра атахъыпІ. СцІыхъва йнатагылуаштІ, ажва гъалам. Агород аурамква рпны зджъара тшырчвсрыдзпІ, йзымбас, шІыцта тшыз-зызбжьуш уыс гъаъам. Уара заджвгъи угІайымбауата ауи ахъышв уызкІылсуазтын апшцІакваламца Партизан урам уазцитІ, ауаъа такси гІаукІитІта Лагъь урам, 37-хауа атдзы унадгылитІ, 24-хауа афатар апны суызпшуаштІ. Атдзы анашылырта ацІахъы ашвкъыц хІашла йГІву чІвагъваракІ убузтын ухъал. Абар ауи афатар ацІапха. ЧІвагъвара уымбузтын угІашІамсуата уагІвс. УнаскІбата ауи йадзхъагылу атдзы йгІвбахуа анашылырта уазца, мачКІ угІашІаста уыцтагъла уацапш. Сара угІазбуштІ. Амаль уымазтын улакта йшзытампшуаш апшта йчпа. Апсабарагъи гІахІцхърагІитІ, йхътахъапІ, йгІагъырдитІ, ушлац ахъвда щтІых, ушляпа гІатахІвхІва. ХІсахІатква хІдырпшы. Ужвы 21 хвдакъикъакІла йагІвстІ, а 22 афатар апны йа ачвымла апны суызпшуаштІ. ХІайда, агІамта хІумыргахын. Йсхъаштылхыз, абджъар кІара уымма?

– ЙсымапІ – швара йгІасышвтыз, йухъаштылхма?

– Йынкъвугарныс ушахвиту ашвъа агІамта?..

- ЙгътымцІстІ.
- Йатахъдзахузтын акІвымкІва йгІауымрысабапын.
- УсыргвыгъитІ.
- Щта, мгІва бзи.

Раджъаб дджвылцІра апхъала ахъышв дазцатІ, йымрышІатІауата апрапса мачІдзакІ йнайрыскІан дкІылштІ, дшразу йлакта йгІанахІвауата псайспадза дгІадцІхын аджвылцІырта дазцатІ. АкІылшшырта йылакІ апырайкІын ауыла уджвылцІта афатар агІадзхъагылыртаква гІайпшыхвтІ, бжбы ймыргауата ашв мачІдзакІ йгІадзхъитІгІан ддзыргІвытІ. ТшгІацайырпатІ, йымачвква ажвабагъи йырхахан йыщтахъ йгылаз Фуад ййырбатІ. АжвакІгъи йымхІвауата йшляпа гІатайхІвхІватІ, йплащ ахъвда щтІихын дджвылгІвызтІ. Зынла ашв азыркІыхыз Фуад ауи йыщтабыжыгъи гъйымгІатІ, ачвымла-ла дкІнымылуата дджвылпсгІазшва. ХвырчвхІва апещла дчІвырхъан ахъышв лазаджвыкІла дкІылштІ. Раджъаб ауи ймашина даквчІван псайспадза апщІа атшкІарыцІыртала дшцуз найбатІ.

Тшимыркъвахуата тшигІвычатІ, ашвъаква ауа-цІайрышан швъабгъыкІ йамгвайцІатІ, йшІайхІвахтІ, ауи целлофан сумкІакІ йтайцІан ауыгъи амгвайцІатІ, йшІайхІвахын ауацІала йуачва йадшІайхІвалхтІ. Дсакъ-дзауата дгІаджвылцІтІ, ацІахы дгІабгъалын ашІуна дталтІ. Фуад зынгъи атдзы зчпаз дгырзымхъвыщсызтІ, йхъагъи йгъгІатамшвасызтІ, ауаса ари азын ашІуна ата-лырта агваны йымгауата атыдзуацІа апны йазтыз архитектор швабыжта дизыразын. «НцІра уымазтІ», – йхІван дйызхІвахІвтІ. Аджыш мза хвыц гІатихын асаба, акъыжв-мыжв, ахъвапи, ацІгвы фыгІвква йчвымыгъдзата йпынцІа йгІатаххуа йапхъала дымгІвайсуан. ЗакІы дахъгвыргІвун Фуад: зунашва йчпаз ахъышв дапшищтара мшквкІ цІхъатІ, ауи айха хар апырадыргылхызтын? «Йсчпушйа ауи агІан? ЙауыпІ, тшщаквкІы, уызгІазлымцІуаш уыскІгъи

гъаѣам» – хІва йгІайылалыз агвжвайра щаквикІыхтІ. Абар ахъышвгѣи. Йпсы гІагвыргъѣатІ. Ауахъ алашара къарусыз йхъвацІахІвхІвадза йгІазкІылкІкІуз ахъышв айныжв ла чва-сысызшва ашІуна йгІатапшуан, закІгѣи гъапырамызтІ. Фуад днапшыгІапшын ащчыкыжвквкІ днарыквпштІ, йгІайгын ахъышв ацІахъ йаквицІатІ. Псайспадза бжъыкІгѣи ймыр-гауата ауат дрыквгылтІ, тшцтІихын йымъашІахІварадза ахъышв тшкІылыырхІватІ. ДдзыргІвытІ. Йыпкъ шабгаз ахъышв йгІакІылигатІ, къвакъвадза ахъышв гІакІвзыршуз агвагІвара дгІатачІватІ. ДатадзыргІвхтІ. МачІкІ анцІы йхъа гІахъырыхІван днапшыгІапштІ. Агъагъара дауы-шван, зджъарагѣи заджвгѣи дгъуымбузтІ. ТшгІащтІихын хвырчвхІва амаша дгІатыпатІ. Йгвы атшныта, дсакъ-уа, ацІла жъораква тшырзичпауамца пшцІаламцара ау-рам дазцатІ. Йылаква йъарбуздза гІайпшыхвтІ. Йхъа кІайырщцын мачІкІгѣи тшйыртлачауа йапхъала бзидздза-ра дымгІвайстІ. АгІвурамкІ ъалысуаз днадзата йыщтахъ-ла дангІацапш йгІайуаз автобус днаквпштІ. АгІашІасырта гъхъарамызтІ, ауаѣа днадзанадзыкІѣара йаргѣи гІайхъыдзан даквчІватІ. Дъацушыс днамдзаскІѣа гІашІасыртакІ шата-хъыз дгІакІныцІхтІ...

* * *

Раджъаб йшляпа йхъапахъ йгІатайырщцын дымнапшыгІапшуа атдзы дгІаджвылцІтІ. Амашина даз-цан гъагъата дгІакІвшатІ, щапІыла ачархква дрыквстІ. АцІапха гІатихын дтачІватІ. Апахъ гълашарамызтІ, апшцІа анахъани ахъала асталба йаныхІаз амзазаджвыкІ анурква йарагъхІва рыцІа-рыцІа йызлахІуз агъырдыз йгІалпшуан. Амашина алаймыршваскІѣа атара цІашІахІѣа йгІатихын йпистолет йплащ аджъып йтайцІатІ. «ЙалахІ схысра ата-умырхъхан», – йхІван ацІапха йрыхъынхІвтІ. Амашина йатахъдзамкІѣа – «ари апш мшы тынчта сумыргылума» – ахІвауазшва хІатлата йалашватІ. МачІкІ йынйырхатІ,

адзы апхара дапшын, «абаружвы йауаштІ» – йхІван псай-спадза дджвыквылтІ. Дымгвжважвауа аркІа дкІылстІ, лацІыхъвала йармала дыцІпштІ. ЙгыларкІван дангІайуаз дгІазыгІвсыз амашина.

Аурам даныквыл йылагІвацаква щтІихын ауацІагІвыга дтапшылтІ. «Ауди» йцІыхъва йгІатагылын йгІайуан. «ЙауаштІ, хІща тІакІв йынкъвхІцапІ, щарда цІуата ауи апш сгъаламшвасызтІ», – йхІван акселератор даквстІ. Аспидометр агІарбага псайспадза пщынгІважви жваба йазцатІ. Аmotor йачвхІатламкІва, быжь чІыда ахъымгауа тынчта йынхун. ЙалайырхІатІ аласыра, астрелкІа швкІы йаквгылтІ. Амашина чва ахъамызтІхІва мчыта йахъуан, бзидздзара данымгІвайс йхъайцІатІ уаквгвыгъа йшауаш. АгІвыга дтапшын – «Ауди» айшыста йцІыхъва йтагылан. Раджъаб дпшвырхъыччатІ, «хІалагитІ» – йгвы йгІанагтІ. Ауи йдыруан дызквчІваз амашина ага йбзийызтынгы атрасса апны «Ауди» штшизакъвымжвушыз – ркъаруквала йгъацахъуам.

ЗакІ гІахъвыщра атахъын. ЗджъакІы данрыгІвсуаз йгІайпшІалуата йгІайуаз амашинаква дырпшІамхра ахъаз-ла Раджъаб агъмала йкІзапытуан, ауипхъадза дзыгІвсуаз амгІва адзакІарта йыдикІылра атахъхун, ашоферква рнапІква гІатдрыхІвунта напІыршІашІа гІайзырчпун, «ахІмыкъ», «шІагІварахІ», «тшада» агъиквала днадырхъун. Раджъаб йгвы йгъамсуазтІ ауатква, йбун пхаста гІазлыцІуаш аъаща шгІанйыршуз. Йаргы ауи йгІайгвыдырцІуаз ажваквала йызпхъауа йрапшу ракІвымкІва дзачІвыйа аго-род аквта ауаса йныкъвуш. «ЙсызшвыргІва, ачкІвынчва, суыс зкву ауи акІвпІ, швымшван, сыдала заджвгы зар-рар гъуайдзушым, йсызшвыргІва, датшата йгъауам», – драчважвун йгвыла. Йхъа йазхъайцІун Раджъаб, ари йапшу алакІарыхъынхІвга, ащаршвыга мгІвайсраква дрыщцахъан, ауаса йцІыхъва йтагылакву? Ауат закІгы йгъампшуашызтІ, пхастакІ гІандыршарыгы йгІашІаста

рхъкъачІвыла абалахІ йалашваз йгъицымхърагІушызтІ. Ауи йгІалцІла агород апны ауи амгІвайсца ашІарысра атахъын. Айшыста, зджъакІ аламдзскІва.

Раджъаб аурам цІагІвхата амашинаква тланыкъвазаджвыкІла йѳамгІвайсуаз дазынадзандзыкІѳара дгвжважвун. АхІы-ы. Абар, аурам гІвбата йалыцІитІта азакІы агъьмала йцитІ, азакІы райша йымгІвайситІ. Раджъаб дгъацампатІ. ЙантланыкъвазаджвыкІха рыцІагъи йгІайрыластІ. АстрелкІа йцан йкІѳазызуа 115 йыквгылтІ. Йахъцах йгъауашым. Амотор йгъазачІушым. АгІвыга дташпытІ. ЙгъгІайхъшвум. ЙауаштІ...

Раджъаб акселератор зынла йѳапІы гІаквихтІ, ласдзата ащахІага даквгылын аполдза йыдигвалтІ, аруль зынла айшыста армала йгІайрыхъванчтІ. Ачархква алгІвачІв гІархъгчуа амашина кранкІла йгІащтІырпгІазшва йгІацашвтын апахъ злаѳазла ащтахъ нанархатІ. ЙауытІ. Раджъаб ащахІага ауищтхын акселератор аполдза йыдйырчІвалтІ, амашина тшаунащтын апахъла йджвыквххтІ. Раджъаб йцІыхъва йтагылаз амашина данагІвкъбуз йбатІ йымзаква зшІакІкІаз анкъвцагІвы йлакта рхІара-шваракІ шгІатаххыз. Ауи лахъвгІахъасракІ дъархІазгъи нахъун. «Ауди» агІвхъцІа йшыквыз абордюр йастІ, йхъыланарцІыжвын амгІва анахъани атшпы йыднаршшвылтІ, йызгІамыррайшахуата йахъышвттІ. Ауатква зымгІва агІвыгала йызбаз Раджъаб йгвы йырпсатІ: «ПальаматпІ. БзидздзапІ, абарантаква. У-у-ау-а-у-у!» ТшгІазырпсайспаз амашина ашІа ауищтын йнапІква аквикъбатІ. Зынла аруль дамцІасхтІ. АмгІвайсра хабза мыгІвхъигатІ, автоинспекция дрымбаскІва амгІва дтыцІхра атахъыпІ. Ауат дырчвшвауата гъакІвмызтІ Раджъаб дызгвжважвуз. ДгІашІадрсырквын ауыс алдыргандзыкІѳара гІамта бзидздза йчвыдзуаштІ. Абарауи гъитахъымызтІ. Йапхъахуз арыхъварта апны дхъынхІвын урам тшвакІ дбжъаххытІ...

* * *

Фуад автобус дгІакІныцІын псайспадза дыздгыл-
ра атахъыз атдзы ахыбла йырхаутІ. Заджвмаджвдзан
йныкъвуз, ауи дайгвыргъбатІ – йгъитахъымызтІ йдыркІ
дгІайыниарныс. Ага хама чгІвыча йшвызтынгыи – йыздыр-
уада? ДазынадзатІ атдзы. Раджъаб йгІайайхІвыз анашы-
лырта дазымцауата дагІвстІ, йащтагІайуаз днашылтІ. Ауаъа
лащцаран. Ашв дгІацІагылын тшытракІ йтахъыз анашы-
лырта гІайпшыхвтІ. Заджвгыи. ЗакІгыи. ЙайымырхъдзакІва
дгІаджвылцІын дацІгІагІауа, мацІкІгыи днаагІанагуа
дгІаджвыквылтІ – зджъара тІакІв зжвыз хъацІа рыцІакІ
дымгІвайсхитІ акІвымкІва йгвы йгъгІанамгрызтІ заджвы
дгІайбазтынгыи, йтахъыз анашылырта ашв аргвандзата
днадгылын йджбып мза хвыц айыркІытІ. Ашв йгъанымызтІ
хІашла ачІвагъвара. ДгІацампшуата йхъагыи дукІ йацай-
мырпауата агІвытланыкъвакІлагыи днашшыгІапштІ. Йгвы
ззгІвуш закІгыи гъаам. Псайспадза ашв дгІакъвыцІын
йхъарачвамкІва йалагылаз ацІлаква рылащцара дылагІвзтІ.
РыцІа йшвпаз ацІла дыцІагылтІ. АгвжважвагІва хъвыщра-
ква гІайайбантІ.

«АчІвыйа хІызлангІалыз абадырга ашв йзаным?
ДгІадзара атахъын ужвгІандзара. ЙгІанша ачІвыйа?
КІара дашІашвама Раджъаб? ЗакІ йызнима?..»

Йыздыруада? ЙгІайазхІвуашда? Ахъвыщраква, ахъвыщ-
раква, зджъауап йызгІамауаз азцІгІараква...

* * *

Раджъаб йцІыхъва йтагылаквaz ргвы мгІвадзакІва, йа-
зымпшдзауата абарауаса тшангІаркъвижва дызбжъагылыз
аурам тшвачкІвынла бзиддзара дымгІвайсын агъв сарыйа
йгІахъыхІвуз араса цІла бабаду ацІахъ дгІашІастІ. Амор
ашІайрыстІ, амашинагыи йрычвын йгІаншаз аъаща дшащ-
цахъаз апшта логика щата амата йалйыргауа далагатІ.

«Йапхъахауата. ЙгІасыщталквaz зцІыхъва йтагылаз

ажурналист йакІвдзырщитІ. Сара сгырдырам. Ауи бзипІ. БзипІ? Зны-зны! СгІацапаща! Заджвы дбзата дгІанхазтын зынла гвы айтуаштІ ажурналист ауи шйылымшуш, заджвы йшгІайжбаз. ЙайтуаштІта йыпшвымаквa йрайхІвуаштІ. ЙпшгІауа йалагуштІ. ЙгІарауаштІ зынла йаргванквa дзынІалуз, дзабадыруаз. Ауи гъауам. АлахІ сйыхІвитІ агІвыджьгы аладзырныс.

ЙгІвбахауата. Анасагы арасагы ауат пшгІуштІ, гІвба-хпа мшыла, рахІа йсрыщардадзапІта – пщба-хвба мшыла хІыщта йгІаквшуштІ. ЙыздыритІ рылшараквa, рамальквa, йалкІгІата ауи апш гІвычІвгІвыс ауат данрылазара...»

Раджъаб дгІайгвалашвахтІ ауи агІвычІвгІвыс дызлаз ауыквa рыщта дыквшвата йгІацІицауа даналага йыз-никвaз, ауыс шхъыргІвахыз, йаргы кІлы-млы тшизыр-чпауа – «УгІапсатІ, ачвынцІы уарбата уыла йгІацІалуа уалагатІ» – рхІвата апенсия дшырщтийыз. ХІакъ-байанта йдыруан йырхІваз дадымгылзарквыныз уыжвгІандзара анышв дшафхуашыз йа азна квырпІа йыжвуа хъаракІ дшаъазлушыз. Ауи ашвхІаусыгІвала дгырпшІамгылтІ, дгъамамкІытІ. АщцакІвахІва йынхарта дгІакъвыцІхын дчІвахтІ. Ауаса йара йакІвымкІва заджвзаджвыкІгы йгъйымдыруазтІ ауи ауыс зынгы йшкІайымрышвыз, мадза-мадза арцІабырггаквa шазикІкІуаз. Абар ужвы сквшкъомкІ йдыруа, зхатІ йгвапхауа, згІвычІвгІвысагІара йазхъайцІауа ажурналист ауи ащта дыквшватІ. Йара-йара, заджвгы закІгы гІайайымхІвуата. АлахІ йдырпІ ауи шгІайдахІвыз...

«... ЙгІаквшуштІта ажурналист ауи ауыс сара даласцІата, ашвъаквa йыстта рхІвуштІ, – йхъвыщраквa дрызгІайхтІ Раджъаб. – ХІгІвыджьгы хІшІа ркІра ахъазла амальта йаъу нарахвуаштІ, закІ апахъгы йгъгІашІасуашым. Ауат ршІакІыща здыритІ, йызнымкІва санйахъатІ. Ай, Фуад, Фуад, йазугвалaгвыщазйа ари ауыс пІай, щтадъа уагІа зладзуа ауыс, узалалыз, йудыритІи закІгы шузымпсахуаш. Сара щта, сара йыгъсымдырума скъару шрыквымхъуш,

ацІыхъва сгытыцІхуами? УадыргІванагы алахІуъагІалъам, ауаъадза датша гІамтахушызтын... Э-э-й, закІы йамбжъас алага, тамампІ абордюр йкІыдсцалуаз ашоферква йгІасархІвуаз – ахІмыкъ. ЙауыпІ, ауи сакъвыщІхпІ. Ужвы Фуад дшсхчуш ацІыхъва стагылра атахъыпІ. Щта, ауи ауыс гІайрыластІ, ауаса закІгы йлъажъамызшва ауыс далщтхра атахъыпІ, дцкъата. ДбазаргІатІ, дырзынхаргІатІ ауагІа, ацІабырг. Ауи йапш журналист жвасквша рпынгы зны дгыгІадриуам.

Йхпахуата. Ауысква шцауа акІвызтын – сгІващатІ. Йгъатахъым ксероксгы. Ужвы акомпьютерква йрапшта ауатгы йырчпауа рпрограмма йангІанхалхуа аъапІ, йгІаншатІ ауи апшгы. Ауи йыму ашвъаква пІатла амамкІва йгІайыквхра атахъыпІ. Сара йсымаквугы ауатгы самальла йызгІвыхпІта Андрей йнапІыцІасыршвапІ. Андрей... зъара цІуайа хІабамбахищтара... сквшыкІи бжакІи... йараби, тшгІыымпсахмищтІ... ауыгы «апша шІыц» даццузтын? – йгвы гІахъшвашвахатІ Раджъаб. Ауаса йкъвицатІ ауи акъангъашра. – Йгъалрым. Ауи аъара зчхІаз агІвычІвгІвыс ари агІамта айшыс ауацІала тшипсахырныс? Момо, йгъалрым, – атайхІвахын йгвы йыртынчхтІ. – ЗныкІла йапхъу – ашвъаква Фуад йгІайыквхх, зымгІва зджъара йанырйата самальла йгІвыхра. Ауаъа хІапшыпІ ауысква шалуа».

ЙанакІвызлакІгы логика багъьала дхъвыцуа йащцаз, аналитик акъыль цІола змаз аполковник арат зымгІва дакъыкъа пхъадзаракІла йхъа йтахъынхІвтІ. ЙащтагІайуата йчпушыз йалыргата йхъа йтата амашина алайыршван дгІаджвыквылтІ.

Фуад дъагІайызпшуаз атдзы днамдзаскІва пшцІакІ апны амашина йыргылтІ, аурам дгІаквылтІ. ЙгІайпшІашвуз азаджв-гІвыджъ апши агъырдзи тшырчвырхчауа рхъылпаква, рыкІасква гІатахІвхІва йыгІвсуан, йаргы дгІацарпата уишІампшуазтын дзачІву уымдыруашта дымгІвайсуан. Йызлу ауыс йазынархата мгІвакІ лихра, щаквыргылра

тамамкI найахвра ахъазла Раджъаб ласыта йхъа цIыжвта йтаз азцIгIара джъауап азгIайаура атахъын. Ауди йгIалцIла ателефон-автомат ахъыла дгвжважвун (агород апны ауди апш телефонта йаъаз зымгIва ъагылаз йдыруан). Абан йаргьи гъхъарахым, аурам анахъани атланыкъвала. АхIы-ы, йбзипI, ателефон аргван мза гъкIкIум. Раджъаб йайымрыхъдзакIва, зджъарагьи дымгвжважвауазшва аурам дахъысын ателефон днадгылтI. Йбжарыхъвашата чIвыца пIай злаз ашв гIайтIын атрубкIа гIакIнихтI. Ауат алахъвгIахъасраква рагIан ауди алахI дызлайыхIвуз гIвбазаджвыкI ракIвын: ателефон нх-уата йгIацIцIра, дзачважвара йтахъыз дгIайаура. Йапхъахуз йахIвара гIайдахIвтI – ателефон нхун. Апхъадзараква гIайрыхъынхIвын ауахъауыла джъауап гIартнадзыкIъара йзымчхIахуата дазшчуан. «Ай, алахI,спсы уыкъвырманпI». Йтахъдзаз дйыквшватI.

– Ауди сара сакIвпI, сгIаудырма?

– Щта, угIаздыритI, убжбы йгIаснахIвитI ушгвжважвауа. Уабаъу, сара сначважвахпI.

– Момо, угъызгIачважвушым, Америка хIшаъам ухъаш-тылхма?

– ЙгIасгвынгIвытI, мачIдзакI йчхIата анахъани ателефонла угIачважва, гIвба-хпа дакъыкъвала.

– ХIангIалтI.

ЙагIазапI – анихIва Раджъаб атрубкIа атагIайахвхтI. Зынла йгIаштIырхтI.

– Сара сакIвпI, – атайхIвахтI Раджъаб.

– СуыздыргIвитI, йсылшауала...

– ЙуылшущтI. ЙцIыхъвахуа азакIы-гIвба сахIат руацIала агород апны машина-мгIва пхаста кIара аъазма?

– СахIаткIгьи гыцIуам. Весенняя урам апны, уыжвжвы ауаъа сгIахъынхIвыхIвацата угIасыквшватI. Йыш...

– Щта? – йгIайачважвуз дапикъбатI Раджъаб йзымчхIахуата.

– ЙшгIаншаз гъсыздырам, ауаса амашина хъвашатI,

йтачІвакваз азаджв зынла йпсы цатІ, анахъани ачымазагІвтарадзагъи дгъырзынамырдзатІ.

– ДзачІвккуда?

– Ужвыгъи йгъхІыздырам, швЪакІгъи рджъып йгъІатыхІымхтІ.

– Щта-а, ауи ауыс ауырахуштІ, йауаштІ.

– Сутахъхузтын угІасх, йудыритІ...

– ЙыздыритІ, саща, йыздыритІ. Йшцауала угІастахъхуштІ.

Бзила.

* * *

Фуад зныкІ ахъазла дцаквкІыта Раджъаб дйызпшуазтІхІва дангІамидзах агвакъвпра днанауахв-уа далагатІ. «ЙыззихІваз абадырга ашв йзанымйа? Дабаъу? КІара йызныйма сара схъкъбачІвыла льяжъа змам агІвычІвгІвыс? Йара дзалазгазйа ари ауыс? Йсчпушйа?..»

Ахъта дащыта, чхІарагъи йылахымкІва – «Ужвыгъи мацІкІ сйызпшыпІта сцахпІ» – хІва йгвы йштаз ацІла дангІацІпш афатар ъаныз анашылырта заджв дшазцуз йбатІ. Бзи-бзи дпшын йгвы гІвбахатІ. «ЙакІвызшвагъи даъапІ, ауаса... дшпаныкъваквауа, йыбгъагъи ауаса йызхъвайа? Уым-гвжважван, Фуад, уымгвжважван. Ашв дазынадзатІ... ЙнапІы йджъып йгІатихтІ... ЙраутІ... Момо, амгІа гъакІвым йыzziрауыз...»

АгІвычІвгІвыс ашв гІайтІын днашылтІ. Фуад йбаз ззи-гара йымдыруа тшытракІ дгылан. АцІла дгІацІцІын анашылырта ашв дазцатІ. Йымзахвыц гІатихтІ, аргвандзата ашв йазиган йыркІкІатІ – толкъвын квпшыра рымата ашв гІвчІвагъвара хвыцкІ анын. Рабадырга! Фуад йгвы гІабзихан псайспадза дхъалтІ, ауадгъына даквымсуата йцІапхала ашв йтІын днашылтІ...

* * *

Йара ауи агІамта агІан агород бзидздзарала йакъвгата,

хама ла заргван йнамскІуыз адача апны ари апш айчважва-
ра акІвшун:

– Йучпайа, ауысква шпаѳу?

– ЙгъчІвагІвам...

– Ауысква шпаѳу – хІва суцІгІитІ!

АзцІгІара ззынархаз йхъа йыжвгІвахъаква йыртайырпатІ,
йайшысхаз йыхъвда ацайырпарныс дшвауа, йщахваква
зынгы йызылымхыз ашвара йарыкІаызыуа йарагъхІва
йгІайшІицтгІ:

– ХІызышпгІуыз, зцІыхъва хІтагылаз абаранта
хІыгІвычІвгІвысква аща рылайырчІватІ, амашина блытІ,
йаргы думпта дыдзтІ, са-а-р-р-а...

– Ашвъаква!!! – жвгІванд ддрата йгІахІвачватІ апшвыма
йбжы. – Ашвъаква – схІвитІ, йабаѳу ауат?!

«Йгъсыздырам» – гІаныцІуата йыжвгІвахъаква
тшадыркІылын адзы йгІатырхгІвацаз квчІиста зылаква
ащагъра гІархъылыз апшвыма йпахъ дгылан зхъахвгы
зчІахІгъи зрыдзыз агІвычІвгІвыс насыпсыз.

– ЙшпакІву йшуымдыруа?! – бнагІвта дгІайыквхІвыртгІ
ауи апшвыма. – ЙшпакІву йшуымдыруа, ацІапса! Арахъ,
– аргваныта дгІайыдгылтІ, йшІыдзадза гІайкІытІ, ба-
гъбата йырбцІын йхъа йыжвгІвымсакъаква йрыдйыр-
сылума ухІвушта йхъйыркІытІ, – ахча шнауахвуаш
удыритІи! ЙгІасахІвстІ! Ауи упхІвыс уамчІвым-шІагІварахІ
ллымхІаква гъашата йырцраІву ахъапщква, лымачв
хъвахъаква йырхъу амышІа ѳатлынква уынхаша хІакъ
чвкъашла йылзухвгІама? БІ-ы-ы? Уара бжалага йуапшкву
заджвгы йымам атдзы укъарула йуыргылма? БІ-ы-ы? Ауи
уцрышвт ахІмыкъ аинститут уара дыцІауцІама?! БІ-ы-ы?!
Ауи уыжвгІвахъаква йрыкву ахйачІва дукІ йуквнагауа-
та йынкъвугума, тшызлауырдууа уъанатІа угвыбзыгъара-
ла йгІатугама?! БІ-ы-ы?! ЙхІва, ащамакъы! – йшІыдзадза
рыцІагъи йырбцІытІ, йауыымщтуата дйыцІагван рыщтахъ-
ла йгылаз айшва сагІа дыквырышвтІ. «АгІвычІвгІвысгы»

апсауатлагы ацхъвашан аджвахашва йгІаквпІлатІ. Апшвыма йджып бльатакв цкъадзакІ гІатихтІ, анаджъас дьласызшва дзасакъдзауата йымачквва йрыцкъахын амшІ птшква дрылата дгІватІыматІуа аджвахашва йыквыз йшІахъа йаквирышвхтІ.

ДъахІчахІуа, бжъыргала дыгъзырнысгы дшвауа згангы зурагы ацапшыз йыпкъ аджвахашва йарагъхІва йгІадиххтІ акІалташтІыхыгІв. ДкІъазызуа апшвыма йпахъ дгылан ажвакІгы йзымхІвауа. Йаргы йхІвушызйа?! Апшвыма йунашва гымырхъйатІ. Тшырзахвага гъаѓам.

Апшвыма ауи дпшыгІ, йпахъ угвы алазгауа псаушвхІа фгІвычвгъа хъшакІ алалгІвызгІауазшва йпыкквва аквирыбагъбатІ, йпынцІа йрайджътІ, йацапуз йхъа йыла хъващква ацхъигІван дгІацапшуата йгІайшІицтІ:

– Уца, сыла ухъыцІ, ахІвамакъ! Платлата уахъыкІи мшкІи уыститІ! Апшваквва гІасыдугалитІ. Ауат азызкІыз йпсхъа йахъухыз асурат суырбитІ. Момызтын... йуызни-уаш угІаздыргІвы. Уара ухъатала платла ауырала лъажъагы рымамкІва хІакъгы рыдымкІва алагъ зонаква йыртауырчІваз урыцтацитІ – платла ауырала. Ауи рахІа йанагъъхара... РахІа йанайчвахара... Ауи агІан дзачІвугы рымдырхуата ухъвади зджъара йгІараухитІ, йырмаудзарыквын рыцІагы йагъъхуштІ, ауи сара сазхъвыцхпІ. УадыргІвана... – апшвыма гвагІвкъбагата дшшвырхъыччауа апхдзы дакІвабауа, апша йаркашвауа ацІла къарусызхвыц дапшта тшизымкІхуата далакацауа йпахъ йгылаз дишІапшуа, йажваквва апцІйырхвхвауа йхІвуз ацІыхъва йнайырдазуан... – УадыргІвана уара йуызмыршышхуа ауи упхІвыс махтша йудыруа ачкІвынчва дырчІвхитІ, ага дрымгвапхарыгы аунашва дырхъйуштІ. Ауат йырнапІыцІашваз йлылахъхауа удыритІ, йызымкІва уашахІатын. Дара ракІвызтын – уырбата баста гырфум, ргвы лыквдырпсуштІ, ргвы дыртынчуаштІ. ЙацтагІайуата, ауи ухъадзыда злауыркІышвуа утдзы хъвасатхІвахуштІ,

йыгІвнугы йаргы. Уцрышвт бжаллага... ауи йльажьайа, дбзата дгІаныгІжыпІ, ауаса аинститут лала йымбахра. Уыла йгІацІажьстІ кІапІикІакІ зджып йтам, ангы абагы унагІвагы хъадкІылыртагы змахым, зацкІыс чвгъахагІв гвымха дабахым дипата зыхьыз гуш ачкІвын квыджьма хабзала йбзазауа хІыгІамта агІан йызныйуаш. О-о-о, АлахІ йсимырбарагІатІ ауи ура йупыру. Йупыру – сунашва умырхъйузтын. СахІат 24! Йухъуымраштылын. Уца, сыла ухъыцІ!

Хъыза жвпІата адгбыл тшахъызгІваз адзын пстхІва хъшвашва амихІвауа, йгІватІуаз ахІвынчІвгы, йхъылпа йгІахъныжжыта дзычвкІварта йдзамгІваква йгІарбгъачІвуз аквадзгы йылайымхІвауа йхъа йльажьата дгІамгІвайсхуан ахъацІа. УыжвжвыбырдзакІ уицІгІата дъацауагы, йчпушгы, ймагІнугы гъйызгІаумайхІврызтІ ауи. Амца далан, джьахІанам агвашв днадгылхъан. Дцун йщапІква дъаргуз. АмгІва адзхъа йгылаз ацІла йыквчІваз акъанджъа гврыдзгата, нашхыйата, псрыхІагата йгІакъваргътІ. АхъацІа закІы дапшІахызшва дгІашІастІ. Угвы йгІалахуата йатагІагахтІ акъанджъа мыжда абжы тхгІа. АхъацІа ацІла дхъапшылтІ.

ЙшІа хъйымтІуата йгвыла акъанджъа дачважватІ:

«АчІвыйа ура къарагвымхагы уызмыртынчуа? Йанамуыхуагы ура суапшында. Йухарайа! Йъаутахъу упсгІа, йутахъу чпа, йуауа фа, йутахъу гІакъваргъ – заджв йпахъгы джьауап гьукІуам. Ура уызгІвымсуаш закІгы, заджвгы рунашва йацІам апсразаджвыкІ акІвпІ... – АхъацІа хъшвашвадза йхъаквынцІ закІ гІалаххтІ. – Апсра? Щта, щта, аджьауапква зымгІва угІаршІызгуш, заджвы йпахъгы джьауап зымкІуа апсра. АчІвыйа?.. – АхъацІа йхъаштылхтІ зымгІва: дакъикъа пхъадзараквкІ рцІыхъвала йакІвшаз, йара йажва закІы-гІвба рахІа злайымцІаз айчважварагы, йтгІачвагы, мацІа найпсыйарала йазихІвхІваз йымлыквгы... ЗымгІва. Йхъа йгІатахаз дызквхъчІваз ауыси апІатла йгІайдырбази ракІвпІ. СахІат 24. Йдыруан ауи апІатлала закІзаджвыкІгы шизымчпушыз. Йдыруан

ауи йащтагІайуашызгы. ЗымгІва хъатакІла йнаскІан йычкІвын, ауат зымгІва ззичпуз йара йгІайрийыз, дуней млыквла дзайгвгъуз, бзидздза йбуз йычкІвын йылакв дгІарыцІалтІ. ЙзымкІхуата йылакв йгІарыцІыжжыз йыладзкв шакІгьи зцІахмыз йдзамгІва тырасгІа кІарщ дукв йгІарыквпІлатІ. «ЙсыргІва, сычкІвын, йсыргІва, йуылшата сгІаугвынгІвуазтын, арат аьиблскв ауи ухадырдузтын. Бзи уызбун, сара сыззынамдзас уазынадзара стахъын. Йстахъын, ауаса хъырчІвага мгІвапІ йгІалсхыз. Ужвы ауи амгІвагьи сгъызгІаквцІхуашым, йстахъдзазтынгьи сгъгІаквырщтуашым, закІзаджвыкІгьи гъсыррайшахуашым. Щардачва сымхъачпатІ, сычкІвын, щардачва. ЙсыргІва...»

АхъацІа псайспадза йгІвыцІара йацІашІахІваз акІвыбра йпистолет гІатихтІ, ахІатлара зынгьи йылайымхІваскІва ужвы йгІайырдырра йтахъызшва йнапІсаргвыцІа йыквицІан гІван-хын йыруышвтІ. АщахІага ашІырышвтын дымгвжважвауата йхъадзлымхІарта йазигатІ. ЙхъвацІахІвхІва хъдагвдза алащцара йгІалгІатІ ахысбыжь... Ачвара тшазызчпахуаз акъанджъа гІархІатІ, гвжважвагІвала йкъваргын йпсгІахтІ.

* * *

– Амза аумыркІын, – йыгІвза йбжы гІайгІатІ афатар йнашылгІвацахыз Фуад. – Арыла угІай, уызпщкІласуаш закІгьи гъаьам.

Фуад апещ днашылындзкІьара йылакв мачІкІ алащцара йащцан ауаъа йыгІвнагылаз апсауатлакв йзалыргауа дцатІ. Алащцара дгІалибгІатІ атахта йтачІваз йыгІвзагьи.

– АчІвыйа ауи аъара уызкъвас, кІара гІаншама? Абадыр-га ашв йанымкІва йанызба сгъгІамшылтІ, ацІахы суызпшуан, ужвыгьи мачІкІ укъвахзарквын сджвыквылхуашын.

– Угвы йауымрысын, ахъта уасырщытІ, ауаса ауи сара йгъсызам. ЙгІаншатІ, Фуад, уцІыхъва йтагылаквас ауи ахІа

уцІыхъва йгыГатагылхуашым, угъырхчахуашым, ауаса ласыта, йара уахъа, датша зджъакІы гІаджвыквылуаштІ. Ауи чакъ азгІауымгын.

Раджъаб йгІаншаз айшыста йыгІвза йайхІвтІ.

– Е-й-й-а, сшхъвыщуаз гъакІвым, йшызбауала ауыс цІолапІ, – йхІватІ Фуад закІы дазхъвыщуа.

– ЙгыЦолагІвацам, Фуад, уаргьи саргьи хІызквыдзырныс ауаш, агвы йгІаквлырквын шардагІвы зладзуаш уыспІ. Ауи йгІалцІла арат ашвъаква рнапІыцІашвандзыкІа хІцІыхъва йгытыщуашым, ауи ауыс саргьи спалалыз уахъа йрымдырыргьи уачІвы йгъахъыргушым. Ашвъаквагьи хІаргьи думпта хІырчпара ахъазла закІы йгъапшуашым. Ауат рхъа, йгІаргъычыз рымлыкв рхчуштІ, йъадзарылшауа, йырчвагалакІгьи йагалакІгьи – заджвы, хвгІвы, гІважвагІвы... аныгьи арыгьи ауат рыхъазла йапшыпІ, хвыкІпІ. Ауаса йанаъазара хІаргьи ауи йаквнагауата хІсакъра, руысквала чІвырхъакІла хІрапхъысра атахъыпІ. ХІуыс эквула хІрыдзхъагылата хІрыщымгІвайс йгъауашым. ЙгвынкІыл ауи.

Ужвы йапхъахауата йчпачІву. Ашвъаква ксероксла кІара рхъыхра. Йчпата амаль гъамам, йгІаншаз амщтахъ датшата сазхъвыщтІ. Зджъара щтакІ гІаныжъ йгъауашым. Ауи уызхІвауагьи дгІарауаштІ йатахъхарыквын, ддрыхІвачвуштІ, ауат ауи шырзычпауа здыритІ, ауыла хІыщта драйшысуаштІ, йырзышІчІварнысгьи закІы гъазхІвам. Ауи йгІалцІла ауат зныкІ ахъазла араъа йыгІвназтІ, къачІвахырта мадза аъапІ, щымта йусырбапІ...

– Щымтагьи араъа хІатагІайхуашма?

– ХІгъатагІайхуашым, хІаъазлуштІ. Щымтадза заджвгьи хІгвыгІв йымчпузтын – ари афатар гыырдырам. Ауи бзихушын, бзидздахушын. Ари апш фатар шаъу здыруаз гІвыджъ хІакІвын, азаджв зынгьи закІгьи гъихІвахуашым, йпсыз дгъчважвум.

– Сара дыздыруазма?

– Момо. ХЫзцалаз уыскІ апны дГІарщытІ... дгьсымхчатІ агІвычІвгІвыс харзына, дгьсымхчатІ.

– Ауи акІвпІ швынхара шаъу.

– Йаъан.

– Момо, упсы гадзату ауи угъызгІалцІхуашым, абар ужвыгы – угІакъвыщІхтІ анхарта, ауаса...

– Йгьсыздырам, тамамзапІ йухІвауа. ХІакъвыщт ауи. ХІуыс хІазырхъвыщ. Йапхъахауата. Ксерокс рхъых йанамуазара... йанамуазара датша амаль аъапІ. Щымтадза зджъкІ гІахІгвыквмылуазтын хІуыс зныкІла йаквшуштІ, ауи гІахІрысабапІ. Щымта салагитІта сара ауат скодла йызгІвитІ. РахІа йанмачІу гІвымшкІ сыквнахуаштІ...

– Скодла – ухІвама?

– Щта, Фуад, гІвыджъ йгІахІхъвыщыз акод гІасрысабапта. УыжвгІандзарагы ауи йари сари хІакІвымкІва заджвгы йгыдырам. Атекст аджвырагІв йырнапІыцІашвадзузтынгы акъраль шифр хътІгІвыта йаъу гІазырдарыгы йгъзапхушым.

– ДзачІвыйа йгІвыджъхауа?

– Уымгвжважван, Фуад, ауыгы удырхпІ. ЙгІвбахауата. Атекст хэкземпляркІта йсрыхІазыритІ. АзакІы агІвыджгы йыгІдыруата зджъара йкъахІчІвахитІ, анахъанат агІвба закІы-закІ нахІахвитІта акод здыруа йгІвыджъхауа хІыуа заджвы, йзынадзауа, йнапІыцІахІыршвитІ. Ауи ашвъаква мгІва йызырытуаштІ. Ужвы ауи ймагІну, дзачІву. Йари сари амилиция академия хІацапхъатІ, хІангІалга хсквша хІацынхатІ. Ауи амщтахъ сара араъа сГІарщтихтІ, йара ауахъ дГІанхатІ, ауаса хІынхара уысквала, хІтшпещарамшква рагІан хІанйалун, йара уыскІ анацІырцузгы гІаншун...

– АчІвыйа ауи швшифр ауи аъара йзакъауцІауа, ужвы атехника шаъула...

– ЦІабаргыпІ, ужвы атехника йамчпауа гъаъам, ауаса хІшифр гІахъызтІуаш техника гыГІарымхъвыщтІ.

– Ауасагы йгІаншума?

– ЙгІаншитІ.

– ЙгІасгвныргІвыстІ.

– Сара уыжвгІанчІви компьютерла сызланым-хас мачІсачІпІ, ртеориягы здыритІ. Акомпьютер йазыгІахънатІуа логика ащтацара зму, йацІаргыл, йашІыршы, йапшІаргыл йауа атекст шІчІвараква, апхъадзarakва, ахІарыфква ракІвпІ. ХІара хІшриффт ауат рыуа закІгы йгъапшым.

– ЙшпагІашвхъвыц ауи?

– Щатата йахІтыз удырума? ХІыгІвгІвы Бадди Йакъвып йапхъадза гІахІвахраква йрыуу «Рызна хІвынчІвра».

– ?

– Щта, щта, йара ауи.

– АгІахІвахра сапхъахъатІ, хІыбызшвала йгІвыпІ, йшыздыруала урышвла йгъатакІым...

– Урышвла йатакІзарквыныз йазыгІгвалазйа?

– ЗакІы гыгІасгвынгІвыхуам.

– Сара сшабазу хъауцІума?

– ХІыбызшвала уангІасаччважвауазара...

– СабазапІ, гъакІвымма?

– Анахъа...

– ЙыздыритІ уызцІгІуш. Ауи йаба дурышвын, йан да-базан. ХІыбызшва йлырдыртІ. Йари сари хІананйа йдырра рыцІагы йцІолахан щарда хІыбызшвала хІайччажвалун, бзитагы дзапхъауа дызбжъатІ.

– АчІвыйа ауи йани йаби йагІвсыз заманла уызрыкччажвауа?

– Йара йапшта йабагы дщтанкъвцагІвын. Уыс дукІ даланагатІ, гІван хабар гІаидрадзатІ ауи далцІырныс, йкІайрышвырныс. Йуыршвушыз дыгъхъацІамызтІ. Зны йпхІвысгы йаргы адача йшаъаз ашв агваныла йадыркІытІ, атдзычкІвын бензин аквырчван йаларцІахтІ. АхъацІа йпхІвыс йнапкква дрыквта, дбжабзата ахъышв дангІакІылагыл йайхстІ, йаргы ахы щтахъла дтнархъан

дкІахІатІ. Ауаса йырблытІ агІвуджъгы. Амцаблыра збата адача йгІатшкІараххыз агвла лыгажв – йгІаншаз йашахІатыз азаджвзаджвыкІ – йара апщІа дтшкІарарщытІ. Заджвгы дгырмаутІ, атамам ухІвушызтын – йгырзымпшгІатІ ачвгъахагІвчва. Ауи агІан Андрейи сари йщІбахауа акурс хІгІалгун.

– Ужвы ауи дабаъу?

– Астолица ауголовна пшгІара хъвшара аунашвачпагІвчва дрыуа заджвыпІ, дгенералхатІ.

– Ауи йакІвма йызнапІыцІаршвара атахъу?

– Щта, ауи. Акъралъ шІыцІазцІаз ари аларгІвгІвра уагІвырсыз дамсахызтын дгІахІцхърагІуштІ.

– Зани заби ауаса ачвгъахагІвчва йдрыдзыз...

– АгІвычІвгІвыс йгвы ъадзабагъу аъарагы йтІахсахпІ, сахътных, ауи дыгъІахъвым, запш нымшауа гъаъам. Ужвы хІкъралъ апны закІы гъуызджъащахуам. Ауи акІвпІта, абгата хІайгвгъара гъатахъым. ЙшырхІвауа апшта, «АлахІ уйайгвгъа, ауаса уаргы уымбальарыгъын».

– ЙгІасгвынгІвытІ, Раджъаб.

– ЙгІаугвынгІвызтын тшпсхІырцах, уачІвы хІахІайымшпІ.

* * *

Дауышван ауахъ, дауышван адача агъагъара, апщІа зынзамыза ауи ахчагІвчва рхъвацІакІ быжъква йбжатІыз ахъышв йгІабжъысуанта йгвырбзигамыз ахъвыщраква даурымщтуа ателефон йгІасра дазпшуа, пстхІва жвпІата йгІайхъатагваз ачва дабакІуа атахта йтачІваз ЙахІйа йлымхІаква гвауа цІарадза йгІартасуан. «Швымчважвауата швуыс гъшвзымбума?!» – хІва гІван дрыквцІыртІ ахъышв дкІылагылуанта. ЙашІасхтІ даргы. Аблын йкІныхІаз асахІат пщІзаду абжы акІвымкІва дауышкІгы гъымгузтІ апещ апны. Айшва сагІа йыквгылаз акофегы гъымбахырчыхуазтІ щарда цІуата, арюмкІа йтаз ако-

нъякгы йшаъаз йгылан, йгъалымдзгІузтІ ауи гІазтырхыз абашырбагы. ЗакІггы гытахъымызтІ ЙахІя, закІггы йгвы гъазгІамиуазтІ, азакІы ацІыхъва азакІы тагыла гІарып къралыкІ йгІатыргата йызгІаргыз «Мальборо» тутын акІвымкІва. АхъвасатхІватара ду йгътамшвахуазтІ ацычвахъаква, азджъакІггы ахъвасатхІва йалата айшва йгІакІапІлатІ. Ауатггы гъйымбузтІ. ГІвахъа-гІвымш йара араса дчІвазларггы дазшшуашын ателефон абжбы. ЗымгІва йрапхъаз, зымгІва рацкІыс йхъадаз, йапхъахъыла йылахъ шцуш зпщылаз телефон бжбын ауи.

ХъшвашвахатІ апещ ауацІа. ЙахІя дгІалакІязызтІ. Псайспадза дгылын ахъшв айыркІытІ, джъауапкІ гІайнатырныс, бзиракІ гІайнахІвырныс дайгвгъауазшва чуан цІгІвата йлащцараз ауахъ далапшуа тшытракІ дгылан. ДгІацапахын йара ауаса псайспадза атахта дазгІайхтІ, адеста тутын хъакІ гІатихтІ, йшІайыргылын йаймыркІыскІва ачІвара тшазичпатІ, йщцтахъ атахта йшазынадзуз цІарата, угвы йалахуа ателефон гІахІвачватІ. ЙахІя ауи абжбы дшазшшуазггы дгІархІан аркІыга йнапІыцІшвттІ. Йакъыль гъазымцатІ зынла йпсы йхъызцаз, закІзаджвыкІггы алзымцауа алага йапшта йлактаггы йылакваггы закІггы уызргІанымхуашта талейракІ ателефон дапшуа дбжачІва-дбжагылата йгатІ. ЙатагІахІвачвахтІ ателефон. ЙгІайгвалашвахтІ ауи абжбы дшазшшуаз. Гвауата дчвхІан атрубкІа гІащгІихтІ.

Момо, дзызшшуаз абжбы гъакІвым ауи йгІатгІаз, зынзаджвыкІггы йымгІахырквын, ачІвыла йгІацІггІарквын дзыргвыргъачІвушыз, ари адуней апны рахІа йчвымыгъыз, гІамтакІ йгІашІарышвта чІвымыгъ тлийта йгвы йгІалахуаз бжбын, дгІазшаз алахІ (ауи дйымаркІвазтын) йацкІыс дызчвшвуз йакІвын йызчІвызггы. НцІрата йымаз йгъгІащгІимхрызтІ йдырзарквыныз. Ма – дабацахуаш... дашІашватІ, даздыргІвра акІвмызтын датша амаль гъымахым.

– Угъычвам?

– Сгъзычвуам, сгвы акъвпитІ, – йаквшвыз йпыккква йарагъхІва йаквиххын джъауап айтхтІ ЙахІа абжъы.

– УахІмыкъпІта угъзычвуам, угІвыбжапІта угвы акъвпитІ, – рыцагъи йпсы йхъызцаз бжъыла атрубкІа атагІачважвахтІ. – Йуызныйуа, ушаъу уара йууыспІ. Йахабарйа хІуыс?

– ЗакІгъи ужвыгъи.

– УгІадзыргІвы. Ашвъаквагъи ауат азызкІкЫз, йызму рхъвадиквагъи уачІвы уыжвІаныдза спахъ йгІащгІауымцІузтын йакъвпыхуаш гвлашвгъи акъаб бгІа йагІвызу, хъа-хІва уызпхъауата йухъачІву агъажъгъи ауи ахІата йгъуымазлахуашым. ЙсымарыщІапІ утгІачвагъи, йалкІгІата упи упхІи. УпхІа дабаъу? «Толкъвын чІыхв» саторий? Упагъи дгъхъарам. Угвжважва.

– СуыхІвахитІ, ауат уырхъымсын, сара зымгІва счпуштІ.

ЛахъвгІахъасраквакІ атрубкІа бжъыкІгъи гъгІатымгатІ.

– Ауат раджъаль уара йунапІыцІапІ. Йуырхъйума ауыс – йбзазуштІ, йгъумырхъйума – хІхабзаква удыритІ, уара уыхъазла ауи гъмыгІвхъызгушым.

ЗакІы ацицІахырныс дахамдзаскІва йыквырцІахтІ ауахъауыла атрубкІа. ЙахІа дшабгаз ддзычІватІ, йнапІыцІшвтуашма ухІвауата йарагъхІва йымачв псылаква зкІвыршаз атрубкІа аппарат йыквырышвтІ.

ЙахІа ужвыбырдзакІ дзачважваз гІван ахІа дгъйымбастІ, ауаса телефонла йайчважвалун, унашва гІайзичпун, йчпара атахъыз айшыста йгІайайхІвуан. ЗынзаджвыкІгъи «сальамгъи» «бзилагъи» гъгІайайымхІвтІ. Ауи йыхъызла датша зджъакІы гІайынйалун. Абар уахъагъи аймына гІайайхІвын йыквырышвхтІ.

«Йауа, сара сынчвума – йстахъу йанстахъу йсыгъчауа. Сара саъара йызтахъуда ауат ашвъаква ргІаура, ауат агвы йгІаквылуазтын зымгІва рапхъа злымхІаква гІаркІуаш са сакІвпІ, – дагІвкъъун ЙахІа. – Сара тамхІачвта сырчпуштІ.

ЙсызтхІвузтынгы акъыж сГатахузтынгы дара рыхъаз-
ла йбзийызлуштІ. Ай, йнызцІуашыз нызцІыта зхъа
акъыль гІатамлыз ашІагІварахІ, йазызгвалахйа арат
зымгІва, закІгы сГІанамрыхІауа, заджвгы сыхв най-
мыркъвуа тынчта сбазун. Щта – «АквтІу ащыга ащапІхы
йГІацІнаххитІ» – зхІваз дгъымгІващатІ. Сцан сара-сара
схъа абалахІ йаласцІахтІ, сбайахара стахъхатІ, убума?
СгъазымхъвыцтІ ахча ду майрата йшуызгІамиуа, ауи ахв
щала, гІвычІвгІвыс нцІрала йтира шатахъу. СазгІайтІ саргы
ауи. ЦабыргышІ, аркъан тшъадзараулакІгы цІхъва амапІ.
Момо, мо-мо, сыс тІахвата спсыхъвда угъацІсырхъуашым.
ХІапшыпІ зхъа къабугы йгвлашвугы. ХІапшыпІ...»

ЙГІачважваз ателефон ЙахІйа йхъвыцра гвагІвжвагаква
дгІарылнакъбатІ.

«Рыщта хІыквшватІ, – йГІаттГІатІ атрубкІа, – хІпшГІитІ,
йГІахІауаштІ».

– Швыквшвазтын псхъвы злыцІыз ауат ашвъабыгъкъва-
гы йызмугы сызгІажвг. ЙугІума? ЙсызгІажвг! Йабаъу,
дзачІвыйа?

– Йъану гъхІыздырам, дзачІву гІагІдыруазшва йаъапІ.

– ТшузымдырхтІ, уажва псхъапсы гъакІвым йстахъу.
Дара! ЙугІума?! Дара! Ласыта!

Йрыхъвашума ухІвауата йыквирывшхтІ атрубкІа.
Йычвагы йхъаштылхын айха хар йтаркІыз ашвыр апш-
та днайГІайуа далагатІ заджъаль гІадраргвандзарныс
йГІадыргвыгъаз ахъацІа.

* * *

ЙлымхІа адзхъабырдзакІ йГІахІвачваз ателефон абжбы
дгІанаршІыхатІ апрокурор. Йылаква бжахъгІваркІвата
днапІырщцын атрубкІа гІацтІихтІ.

– СнадзыргІвитІ.

– УгІадзыргІвы угватшныта, – хІваспажв тшытта йгвы
йГІалахтІ ауи абжбы апрокурор, йгвы йГІаларцадзашва

ахьшвашварагы йылайхІван йнапы йгвы йазиган йГайщыгІ. «Уара уакІвпи, збжы мгахуаш акыжв-мыжв», – йхІватІ йгвыла, ауаса йпыкквкв йГарбжыщыгІ датша ажван.

– ЙГанша ачІвыйа цІыхквта уамрычвуашта?

– Сара сацКыс бзита йудыра атахъыпІ йГаншаз. ХІла бага гьамкыгІ, йхІыцІгІвызгІ...

– ЙшпакІву, зымгІва аквхІыршыны, йанхІыргІалыни? ХІашвцра гьатахъымызгІ.

– ЙгьатахъымызгІ, ауаса уашвцыгІ. «УыгІвычІвгІвысква алауымжын, сара йсчпуштІ» – ухІван суыздыргІвыгІ. СуыздыргІвын сгІващатІ. Ужвы уара сгьуцІгІахуам, сара самалькв насахвуаштІ. Ауаса йуырдыр, ауыс агвы йГаквлыуазтын зымгІва рапхъа йгылазлуш уара уыхъыз шакІву.

Апрокурор кІара ащицІахырныс дахамдзаскІва атрубкІа кьвдрышвхгІ.

«Ауыгы сара сйыршвуштІ, снапы дшыцІархъу гьидырам, – йхъа дачважвахуан апрокурор. – Сумыршван, уа уакІвпІ йсчвшвара атахъу, уара йгьухъазым зылахъ снапыщыу».

Йгвы йырбзийызгІхІва апрокурор йдыруан ужвыбырдзакІ йГайачважваз йхъа йхчара ахъазла заджвгы дшимайгь-дзуш, дзайгьдзушгы адуней йшыкквм. ЙхІвазгы шичпа-хуаш.

«Ауаса йанаъазара ймурад дазынардзата амаль гьа-мам, сйапхъысра атахъыпІ. ХІапшыпІ уари сари зла бага гІанакІуа», – йычвагы йхъаштылхын днасгІасуан апро-курор. Йхъа йаквйымцІазтІхІва апстыхыгІв йацКысгы дичвшун ауи уыжвжвы йГайачважваз, ауыс агвы йГаквлырквын ауи йхІвушыз дачвшун. ЙухІвушызтын ауысква щцазла апрокурор йыхъазла йпстыхгІвыз ауи йакІвын. Бзидздара днасгІастІ, атахта дтачІван дхъвыцгІ. «Ауи акІвымкІва йгьауашым, датша амаль гьаъам», – йхІван ателефон гІащгІихтІ...

* * *

ШарпынквакІ рапшта агород агІвына зымгІва
йгІарылхІвауа йгылаз атыдз ду апщІа апны ахыс-
ра, агІвжвара быжъква тшгІащгІырхтІ. Дақбыкъа
пхъадзараквкІла йашІасхтІ. Триуаула йгІащгІырхта
йгвпскъьапскъьауа ауаъа йнадзаз амилица анхагІвчва
зквшвахыз ахъышвква зымгІва йгІаркІылнахІвуз амцабыз,
йагІвжвжваз, йаларыхъвашаз апещква, дзачІву уымдырх-
уашта йблыз ахъвадиква, амашина агІвжвжвакв ракІвпІ.

* * *

Ашв йгІаквстІ. Псайспадза, «дгІахІымрыхІанда»
гІаныщІуата.

– ШвгІашыл, – йгІагатІ апшвыма йбжъы.

Ауи йпахъ йгІагылтІ гІвхъачва шІахъа хъырдукІ.

– Щта?

– ЗымгІва йшухІваз апшта. ЩтакІгъи. ШахІаткІгъи.

– Йара?

– Йара зымгІва рапхъа. ГІальаматта дыдзтІ.

– Анахъанат? Йшвыцквас!

– ЙшухІваз апшта. Ауаъа йгІанхатІ.

– ЙбзипІ. ХІдахІвра ахъазла, ы?

– ЙыгъхІымзарархарызтІ.

Апшвыма тшацайыратІ, абар гІайтІын коньяк
башырбакІ, кІанифат дестакІ гІатихтІ.

Астаканква рызна гІартайчватІ, адеста гІахъитІытІ.

– Йшвыжв, арыгъи швацхІа.

АгІвьдъжъ гвыргъьан аконьяк кІнырцІатІ, закІы-закІ
кІанифат йрыщІатІ.

– Ужвыгъи?

– Йауашын.

ЙатагІатайчвахтІ. ЙахътІ. ЙжахІватІ.

– Ужвы хІайда, швамшвт. ЗдъжъаразаджвыкІгъи швы-
дымсылын, швцах, са сначважвахуаштІ.

АгІвымакъдукІ тшацадырпан йджвылцІхтІ.

– ЙшырхІвауа апшта «ацІыхъваква зымгІва адзы йталтІ». Анчва йнайхвыргІатІ швпсква, ачкІвынчва. Уаргъи, адуней ззымхъуз, мафиозта тшызпхъадзуз НаныкІва Бахсит, уымгІвайс джъахІанамла, ауаъа акІвпІ уара утып, йуызшитІ щарда цІуата.

ДтынчхатІ. ЙапырихтІ дызчвшвуз, закІ зхІвушыз «йыгІвзачва». ЙалкІгІата Бахсит. ЙгъаъамызтІ датша амаль. Уыла зкІуа йпсы кІы. Щардан ауат йдыргъахаз, щардачван агІвыджъгъи йбзата йгІанхара ахъазла.

«Ауи акІвпІ абазара шаъу, Бахсит, ауи акІвпІ хІхабзаква шаъу – йухІвуни ухъатала йзынымкІва: «Ари адуней апны хІара йхІапшу гІвыджъ бзарты тып гъацрымам, гІвыджъ лухъаракІ йгъзахъадзгылуашым. Заджвы. ГІвыджъ – момо». Ауи уара йуфилософиян, уара ухъвыщца йадиалектикан. ЙхъйатІ йутахъыз, йаквшватІ йшутахъыз. ЙсыргІвах, гІвыджъ зынла стаканкІ гъырзащтІыхуашым. Ауыгъи сара йсфилософияпІ. Йуыршвшушгъи ауаса узачважвшушгъи дудыра атахъыпІ. Ужвы ажурналист чвкъащ. Барантала йауыз, йабагІакІылига ауат ашвъаква, дабаршІашва? Йгъауашым дгІауымкІва. ДгІаута анахъанат дрыщтащтира. Ауи гъуысхым. ЙгІасаухъази зшІа скІхъази ауи йгъйапшымызтІ», – йгвы тынчхатІ, тшигІвычан апахъ дгІаджвылцІтІ...

Рнашхквагъи бзита рфатар йнашылхтІ апрокурор йпны йгІаджвылцІхыз агІвыджъ. Азаджв амацІауыртала дцатІ, арыхъшвашвага гІайтІытІ, аркъа башырбакІ, дкІылкакІ гІатихын апещла дцахтІ. Астаканква рызна тайчван ачІвара штшазичпуз йтамакъ дамцІастІ, йылаква хІампІладжъта йгІатыцІын закІгъи йзымхІвахуата кдыжвта дчвылтІ. Арахъари йгІаншаз гІайгвнымгІвуа йыгІвза дшипшуаз йыхъвцІа закІы йажвагван йпсып акІытІ. «Про-к-к-у-у...» – йхІвушыз йзынамырдзауа йхъа айшва йыквшватІ.

– Арахъ угІай, Фуад, – амаЦауырта йыГІвназ йыГІвза дгІазшІитГІ Раджъаб.

– ЙузысчпатІ ачай йшутахъыз апшта, – агІваз рхыгчуа айха чаргъва йыквгылаз ачІатква апещ йГІайгылтІ Фуад.

– Ауи гъацхра гъаџам, араса угІачІва. ХІазырхатІ арат агІвымшкІ сыздынхалыз. Арат йГІазхъысхыз раКІвпІ. БаГІдзара шырзынамдзуш апшта закІы йтахІцІитІта зджъара йкъахІчІвахитІ. АлахІ йымцтахъ хІГІвыджъ хІакІвымкІва псы зхъу йымдыруата. Арат ауат йГІархъыхта ауи ашифрла йызГІвыхыз раКІвпІ. ЗакІы, гІвба, хпа... – зымГІва быжънапакІ раКІвпІ йнадзауа. Абар. – Ашвџабыгъкъва йыГІвза йзираутІ. Фуад ауат дыршшын закІзаджвыкІгъы гъГІайгвнымГІвытІ.

– АхІахъв йаныта йГІараухыз Тутанхамон йсальамшвџа рыцІа майрата йсзалыргуштІ ари йГІасутыз ацкІыс, ахъазГІваца заман гъасыргум, – йхІван Раджъаб йзираухтІ.

– ГІвэкземпляркІ раКІвпІ йнадзауа. АзакІы уара йнауахвитІ, азакІы – сара. АГІвыджъгъы мгІва кІыдакІыдала хІджвыквлитІ. АГІвыджъ хІыуа азаджв Андрей дзынадзара атахъыпІ адуней хъвашарыгъы. АГІвыджъгъы хІзынадзузтын рахІагъы йагъхпІ. Сара йыздыритІ, ауи чакъ гъазГІазгуам, хІхакв йГІацІанакІуа айхамГІва, автобус станцияква, аэропортква зымГІва уара уыхъазла йшхъГІву. Сара ауи ауыс шалу заджвгъы йгъйымдырстІ. Ауи гІахІрысабапра атахъыпІ. Ужвы йхІчпуш...

Раджъаб йчпачІвыта йпхъадзуз йалыргата йыГІвза йайхІвтІ, йшГІайгвынгІвыз хъайцІара ахъазла ййырхІвахтІ. Дразыта дГІанхатІ.

– Уахъа хІджвыквлитІ. Ужвы мачІкІ хІычвра атахъыпІ, мгІва баргвы хІпырапІ...

Джъасы йаГІвсхъата «Жигули» чІыхкІ апшцІа йГІатшкІарыцІын агород агІвынала йархаутІ. Ауи аквта урамква йрыквмылуа, уаГІа, машина рыцІа ймачІта йџа-

ныкъвуз аурамква гІалнахуамцара псайспадза агород агІвына йазцун.

– Тышнаркъвта ухъа гІахъумырпшуата утачІвазтІ, – йхІватІ амашина нкъвызцуз. – Араъа гІвыджъ хІштачІву заджвгъи йбара гъатахъым. ЙчпачІву зымгІва удырхума?

– Щта, йапхъахауа акІласс сгъцум, – йджъауапхатІ ащтахъла йтачІваз гвасра мачІкІ шйыму гІайнышца.

– Угвы йауымрысын, тшызчауа алахІгъи дихчитІ.

– ЙгІасгвынгІвытІ.

Агород йалцІуаз амгІва даныквыл амашина нкъвызцуз ауацІа гІвыга дтапшытІ, метр гІвышв-хышв данымгІвайс датапшхтІ. «Йгъалрым, йатахъыз зымгІва счпазшва йаъапІ. Йгъсмырхъвыхума уыжвжвы», – йгІайырпсайспан амгІва адзакІа дгІашІастІ, дгІатыцІтІ, акапот гІахъитІын дтапашауа тшичпатІ, мадзата йгвы зызгІвуз амашина дазкІылпштІ – ауи бзидэдзара йчвыхъарата йгІашІасын йгылан. «ТамампІ, йхІызкІылпшитІ, ауаса хІцІыхъва йабагІатагыл, йанбагІатагыл, йшпазымба? – йхъа дазыгъуан. – Зны уымгвжважван, ужвыгъи йатасырхъвыхпІ», – йхІватІ, амашина дтачІвахын амгІва дгІаквылхтІ, мачІкІ даннаскІа агІвыга дтапшын йцІыхъва йтагылаз амашина шгІаджвыквлыз найбатІ. Агород далымцІскІва дхъынхІвын урам тшвакІ дбжбалтІ. ЙцІыхъва йгътымцІуазтІ амашина, йхътІыта, йгвы гІахІызгІвапІ-хІвагъи йазымхъвышца йгІамгІвайсуан. Амашина аласыра йалайырхІан – йгъгІайхъшвум, йгІайырпсайспан – тшгІашІаркІытІ. «Араса уцІыхъва йтагылазлуш йгІауызкІылпшгІвацуш гъракІвым, ауаса йанаъазара уахъа ауыс цІхъва артырныс йщаквдыргылтІ. Йа дара, йа сара. ЙауаштІ, хІацхъвмарпІ», – йхІван йымгІвайсра йрыластІ.

– ЙгІаншауа ачІвыйа, хІабацауа? – йбжъы гІагатІ ащтахъ квчІвартаква йрыквыз.

– ХІспектакль йцІыхъвахауа акт хІалагатІ, айшыста хІцІыхъва йтагылапІ, угІампІатІауын, амаль уымазтын ухъа гІахъуымрыхІван, сара йсхъазыдзырщаргІатІ.

Швабыжта дазъазан аруль йадзхъачІваз амашинакъв-
цара, ахъазыкІ «гонщик»-хІва йгъйымпхъузтІ.
Трасса тыбГадукІ дыквызшва аурам тшваква
днарбыжышвтГарбжышвтуан, дгъармумызтІ йцІы-
хъва йтагылазгъи – дгъГайхъымшвузтІ, йаъан
дангІайаргванхузгъи. «АчІвыйищтІ йызГамхысуа? –
дхъвыцуан амашина нкъвызцуз, – шахІат чІыда дгъыр-
тахъым, мадза-мадза сырКІра ртахъыпІ, ауаса йанаъазара
агород апны тшырчвсымрыдзкІва йгъауашым», – йаквикІтІ
амашина нкъвызцуз. ЙабанкъвцатІ щарда, йгъамуытІ –
йгъГайхъшвум. Ауи йайчвахтагъи гІвурамкІ ралысырта
апны датшагъи машинакІ йпахъла йГаншатІ, райша йпахъ
йГагылтІ.

– Фуад (Раджъаби Фуади раКІвын йынкъвырцуз амашина
йтачІваз), тшыкІ, укаскадерхара анатахъхауагъи гІаншитІ,
– йхІван Раджъаб амашина аласыра рыцІагъи йалайырхІан
йпахъ йгылаз амашина йазйырхаутІ, ауахъауи йнерквва
йгъырзымчхІата гІацІцуаштІ, зынла цтахъла йайрыстІ.
Раджъаб агІвхъцІа дшыквыз йпахъ йгылаз амашины агъв-
гвари днарбжбаххытІ, йГайпырагылыз амашина абампер-
гъи амнайырган дцатІ.

ЙгъйылымшатІ агород апны тшырчвирьдзыр-
ныс. Ауи хІакъта йанхъайцІа агород дырчвалцІын ауи
йачвыхъарамкІва йгылу абначвахІваква рахъыла йырхаутІ.
Араъа йцІыхъва йтагылаквваз гІахысуа йалагатІ.

– УГІадзыргІвы, Фуад, арат хІгъауырщтуашым, ашвъа-
ква хІымхчакІва йгъауашым. Ани арыхъварта хІшнадзауа
мачІкІ йГасырпсайспуштІ, ауат ауи йГакІвымшаскІва
укІапата абна уылахх, зынла ущГал, йгъузыпшгІушым,
сара йсхъазыдзырщитІ. ЙжвыГІвхауа акилометр апны ма-
шина уызпшуаштІ, ауи аномер ари акІвпІ, ашофер йдыритІ
зымГІва. Уъайгауа уца.

– Уара?

– ХІГІвыджъ хІыуа заджв дГІанхара атахъыпІ.
ТшГарыхІазыр!

Абна гІвчвахІвакІ йырбжысуаз амГІвала дбжышвтын Раджъаб амашина зынла армала йацайырпатІ.

– УкІапа, дакъикъакІгъи гъуымам, ауат уыжвжвы йгІакІвшуштІ.

– Уара?! – атайхІвахтІ Фуад йгвы тшаднакІылуа.

– Сара ауат хъарата йукъвыздущтІ, ауи акІвымкІва йгъауашым. Уласха!

Фуад амашина тшГІатирышвттІ, тшынайыркъвын абна дылаххтІ. Йара ауи алахъвГІахъасра апны рцІыхъва йтагылаз амашинаква арыхъварта йгІакІвшатІ. Йгвы тынчхатІ Раджъаб, йазхъайцІатІ ауи аъара йыздГІапсалыз ашвъаква йъатахъу йшнадзуш, йдыруан ауи ахъазла йаргъи йатахъу зымГІва шичпуш. ЙГІвыщІара дыщІаъабан йпистолет гІатихтІ, ащахІага ашІихын йыздхъа аквчІварта йыквицІатІ. Дацапшын – амашинаква закІгъи гІашІамсуа йГІамГІвайситІ. «ШвГІай, швГІай, ашвагала, ауи акІвпІ йстахъу, швГІашІамсзаджвыкІын, ауаъа хІапшыхпІ».

РыцІагъи йалайырхІатІ амашина аласыра, мачІкІ тшырчвирыхъаратІ. ЙгъитахъымызтІ тшырчвирыдзырныс, йдыруан араъа рыла дыщІцІыркІвын датша зджъара йшизышшГІуш, йъакІвызлакІгъи, астолица аэропортква, авокзалква, аталыртаква зымГІва рпны рыГІвычІвГІвысква шдыргылхъаз. Бзичвата йдыруан ауи ауат рылшараква, йдыруанта тшйыргІващарныс, хІадагІвача дахІвракІ дайгвгъарныс дшахвитым гІайгвынгІвуан. Бзита йдыруан рамальквaгъи – нцІрата йымаз драбакІуа йГІайгтІ. Ауи акІвын йхъагвы заквыз.

Аспидометр дапшытІ. Жваба-жвыгІв километрГІла Фуад дъакІапаз йгІакъвидатІ. ПасапІ ужвыгъи. РыцІагъи йнарыскІара атахъыпІ. ДымГІвайстІ абначвахІва йадзхъысуаз амГІвала ужвыгъи бзидздара. Абна ахъа йгІакІвшун амГІва. ДацапатІ. Дацапан, зынла амашина гІахъынайыркІвын апахъ йцІыхъва йтагылакваз рахъыла йГІайырхатІ. ДГІашІастІ. Йара ауи агІамтабырдзакІ абна

ахъа йгІакІвшатІ даргъи, агІвбагъи йаргвандзата йащтагылата. Раджъаб дпшвырхъыччатІ. «ЙшаъазлакІгъи швара зымгІва гъшвыздырам. ДзачІвыйа ауи аъара ар-гваныта заджвы йыщталуа?» Акселератор зынла даквстІ, апол йыдйырчІвалын амашина апахъла тшаунайрыщтІ, рызрайша дангІадза рыцІа пасата зчІвыща найыркъвыз ахъышвла йакврыдзца агІвмашинакІгъи драйхстІ, ашоферква ракІвын дыззкІылшшуаз. Йхысра йаджъауапхатІ автомат, апинолетква рбжы. Раджъаб йылайхІват хквакІ шгІайыквшваз, йарма напІы кІаййатІ, йыжвгІвахъа, йызарта закІы йгІанасачІгІ. ЙгІайгвынгІвытІ йхвыртаква шласым, йтщдырра хъара дпннанамгхуаш. ДгъгІашІамстІ, йхъа рыцІа-рыцІа йнакъвуа амашина гІайрыгвжважвун. АгІвыга дтапшытІ. МашинакІ акІвын йцІыхъва йтагылахыз. Амашина гІашІайрысын дгІаткІврытІ, анахъани атланыкъвала дгІакІвшан щамхъаша дгылтІ. ЙарагъхІва йпинолет хыла йырчвыхтІ. ЙлакІца хъынхІвуан, апинолет злайымаз йнапІы амачквва рыцІа-рыцІа йльальахун. ЙыкІва дтасын ашвъаква зтаз аконверт гІатихтІ, аркІыга алайрысын къврагъкІ йадйыргылтІ, лахъвгІахъасракІгъи ауи амца йшнауахвыз дапшытІ. ЙзыгІамдзадзауата амашина гІашІасын ауи йгІатыкъваквваз гІахысуа йалагатІ. Йаргъи джъауап ритхтІ хын-пщын, йбатІ гІвыджъ шчвылыз. Зыквла дгІаквнарывштІ йгвытшы йгІаквшваз ахы. Аконверт ахыла дпшытІ, ауи мцабызхвыщзакІ гІахыщІыркІвун. Йхъа ахІвра гІва йылашватІ. Апинолет гынапІыцІахмызтІ. Хвагата йбатІ йгІайхъадзгылквваз. Амза гІайшІакІкІатІ.

– Амент чвкІвры, уахадзатІ. ЙаъазапІ датшагъи, йгІахІауаштІ, ачІвыла йыцІазтынгъи. Апинолет гІащгІихын Раджъаб йхъа йазынайырхатІ...

* * *

Ареспублика аъанатІагІвчва дуква йрыуаз ХІабан ЙахІаа йдача апны йакІвшатІ айчважвара айшыс.

– Йшаъула ашвъаква цІхъва раутІ, ауи гІджвджвара атахъыпІ. – ЙахІаа дгвыргъбауа аконьяк астоль йгІаквйыргылтІ.

– Пасачвата угвыргъбитІ.

– ЙшпакІву, йгІахІау...

– Щта, йгІахІаутІ, ауат рыхъазла хахъа-хымш сымчвыз-тынгы.

– Ауи агІан хІзымгвыргъуш гыгІасгвынгІвуам, ашвъаква аъахмызтын, у-Пинкертона даъахмызтын...

– Уара йанакІвызлакІгы ухъырын...

– Сыхв наумыркъвын, ауи йшухІвауа саъазарквын ауи апш ъанатІа...

– ЙгъсымамызлушызтІ – ауи акІвма йухІвуш? Арахъ, йгІауызтда ауи аъанатІа, ухъазгылда ауаъадза? Уакъыль? Ауи уара зынгы йгъуымамызтІ. Ухъапшасын, ушхъапшасыз угІанхатІ. Ауи уаргы саргы закІгы гхІазыхауам, уакъвыцІх. Ужвы ауыс зкву угІаздыргІвы. Пинкертона зуахъ дгІашІахІкІыз дыдзтІ ажурналист чвкъащгы. УахъІва хымшкІыта анхартагы йпынгы дгъаъам. Чакъ гъызгІазгуам ауи ашвъаква астолица йшигаз. ХІгІайжъатІ амент баранта, хІгІайжъатІ...

Айшва йадзхъачІваз ЙахІаа йаквахъырышвтынс дхІазырта йымаз астанан йыргылтІ. ЙгІайачважвуз апрокурор ауи йгвы «рыцІагы йгІайырбзитІ»:

– Са схъа дукІ сахъгвыргІвушта йгъаъам – сыхъыз швъабгъыкІ йаныта йгъубушым. Уара уыщтаква агвы йыквпІ, ухъа уазхъвыцІх.

– Йшаъула сара сашІауцІитІ. Момо, бзи, закІзаджвыкІгы гыцІаскІуашым, схъа угъагъыым.

– ДзачІвыйа рцІабырггадъа уажва мцыраква йрызхъазцІуш? АгагІв хъадзыда агагы рхІвитІ. Ауи акІвпІта – уалгатІ, начальничек, уалгатІ. Сара гІамта гъсымам йухъапІатІауа саздыргІвырныс.

Апрокурор дгІагылын псайспадза ацІахы дгІакІнылтІ,

апахъ дгІаджвылцІхындзкІъара рылаквала дгІардастІ ауа-
та йчІваз агІвыджъ.

Амца далашватІ ЙахІа. Йамальйа? Йчпушйа? ХІакъта
йдыруан йыхъыз гІацІцІырквын закІгъи дшгІанамхчуш,
йдыруан дгІадыркІылырквын зымгІва шихІвуш, ауи
шйыздмыргІвуш. «Анасагъи арасагъи салгатІ, йгъаъам
гвыгъартакІгъи», – йхъа йымарыцІхІата атахта дыквчІван.
РыцІа йгъагъыымма...

АцІахыы йчІваз агІвыджъ йгвкъапскъауа ахъахыы
йхъаххылтІ. Аца гІацІчІвауа рпшвыма йхъа айшва йыквын.

* * *

Фуад астолица днамдзауата ауи йачвыхъарам город
хвыцкІ йту йынбжъагІв журналист йпны дгІашІастІ. Ауыс
зквыз йайхІвтІ, ауахъауыгъи дгІайыргвгыгъатІ йылшауала
дгІайцхърагІарныс. Йара ауи йпны дшаъаз Андрей дизастІ.

– Андрей Павел йпа, сара сзачІву ари акІвпІ. Раджъаб
сгІайщтитІ. ХІанымйакІва амаль гъамам.

– Убаъу?

– Астолица аргван городкІ саъапІ, сынбжъагІв йпны
сгІашІастІ.

– Машина утахъхушма?

– Момо, сара снайуаштІ.

– Ауи агІан асахІат а 16 суызпшитІ, уызлагІаржылуаш
дсыргІвуаштІ. ХІанйандзыкІъара.

Фуад ашвъаква йынбжъагІв йййтІ.

– Арат ура йнахв, араъагъи ауахъгъи кІыда-кІыда
хІымгІвайсуаштІ, уылапш сыцІуымщтын, съацауа ашв са-
назынадзара йгІасутхпІ, ауаъадза саргван унамскІан. ЗакІ
гІаншузтын ауат зутуаш агенерал Канарев Андрей Павел
йпа йакІвпІ, датша – гІвычІвгІвыскІгъи.

– ЙгІасгвынгІвытІ.

Астолица йнадзан апоезд йкІныцІхтІ, троллейбусла Фуад
дъацуз аргвандза йцатІ. Ауи йгІакІныцІын Фуад апхъа дгы-

лата, чІвырхъа гІважвакІ рызбжъата йымгІвайсуан. Йъацуз
йаргванхадзахъата Фуад закІы дапыщкІласызшва дбыртын
дкІахІатІ. ЙцІыхъва йтагылаз йынбжъагІв йбатІ ауи зынла
гІвыджъ гІайыдзхъаххта йыкІва йштапашашуз. ЙгІайззатІ
ауагІа. АгІвыджъ ауат йрылцІын йадымрыхъдзакІва аурам-
ла йджвыквылхтІ. ЙгІадырдзатІ амилицагъи. Фуад йыгІвза
йайззата йазазцІгІахуаз ауагІа рыдзхъа дгІашІамсуата
дрыгІвсын анашылырта ашв гІайтІытІ.

Курумбаев Абдулах Хусинович
Часовой ада
Повесть, рассказ
На абазинском языке

Редактор, корректор, компьютерная верстка –
Г.К. Чекалов.
Художник – А.А. Биджев.

Формат 70х90/16
Усл. печ. л. - 15
Бумага офсетная
Гарнитура Century Schoolbook
Печать офсетная
Тираж 300 экз.
Заказ №

ООО «Криптос»

344116, г. Ростов-на Дону, ул. Свердловская, 51 А